

**İĞDIR'DA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÖRKLERİNİN
YAŞAM TARZININ KÖLTÖREL COĞRAFYA
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

ELİF COŞKUN

Yüksek Lisans Tezi

Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı

Doç. Dr. Günay KAYA

2020

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "İğdir'da Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Yaşam Tarzının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

30.01.2020

Elif COŞKUN

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Günay KAYA danışmanlığında, **Elif COŞKUN** tarafından hazırlanan bu çalışma 30.01.2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğretim Üyesi Çağlar Kıvanç KAYMAZ

İmza:

Jüri Üyesi :Dr. Öğretim Üyesi Tolga KORKUSUZ

İmza:

Danışman Jüri Üyesi : Doç. Dr. Günay KAYA

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Elif COŞKUN

**IĞDIR'DA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN YAŞAM TARZININ
KÜLTÜREL COĞRAFYA AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Günay KAYA

ERZURUM-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR ve SİMGELER DİZİNİ	XI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIII
TABLolar DİZİNİ	XIV
HARİTALAR DİZİNİ	XVI
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XVII
ÖN SÖZ.....	XIX
GİRİŞ	1
I. KÜLTÜR.....	1
II. KÜLTÜREL COĞRAFYA	4
III. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	6
IV. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE ÖZELLİKLERİ	7

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.1. JEOLojİK VE JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER.....	11
1.1.1. Dağlık Alanlar	15
1.1.1.1. Ağrı Dağı.....	15
1.1.1.2. Pamuk ve Zor Dağları	20
1.1.2. Ovalık Alanlar	21
1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	22
1.2.1. Sıcaklık.....	24
1.2.2. Basınç ve Rüzgârlar	26
1.2.3. Yağış	27
1.3. HİDROGRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	29
1.3.1. Akarsuları	31
1.3.1.1. Aras Nehri	31
1.3.1.2. Orta Karasu Çayı.....	33

1.3.1.3. Aşağı Karasu Çayı.....	33
1.3.1.4. Diğer Su Kaynakları.....	33
1.3.2. Yeraltı Suları	34
1.3.3. Göller	35
1.3.3.1. Balıklı Göl.....	35
1.3.3.2. Küp Göl.....	35
1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ	35
1.5. BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ	37
1.5.1. Step Formasyonu.....	38
1.5.2. Orman Formasyonu.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. IĞDIR İLİNİN TARİHÇESİ	43
2.2. NÜFUS	46
2.2.1. Nüfusun Dağılışı	50
2.2.2. Nüfus Yoğunluğu.....	52
2.2.3. Iğdır'ın Nüfus Dinamikleri	53
2.2.3.1. Doğumlar ve Ölümler.....	53
2.2.4. Nüfusun Cinsiyet Oranı	54
2.2.5. Nüfusun Yaş Yapısı	56
2.2.6. Nüfusun Eğitim Durumu.....	58
2.2.7. Göç	60
2.2.7.1. İç Göçler	64
2.2.7.2. Dış Göçler	68
2.3. YERLEŞME	71
2.3.1. Kır Yerleşmeleri.....	72
2.3.1.1. Köy Yerleşmeleri	73
2.3.1.1.1. Yer Adlarına Göre Kır Yerleşmeleri.....	74
2.3.1.1.2. Kuruluş Yerlerine Göre Köyler	74
2.3.1.1.3. Yükseltisine Göre Köyler.....	75
2.3.1.1.4. Yüzölçümüne Göre Köyler	75

2.3.1.1.5. Ekonomik Faaliyetlerine Göre Köyler	76
2.3.1.1.6. Yerleşme Şekillerine Göre Köyler	76
2.3.1.2. Köy Altı Yerleşmeleri	77
2.3.1.2.1. Yaylacılık	77
2.3.1.2.2. Mezra Yerleşmeleri	79
2.3.1.2.3. Kom Yerleşmeleri	80
2.3.1.2.4. Çiftlik	80
2.3.1.2.5. Kışla Yerleşmeleri	80
2.3.2. Şehir Yerleşmeleri	81
2.4. EKONOMİK COĞRAFYASI	85
2.4.1. Arazi Kullanım Yetenek Sınıfları	86
2.4.1.1. Arazi Kullanımı	88
2.4.2. Tarım	89
2.4.3. Hayvancılık	96
2.4.4. Sanayi	100
2.4.5. Madencilik	103
2.4.6. Ticaret	105
2.4.7. Ulaşım	108
2.4.7.1. Kara Yolları	109
2.4.7.2. Demir Yolları	110
2.4.7.3. Hava Yolları	111
2.4.7.4. Boru Hatları	112
2.4.8. Turizm	112
2.4.8.1. Tarihi-Kültürel Turizm Alanları	114
2.4.8.2. Ekoturizm Alanları	115
2.4.8.2.1. Dağ Turizmi	115
2.4.8.2.2. Tuz Mağaraları	119
2.4.8.2.3. Korhan Yaylası	120
2.4.8.2.4. Meteor (Göktaşı) Çukuru	122
2.4.8.2.5. Kuş Gözlemciliği	123
2.4.8.3. İnanç Turizmi	124
2.4.8.4. Festivaller	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADDİ KÜLTÜR ÖĞELERİ

3.1.KÜLTÜREL COĞRAFI GÖRÜNÜM.....	127
3.1.1.Kaleler ve Kuleler	129
3.1.1.1.Urartular Döneminden Kalan Kaleler	130
3.1.1.2. Orta Çağa Ait Kaleler.....	130
3.1.1.3. Iğdır Kalesi	131
3.1.1.4. Karakale (Sürmeli Kalesi).....	131
3.1.2. Kümbetler.....	132
3.1.2.1. Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti	132
3.1.2.2. Kızıl Kümbet	133
3.1.2.3. Kolikent Kümbeti.....	133
3.1.2.4. Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti.....	133
3.1.3. Kervansaraylar	133
3.1.3.1. Iğdır Kervansarayı.....	133
3.1.3.2. Karakale Kervansarayı	135
3.1.4. Hamamlar.....	135
3.1.4.1. Aralık Orta Köy Hamamı	135
3.1.5. Köprüler	135
3.1.5.1. Tuzluca Köprüsü	135
3.1.5.2. Acısu Köprüsü.....	135
3.1.5.3. İncesu Köprüsü.....	136
3.1.5.4. Ağabey Köprüleri.....	136
3.1.6. Kaya Odaları	136
3.1.6.1. Karakale Kaya Odaları	136
3.1.6.2. Asmaköy Kaya Odaları	136
3.1.6.3. Kızılkule Kaya Odaları.....	137
3.1.6.4. Kervansaray Köyü Kaya Odaları	137
3.1.6.5. Köroğlu Kaya Odası.....	137
3.1.7. Mezarlıklar ve Mezar Taşları	138
3.1.8. Dini Yapılar.....	140
3.1.8.1. Camiiler	140

3.1.8.1.1. Iğdır Merkez Camii.....	140
3.1.8.1.2. Asma Köyü Camii.....	140
3.1.8.1.3. Aralık Orta Köy Camii (Yetim Camii)	141
3.1.8.2. Kiliseler	141
3.1.8.2.1. Korugan Kilisesi	141
3.1.8.2.2. Iğdır Merkez Kilisesi	142
3.1.8.2.3. Karakale Kilisesi	143
3.1.8.2.4. Ahura St. Jacob Manastırı.....	143
3.1.9. Anıtlar	143
3.1.9.1. Soykırım Anıtı ve Müzesi	145
3.1.9.2. Şehit Mehmet Çavuş Anıtı	148
3.1.9.3. Oba Köyü Anıt Mezarı.....	148
3.1.9.4. Hakmehmet Köyü Toplu Mezarı (Kuyu Mezar).....	149
3.1.10. Meskenlerin Yapısı	150
3.2. MUTFAK KÜLTÜRÜ (YEME-İÇME)	156
3.2.1. Çorbalar.....	161
3.2.2. Et Yemekleri	163
3.2.3. Sebze Yemekleri	166
3.2.4. Dolmalar.....	166
3.2.5. Pilavlar	167
3.2.6. Hamur İşleri (Tatlılar, Börekler, Ekmekler)	169
3.2.7. Yabani Bitki Yemekleri	174
3.2.8. Reçeller	176
3.3. GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ.....	177
3.3.1. Erkek Kıyafetleri.....	181
3.3.2. Kadın Kıyafetleri.....	185
3.4. EL SANATLARI.....	191
3.4.1. Dokumacılık.....	192
3.4.1.1. Yastık Dokumacılığı	194
3.4.2. Tandır Yapımı	195
3.4.3. Keçecilik	197
3.4.4. Çorap Örme.....	198

3.4.5. Oya Örücülüğü	199
3.4.6. Üzerlik İşleme	200
3.4.7. Kalaycılık	201
3.4.8. Tenekecilik	202
3.4.9. Semercilik ve Saraçlık	202
3.4.10. Tulum Yapımı	203

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANEVİ KÜLTÜR ÖĞELERİ

4.1. DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM.....	205
4.1.1. Doğum.....	206
4.1.2. Evlenme.....	209
4.1.2.1. Nişanlılık	210
4.1.2.2. Kına ve Kısır Gecesi.....	211
4.1.2.3. Düğün/Toy	211
4.1.3. Ölüm.....	212
4.2. HALK OYUNLARI	215
4.2.1. Azerbaycan Türklerinin Halk Oyunları	217
4.2.2. Başka Kültürlerden Alınan Oyunlar.....	226
4.2.3. Nişan ve Düğünde Oynanan Oyunlar	227
4.3. ÖNEMLİ GÜNLER.....	227
4.3.1. Nevruz Bayramı	228
4.3.1.1. İğdır'ın Aziz Bayramı: Nevruz.....	231
4.3.1.2. Nevruz Öncesi Merasimler.....	232
4.3.1.2.1. Çile Çıkarma	232
4.3.1.2.2. Yüzük Atma	232
4.3.1.2.3. Su Falı/ İğne Atma	233
4.3.1.2.4. Tuzlu/Duzdu Koko.....	234
4.3.1.2.5. Semeni Göyertme/ Yeşertme	234
4.3.1.2.6. Cemreler ve Üç Salı Ateş Yakma	234
4.3.1.2.7. Kır Çiçeği.....	236
4.3.1.2.8. Kuş Göçleri	236

4.3.1.2.9. Bayram Temizliği, Ahir Çerşembe (Son Çarşamba)	236
4.3.1.2.10. Ölü Bayramı	236
4.3.1.3. Nevruzda Yapılan Uygulamalar	238
4.3.1.3.1. Nevruzda Yapılan Yemekler	238
4.3.1.3.2. Su Kültü-Su Serpme	238
4.3.1.3.3. Yedi Levin	238
4.3.1.3.4. Yumurta Boyama/Kızartma	239
4.3.1.3.5. Nevruz'da Ağaç Dikme Geleneği	240
4.3.1.3.6. Nevruz Nağmeleri	240
4.3.1.3.7. Nevruz Gösterileri, Oyunlar	241
4.3.1.3.7.1. Köse Köse Oyunu	241
4.3.1.3.7.2. Mendil Atma	242
4.3.1.3.7.3. Ateş Topları	242
4.3.1.3.8. İnançlar- Törenler	243
4.3.1.3.8.1. Semeni, Semeni Honçası	243
4.3.1.3.8.2. Baca Baca Gezmesi	244
4.3.1.3.8.3. Kulak Asma	244
4.3.1.3.8.4. Ali Bayramı, Rivâyetler	244
4.3.2. Ramazan ve Kurban Bayramları	245
4.3.2. Muharrem Ayı Törenleri	247
4.3.2.1. Deste Grubu	248
4.3.2.2. Aşura	248
4.3.3. Koç Katımı	250
4.3.4. Iğdır Yöresi Halk İnançları	251
4.4. GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ	252
4.4.1. Büyüsel ve Dini Nitelik Taşıyan Tedaviler	253
4.4.1.1. Türbe ve Ziyaretler	254
4.4.1.2. Hoca-Molla-Seyitlere Gidilerek Yapılan Tedaviler	254
4.4.2. Farklı Maddeler Yardımıyla Yapılan Tedaviler	255
4.4.2.1. Tuz Mağaraları	255
4.4.2.2. Kum Tedavisi	255
4.4.3. Hayvansal Kaynaklı İlaçlar Yardımıyla Yapılan Tedaviler	255

4.4.4. Mekanik Yollar Yardımıyla Yapılan Tedaviler	257
4.4.5. Tıbbi Aromatik Bitkiler Yardımıyla Yapılan Tedaviler	257
4.4.5.1. Baharatlar	257
4.4.5.2. Meyveler.....	258
4.4.5.3. Sebzeler	259
4.4.5.4.Otlar.....	260
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	264
KAYNAKÇA	270
Ek1. Coşkun OLUZ Röportajı.....	287
Ek2. Emir GÜNEŞ Röportajı	293
Ek3. Serdar ÜNSAL Röportajı	296
Ek4. ANKET FORMU	305
ÖZGEÇMİŞ.....	315

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

IĞDIR'DA YAŞAYAN AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN YAŞAM TARZININ KÜLTÜREL
COĞRAFYA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Elif COŞKUN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Günay KAYA

2020, XXIV+310 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Günay KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

Dr. Öğr. Üyesi Çağlar Kıvanç KAYMAZ

Iğdır ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin en doğusunda Erzurum-Kars Bölümü'nde bulunan depresyonlardan Iğdır Ovası'nın güneyinde yer alır. Jeopolitik öneme sahip bir konumda olan Iğdır ili kuzey ve kuzeydoğu tarafındaki sınırı Aras Nehri ve bu nehrin devamı boyunca geçen Ermenistan sınırı belirler. Güneydoğu ve doğu tarafında Nahçıvan ve İran, güneyinde ve batısında Ağrı ili, kuzeybatısında ise Kars ili yer almaktadır. Iğdır ili merkez ilçeyle beraber olmak üzere 4 ilçe, 8 belediye, 166 köy ve 27 mahalleye sahiptir. Yüzölçümü 3.588 km² büyüklüğündedir. Iğdır ilinin 2017'deki nüfusu TÜİK verilerine göre 194.775'tir.

Yükseltisi, güneyden-kuzeye ve batıdan-doğuya doğru azalarak devam eder. Iğdır ilinin %26'sını ovalık alan kaplarken %74'ünü dağlık alan oluşturmaktadır. İlde yer alan Dil Ovası (Dil Ucu), aynı zamanda ülkemizin en doğu uç noktasını (44°48') oluşturmaktadır. Aras Nehri ile bölgeyi drene eden akarsuları oluşturmaktadır. Doğu Anadolu platosunda 800-900 m rakımı ile mikroklima iklimine sahip bir çukurluğu oluşturduğu için birçok meyve ve sebzenin yetiştirilebildiği saha pamuk yetiştirmesi ile meşhur olduğu için "Doğu'nun Çukurovası" olarak bilinir. Genel olarak karasal iklimdir. Bitki örtüsü bakımından İran-Turan flora bölgesinde yer alıp step bitki örtüsü özelliği taşımaktadır. Iğdır ilinin fiziki şartları ile coğrafi konumunun uygun oluşu tarım, hayvancılık, hizmet, ticaret ile nispeten sanayi sektöründen meydana gelen ekonomik yapıyı oluşturmuştur.

Iğdır ili asırlar boyunca zorlu mücadeleler ile farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olması bu yörenin çok kültürlü bir yapıya sahip olmasının temelini oluşturmaktadır. Antik Çağ'dan günümüze kadar sayısız uygarlığın beşiği olan Iğdır bu medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Bununla beraber farklı uygarlıklara ait inançların, sanatın, edebiyatın, yaşam şekillerinin kısaca farklı kültür dünyalarının bu coğrafyada yaşamasına olanak tanımıştır. İl nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerinin kültürlerini oluşturan öğelerin ve öğelerin yaşatılma şekli, kültürel coğrafyanın perspektifinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Iğdır İli, Azerbaycan Türkleri, Kültür, Kültürel Coğrafya.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****SEARCHING THE LIFESTYLES OF AZERBAIJAN TURKS, LIVING IN IĞDIR, IN RESPECT TO GEOGRAPHICAL CULTURE****Elif COŞKUN****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Günay KAYA****2020, Pages: XXI+346****Jury: Assoc. Prof. Dr. Günay KAYA****Assist. Prof. Dr. Çağlar KIVANÇ****Assist. Prof. Dr. Tolga KORKUSUZ**

Iğdır province takes part in the South part of Iğdır plain which is located in the of Erzurum-Kars Section in the easternmost part of the Eastern Anatolia region. Iğdır province, which is in a position of geopolitical importance, determines its border on the north and northeast side along the Aras River and its continuation along the border with Armenia. It is located in the southeast and east of Nakhchivan and Iran, in the south and west of Ağrı province, and in the northwest of Kars province. Iğdır province has 4 districts, 8 municipalities, 166 villages and 27 neighborhoods, including the Central District. Its square measure is 3.588 km² in size. The population of Iğdır province in 2017 is 194,775 according to TSI (Turkish statistical institute) datas.

Iğdır province covers 26 % of the lowland area while 74 % of the mountainous area constitutes. The Dil Plain (tongue tip) which takes part in the province also constitutes the easternmost point of our country (44⁰ 48'). The Aras River and its tributaries, constitute the streams which drains the region. The area where many fruits and vegetables can be grown is known as “Çukurova of the East” because it is famous for its cotton cultivation and because it forms a hollowness with a microclimate climate with an altitude of 800-900 m on the Eastern Anatolian plateau. It has continental climate in general. In terms of vegetation, it is located in Iran-Turan flora region and has the characteristics of step vegetation. The physical conditions and geographical location of Iğdır formed the economic structure consisting of Agriculture, Animal Husbandry, service, trade and relatively industrial sector.

The fact that Iğdır has been home to different civilizations through the centuries with hard struggles forms the basis of this region having a multicultural structure. Iğdır, which has been the cradle of countless civilizations from ancient times to today, bears the traces of these civilizations. However, it has allowed different cultural worlds of different civilizations, beliefs, art, literature and life forms to live in this geography. The elements that make up the cultures of the Azerbaijani Turks, who make up the majority of the population of the province, and the way how these elements are kept alive, were tried to be examined in the perspective of cultural geography.

Key words: Iğdır Province, Azerbaijan Turks, Culture, Cultural Geography.

KISALTMALAR ve SİMGELER DİZİNİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
C°	:Santigrat Derece
CBS	:Coğrafi Bilgi Sistemleri
cm	:Santimetre
da	: Dekar
dk	: Dakika
DMİ	:Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Ha	: Hektar Alan
hm³	: Hektometre küp
kg	: Kilogram
km	: Kilometre
km²	: Kilometre kare
m	:Metre
m²	:Metrekare
m³	:Metreküp
mb	:Milibar
mm	:Milimetre
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
NE	:Kuzeydoğu

OSB	:Organize Sanayi Bölgesi
OGM	:Orman Genel Müdürlüğü
s.	: Sayfa
SW	: Güneydoğu
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl
%	: Yüzde
‰	:Binde
‘	:Dakika
°	: Derece

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Iğdır (1941-2018), Kars (1940-2018) ve Ağrı (1931-2018) İllerinin Aylara Göre Sıcaklık Dağılışı.....	25
Şekil 1.2. Iğdır İlinin İklim Grafiği (1941-2018).....	28
Şekil 2.1. TÜİK Nüfus Sayımları (1927-2017).	49
Şekil 2.2. Iğdır İli Nüfusunun İlçelere Dağılış Oranları.	52
Şekil 2.3. Türkiye ile Iğdır İlinin Yıllara Göre Nüfus Yoğunluğu.	53
Şekil 2.4. Iğdır İlinin Kadın-Erkek Nüfus Oranlarının Yıllara Değişimi.	55
Şekil 2.5. Iğdır İlinin Nüfus Piramiti.	58
Şekil 2.6. Iğdır İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ile Hızları (1995-2017).	63
Şekil 2.7. Iğdır İlinin Yıllara Göre Net Göç Hızları (1995-2017).	64
Şekil 2.8. Iğdır İli Arazi Yetenek Sınıflandırmasının Oranlara Dağılımı.....	87
Şekil 2.9. Iğdır ili Genel Arazi Kullanılış Durumu.....	89
Şekil 2.10. Iğdır İli Tarım Alanlarının Yıllara Göre Dağılışı.	90
Şekil 2.11. Iğdır İlinde Yıllara Göre Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Sayıları.	97
Şekil 2.12. Iğdır İlinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları (\$).	107
Şekil 2.13. Iğdır İlinin 2002-2018 Yılları Arası Turist Sayısı.	114
Şekil 3.1. Üst Köğneği (soldaki) ve Cepkenin (sağdaki) Şematik Çizimi.....	182

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Iğdır (1941-2018), Kars (1940-2018) ve Ağrı (1931-2018) Meteoroloji İstasyonlarına Ait Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.	24
Tablo 1.2. Iğdır İli Ortalama Sıcaklık Verileri.	25
Tablo 1.3. Iğdır ilindeki Su Kaynaklarının Durumu.	30
Tablo 1.4. Iğdır İlindeki Akarsuların Özellikleri.	31
Tablo 2.1. Iğdır Ovası ve Çevresinde Cumhuriyet Devri'nde Terk Edilen Yerleşmeler	45
Tablo 2.2. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Iğdır ili Sınırlarındaki Toplam Nüfus.	47
Tablo 2.3. Sayım Dönemlerine Göre Iğdır ili ve Türkiye geneli Nüfus ve Nüfus Artış Hızları.....	48
Tablo 2.4. Iğdır İlinin İlçe ve Köylere Göre Nüfus ile Nüfus Oranları.	52
Tablo 2.5. Iğdır İlinin Yıllara Göre Kaba Doğum Hızı, Kaba Ölüm Hızı ve Toplam Doğurganlık Hızı (%).	54
Tablo 2.6. Iğdır İlinin Kadın-Erkek Nüfus Miktarı ve Oranlarının Yıllara Dağılımı. ...	55
Tablo 2.7. Türkiye ile Iğdır İlinin Yaş ve Cinsiyet Yapısı.	56
Tablo 2.8. Türkiye ve Iğdır İlinin Genç Bağımlı, Aktif ile Yaşlı Bağımlı Nüfusun Dağılımı.	57
Tablo 2.9. Iğdır İlinin Okur Yazılığının Yaşlara Göre Miktarları (2017).	59
Tablo 2.10. Iğdır İlinde Okullaşma Durumu ile İlgili Veriler.	59
Tablo 2.11. Iğdır İlinin Eğitim Düzeyi.	60
Tablo 2.12. Iğdır İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ile Hızları (1995-2017).	63
Tablo 2.13. Iğdır İlinde Tuzluca'dan Göç Alan Başlıca Köyleri (1989).....	65
Tablo 2.14. Iğdır İlinde Göç Eden ve Göçle Gelen Nüfusun Dağılımı (2017).	66
Tablo 2.15. Iğdır İlinin Aldığı ve Verdiği Göçlerin Sebeplerine Göre Dağılımı (2000).	67
Tablo 2.16. Türkiye'nin ve Iğdır'ın Yurtdışından Gelen ve Giden Göçleri (2016-2017)	70
Tablo 2.17. Iğdır İlinde Belediye Örgütlü Yerleşme Alanları ve Özellikleri.....	73
Tablo 2.18. Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan TRA2 Bölgesi İstihdam, İşsizlik Sayı ve Oranları.	86

Tablo 2.19. Iğdır İli Arazi Yetenek Sınıflandırması.....	86
Tablo 2.20. Iğdır İli Tarım Alanlarının Yıllara Göre Dağılışı.....	90
Tablo 2.21. Tarım Alanlarının Dağılımı ve Üretim Miktarı.	91
Tablo 2.22. Tarla Ürünlerinde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.	92
Tablo 2.23. Sebze Üretiminde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.	92
Tablo 2.24. Meyve Üretiminde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.....	92
Tablo 2.25. Örtü Altı Sebze ve Meyveciliğinin Yıllara Göre Miktarları (Ton).....	95
Tablo 2.26. Iğdır İlinde Yıllara Göre Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Sayıları.....	96
Tablo 2.27. 2002-2017 Yıllarında Büyükbaş Hayvan Sayısı.....	98
Tablo 2.28. 2002-2017 Yılların Küçükbaş Hayvan Sayısı.....	98
Tablo 2.29. Tarım ve Hayvancılığa Dayalı Sanayi Kollarının Dağılımı.....	102
Tablo 2.30. Iğdır İl Sınırları İçerisinde Yer Alan Maden Çıkarma ve İşleme Tesislerine Ait Bilgiler.	104
Tablo 2.31. Iğdır'daki Sınır Kapıları ve En Yakın Büyük Yerleşim Yerleri.	106
Tablo 2.32. Iğdır İlinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları (\$).	106
Tablo 2.33. Iğdır İlinin İlçe ve İllere Uzaklıkları.	110
Tablo 2.34. Iğdır İlinin 2002 ve 2018 Yıllarına Ait Turizm Verileri.....	113
Tablo 2.35. İllerdeki Tescilli Yapılar.	114

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1. Iğdır İlinin Lokasyon Haritası.....	8
Harita 1.2. Iğdır İli Fiziki Haritası.	14
Harita 1.3. Iğdır İli Topoğrafya Haritası.....	17
Harita 1.4. Iğdır ili Hidroğrafya Haritası.	30

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1.1. Tuzluca Formasyonundan Bir Görünüm	12
Fotoğraf 1.2. Büyük Ağrı (solda) ile Küçük Ağrı (sağda) Dağları	16
Fotoğraf 1.3. Aras Nehri'nden Görünüm.....	32
Fotoğraf 2.1. Korhan Yaylasından Bir Görünüm	78
Fotoğraf 2.2. Bölgede Yapılan Yaylacılık Faaliyetlerinden Görünümler (Korhan Yaylası).	79
Fotoğraf 2.3. Iğdır İli Şehir Merkezinden Bir Görünüm.....	84
Fotoğraf 2.4. Iğdır'da Yetiştirilen Elma ve Kayısı Meyveleri.	93
Fotoğraf 2.5. Iğdır İlinde Tarlaların Ekip-Dikmesinden Bir Görünüm.	94
Fotoğraf 2.6. Iğdır İlinde Yapılan Küçükbaş Hayvancılıktan Görünüm.	98
Fotoğraf 2.7. Köy Tavukçuluğuna Ait Bir Görünüm.	99
Fotoğraf 2.8. Iğdır Şehit Bülent Aydın Havalimanı.....	111
Fotoğraf 2.9. Ağrı Dağı'na Yapılan Tırmanışlar	116
Fotoğraf 2.10. Doğa Yürüyüşü Aktiviteleri	118
Fotoğraf 2.11. Bisiklet Aktivitesinden Bir Görünüm.	118
Fotoğraf 2.12. Tuz Mağaralarından ve Kaya Tuzundan Bir Görünüm.....	119
Fotoğraf 2.13. Korhan Yaylası'ndan Görünüm.	121
Fotoğraf 2.14. Meteor Çukurundan Bir Görünüm.	123
Fotoğraf 2.15. Sulak Alan ve İlin Sembolü Olan Leylek.....	124
Fotoğraf 2.17. Kayısı Festivalinden Bir Görünüm.	126
Fotoğraf 3.1. Kul Yusuf Kümbeti.	132
Fotoğraf 3.2. Iğdır Kervansarayı.....	134
Fotoğraf 3.3. Koç Başlı Mezar Taşları.....	139
Fotoğraf 3.4. Korugan Kilisesi.....	142
Fotoğraf 3.5. Iğdır Merkez Kilisesi.....	142
Fotoğraf 3.6. Soykırım Anıtı ve Müzesi.	146
Fotoğraf 3.7. Soykırım Anıtı ve Müzesi.	147
Fotoğraf 3.8. Oba Köyü Şehitlik Anıtından Bir Görüntü.	149
Fotoğraf 3.9. Hakmehmet Köyü Toplu Mezarı (Kuyu Mezar).....	150
Fotoğraf 3.11. Tandır Evinden Bir Görünüm.	155
Fotoğraf 3.12. Bozbaş Yemeğinden Bir Görünüm.	163

Fotoğraf 3.16. Omaçaşı Yemeğinden ve Salmancadan Bir Görünüm.....	175
Fotoğraf 3.17. Patlıcan Reçelinden Görünümler.	176
Fotoğraf 3.19. Kemer (soldaki), Çizme (ortadaki), Cepken (sağdaki)	183
Fotoğraf 3.20. Bafta Örnekleri.....	184
Fotoğraf 3.22. Araşqın (soldaki), Kalpak/Papak (soldaki).	187
Fotoğraf 3.23. Geleneksel Kadın Kıyafetleri, Kaftan, Kemer, Takılar.....	188
Fotoğraf 3.24. Kadın Kıyafetlerinde Kullanılan Aksesuarlardan Görünüm (Gümüş Kemer, Altın Kemer, Bilezik, Yüzük).	189
Fotoğraf 3.25. Geleneksel Halı Yastıkları Örnekleri.	194
Fotoğraf 3.26. Tandır Yapım Aşamalarından Görünümler.....	196
Fotoğraf 3.27. Yörede Yapılan Patık Örnekleri.	198
Fotoğraf 3.28. Farklı Tekniklerle Yapılan Oya Örnekleri.	200
Fotoğraf 3.29. Üzerlik İşlemesinden Bir Görünüm.	200
Fotoğraf 4.1. Mezarlıklardan Görünümler.....	213
Fotoğraf 4.2. Azeri Halk Oyunları Ekibi.	217
Fotoğraf 4.3. Yüzük Atma.	233
Fotoğraf 4.4. Semeni Göğertme (Soldaki), Tuzlu Koko (Sağdaki).	234
Fotoğraf 4.5. Üç Salı Ateş Yakma.	235
Fotoğraf 4.6. Ölü Bayramı.	237
Fotoğraf 4.7. Yedi Levin.....	239
Fotoğraf 4.8. Yumurta Kızartma Geleneginden Görünümler.	240
Fotoğraf 4.9. Kosa Oyunundan Görünüm.....	242
Fotoğraf 4.10. Semeri Bohçası.....	243
Fotoğraf 4.11. Kapı Dinleme/Kapı Pusma.....	244
Fotoğraf 4.12. Nişanlı Kıza Götürülen Koç.....	246
Fotoğraf 4.13. Deste grubu (Soldaki), Alem (Sağdaki).	248
Fotoğraf 4.14. Destelerin Kılıçla Vurma ve Zincirle Vurma Ritüeli.	249

ÖN SÖZ

‘‘İğdır’da Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Yaşam Tarzının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi’’ adlı bu çalışma bir yüksek lisans tez konusudur. Kültürel coğrafya alanında hazırlanan bu çalışmayla etnik köken farklılıklarını bünyesinde barındıran İğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ele alınmıştır. Azerbaycan Türklerinin göç etme sürecine değinilerek kültürel öğeleriyle yaşam tarzlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Giriş bölümünde, çalışmanın bakış açısını oluşturan kültür ile kültürel coğrafya kavramları ve araştırma sahasının yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, İğdır ilinin ve yakın çevresinin fiziki çevre şartları ele alınarak çalışma sahasının jeolojisi, jeomorfolojisi, klimatolojik özellikleri, bitki örtüsü, toprak özellikleri ve hidrografik yapısı incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, İğdır ilinin tarihçesi, beşerî coğrafya unsurları olan demografik yapısı, özellikleri ile göç olgusu, yerleşme yapısı ve ekonomik özellikleri genel hatları ile anlatılmıştır. Sahanın coğrafi etüdü yapıldıktan sonra ilin somut ve soyut kültürel değerleri saptanmıştır. Üçüncü bölümde, Azerbaycan Türklerinin maddi kültürel değerleri ve özellikleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise manevi kültür öğeleri açıklanarak coğrafya disiplininin perspektifi doğrultusunda anlatılmıştır.

Çalışmaya olan katkılarından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Günay KAYA’ya teşekkürlerimi sunarım. Jüri üyeleri olan Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ ve Dr. Öğr. Üyesi Çağlar Kıvanç KAYMAZ hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

İğdır’da evlerinde ağırlayarak maddi manevi imkanlarını esirgmeden arazi ve anket çalışmalarının yapılmasında büyük katkılar sağlayan çok değerli arkadaşım Azeri Türk’ü olan Canan ÖZEL’e kardeşi Oğuzhan ÖZEL’e ve çok kıymetli ailesine, sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Bölgede yer alan kültürel özelliklerin belirlenmesinde katkıları bulunan Seda DUMAN ve Alperen DUMAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Yüz yüze yaptığımız görüşmelerde engin bilgilerini paylaşan ve Azerbaycan Türklerinin göç sırasında ve sonrasında yaşadıkları sıkıntıları ve kültürünü detaylarına kadar aydınlatılmasında kaynak olan Azerbaycan Evi Derneği Başkanı Serdar ÜNAL ve Ata Ocağı Kültür Evi kurucusu Coşkun OLUZ’a teşekkürü bir borç bilirim. Ermeni mezaliminin son tanıklarından olan, bize o günlerde neler yaşadığını, nasıl göç ettiklerini

ve Iğdır'a yerleştikten sonra sürdürdükleri yaşamı paylaşan sayın Emir GÜNEŞ'e şükranlarımı sunarım.

Tez yazım süreci boyunca katkılarını ve desteklerini esirgemeyen hayatımın her anında yanımda olan canım aileme ve özellikle yazımında çok büyük emeği olan kız kardeşlerim Meryem COŞKUN'a ve Hilal COŞKUN'a teşekkürlerimi sunarım. Materyal teminin de yardımcı olan dostum Nesibe GÜLESİN'e ve katkılarından dolayı Neslihan FİDAN'a şükranlarımı sunarım.

Bir milletin zulüm sebebiyle göç ettiği topraklardan uzakta kendi kültürlerini, unutulmaya yüz tutan ve hala sürdürülen kültürel değerlerini yeni coğrafyalarında yaşatış ve yansıtış şekillerini coğrafyacı bakışıyla açıklamaya çalışan bu çalışmanın faydalı olacağını umut etmekteyim. Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin sahip olduğu kültürel değerlerinin korunabilmesi ve sonraki nesillere aktarılabilmesi açısından faydalı olacağı düşüncesindeyim. Amaçlanan yararı sağlaması dileğiyle...

Erzurum-2020

Elif COŞKUN

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. KÜLTÜR

Kültürün tanımına bakıldığında yüzlerce tanım bulmak mümkündür. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından birkaç kültür tanımına yer vermek gerekmektedir. Kültür, insanın toplum içindeki kendini dolayısıyla toplumu ifade şeklidir. Dinamik bir karaktere sahip olan kültür insanın toplumsal üretim tarzı ile ilişkilerinde yaptığı değişikliklerle yaşam tarzını, bu tarzın ifadesini ve dolaylı olarak kültürünü de değiştirir. Yani kültürün değişimi ancak yaşamı ifade şekillerin değişimiyle gerçekleşir. Kültür hem maddî olanın (yiyecek, giyecek, barınacak, kullanılacak, oynanacak, zevk alınacak maddesel kültürün) hem de düşünsel/entelektüel ve eylemsel olanın (inanç, din, teoloji, kadercilik, efsane, edebiyat, çeşitli temsiller, oyun, eğlence, dinlenme, kutlama, müzik, sevinme ve üzülmeye) üretimidir. Maddî kültür aynı zamanda kendi düşünselini ideolojisini de beraberinde taşır. Kültür yalnızca değerleri, yargıları, tutumları vb. taşıyan düşünsel bir süreç olmamakla birlikte kültür yaşanmış ve yaşanandır, yani yaşanmış ve yaşananla ilgilidir (Erdoğan, 2014: 2). Raymond Williams kültürü *"kurumlarda ve sıradan davranışlarda bulunan belli anlam ve değerleri açıklayan özel bir yaşam biçimi"* olarak açıklamaktayken T.S. Eliot ise kültürü, *"bir milletin bütün karakteristik etkinlik ile ilgi alanlarını kapsayan"* bir olgu olarak açıklamaktadır. Kültürün en kapsayıcı tanımlarından biri ise Güvenç'in özetlediği; *"bir toplumun veya toplumların birikimli uygarlığı"* açıklaması kabul edilebilir. O halde kültür, içgüdüsel ve kalıtsal olmayıp her insanın doğduktan sonra yaşam süresince kazandığı alışkanlıklardır (Aktaran, Tekinalp, 2005: 3-15). Güngör'e göre ise; *"Kültürün asıl özelliği geleneklerin var olmasıdır"* (Güngör, 1986: 62). Ziya Gökalp kültür kavramı yerine hars kavramını kullanmıştır. Ziya Gökalp'in tanımına göre insan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars (kültür) kurumlarıdır. Bu kurumların tamamı, o cemiyetin harsını (kültürünü) oluştururlar (Gökalp, 2007: 7).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere; kültürün her şeyi içeren geniş bir yapısı bulunmaktadır. Kültür, simgelerin, davranışların ve anlam kalıplarının bir bütün oluşturup insanın doğumundan ölümüne kadar içinde bulunduğu çevreyle yoğurarak

şekillendirmesidir. Kültür, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde ortaya koyduğu ve nesilden nesle aktardığı maddi (somut), manevi (soyut) özelliklerin bütünü ile yaşayış ve düşünüş tarzını ifade eder. Kültür sanılanın aksine ideolojinin çok ötesinde bir kavramdır. Kültür; inançlar, değerler, duygular ve bulunan mekânın özellikleri birleşerek aklın ortaya koyduğu bilgi ve algılara karşılık gelir. Miras yoluyla nesilden nesle zenginleşerek toplum içinde aktarılan kültürel miras bireylerin sosyalleşmesi ve kökleşmesini sağlayan en temel unsurdur. Kültürü insan oluştururken yine insanda kültürüyle şekillenip meydana gelmektedir. İnsanın çevresi üzerinde sağlamaya çalıştığı hakimiyet ve bunun için yaptığı her şey kültürü doğurmuştur. Kültür insanoğlunun yaptığı tüm faaliyetleri anlamlı bütünleridir. İnsan konuşarak, gözlemleyerek ve etkileşim içinde kalarak kültürü öğrenir, yaşatır ve aktarır. Kültür, aynı zamanda soyut olan görüşlerin değerler bütününe ve algılarının insan davranışı haline gelmesiyle vücut bulmuş halidir. İnsanları birbirine bağlayan ve bir toplum haline dönmelerini sağlayan oluşturdukları ortak kültürdür. Kültür aynı zamanda bu toplulukların yazılı olmayan sosyal düzenleyicileridir. Kültürün aktarımı ve insan davranışlarında vücut bulması kararlılığını, devamlılığını, aynı zamanda değişimle birlikte dirençli tutumu söz konusudur.

Kültür ve medeniyet söz konusu olduğunda, çalışma hangi disiplinde ele alınırsa alınsın coğrafyaya yönelmek zorundadır (Coşkun, 2010: 846). Çünkü bir bölgenin coğrafyasının tüm unsurlarıyla birlikte insan davranışları, yaşam tarzları, giyim kuşamları ve karakterleri üzerindeki etkisi yüzyıllardır bilinmektedir. Bu da kültüre ve kültürün öğelerine yadsınamaz bir şekilde kendisini yansıtmıştır. Coğrafyacılar bir yandan doğal çevre faktörlerinin toplumların kültürel özelliklerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışırken diğer yandan da kültürel farklılıkların mekânın organizasyonunda ve doğal kaynaklardan yararlanma biçimlerinde ne gibi değişikliklere yol açtığını açıklama çabasına girme zorunluluğu hissetmişlerdir (Akpınar, 2012: 254).

Her bilim dalı kültürü kendi içinde işleyip değerlendirmeye almıştır. Aynı şekilde coğrafyada kendi ilkeleri doğrultusunda insan üretimi olan kültürü işleyerek değerlendirmiş ve bunun sonucunda 20. yy. başlarında kültürel coğrafya disiplini ortaya çıkmıştır. Kültürel Coğrafya Amerikan Beşeri Coğrafyası içerisinde ayrı bir alt dal olarak 1920'lerde ve 1930'larda Kaliforniya Üniversitesi'nin Berkeley Kampüsü'nde coğrafyacı Carl Ortwin Sauer tarafından başlatılmıştır (Arı, 2005: 320). Coğrafya ilmi üzerinde, fiziki mekânın etkisinin her şeyden fazla olduğunu iddia eden deterministlere karşı ortaya

çıkmiş ve gelişimini insan temelli olan kültür olgusu üzerine yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla insanoğlunun üretimlerinden oluşan kültür olgusu ve bu olgunun bünyesinde barındırdığı her şey kültürel coğrafyanın inceleme konuları içerisinde yer almaktadır (Kayserili, 2011:1). Kültürel coğrafyanın elemanları; sosyal organizasyon, örf, adet, gelenekler, diller, dinler, değerler, eğitim, konutlar, barınaklar, giyim kuşam, moda, sanat, edebiyat, iklim, hükümet şekilleri, kanunlar, eğlence, rekreasyon, ekonomik sistemlerden oluşmaktadır (Özey, 2014: 11).

Araştırılan kültür bölgesinin sınırları iyi belirlenmeli ve diğer kültür bölgeleri ile bağlantısı dikkatli bir şekilde incelenmelidir (Kayserili, 2010: 84). Çünkü kültürler her ne kadar homojen ve özgün dahi olsalar da çevre kültürlerden etkilenmeleri de söz konusu olmaktadır. Coğrafyacılar kültürlerdeki farklılık yahut benzerliklerin karmaşık güçlerin işleyişi sonucu oluştuğunu kabul ettikleri için de kültürdeki mekânsal kalıpların ortaya çıkardığı soruları açıklığa kavuşturmanın kolay bir iş olmadığını bilirler (Özgüç, Tümertekin, 2009: 97). Türkiye ise birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve üç kıta arasında bir köprü konumunda olması nedeniyle çok karmaşık kültürlerin kaynaşması sonucu meydana gelen bir ulus olmuştur (Tekinalp, 2005: 3-15).

Her toplum kendisi için en iyi olanı yapma çabasıyla kendi kültürünü meydana getirmiştir. İşte her toplumun kendine özgü bu kültürlerine milli kültür denilmektedir. Milli kültür o milletin kimliğini oluşturur ve diğer milletlerden ayırır. Yine milli kültürler arasında farklılıklar olduğu gibi ortaklıklar ve benzerliklerde bulunmaktadır. Bu ortak kültür ve benzerlikler kültürleşme ve kültürler arası aktarımla gerçekleşir. Bir milleti yaşatan, ona dinamizm, karakter ve ruh veren temeldeki güç de kültürdür. Kısacası; kültürü büyüten insan, toplumları büyüten ise kültürdür.

Bilinmesi gereken bir kültür türü de popüler kültürdür. Popüler kültür alanı, 1950'lerden itibaren özellikle Amerika ile Batı Avrupa toplumlarında geniş rağbet görmüş ve ülkemizde ise 1990'lardan bu yana ilgili çalışmalara yer verilmeye başlanmıştır. Popüler kültür; egemen sınıfların statükoyu devam ettirmek amacıyla ürettikleri bir kültür olmakta kültürel değerleri ve gelenekleri, egemen ideolojiler çerçevesinde yeni formüller şeklinde yansıtarak yarattıkları, bağımlı bireylere sunmuş oldukları bir kültürdür. Kavram genel olarak ise siyasi, sosyal ve ekonomik boyutları ile ele alınan bir kavramdır. Popüler kültür, üst sosyal sınıflar tarafından ürettirilen bir

kavram olmaktan ziyade alttan üstte doğru üretilmiş bir kavramdır. Alt sınıfların doğurduğu bu kültür, egemen ideolojiler tarafınca da güdülendirilmekte olup alt grupların kültüründe bulunan karşıt öğeler özümlenip edilgenleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında popüler kültür kavramı bir alt kültürdür (Özkan, 2006: 30-33). Spencer C. Benneth *“Kimliğimiz toplumsal rollerimize göre oluştuğu için bugün, kişi olarak kendimizi gitgide daha büyük bir anonimleşme içinde bulmakta, bunu önleyebilmek için sahip olduğumuz nesnelere bireysellik vererek, kendimize kimlik edinmeye çalışmaktayız. Fakat bulduğumuz bu kimliği, satın aldığımız kitlesel üretim mamüllerine duyduğumuz saygı sayesinde kazanabilmiş olmaktayız”* şeklinde popüler kültürü açıklamaktadır. Açıklamalardan yola çıkarak popüler kültür bir eğlence, taklit ve psikolojik üstünlük (hava atma) kültürüdür (Aktaran: Oktay, 2002: 28). Kısaca popüler kültür; alt sosyal sınıfların kültürü olmakta ve egemen sınıfların, egemenliklerini sürdürebilmeleri amacıyla ideolojilerini yeniden yapılandırarak sundukları; zevklerin, hava atmaların, isyanların, başkaldırıların, direnişlerin, saldırıların, taklitlerin ve anlamların kültürüdür. Bağımlı bireyler kültürü yani tüketim kültürüdür (Özkan, 2006: 34). Erdoğan ise, *“popüler kültür bir ‘çabuk kullanım ve hızlı tüketim’ kültürüdür”* (Erdoğan, 2004: 5) şeklinde özetlemiştir.

II. KÜLTÜREL COĞRAFYA

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında insan-çevre etkileşimi karşısında coğrafi ilginin çevreci determinizm ve posibilizm olmak üzere iki ana konu üzerinde odaklanmaya başladığı görüldü (Özgüç, Tümertekin, 2000: 196). İnsan-çevre etkileşiminde insan mı çevre üzerinde daha etkili olduğu yoksa çevrenin mi insan üzerinde daha etkili olduğu konusundaki fikir ayrılıkları çok uzun yıllar bilimsel bir tartışma olarak sürmüştür. Çevreci deterministlere göre; fiziki çevrenin özellikle iklim ve yer şekillerinin, kültürlerin biçimlenmesinde faal bir güç olduğuna, insanın ise aslında fiziki çevrenin pasif bir ürünü olduğuna inanıyorlardı. Bu fikirlerini daha da abartarak insanı doğanın yoğurduğu bir çamur olarak betimlemişlerdir (Gümüştü, 2006: 275-278). Bu fikir karşısında ise posibilistler insan-çevre etkileşiminde odak noktasının insan olması gerektiğini ve en büyük değiştiricinin insan olduğunu öne sürmektedirler. Doğanay ise bu konuda; *“İnsanın çevreyi değiştirme gücünün, doğal çevre faktörlerinin*

engelleyici ya da önleyici rolüne göre çok daha önemli ve etkili olduğu tezini ileri sürerler” yorumunu yapmıştır (Doğanay, 2005:21).

Yirminci yüzyılın en önemli bilim insanlarından birisi olan Amerikan akademik coğrafyacısı Ellen Semple, “*Coğrafi Çevrenin Etkisi (Influences Of Geographical Environment)*” adlı eserinde: “*İnsan yeryüzünün sunduğu bir üründür. Bu, insanın yeryüzünün sadece bir çocuğu olduğu anlamında değil aynı zamanda yerin ona bir annelik yaptığı, onu beslediği, ona görevler verdiği, düşüncelerini yönlendirdiği, ona vücudunu ve aklını güçlendirecek zorluklar verdiği, ona denizlerde seyahat ve yeryüzünde sulama gibi problemleri ve zaman zaman da bunların çözümü için ipuçları verdiği anlamındadır*” yorumunu yapmıştır (Semple, 2005: 23).

Amerikan Kültürel Coğrafyası’nda, Kültürel Coğrafya’nın ve Berkeley Okulu’nun lideri olarak sık sık tanımlanmış olan, Carl Ortwin Sauer, tartışmasız bir şekilde Kültürel Coğrafya’nın atası olarak kabul edilmektedir (Kayserili, 2011: 12). Sauer, insanın dünya yüzeyinin en son değiştiricisi olarak ve toplumların yaşamlarının son şekillendiricisi olarak görür. Sauer, yaşayan kültürün değerleri, kültürel elemanlarının yayılışları, yayıldığı bölgelerdeki kültürün tepkisi, kültürel durağanlık, kültürel esneklik ve kültürün kendi kendini yok etmesi gibi kültürel değişme ve gelişmeyi irdeleyerek kültürel coğrafyacıları araştırması gereken alanları belirlemeyi amaçlamıştır. Kültürün maddi öğeleri dışında yerleşik kültürün kökenini ve özünü de ortaya koymayı hedeflemiştir. Bunu yaparken geçen süreç ise kültür tarihi kavramını oluşturur. Sauer’in öğrencilerinden birinin yaptığı araştırmaya göre insanoğlunun dünya tarihi içindeki yeri, dünya yüzeyinin şekillenmesinde bir etken olarak insan, göçler ve kültürlerin harmanlanması ve bir de yeni kültür örneklerinin şekillenmesi Sauer’in ilgi alanlarını oluşturduğunu ortaya koymuştur (Aktaran: Kayserili, 2010: 185).

İnsan-çevre etkileşiminin en doğru ifadesi hem çevreci deterministlerin hem de posibilistlerin görüşlerinin sentezi neticesinde gerçekleşebilir ve tartışmaları ortadan kaldırabilir. Bu hususta beşerî coğrafyanın babası olarak bilinen Carl Ritter (1779-1859) daha on sekizinci yüzyılın başlarında bu ikiliği ortadan kaldırmak için fikirler öne sürmüş ve coğrafya ilmine pek çok önemli yenilik kazandırmıştır. Söz konusu yeniliklere bakıldığında; beşerî coğrafya insan ve çevre arasındaki etkileşimi inceler, çevre-insan etkileşiminde bunlardan birine salt ağırlık verilmez. Yani salt bir determinizm de coğrafi

değildir, salt bir posibilizm de tamamen coğrafi sayılmaz, şeklinde olduğu görülür (Doğanay, 2000: 123-124).

Kültür kavramının literatürlerde yüzlerce tanımını bulmak mümkündür. İşte bu da kültür kavramının ne denli bir araştırma sahasına ve konusuna sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle coğrafyada en geniş anlamdaki kültürü kendisine inceleme alanı olarak seçmiştir. Coğrafyacılar kültürü incelerken mekân-kültür ilişkileri doğrultusunda; kültürün mekâna bağlı benzerlikleri ve farklılıklarını, ortaya çıkan çeşitliliği neden-sonuç içerisinde inceleyen bir alan olarak yorumlanabilir. Kültürel Coğrafya insanların içinde yaşadıkları fiziki çevreden çok, insan kültürlerinin vurgulandığı bir anlam içerir. Kültür Coğrafyası konuları arasında; 1. Kültür, 2. Kültür alanı, 3. Kültürel coğrafi görünüm ya da kültürel mekân, 4. Kültür tarihi, 5. Kültürel ekoloji yer alır. Kültürel ekoloji konusu beşerî ve fiziki coğrafyacıların buluşma alanıdır ve geleneksel olarak coğrafyanın akademik yanının da odak noktasını oluşturmaktadır (Özgüç, Tümertekin, 2009:105-108). Coğrafyacılar insan-çevre ilişkisine hâkim olmadan kültür ve kültür çeşitliliğini anlaması mümkün değildir. Çevrenin kültüre etkisi, kültürün çevreye etkisi ve bunun yanı sıra kültür üyelerinin çevreyi neden o şekilde düşündüklerini ve anlamlandırdıklarını da bilmek isterler.

III. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin sahip olduğu maddi ve maddi olmayan kültür öğelerinin genel özelliklerinin mekân-insan-kültür ilişkisi içerisinde incelenmesi amaçlanmıştır. Azeri Türklerinin yaşadıkları göç sürecinde neler yaşadıkları ve ne gibi kültürel özelliklere sahip oldukları kültürlerini ne ölçüde yaşatabildikleri, unutulmuş kültürleri, kültürlerinin gelecek nesillere aktarılması ve sürdürülebilirliği için neler yapılabileceği gibi araştırma sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çalışma sahası nüfusunun tarihi gelişimi, nüfus hareketleri ile genel demografik niteliklerin durumu, kültürel gelişiminde ve değişiminde hangi medeniyetlerin etkisinde kaldığı araştırılmıştır.

Iğdır ilinin Fiziki Coğrafya ve Beşerî Ekonomik Coğrafya özellikleri ile ilin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerinin yaşam tarzlarını etkileyen durumları ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Iğdır ilinde Azerbaycan Türklerinin mevcut olan maddi ve manevi kültürel değerlerin tanıtımı, Fiziki Coğrafya

ile Beşerî ve Ekonomik Coğrafya unsurları arasındaki etkileşim anlatılmıştır. Çalışma sahasında doğal çevre ile insan etkileşimi neticesinde ortaya çıkan kültürel ürünler ve bu ürünlerin sürdürülebilirliğinin ve karşılaşılan sorunların tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırma alanı ve çalışılan konu hakkında bilgi edinmek için literatür taraması yapılmış, Iğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden kaynak kitaplar temin edilip arşivlenmiştir. Araştırma alanının haritaları, grafikler ve tablolarının yapımı için ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli veriler alınmıştır. Nüfus, göç, turizm, tarım, hayvancılık, ekonomik faaliyetlerin dağılımı, istihdam verileri gibi tüm veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü sitesinden jeoloji analiz raporları temin edilmiştir.

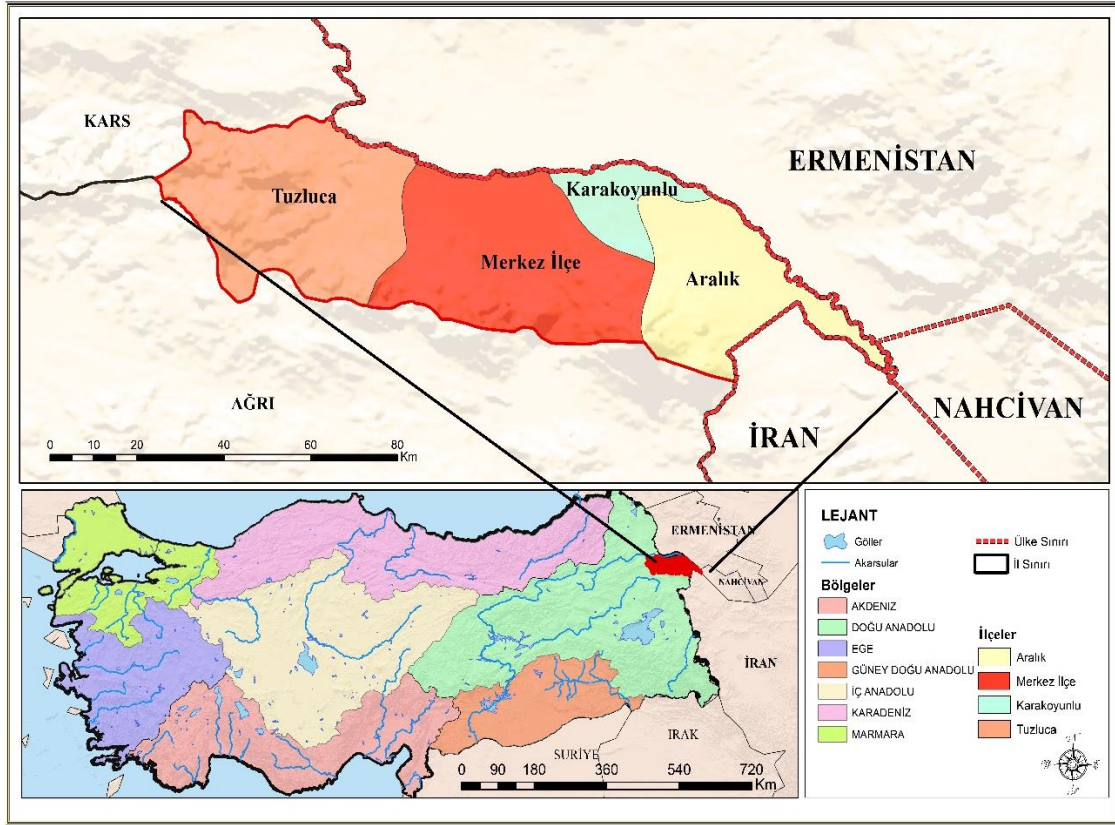
İkinci aşamada, arazi çalışması aşamasına geçilmiştir. Araştırma yöntemleri olan gezi gözlem ve mülakat yöntemleri bu çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Azeri göçlerinin öncesi, sırası ve sonrasında yaşananları, kültürlerine etkisi ortaya konulması amacıyla bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleriyle anket çalışması yapılmıştır. Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı Serdar ÜNSAL, Ata Ocağı Evi Kültür Müzesi kurucusu ve sahibi Coşkun OLUZ, Gaçgın göçmeni Emir GÜNEŞ ile röportajlar yapılmıştır. Röportajlar ses kaydına alınmış daha sonra tez yazım aşamasında yazıya geçirilmiştir. Kültürlerinin neler olduğunun hangilerinin nasıl yaşatıldığını kaynak kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda açıklanıp aydınlığa kavuşturulmuştur. Ata Ocağı Evi kültür müzesi kurucusu ve sahibi Coşkun OLUZ ve Iğdır valiliğinden fotoğraflar temin edilmiş bunların yanında bireysel fotoğraflar çekilmiştir.

Üçüncü aşamada ise tüm veriler ve arazi çalışmaları göz önünde bulundurularak tezin yazım aşaması tamamlanmıştır. Tezde kullanılan haritaların çizimleri ArcGIS 10.5 programı ile gerçekleştirilmiş olup n40 44, n40 43, n39 43, n39 44 SYM veri tabanından üretilmiştir

IV. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE ÖZELLİKLERİ

Iğdır ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin en doğusunda Erzurum-Kars Bölümü'nde 39°-41° kuzey paralelleri ile 43°-45° doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Çalışma sahası, Erzurum Kars Bölümü'nde bulunan depresyonlardan (Horasan, Tekman, Pasinler, Kağızman, Iğdır) Iğdır Ovası'nın güneyinde bulunur. Jeopolitik öneme sahip bir

konumda olan Iğdır ili kuzey ve kuzeydoğu tarafındaki sınırı Aras Nehri ve bu nehrin devamı boyunca geçen Ermenistan sınırı belirler. Güneydoğu ve doğu tarafında Nahçıvan ve İran, güneyinde Ağrı ili, batı ve kuzeybatısında ise Kars ili yer almaktadır. Iğdır ili merkez ilçeyle beraber olmak üzere 4 ilçe, 8 belediye, 166 köy ve 27 mahalleye sahiptir. Yüzölçümü 3.588 km² büyüklüğündedir.

Harita 1.1. Iğdır İlinin Lokasyon Haritası.

Türkiye ile Ermenistan sınırını 51'km ile oluşturan Aras Nehri'nin iki eşit parçaya ayırdığı Erivan (Revan) Ovası ile Iğdır Ovası'nın birlikte oluşturduğu bu depresyonun tamamına "*Sürmeli Çukuru*" adı verilmektedir. Fakat yöre insanı bu çukurluğun sınırlarımız içerisinde bulunan bölümünü "*Sürmeli Çukuru*", Ermenistan sınırları içerisinde bulunan kısmını ise "*Sahat Çukuru*" olarak isimlendirilmiştir. Sürmeli Çukuru, Arpaçay'ın Aras'la birleştiği Ergüder mevkiinden başlayarak, Aras Nehri'nin ülkemiz sınırlarını terk ettiği Türkiye-İran-Nahçıvan sınırlarının birleşme noktasına kadar devam eder. Yükseltisi, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultuda artarken doğusunda meydana gelen çukurluğun merkezinde Iğdır şehri kurulmuştur. Sürmeli Çukurluğunda; Iğdır Ovası, Dil Ovası ve Tuzluca Havzası yer almaktadır. Dil Ovası (Dilucu), aynı zamanda ülkemizin en doğu uç noktasını (44°48') oluşturmaktadır.

Iğdır ilinin %26'sını ovalık alanlar kaplarken %74'ünü dağlık alanlar oluşturmaktadır. Iğdır Ovası 800-900 m yükseltisiyle depresyon alanı durumundadır. Doğu Iğdır, Batı Iğdır ve Dil Ovalarının toplam yüzölçümü 922 km²'dir. Aras Nehri boyunca doğu-batı yönünde Iğdır Ovası Munzur Dağlarıyla başlayarak Karasu-Aras Dağlarıyla devam eden dağlık kütlenin doğudaki bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde dağlar doğudan batıya doğru Küçük Ağı Dağı (3.986 m), Büyük Ağı Dağı (5.137 m), Pamuk Dağı (2.639 m), Zor Dağı (3.196) ve Durak Dağı (2.811) bulunmaktadır. Pamuk Dağı-Büyük Ağı Dağı arası Pamuk Dağı Geçidi, Durak Dağları-Pamuk Dağı arası ise Zor Dağı batısındaki Asma Geçidi bulunurken Pamuk Dağı ile Zor Dağları arasında Çilli Geçidi yer alır. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağı Dağı (5.137 m), İran ile doğal bir sınır oluşturur. Anadolu ile Asya'dan uzanan sıradağların buluşma noktasını oluşturur bir niteliktedir. İlin batı sınırını ise Aras Nehri'nin bir kolu olan ve kuzey-güney doğrultuda uzanan Gaziler Deresi su bölümü çizgisi oluşturur. Aras Nehri ve kolları olan Orta ve Aşağı Karasu Çayları bölgeyi drene etmektedir. Güneyinde yer alan engebeli araziden ise devamlı akışa sahip akarsu sınırlı sayıdadır.

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin yükseltisinin en fazla olduğu ve çeşitli yeryüzü şekillerini barındırması sonucu Iğdır ilinde; yeryüzü şekilleri, toprak örtüsü, iklim ve bitki örtüsü bakımından oldukça farklılıklar gösterir. Bundan dolayı Iğdır ili yeryüzünde istisna bir yöredir. Dünyanın sayılı Türkiye'nin ise en büyük dağı olan 5.137 m ile Ağı Dağı'na (volkanik) ev sahipliği yapması aynı zamanda Doğu Anadolu platosunda 800-900 m'lik rakımı ile “mikroklima” iklime sahip bir çukurluğu barındırmasından kaynaklanmaktadır. Bu çukurluk iklim bakımından bölgenin geneline nazaran farklı bir iklim oluşturduğu için birçok meyve ve sebzenin yetiştirilebildiği hatta pamuk yetiştirmesi ile meşhur olduğu için “Doğu'nun Çukurovası” olarak adlandırılmıştır.

Bitki örtüsü bakımından İran-Turan flora ile Avrupa-Sibirya flora bölgesinde yer alıp step bitki örtüsü özelliği taşımaktadır. Orman bakımından fakir olan bölgede stepler yayılış gösterir. Alkali ve tuzlu topraklarında ise tuzcul (halofit) bitkiler bulunur. Yükselti basamakları oluşturan dağlarını ise belli yükseltiden sonrasını alpin çayırları kaplamıştır.

Iğdır ilinin 2017'deki nüfusu TÜİK verilerine göre 194.775'tir. Yıllık ortalama nüfus artışı %6 iken il nüfus yoğunluğu ise 53.1'dir. Nüfusun büyük kısmı ovalık alanlarda yerleşmişlerdir. Bunun temel sebebini ovalık arazinin ekonomik faaliyetler için

daha uygun oluğu ulaşımın ve sıcaklık değęrlerinin dağlık kesimlere oranla daha yüksek oluğu etkili olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Bir topluma ait kültürel değerlerin oluşumu sadece beşerî faaliyetlere bağlı kalmamakta içerisinde doğup büyüüp geliştiği fiziki ortamdan da etkilenmektedir. Kültür, fiziki ortamı etkileyip değiştirmeye çalıştığı gibi kendisi de aynı fiziki ortamın şartlarına göre değişen ya da uyum sağlamaya çalışan bir yapıya sahiptir. Bir kültürün doğup büyüyerek geliştiği, nelerden ne derece etkilenip hangi fiziki özelliklerin yansımaları taşıdığına bilinmesi adına Fiziki Coğrafya özellikleri de göz önüne alınması gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde Iğdır ilinin Fiziki Coğrafya özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. JEOLJİK VE JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Alp kıvrım sisteminin bir bölümünü teşkil eden İç Anadolu Toroslarının iç kavisinin kuzeyinde doğu-batı doğrultuda yer alan Iğdır Ovası bir depresyon sahasıdır. Çalışma sahasında başlıca sedimenter kaya türleri; kuvaterner alüvyon yelpazesi, yamaç molozu ve moren benzeri sedimentler ile kuvaternere ait bazalt ve andezit gibi volkanik kayalar bulunmaktadır.

En yaşlı formasyonu paleozoik zamana ait karbonifer devrinde oluşan sedimenter katmandır. Kambiriyen Üst Paleozoik yaşlı kristalin şistler ile bazik ve intrizyonların oluştuğu temel yapı ilin güneyinde mostra verdiği bilinmektedir. I. Jeolojik zamana ait olan birimlere, Aralık ilçesinin doğusunda bulunan Ortaköy ve Yukarı Çiftlik köyleri arasında rastlanmaktadır. Karbonifer devrinde oluştuğu kabul edilen bu birim, sedimenter (tortul çökel) kayalardan olan kireçtaşlarından oluşmaktadır (Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü [MTA], 2015).

Kireç taşlarından oluşan bu formasyon; sert, ince kristalli, düzgün katmanlı ve gri renktedir. Kalınlıkları yaklaşık 30-100 cm arasında değişen bu gri renkli kireçtaşı katmanları arasında, yer yer pembe renkli ince kireçtaşı bantları ile ince yapraklanmış kil bantları görülür. Katmanlaşma doğu-batı yönündedir. Eğimleri ise yaklaşık 30° dolayında ve güney yönüne doğrudur (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], 1976:25).

Alim (1998), dış güçler karalardan aşındırma faaliyetlerini sürdürmekte ve bu dönemde regresyon ve transgresyon olayları görülmektedir. Ofiyolitik temel, Tersiyer başlarında Alp Orojenezi'nin etkisi ile yükselerek su üstüne çıkmıştır. Bunun sonucunda Iğdır Ovası'nın güneyi yükselirken ovanın tabanı Oligosen'e kadar çökmeye devam etmiştir. Eosen ve Oligosen denizel tortuları çöken ova tabanında birikmiştir (Aktaran: Yulu, 2012: 5).

Miosen yaşlı Tuzluca Formasyonu, Eosen yaşlı Güneysu Formasyonu üzerine uyumsuz olarak gelmektedir. Gri, sarımsı gri renkli ve orta-kalın katmanlıdır. Formasyon tabanında kumtaşı içeren kalın katmanlı konglomeralar bulunmaktadır. Üste doğru kumtaşı, kil taşı, silt taşı, tuz ve jips aralanması ile devam eder. Birimin en üst bölümlerinde Şehittepe kireçtaşı üyesi mostra vermektedir. Bu kireçtaşı üyesi gri ve sarımsı gri renkli olup kalın katmanlıdır (MTA, 1994). Miyosende kara halindedir, formasyonlara rastlanmaz. Akarsularla göl ortamlarına taşınan çözünmüş haldeki tuzlu ve alkali maddeler, suyun buharlaşmasıyla çökelmiştir. Sıcak ve kurak bu devirde kapalı havzalarda tuzlu, jipsli kayalar oluşmuştur (Atalay ve diğerleri, 2006:441). Bu alanlar, jips ve kaya tuzunun üretildiği maden işletmeleri bulunmakta ve elde edilen jips ve tuzlar birçok alanda kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra tuz mağaraları sağlık üzerindeki faydaları sonucu ve çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği bir turizm noktası haline gelmiştir. Bu durum neticede hem yöre halkına ekonomik fayda sağlamış hem de gelen turistlerle kültürel etkileşimler söz konusu olmuştur.

Fotoğraf 1.1. Tuzluca Formasyonundan Bir Görünüm.

Üst pliyosen Formasyonuna Iğdır ilçe merkezinin 7-8 km güneydoğusundaki Erhacı köyü güneyi ile Sürmeli, Olgunlar ve Değirmenköy çevresinde rastlanır. Burada yaklaşık 6 km²lik bir yer kaplayan Üst Pliyosen: kalın, çapraz katmanlaşmış, sert çimentolu ve pembe renkli kumtaşlarından oluşmuştur. Fosil bulunduran bu tabakaların aralarında kil bantları da yer alır (DSİ,1976: 25).

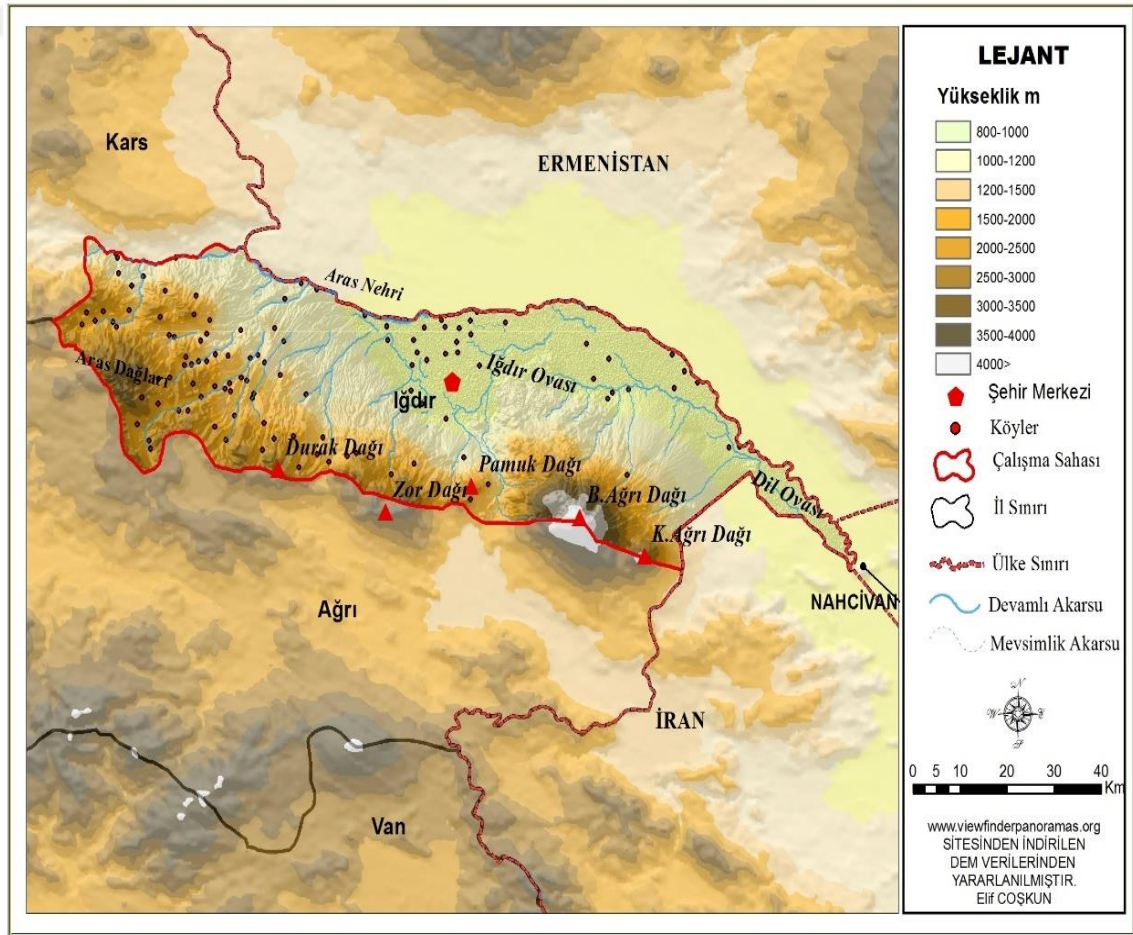
Pliyosen de yeniden başlayan bir alçalma ile havza bir subsidans karakteri kazanarak göl haline gelmiştir. Kalın marn ve bunlarla ara tabakalı kumtaşları birikmiştir. Pliyosen tortulları arttıkça çökme daha belirgin bir hal almıştır. Aras Vadisi'nde yüksek taraçaların bulunması da bu sahalarda depremelliği, alçalma ve yükselmelerin günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir (Ardos, 1984:35-36). Üst Pliosen'den itibaren kara haline gelen havza, bir yanda batı-doğu doğrultulu kırık hatlar boyunca volkanik faaliyetlere sahne olmaktadır diğer yanda çöküntü alanı, akarsuyun taşıdığı malzeme ile dolmaya başlamış ve böylece geniş bir birikinti ovası meydana gelmiştir. Alüvyal depoların kalınlığı yer yer 250-300 m'ye ulaşmıştır. Ovanın yükseltisinin artmasıyla dışa bağlanmış ve açık havza durumuna gelmiştir. Üst Pliyosen'de başlayan ve Kuaterner'e kadar devam eden genç tektonik hareketler sonucunda, havzanın güneyinde oluşan doğu-batı yönlü faylar boyunca da genç volkanizma olayları meydana gelmiştir. Oluşum bakımından tektonik kökenli olan Iğdır Ovası alüvyal dolgulu çöküntü havzası ve subsidans havzası olma özelliğini birlikte bulundurmaktadır (Güner, 1993:13).

Rakımı 900 m olan ovanın litolojisini; konglomeralar, bazaltik lav örtüleri ve Pliyo-Kuaterner yaşlı alüvyonları oluşturmaktadır. Iğdır Ovası'nın güneyi Büyük ve Küçük Ağrı Dağları ve bölgede yer alan diğer volkanlardan çıkan bazik karakterli lavlarla örtülmüş durumdadır. Aralıklı püskürmeler sonucu tabakalı lav platoları meydana gelmiştir. Kayaç türü bazalt ve andezitlerle oluşur. Bazaltlar siyah renkli ve kırıklı yapıdadır. Andezitler en çok ovanın güneybatısında görülmesine rağmen andezit ile bazalt formasyonlarını keskin bir sınırla ayırt etmek güçtür (Güner, 1993:11).

İnsanlar mesken yapımında bulunduğu doğal çevrenin sunduğu koşullar ve malzemeler doğrultusunda inşa etmişlerdir. Çünkü doğal çevredeki halihazırda bulunan malzemenin kullanılması hem daha kolay hem de ucuza temin edilmesi bakımından tercih edilme sebebini oluşturmaktadır. Bu sebeple Iğdır ilindeki bazı meskenlere bakıldığında yörede yaygın bulun andezit, bazalt gibi volkanik kayaçların yapı malzemesini

oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca 2. dereceden deprem bölgesinde yer alan ilde, taş meskenlerin dayanıklı yapıda olması da etkili olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğusunda bulunan çalışma sahası, iki morfolojik ünitelerden meydana gelmiştir. Bu ünitelerden biri sahanın %74'ünü teşkil ederek güneyde set gibi uzanan volkanik kökenli yüksek dağlık küttedir. Diğer bir ünite ise bu dağlık kütlelerinin kuzey ve doğusunda sahanın % 26'sını oluşturan Iğdır Ovası'dır. Çalışma sahasının güney ve kuzey kısmında bulunan dağlar ortaya çıkardıkları iklimatik özelliklerle Iğdır ilinin beşerî ve ekonomik hayatını etkiler. Bunun yanı sıra efsaneleri ve inançları barındıran bu dağlar kültür ve turizm üzerinde de etkili olmaktadır.

Harita 1.2. Iğdır İli Fiziki Haritası.

1.1.1. Dağlık Alanlar

Dağlık alanlar Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü ile Yukarı Murat-Van Bölümü arasında yer almaktadır. İğdir Ovası'nı güneyden kuşatan dağlık kütleler batıdan doğuya doğru sırasıyla Durak Dağı (2.811 m), Zor Dağı (3.196m), Pamuk Dağı (2.639m), Büyük Ağı Dağı (5.137m) ve Küçük Ağı Dağı (3.896 m) faaliyetine ara vermiş volkan dağlarından oluşmaktadır.

1.1.1.1. Ağı Dağı

Tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış farklı milletlerce kutsal sayılmış ve farklı isimlerle anılmıştır. Ağı Dağı, Tevrat'ta aynı zamanda Urartuların da adı olan İbranice adı "*Dağlık Ararat*" anlamındaki "*Hari Ararat*" olarak Ermenice "*Yüksek Dağ*" anlamında "*Masis*", Arap coğrafyacılar "*Büyük Ağı*" anlamına gelen "*Cebelu'l-Haris*", "*Küçük Ağı*" ise "*Cebelu'l Huveyris*" derken İranlılar "*Kuh-i Nuh*" yani "*Nuh'un Dağı*", Türkler "*Ağr Dağ*" ve "*Eğri Dağı*", Batılıların ise daha çok "*Ararat*" dedikleri bilinmektedir. Oğuzlar, "*Arkadaki Dağ*" anlamında "*Arkuri*", 1290 yılında bölgede bulunan Marko Polo "*Arkdağ*", Evliya Çelebi "*Seyahatname*" adlı eserinde ve Kâtip Çelebi ünlü eseri "*Cihannüma*"da "*Kül-i Argı*" isimleriyle bahsetmişlerdir. Türklerin kullandığı "*Ağr Dağ*" veya "*Ağı Dağı*" Yakut Dili'nde "*Kocaman*" yahut "*Tanrı*" anlamına gelir. Yaklaşık 1000 yıldan bu yana "*Ağı Dağı*" olarak isimlendirilen bu yüce dağ hem Türk Dünyası'nın hem de Anadolu'nun efsanelerine konu olmuştur (Belli, 2009:2). Hatunoğlu ve Gül'e (1999) göre, Ağı adının eski Türkçede yüksek anlamına gelen "*Ağı*" yahut "*Ağru*" kelimesinden geldiğini öne sürülmektedir. Bunun yanında Ağı'nın Arapçada "*muhteşem*" anlamına gelmesiyle de bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Umar (1993) ise Ağı adının Luwi dilinde yer alan "*Akra*" yani "*doruk*" anlamında kullanıldığını ve zamanla ağız değişikliğiyle Ağı haline dönüştüğü iddia etmektedir (Aktaran: Kayserili, 2016: 25).

Türkiye'nin ve Avrupa'nın en yüksek doruğu olan Ağı Dağı (5.137 m), çevre uzunluğu 128 km, yüzölçümü ise 1.188 km² olarak kabul edilen geniş bir taban üzerinde yükselir. Zirve yüksekliği 5.137 m olan Ağı Dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum-Kars bölümünü Murat Havzası'ndan ayıran merkezi Karasu-Aras Dağlarının doğu ucunda yükselen büyük bir volkan konisidir. Doğu Anadolu volkan dizisi üzerinde

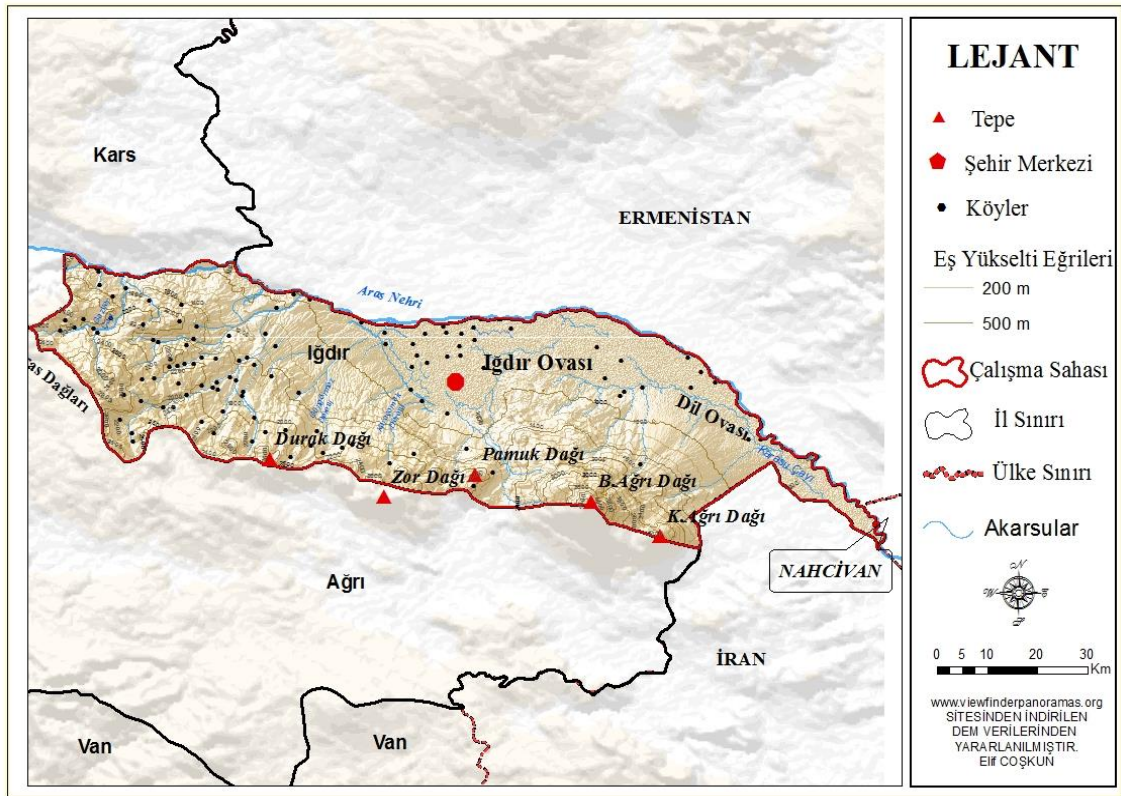
yükselen bu volkanik dağ Türkiye, İran, Nahçıvan ve Ermenistan sınır kavşağında yer alır (Fotoğraf 1.2).

Ağrı Dağı sadece Anadolu için değil, Türkiye'nin sınır komşuları olan Azerbaycan, Nahçıvan, İran, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya'da da kutsal dağ olarak kabul edilmektedir. Ağrı Dağı bu kadar geniş bir coğrafi bölgede yaşayan milyonlarca insanın, sosyal yaşamı ve söylencelerine konu olmasıyla birlikte böylesine görkemli ve kutsal bir dağın benzerine başka coğrafi bölgelerde rastlamak mümkün değildir. Dağların en yücesi olarak benimsenen Ağrı Dağı dinsel olaylara konu olması bakımından asırlardır bölge halkı tarafından saygı duyulmaktadır. Öyle ki günümüzden beş bin yıl önce Hurriler, Ağrı Dağı'na karşı duyulan sevgi ve saygının temelini oluşturmuşlardır. Örneğin günümüzde, Ağrı Dağı'na dönerek yemin etmekte ve *“eğer yeminimden dönersem, her iki dağ gözlerimi kör etsin”* denilmektedir. Yine Ağrı Dağı bir anaya benzetilmekte ve halk arasında *“Ağrı Dağı gibi kadın”* deymi kullanılmaktadır (Belli, 2007:4-5). Bu durum Ağrı Dağı ile ilgili inançların halen devam etmekte olduğunu ve yöre halkı kültüründe yer edinmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Fotoğraf 1.2. Büyük Ağrı (solda) ile Küçük Ağrı (sağda) Dağlarından Görünüm.

Iğdır Ovası'nı güneyden kuşatan Büyük ve Küçük Ağrı volkanik konileri altındaki temel, Permien, Karbonifer ve Devonien Formasyonlardan meydana gelmiştir (Yalçınlar, 1976: 231). 2.687 m yükseltisindeki Serdarbulak Geçidi ile iki koniye ayrılır. Aslında Serdarbulak Geçidi, iki volkan konisinden oluşan Büyük ve Küçük Ağrı Dağı'nın boyun bölgesini oluşturur (Harita 1. 3). Büyük ve daha yüksek olan kuzeybatıda yer alıp Büyük Ağrı Dağı (5.137) denir. Güneydoğuda yer alan 3.896 m yüksekliği ile küçük koniyi oluşturan Küçük Ağrı Dağı'nı teşkil etmektedir. Ağrı Dağları birer stratovokanik yapıya sahiptirler. Bu volkanlar genel olarak bazik karakterlidir. Ağrı Dağı'ndaki ilk patlamalar olarak Alt Pleistosen de KB-GD uzantılı Iğdır fayından başladığı ve günümüzden 10 bin yıl önce söndüğü tahmin edilmektedir. Pliyosende andezitik stratovulkanik yapısı oluşmuş, Kuaterner'de de bu dağların bugün ki görünümlerini hazırlayan gelişmeler yaşanmıştır (Ketin, 1983:481).

Harita 1.3. Iğdır İli Topoğrafya Haritası.

Erinç ve Türkünal'ın tespitlerine göre Doğu Anadolu yüksek platolar bölgesi dikey hareketlere bağlı olarak bölgesel ölçekte kırılmış ve kıvrılma olaylarına sahne olmuştur. Küçük ve Büyük Ağrı Dağları beş ana volkanizma safhası göstermiştir. İlk aşamada piroklastik ürünler püskürterek faaliyete geçer. İkinci aşamada andezit, trakit,

trakit-andezit ve ponza püskürmüştür. Üçüncü aşamada ise bazaltik lav ve tüfler çıkarmaya başlamıştır. Dağın kuzeyinde Ahura heyelân vadisindeki volkanik katmanlar bu safhaları yansıtır durumdadır. Dördüncü aşamada ise merkezsel püskürmeler sonucu andezit lavlar çıkaran Büyük Ağrı Dağı bugünkü ana görünümüne kavuşmuştur. Kar ve buzul örtüsü ile kaplı olan krater düzlüğünde son patlamanın oluşturduğu düşünülen üç parazit koni bulunur. Büyük Ağrı volkanik kütesinin doğu kısmında yer alan üç parazit konilerden olan Çataltepe (4.500 m) konisinden çıkan lavlar, Aras Nehri'ne kadar yayılma göstermiştir (www.igdir.bel.tr).

Ağrı Volkanı'nın en son lavları, bir açılma çatlağından çıkıp yüzeye yayılmıştır. Büyük ve Küçük Ağrı Dağları arasında yer aldığı kabul edilen bu açılma çatlağı yaklaşık 10 km uzunluğunda ve kuzey kuzeybatı, güney güneydoğu doğrultuludur. Ağrı Volkanı'nın püskürttüğü gen lav akıntılarının oluşturduğu parazit koniler, bu çatlak üzerinde dizilmiştir. Bir çare Tepe, Kızıl Tepe, Mıhtepe, Kırmızı Tepe ve Tekaltı Tepe bunlardan bir kaçıdır. Kuaterner sonlarında ise faaliyetlerini bitirmiştir. Büyük Ağrı Dağı'nın batı yarısının çeşitli lavlardan; doğu yarısının ise, çeşitli cüruf ve piroklastik maddelerden meydana geldiği dikkati çeker. Bu durum Paleoklimatik şartlarla, eski şiddetli rüzgârların etkisi ve maddelerin yükseklerle fırlatılması ile açıklanır (Yalçınlar, 1973:49).

Bölgede zaman zaman volkanik veya tektonik kökenli deprem olayları ile karşılaşmaktadır. 1840 yılındaki bir deprem sonucunda Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey yamacında "*Yakup Vadisi*" bölgesinde kaya ve buzul bloklarının kopması sonucu gerçekleşen heyelan yaklaşık 1600 nüfuslu Arguri köyünü yok etmiştir. Önce volkan püskürmesi sanılsa da bu görüşün yanlış olduğu heyelan sonucu gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bazı araştırmalara göre sıcak su patlaması sonucu büyük bir heyelan ve derin bir vadi (Cehennem Deresi) oluşmuş. Bu heyelan sırasında yok olan Ahura köyü yerine bugünkü Yeni Doğan köyü kurulmuştur (Çetinkaya 1996:133).

Büyük Ağrı Dağı'nda buzul oluşumu ve buzul morfolojisi bakımından Türkiye'nin önemli ve çok ilgi çeken bölgesi konumundadır. Ağrı Dağı'nın ise kalıcı kar sınırı 4000 m'lerde başlar. Türkiye'nin en büyük buzulunu teşkil eden Tekke Buzulu bulunmaktadır. Söz konusu olan buz takkesi, 2008 yılında elde edilen verilere göre yaklaşık 5.59 km²'lik bir alanı kaplar. Ağrı Dağı Buz Takkesi 20. yüzyılın son yarısında genel bir küçülme

eğiliminde olup 1976'dan bu yana toplam buzul alanının %30'u yok olmuş durumdadır (Sarıkaya, 2011:541). Yüzlerce metre kalınlığa ulaşan bu kraterin üzerinde bulunan örtü buzulu Ağrı Dağı'nın orta ve batı dorukları arasında yer alan boyunlardan güney, güneybatı ve kuzeybatı yönlerinde eğime uyarak 3.500 metreye kadar aşağılara sarkarak vadi buzulu özelliği kazanmıştır. Toplam 11 adet buzul vadisi ve 0,5 km-1,5 km civarı uzunluklara sahip buzul dilleri yer alır. Buzulların kalınlığı ise yaklaşık 50 m'yi bulur (Yalçınlar, 1973:49).

Doğu yönündeki Buzhane mevkiinde sık sık çığ olayları gerçekleşmektedir. Çok dik, sarp olması ve buzul çığları düşmesi sebebiyle söz konusu olan çöküntü vadisini izleyerek dağa çıkmak mümkün olmamaktadır. Büyük Ağrı eteklerinde yöre halkının "İnek Vadisi" olarak adlandırdığı yerde doğal barınak işlevine sahip mağaralar yer alır.

Ağrı'nın 4500 m'si üzerinde sis, kar yağışı ve şiddetli rüzgâr etkili olur. Bölgede yazın havanın en bozuk olduğu zaman, temmuz sonu ile ağustos başıdır. Bu döneme yöre halkı "*Kuyruk Fırtınası*" adını vermiştir. Aralık ilçesine bakan doğu zirvesinden Mihtepe'ye doğru inen yamaçta kükürt sızıntısından dolayı karlar sararmıştır. Araştırmalara göre, dağın kuzeybatı yamacında da kükürtlü bir sahanın varlığı kar ve buz oluşumunu engellemiştir (Doğru, 1989:86-87).

Ağrı Dağı'nın kuzeybatı yamacında yaklaşık 3.600 metre yükseklikte bir göl bulunur. Gölün bir yan baca krater gölü mü yahut bir sirk gölü mü olduğu kesinleşmemiştir. Ağrı Dağı volkanik dağ ve buzulların çok zengin olmasına rağmen üzerinde gerek buzul göllerine gerek volkanik kökenli göllere rastlanmamıştır. Ancak Ağrı Dağı'nın kuzeybatı yüzünde 3.600 metre yükseklikte Küp Gölü yer alır. Sıcaklık farklarının yüksek olması kayalarda fiziksel ufalanmaya neden olmaktadır. Yamaç eğiminin fazla olması ile birlikte kaya düşmesi çok sık yaşanan bir olay olmuştur.

Büyük Ağrı Dağı'nın güneydoğusunda bulunan Küçük Ağrı Dağı, tam bir koni şekline sahiptir ve Büyük Ağrı Dağı'na göre daha dik bir yapıdadır. Büyük Ağrı Dağı'ndaki gibi andezit kayalardan oluşmaktadır (Yalçınlar, 1961:402). Her iki volkan konisi üzerinde de radyal bir drenaj ağı gelişmiştir. Dağ eteğinde uzanan küçük vadiler keskin ve dar sırtlar meydana getirmiştir.

* Kuyruk bir yıldız adıdır ve Ağrı'da ki bozuk hava bu yıldızın görünmesiyle başlar.

1.1.1.2. Pamuk ve Zor Dağları

Ayrı bir morfolojik ünite olarak ele alınan volkanik kökenli Pamuk ve Zor Dağları Pliyosende asitik volkanizma ile etkinliğine başladığı tespit edilmiştir. Yüksek kısımlarında yaygın olarak görülen rakit ile dazik formasyonlarını eteğe doğru bazaltlar örtmüş durumdadır. Yörede kül konileri az sayıda bulunur. Pamuk ve Zor Dağları Ağrı Dağı gibi stratovolkanik yapıdadır (Güner, 1993:18).

Pamuk Dağı; doğusunda Ağrı Dağı'ndan Pamuk Geçidi, batısında ise Çilli Geçidi ile Zor Dağlarından ayrılmaktadır. Küçük ve dik yamaçlı bir ünedir. Dağın yamaç eğiminin fazla olması dik şekillerle beraber kaya düşmesi ile toprak kaymalarını da beraberinde getirmiştir. Pamuk Dağı'nın sel suları neticesinde oluşan radyal drenaj ağı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda inerek ovanın kuru dere yatağına ulaşır.

Zor Dağları; daha geniş bir kütle olan ve basık koni çadırı andıran bir görünüme sahiptir. Kuzeybatı yamaçları hariç diğer yamaçları oldukça dik bir yapıya sahiptir. Zor Dağlarının 3000 m'lerinde, doğu yönünde Kale Tepe (3234 m), batı yönünde ise Akpınar Tepesi yer alır. İki tepe arasında krater çukurluğu bulunur. Kraterde karların erimesi neticesinde yazları bir göl oluşur. Zor Dağlarının az eğimli olan kuzeybatı yamaçlarında akarsular tarafından hafifçe yarılmış genişçe bir alana sahip Akbulak yaylası yer alır. Yaylanın batı kısmında 2.772 m olan Mamzi Tepe ve 2.784 m olan Dörtbaş Tepesi bulunur. Zor Dağlarının bir uzantısı olan bu tepeler 2.550 m'deki Asma Geçidi ile Durak Dağlarının bir uzantısı olan Haçça Tepesi (2.486 m) ile Köroğlu Tepe'sinden (2.895 m) ayrılır. Zor Dağlarının kuzey yamaçları önünde paralel olacak şekilde Çarşela (2.512 m), Karaçomak (2.293 m), Gülpınar (2.895 m) gibi tepeler uzanır. Zor Dağlarının yamaçları dik eğime sahip olsa da kalın bir toprak örtüsüne ve geniş yayla sahalarına sahiptir. Karaçomak ve Gürpınar Dereleri dağın aniden alçalan kuzeydoğu yamaçlarını yaparak engebeli bir yapı kazandırmıştır.

Tarih boyunca yaşanan savaşlar ve karışıklıklar nedeniyle daha korunaklı olan dağlar hem kalelere hem de birçok yerleşmeye ev sahipliği yapmıştır. Güvenli ortamın sağlanmasıyla ovaya göç edilse de hala daha dağ ve dağ eteği köyler bulunmaktadır. Ayrıca çayırların geniş yer kaplaması yaylacılık faaliyetlerini ön plana çıkararak dağları cazip hale getirmiştir.

1.1.2. Ovalık Alanlar

Iğdır Ovası, Aras Nehri boyunca doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Ovanın “Dilucu” adı verilen yere kadar olan uzunluğu yaklaşık 100 km’dir. Ovanın en geniş yerini 19 km ile Aras Nehri-Karakuyu köyü arası oluşturur iken zamanında Ağrı Dağı’nın püskürttüğü lavların kuzeye doğru yayılması sonucu Taşburun beldesinde 6 km’ye kadar daralmasına sebep olmuştur. Taşburun beldesinde itibaren ova genişleyip Adetli köyünde 15 km’ye yaklaşırken doğu yönüne doğru devamlı daralarak Dilucu’na kadar devam etmiştir.

Iğdır Ovası 800-900 m yükseltisiyle depresyon alanı durumundadır. Ovanın, Türkiye-İran sınırında yer alan kesimine “Doğu Iğdır Ovası”, Taşburun beldesi ile Koçkiran köyleri arasının batısında yer alan kesimine “Batı Iğdır Ovası”, Aşağı Karasu Çayı, Aras Nehri ve Ateştepe’nin doğusunda kalan kesimine ise “Dil Ovası” denilmektedir. 90 km² Dil Ovası ile 832 km² Iğdır (Sürmeli) Ovası’nın toplam yüzölçümü 922 km²’dir. İki ovanın genişliği yaklaşık 20 km kadardır. Yükseklikleri yaklaşık 60 m olan Kireçtepe ve Ateştepe gibi yükseltileri hesaba katılmazsa düzlük ve engebesizdir. Çalpala köyünde 910 m’yi bulan yükselti doğusunda Dilucu’nda ise 795 m’ye inmektedir. Ovanın eğim değeri %0-2 arasındadır. Eğim yönü Aras Nehri’nin taşıdığı sedimenterlerin ova yüzeyinde birikmesi sonucu, Aras Nehri’nin güneydoğusuna doğrudur. Eğim değerinin akış yönünden yetersiz oluşu Aras Nehri’nin sık sık yatak değiştirmesine neden olmuştur. Ovada Aras Nehri’nin oluşturduğu kuzeybatı-güneydoğu yönünde eski yatak ve menderesler bulunmaktadır. Sık sık yatak değişmesi taşıdığı alüvyonların bütün ova yüzeyine yayılmasını sağlamıştır (Güner, 1993:21).

Batı Iğdır Ovası’nda Aras Nehri’nin eski yatakları, ovanın güneyindeki bazalt formasyon bölgesinde son bulur. Bu durum Erhacı, Karakoyunlu, Taşburun ve Bulakbaşı köyleri arasındaki geniş bir alanda yer alan alüvyonların, sonradan genç bazalt lavlarıyla örtüldüğünü kanıtlamaktadır. Aynı şekilde ovanın doğusunda Küçük Ağrı Volkanı’nın parazit konisi olan Ateştepe’nin (855 m) püskürttüğü lavlar doğu ve kuzey yönünde akarak alüvyonları örtmüştür. Sahaya güneyindeki dağlık kısmından inen sel karakterli derelerin, az dirençli piroklastik kayalar üzerinden akarken sürüklediği bol erozyon malzemesi yer yer birikinti konileri ve yelpazeleri oluşturmuştur. Batı Iğdır Ovası güneyinde, Çalpala köyü ile Karakuyu köyü arasında bu şekillere çok sık rastlanmaktadır. Doğu Iğdır Ovası ise, Büyük ile Küçük Ağrı Dağlarının kuzey eteklerinde Adetli köyü ve

Türkiye-İran sınırı arasında birikinti konileri yaygın olup; yer yer birleşerek geniş birikinti yelpazelerini oluşturmuştur. Böylece saha “piedmont ovası” görünümü kazanmıştır (Güner, 1993:21).

Ovanın genel olarak eğiminin az olması, taban suyu yükselmesine ve bataklık alanların meydana gelmesine sebep olmuştur. DSİ tarafından 1969 yılına kadar yapılan drenaj çalışmalarıyla, bu bataklıklar büyük oranda kurutulmuştur. Ayrıca Aras Nehri’nin yatak derinliğinin çok az oluşu kar erimelerinin yaşandığı nisan ve mayıs aylarında taşkınlara sebep olmuştur. DSİ 1970 yılından itibaren yatak boyunca setler inşa etmiştir.

Ovalık alanlarının sade yeryüzü şekillerine sahip olması ve akarsulardan su temin edilebilmesi bakımından tarım alanlarının bu sahalarda yoğunluk kazandığını görülür. Bu durum tarım ile geçinen ailelerin ovalık alanda toplandığını göstermektedir.

1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ

İklimin Kültürel Coğrafyası için önemi büyüktür. İklim, tüm canlı ve cansız öğelerden oluşan dünya yaşamını her alanda etkileyip şekillendirir. Fiziki çevre olan akarsuların, buzulların, yeryüzü şekillerinin, bitki örtüsünün ve toprağın oluşumunu aynı zamanda insan yaşamının parçaları olan insan karakteri, yaşam tarzı, ekonomik faaliyetler, giyim kuşam, yeme içme, kültürel özellikleri gibi her yönden etkiler. Örneğin; insanlar ağırlıklı olarak uygun iklim koşullarından dolayı orta kuşakta ve kıyı kesimlerde yerleşmiş durumdadır. Ekvatorial iklim kuşağında yüksek sıcaklık ve nemlilik nedeniyle yüksek kesimleri tercih etmeleri, Kanada, İskandinavya ülkeleri, Rusya gibi kutup bölgesi çevresinde yer alan ülkeler yerleşme için daha güney ve alçak noktaları tercih etmişlerdir. Amazon ve Kongo Havzalarında mesken malzemesi olarak ahşap, giysi olarak ince serin tutan kıyafetler tercih edilirken, Eskimolar “İglo” adını verdikleri meskenlerinde yapı malzemesi olarak bulundukları iklim koşulları gereği buz kütlelerini, kıyafet olarak ise kalın, yünlü ve deriden yapılan giysileri tercih etmişlerdir. Görüldüğü gibi iklimin insan faaliyetlerine olan etkisi dolayısıyla Kültürel Coğrafya için de bir öneme sahiptir. Maddi kültür öğelerini oluşturan giyim, yeme-içme, mimari yapılar, el sanatlar ve manevi kültür öğelerini oluşturan inanışlar ve bayramlar üzerinde de etkilidir. Öyle ki sıcaklıkların yükselmeye ve toprağın canlanmaya başlamasıyla son bulan kış aylarının ardından gelen bahar mevsimi büyük bir coşku ve neşeyle “Nevruz Bayramı” olarak kutlanılmaktadır. 21 Mart güneş ışınların ekvatora dik geldiği ekinoks tarihi yani kuzey yarım kürede

ilkbahar başlangıcıdır. İşte Nevruz tamda bu noktada devreye girerek doğal coğrafi bir oluşumun kültürel anlamda kutlanılmasıdır. Azerbaycan kültüründe köklü bir yeri olan ve yaklaşık bir ay boyunca ritüellerinin gerçekleştirildiği bu bayram dünya üzerinde tabiat için yapılan kutlamaların başında gelmektedir. Hatta başka ülkelerin kültürlerinde de yer edinerek çok farklı coğrafyalarda da kutlanılmaktadır.

Herhangi bir yerin iklimi incelenirken ilk olarak iklim öğeleri ve iklim elemanları analiz edilmeli ve sonrasında değerlendirilmelidir. Başlıca iklim elemanları; sıcaklık, basınç, rüzgârlar ve yağışlardır. İklimi etkileyen faktörler ise; enlem etkisi, dünyanın günlük ve yıllık hareketleri, kara ve denizlerin dağılışı, yükselti, hâkim rüzgâr yönü, yer şekilleri, bitki örtüsü, yüzey (kayaçların) rengi, okyanus akıntıları vb. gibi olaylardır.

Türkiye'nin iklimini etkileyen faktörlerin başında, Türkiye'nin matematik konumu ve özel konumu gelmektedir. 36-42° kuzey enlemleri arasında yer alan Türkiye ılıman kuşakta, Akdeniz iklimi makroklima sahası içinde ve onu meydana getiren faktörlerin etkisi altında yer alır. Kuzey yarım kürede yer alması nedeniyle kuzeyinde kutbi hava kütlelerinin güneyinde ise tropikal hava kütlelerinin çekirdek sahaları yer almıştır. Bundan dolayı, bu sahanın başlıca özelliği kışın kutbi, yazın tropikal kökenli hava kütlelerinin tesiri altına girmesidir (Erinç, 1996:295).

Türkiye yüksek ve dağlık bir ülkedir ve ortalama yükseltisi 1.141 metredir (Elilibüyük ve Yılmaz, 2010: 27). Bu durumun ülkenin iklim koşulları üzerinde önemli değiştirici etkiler yapmaktadır. Kısa mesafede yükseltilerin değişmesi, büyük yükselti farklılıklarının varlığı, yerel farkların ortaya çıkmasına ve özellikle sıcaklık ve yağış bakımından yatay ve dikey yönde değişimler göstermesine neden olmaktadır. Nitekim, kıyı bölgelerinden iç kısımlara ve batıdan doğuya doğru yükseltinin artması ve ülke yüz ölçümünün yarısından fazlasının 1.000 metreden yüksek olması; burada kış aylarının soğuk ve sert geçeceği, yaz mevsiminin ise kısa süreceği görülmektedir. Yükseltinin, sıcaklığa etkisinin yanında yağış ve nemlilik yönünde de etkilidir. Ülkemizde yüksek dağlar ve platolar en fazla yağış alan yerler iken yüksek dağlarla çevrili depresyonlarda yağış miktarının çok düşük olduğu görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü bilindiği üzere sert karasal iklim özelliklerini gösterir. Iğdır ili bu bölgede yer almasına rağmen daha sıcak bir iklime sahiptir. Yeryüzü şekillerinin oluşturduğu depresyon alanı olan Iğdır Ovası ve çevresi

mikroklima iklim bölgesi olarak kabul edilir. Iğdır ilinin iklim özelliklerini açıklayabilmek için iklim elemanlarını ayrı başlıklar altında incelemek faydalı olacaktır.

1.2.1. Sıcaklık

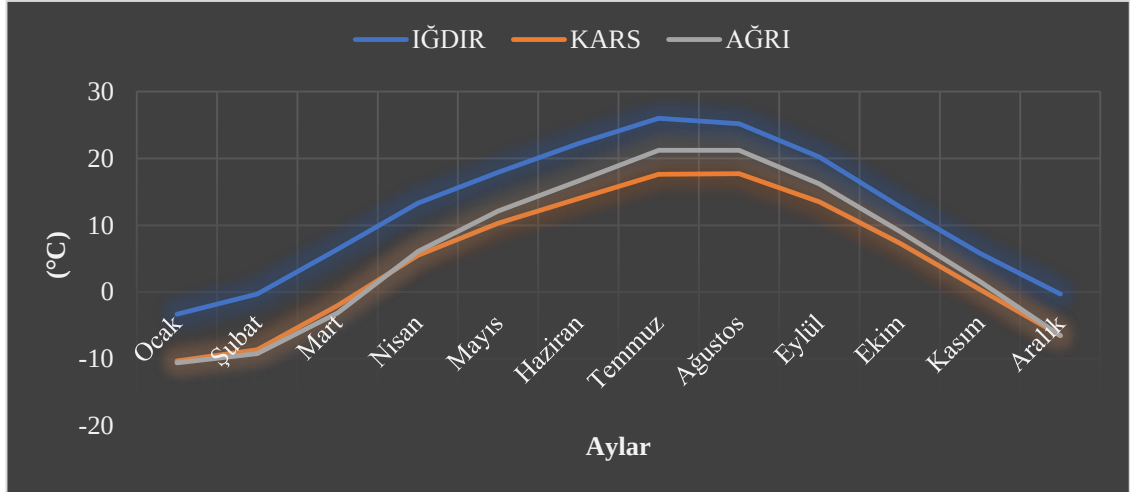
Engebeli bir araziye sahip Doğu Anadolu Bölgesi kısa mesafelerde değişen yükselti değerleri sonucu farklı iklim bölgelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte bu mikroklima adını verdiğimiz Iğdır ilinin iklimi de yüksekliğin ve engebeli olmasının bir sonucudur. Iğdır Ovası'nda doğudan batıya doğru gidildikçe yükseltinin artmasıyla yıllık ortalama sıcaklık değerlerinde bir azalma meydana gelmektedir.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, Iğdır ilinin (900 m) yıllık sıcaklık ortalaması 12.2°C'dir (1941-2018). Komşu illerde ise yükseltinin etkisiyle ortalama sıcaklıklar düşerek Ağrı'da (1.631 m) 6.2°C (1931-2018) ve Kars'ta (1.775 m) 4.9°C (1940-2018) olduğu gözlenmektedir (Tablo 1.1 ve Şekil 1.1). Iğdır Ovası çevresinde bulunan platolar ve dağlardan oluşan bölgelerden sıcaklık bakımından belirgin bir ayrıma sahiptir. Zaten bu durum vejetasyon devresine daha önce giren bitki örtüsü ve yetiştirilen tarım ürünü çeşitliliğinden de izlenebilmektedir. Bu durum Iğdır ilinin mikroklima iklimine sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 1.1. Iğdır (1941-2018), Kars (1940-2018) ve Ağrı (1931-2018) Meteoroloji İstasyonlarına Ait Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.

İSTASYONLAR	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
IĞDIR 1941-2018	-3.3	-0.3	6.4	13.3	17.9	22.2	26.0	25.2	20.2	12.8	5.8	-0.3	12.2
KARS 1940-2018	-10.3	-8.6	-2.0	5.5	10.3	14.0	17.6	17.7	13.5	7.3	0.4	-6.5	4.9
AĞRI 1931-2018	-10.6	-9.2	-3.1	6.1	12.1	16.6	21.2	21.2	16.2	9.1	1.6	-6.5	6.2

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 1.1. Iğdır (1941-2018), Kars (1940-2018) ve Ağrı (1931-2018) İllerinin Aylara Göre Sıcaklık Dağılışı.

Iğdır ilinde temmuz ayı ortalama sıcaklığı 26°C ile en sıcak ay iken ocak ayı ise ortalama sıcaklığı -3.3°C ile en soğuk ayıdır. Mart ayından itibaren hızlı bir artış göstererek ortalama en yüksek sıcaklık değerlerine temmuz (33.3°C) ile ağustos (33.1°C) aylarında ulaşılmaktadır. Buna karşılık en düşük sıcaklıkların ortalaması aralık-mart arasındaki 3 aylık dönemde 0°C'nin altında görülmektedir. Aylık ortalama en düşük sıcaklığın olduğu ay ise -8.1°C ile ocak ayıdır (Tablo 1.2). İlkbahar aylarında sıcaklık ortalamasının 10°C'nin üstüne çıkması havanın ısınmaya başladığını gösterir. Sonbahar mevsimindeki genel durum ilkbahar aylarındakine benzerdir. Yaz mevsimi ortalamasına bakıldığında ise 25°C'nin üzerinde seyretmesi Doğu Anadolu'da görülen iklim tipinden farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1.2. Iğdır İli Ortalama Sıcaklık Verileri.

AYLAR	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz	Tem	Ağust	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ort. Sıcaklık(°C)	-3.3	-0.3	6.4	13.3	17.9	22.2	26.0	25.2	20.2	12.8	5.8	-0.3	12.2
Ort. En Yüksek Sıcaklık(°C)	1.9	5.4	12.6	19.8	24.6	29.4	33.3	33.1	28.9	21.1	12.7	4.7	19.0
Ort. En Düşük Sıcaklık(°C)	-8.1	-5.6	0.1	6.1	10.6	14.3	18.0	17.2	12.2	6.0	0.3	-4.7	5.5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Büyük Ağrı Dağı'nın 4.000 m'den itibaren kalıcı karların bulunması ise burada yılın her dönemi sıcaklığın 0°C'nin altında olduğunu gösterir. Görüldüğü gibi Iğdır

Ovası'nda yatay ve dikey sıcaklık farkları bulunmaktadır. Bu durum en fazla tarım ürünleri üzerinde etkisini gösterir. Kültür bölgelerinin vejetasyon süresinin daha uzun ya da kısa olmasına neden olur. Yapılan araştırmalara göre ovanın doğu ile batısı arasında bazı tarım ürünlerinin hasat sürelerinde 10-15 günlük bir fark olduğu görülmüştür. Azalan sıcaklık nedeniyle buğday bitkisi yerini arpa bitkisine bırakır. Yükselti arttıkça ise tarım son bularak yerini hayvancılık için meralara bırakır.

Tablo 1.2'de de görüldüğü gibi mutlak en düşük sıcaklık değerleri ekim ile nisan ayları arasındaki devrede 0°C'nin altına düşebilmektedir. Don olaylarına ağırlıklı olarak aralık, ocak ile şubat aylarında rastlanmaktadır. Bölgede, donlu gün sayısı, aralık ile ocak aylarında 24 günün üzerindeyken kasım ile mart aylarında ise 14 günü aştığı görülür. Don olayları nisan ve ekim aylarında nadir görülen bir olaydır. İlkbahar aylarında yaşanan don olayları zirai yönden olumsuz etki oluşturmaktadır. Iğdır Ovası'nın güneyinde yer alan dağlık bölge yükseltinin etkisiyle donlu gün sayısı daha da artmaktadır. Buna karşın depresyonda bulunan ovada ise daha az yaşanmaktadır. Kış günü olarak ifade edilen şiddetli soğuklara ise genellikle ocak ayında rastlanmaktadır.

Sıcaklığın yer şekilleri üzerindeki etkisi de fiziksel çözünme şeklinde kendini gösterir. Özellikle kaya ve toprak üzerine yaptığı termik değişikliklerle termoklastik olayları kolaylaştırır. Bu mekanik parçalanma neticesinde kayalar tabakalar halinde parçalanır veya bloklar halinde çözülür. Araştırma sahası yarı kurak iklimin etkisinde kaldığından dolayı günlük sıcaklık değişimleri kurak bölgeler kadar fazla olmasa da yine bu fiziksel çözümler görülmektedir. Araştırma sahasında diğer etkenlerle birlikte sıcaklık farkının etkisi kayalarda bozulma, yamaç eteklerinde döküntü haline gelmesiyle gözlenmektedir.

1.2.2. Basınç ve Rüzgârlar

Iğdır rasat istasyonunun 23 yıllık verileri yıllık ortalama basınç 916 mb'dır. Bölgede en fazla batı sektörlü (GB, B, KB) rüzgârlar eserken hâkim rüzgâr yönü ise kuzeybatıdır. En fazla etkisi altında olduğu rüzgâr kuru ve soğuk olan karayeldir. Bunları, kuzeyden esenler takip etmektedir. Sahada topoğrafik yapının etkisiyle batı, kuzey batı sektörlü rüzgârlar hâkimdir. Doğudan esen rüzgâr sayısı ise çok azdır.

Şubat ayında G-GB sektörlü rüzgârlar hâkimdir. Kış aylarının genelinde ise batı sektörlü rüzgârların hâkim olması orta enlem gezici siklonlarının oluşturduğu hava

akımlarının bu yönde olmasından kaynaklıdır. İlkbahar aylarında orta enlem siklonlarının sık sık bölgeye teşekkülü sonucunda bölgede basınç düşerek batı kaynaklı rüzgârların çokça esmesine yol açmıştır. Mayıs ayında batı ile kuzey sektörlü rüzgârlar eser. Temmuz ayında kuzey doğudan esen rüzgâr maksimuma ulaşır ve tüm yaz devam eder. Yaz aylarına göre kışın güney ve doğu sektörlü rüzgârların esme sayısında artış olduğu gözlenir. Nisan ayından itibaren yaz boyunca esen kuzey, batı, doğu ve güney sektörlü rüzgarlar yaz kuraklığına neden olur.

Iğdır ilinde fön yerel rüzgârlar da etkili olmaktadır. Güney ve batıda yer alan dağları aşarak aşağı inen ve sıcaklığı artırıcı etkisiyle sık görüldüğü kış aylarında elverişli sıcaklık koşullarına olanak sağlar.

Kış aylarında zaman zaman çevredeki yüksek alanlardan ovaya doğru esen soğuk rüzgârlar, bölgede kış soğuklarının daha etkili olmasına neden olmaktadır. Yöre sakinleri bu gibi rüzgârlara; batıdan gelenlere “*Sinek Yeli*”, kuzeyden gelenlere “*Alagöz yeli*”, Büyük Ağrı Dağı’ndan gelenlere “*Ağrı Yeli*” adını vermektedir. İlde temmuz sonu ile ağustos ayı başlarından itibaren hava durumu bozulmakta ve sık sık kuvvetli rüzgâr esmektedir. Bu devrede görülen rüzgârlar, “*Kuyruk Fırtınası*” olarak adlandırılmaktadır (Doğru, 1989:86).

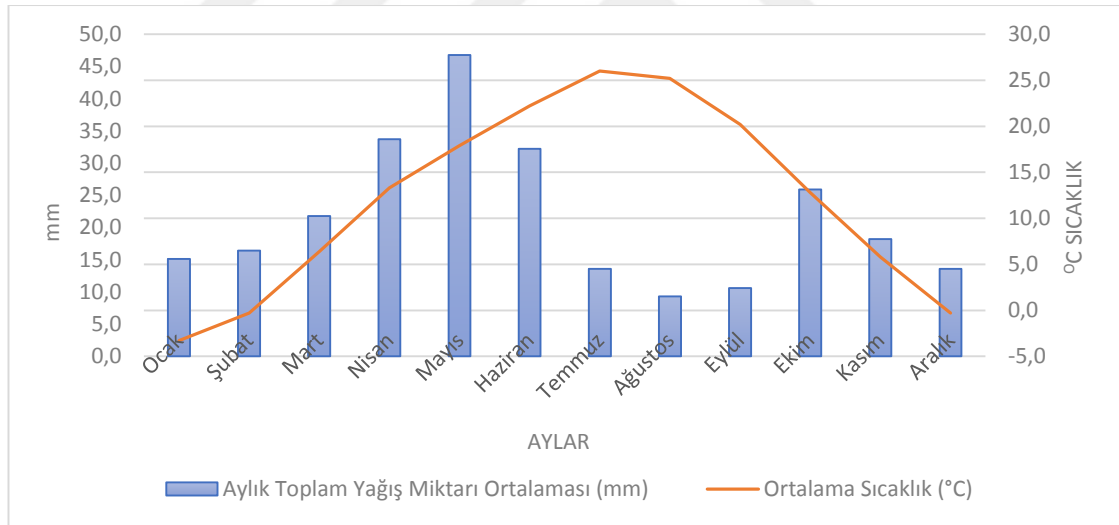
Iğdır ili coğrafik konumu sonucu depresyon alandan oluşması rüzgâr enerjisi potansiyeli düşürmüştür. Rüzgâr enerjisinden faydalanamayacak bir bölge olarak görülmektedir. Kış mevsiminde görülen hava kirliliğinin en büyük sebebi rüzgârın az olmasından kaynaklanmaktadır. Iğdır ili etrafı yüksek dağlarla çevrili ova konumunda bir il olması, rüzgâr hızının ve yağış oranının düşük olması, rüzgâr erozyonu görülmesi, kentin üzerinde oluşan inversiyon tabakası nedeniyle, hava kirliliği kış mevsiminde ilde önemli bir sorun haline gelmektedir (İl Çevre Raporu, 2012:18).

1.2.3. Yağış

Iğdır ilinde yıllık ortalama yağış miktarı içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye’nin genel ortalamasının altındadır. Türkiye’nin en kurak sahalarında birini oluşturan ilde ortalama yıllık yağış miktarı 257.2 mm’dir. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan durumlar; Iğdır ilinin ovalık bölümünün bir depresyon sahasından oluşması, bu ovalık alanı kuşatan dağlık kütlelerin etkisi söz konusu olmaktadır. Bunların yanı sıra

denizellik etkisinden yoksun oluşu da rol oynamaktadır. Genel olarak yağış miktarında sıcaklıklarda olduğu gibi doğudan batıya doğru gidildikçe artış olduğu gözlenmiştir.

Yağışın mevsimlere dağılışı incelendiğinde genel olarak ilkbahar başlarında mart ayında başlayan yağışlar, mayıs ayında maksimum değere ulaştıktan sonra tekrar azalmaya başlamıştır (Şekil 1.2). Haziran ayı başından itibaren azalan yağışlar yaz ortalarında temmuz, ağustos ile eylül aylarında ise iyice düşerek yağış değerleri minimuma ulaşmıştır. Özellikle ekim ayından artış gösteren yağışlar kasım ayında ise tekrar düşmeye başlamıştır. Kış aylarında ise yağış miktarı birbirine paralel değerler göstermektedir. Ovanın güneyinde yükselen dağlık küteller üzerine fazla miktarda kar yağışına maruz kalırken ovalık alanda ise çukur alanı teşkil ettiği için daha az miktarda kar yağışı gerçekleşmektedir. Kış yağışları kar şeklinde gerçekleştiği için ayrı bir önem arz etmektedir. Kar yağışı toprağın su depolaması ve o yıl ki tarım veriminin sağlanması için çok önemlidir. Yükseltinin arttığı dağlık bölgelerde karın yerde kalma süresi daha uzundur.

Şekil 1.2. Iğdır İlının İklim Grafiği (1941-2018).

Yaz aylarında yaşanan yağış miktarındaki düşüş bazı yıllarda kuraklık yaşanmasına neden olsa da mevsimi içerisinde tesadüfi yağışlara rastlanmaktadır. Bu yağışlar kısa süreli ve şiddetli sağanaklar şeklinde gerçekleşir. Iğdır Ovası'nda çevresine göre buharlaşma oldukça şiddetlidir. Buharlaşmanın şiddetli yaşanmasında yaz sıcaklıklarının yüksek olması, sıcak sektörlü rüzgarların etkisinde kalması, zayıf bitki örtüsünün bulunması gibi faktörler etkili olmaktadır. Yüksek buharlaşmanın zirai hayata

olumsuz etkisi ise topraktan buharlaşan suyun bünyesinde bulunan erimiş haldeki tuzların toprakta kalmasıdır. Topraktaki bu tuzlulaşma tarımda verimi düşürmekte ve masrafları artırmaktadır (Karaoğlu, 2011: 102). Sahada ki sisli günler ise genel olarak sonbahar ile kış aylarında görülür. Yaz aylarında ise sis olayına pek rastlanmaz (Yulu, 2012: 13).

Iğdır ilinde açık gün sayısı yıllık toplamı 98.8 olmakla birlikte açık günlerin yıl içerisinde en çok görüldüğü ay 16.3 gün ile ağustos iken en az 4.0 gün ile nisan ayında görülmektedir. İlde açık günlerin en fazla bulunduğu dönem haziran-ekim arasındaki dönemdir. Buna karşılık aralık, ocak ve şubat ayların kapalı gün sayısı 10 günden fazladır. Yıllık toplam kapalı gün sayısı 65.8 günü bulmaktadır. Ortalama güneşlenme süresinin 10 saat ile temmuz ayı en fazla olduğu görülürken aralık ve ocak aylarında ise bu süre 2,5 saate düşmektedir. Rüzgâr enerjisi potansiyelinin aksine bulutluluk süresinin kısa olup güneşli gün sayısının fazla olması güneş enerjisi için önemli bir potansiyele sahip olduğunu gösterir.

Sonuç olarak yağış etkinliği; çeşitli formüllere göre farklı sayıdaki indis değerlerine ve bunların ifade ettikleri değişik terimlere rağmen; bütün bu formüllerin sonuçları, hepsi için ortak bazı özellikler ifade etmektedir. Bunlardan biri, bölgede ocak ve şubat aylarında fizyolojik kuraklığın söz konusu olduğu, kasım, şubat ve mart aylarının nemli devrede olduğu; diğeri ise nisan ve ekim ayları arasındaki 7 aylık sürede su eksikliğinin söz konusu olduğudur. Fakat bu durum Akdeniz iklim bölgesinde olduğu gibi yağış mevsiminin düzensizliğinden değil, yıllık yağış miktarının az olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, bölgede su temini konusu özel bir önem taşır ve ovadaki tarımsal faaliyetlerin iktisadi olabilmesi sulama tesislerinin geliştirilmesine bağlı olmaktadır (Güner, 1993: 47). Ayrıca Iğdır ilinin az yağışlı bir saha olması ovalık kısımda kerpiç evlerin yapımına uygun ortam sağlamıştır. Örtü malzemesi olarak sac yerine yine toprak malzemenin kullanılması bu durumla ilgilidir. Yağışların nispeten arttığı ve sıcaklıkların daha da düştüğü dağlık kısımda ise taş evlerin yer alması mesken yapısı üzerinde ikliminde etkili olduğunu göstermektedir.

1.3. HİDROGRAFYA ÖZELLİKLERİ

Bir yörenin su kaynaklarının varlığı o yöreye ait topraklara ve canlılara adeta hayat verir. Özellikle kurak bir coğrafyadan bahsedilecek olunursa Herodotos'un "Mısır Nil'in hediyesidir" sözünden de anlaşılacağı gibi işte bu su kaynaklarının değeri iyice

Orta Karasu Kaynakları (Bulakbaşı Çayı)	140 hm ³ /yıl
Aş. Karasu Kaynakları (Süreyya Çeşmesi)	100 hm ³ /yıl
Yeraltı Suyu (İldeki Toplam Emniyetli Rezerv)	144 hm ³ /yıl
Toplam Su Potansiyeli	3024 hm ³ /yıl
Doğal Göl Yüzeyleri	-
Akarsu Yüzeyleri	1 416 ha
Toplam Su Yüzeyleri	1 416 ha

Kaynak: DSİ 24. Bölge Müdürlüğü (2018) Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

1.3.1. Akarsuları

1.3.1.1. Aras Nehri

Bingöl Dağlarının Erzurum il sınırları içinde kalan kuzey yamaçlarından doğan Aras Nehri Tekman, Pasinler, Horasan ve Kağızman çöküntülerinden geçip genç bazalt karakterdeki lav örtüsünü yararak Çalpala köyü civarlarından ovaya girer. Koçkiran köyüne kadar doğu-batı istikametinde ilerleyen nehir güneydoğuya kıvrılarak Dilucu denilen mevkide sınırlarımız dışına çıkış yapar. Aras Nehri Türkiye, Nahçıvan, Ermenistan ve İran arasında hem doğal hem de siyasi bir sınır oluşturmaktadır. Azerbaycan'da Kura Nehri'yle birleşerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir.

Tablo 1.4. Iğdır İlindeki Akarsuların Özellikleri.

Akarsu İsmi	Toplam Uzunluğu (km)	Ülke Sınırları İçindeki Uzunluğu (km)	Debisi (m ³ /sn)	Kolu Olduğu Akarsu	Kullanım Amacı
Aras Nehri	930	548	42.2	Kura Nehri	Enerji ve Sulama
Orta Karasu Çayı	10,5	10,5	5	Aras Nehri	Sulama
Aşağı Karasu Çayı	12	12	5	Aras Nehri	Sulama

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2018) Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Aras Nehri, 930 km uzunluğu, 102 bin km² havza alanıyla Kafkasların en büyük nehirlerinden birini oluşturur. Nehrin 548 km'si Türkiye sınırları içerisinde, 131 km'si ise Iğdır ili içerisinde yer alır. Aras Nehri düzensiz bir akış rejimine sahiptir. Ocak ayında

42.2 m³/sn olan akım şubat ve martta çok az miktarda artış gösterir. İlkbahar yağışları ve karların erimesiyle maksimum seviyeye nisan-mayıs aylarında ulaşırken, hazirandan itibaren kuraklığın hissedilir hal alması ile düşüş gerçekleşir. Ağustos ve eylül aylarında su seviyesi ise minimum seviyeye düşer. Yılın bu döneminde buharlaşmanın artması nehri besleyecek karların bulunmaması, yağışların azalması gibi fiziki koşullar beraberinde nehir suyunun tarım sulama amaçlı kullanımı da su seviyesinin azalmasına yol açmaktadır. Sonbahar yağışlarıyla nispeten yükselen akım kasım-aralıkta ise stabil kalmaktadır. Hoşgören'e göre Aras Nehri'nin rejim tipi "*Karlı-Yağmurlu karışık rejim*" tipidir (Hoşgören, 1984:80).

Aras Nehri'nin yatak eğimi Iğdır ve Dil Ovalarında sade yeryüzü şekilleri nedeniyle azdır (Fotoğraf 1.3). Aras Nehri'nin taşıdığı bol sedimetler sebebiyle yataklar sık sık dolmakta ve yatak değişimine yol açmaktadır. Yatak eğiminin az oluşu ve rejimdeki düzensizlik nedeniyle yılın belli dönemlerinde taşkınlar yaşanmaktadır. Bu taşkınlar nisan-mayıs aylarına kar sularının erimesi ile su miktarının artması sonucu gerçekleşmektedir. 1970 yılından sonra DSİ tarafından 69 km'lik taşkın koruma setleri yapılmıştır (DSİ, 1976:35).

Fotoğraf 1.3. Aras Nehri'nden Görünüm.

Aras Nehri Kafkaslarda yaşanan zulümden kaçan yüzlerce insana geçilmesi gereken zorlu bir engel olmuştur. Birçok Azeri'ye mezar olan nehir birçoğu için ise yeni bir yaşama giden yol olmuştur. İlde yaşayan Azerbaycan halkının tarihinde önemli yere sahip olan nehir bugün ise ekonomik faaliyetler açısından büyük bir önem taşımaktadır.

1.3.1.2. Orta Karasu Çayı

Doğu Iğdır Ovası'nın güneyinde Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında alüvyon-bazalt kontağından sızan suların büyük kısmı Bulakbaşı ve Adetli köyleri arasından kaynağını alır. Yazlık, Bulakbaşı ve Güngör'e bunlardan başlıcalarını oluşturur. Nehrin kollarından biri kuzeyden Aşağı Çamurlu köyü civarından akarken, Aşağı Topraklı ve Saraçlı köyleri civarında ise güneyden akan kolu bulunur. Bu kollar Aralık ilçe merkezinin kuzey noktasında birleşir. 1960 yılından önce bu nehir Ateştepe kuzeyinde Aras Nehri'ne katılmaktaydı ancak DSI'nin 1960'da yaptığı ıslah çalışmaları sonucu Orta Karasu Çayı, Aşağı Karasu Çayı'na bağlanmıştır. Bu çalışmayla çevre arazilerin drenajı sağlanırken Aras Nehri'nin ise taşkınları engellenmiştir.

Tablo 1.4'de görüldüğü gibi çayın uzunluğu 10,5 km, akımı ise $5 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. Yatak eğimi ise %0.02'den azdır. Eğim azlığı yer yer bataklık ve küçük göllerin oluşumuna neden olmuştur. Örgülü drenaj alana sahip olan çay düzensiz akış rejimine sahiptir.

1.3.1.3. Aşağı Karasu Çayı

Kaynağını Dil Ovası'nın kuzeyinden alan çay Türkiye-İran sınırında oluşturarak Dil Ovası güney ucundan Aras Nehri'ne katılır. Nehrin uzunluğu 12 km iken debisi ise $5 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. Yatak eğimi %0.02-4 arasındadır (Tablo 1.4). Suları berrak olan çayın etrafında sazlıklar yer alır. Aşağı Karasu Çayı'nın yatak eğimi az olduğu için, bu çay menderes çizerek akar.

1.3.1.4. Diğer Su Kaynakları

Suveren Kaynağı, Andezit Formasyon ile piroklastik malzemeden oluşan araziden çıkmaktadır. Suveren köyünün 1 km kadar güneyinde yer alır. Kaynak suyu 1 km aktıktan sonra piroklastik yapı üzerinde sızarak kaybolur. Zor Dağlarından kaynağını alan Karaçomak Deresi ovanın güneyindeki dağlık bölgedeki sürekli akışı devam eden derelerden biridir. Sürekli akışa sahip dere sıcak dönemlerde piroklastik yapıdaki arazide sızarak kaybolur. Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarından kaynağını alan Yakup Deresi, Ağrı

Dağı'ndan gelen kar sularıyla beslenmektedir. Kar ve buzul suları ile beslenen dere birikinti yelpazesine gömülerek son bulur. Diğer devamlı akışa sahip dereler; Gaziler, Büyük Yar Dereleri (Aras'a dökülür) ve Güngörmez Deresi'dir.

Bahsedilen akarsular dışında devamlı akışa sahip akarsular bulunmamaktadır. Bunun sebebi, yılın belli bir döneminin yağışsız ve sıcak geçmesinden kaynaklanan kuraklık, zemin yapısının geçirimli kayalardan oluşu, toprak katmanının ince oluşu, cılız bitki örtüsü ve sel sularının hızlı buharlaşması gibi başlıca etmenler sayılabilir. Ağrı Dağı'nın güney kesimlerindeki volkanik saha üzerinde akan mevsimlik derelerden en önemli olanları ise Cehennem ve Zuhur Deresi'dir. Dağlık kesimlerdeki akarsular radyal drenaj ağına sahiptir.

1.3.2. Yeraltı Suları

Iğdır Ovası akifer yönünden geniş bir alana sahiptir. Iğdır Ovası'nın zeminde yatay doğrultuda uzanan tortul tabakalar ve yer yer bazalt kütleleri üzerinde toplanan sular eğim yetersizliğinden dolayı havza dışına akmaktadır (Anapalı, 1996:53). Pliyosen geçirimsiz formasyonları üzerinde türemiş olan kuvaterner yaşlı dolgu başlıca akiferleri meydana getirir (DSİ, 1976:41). Akiferlerin bir kısmı ise geçirimsizlik özelliğine sahip piroklastik malzemeden oluşan sahalarda gerçekleşir.

DSİ tarafından farklı mevkilerde açılan artezyenlerden fazla basınçlı suyun çıkması suların alt katmanlarda sıkışıp kalarak basınçlı ve hareketsiz olduğunu gösterir. Bahsedilen basınçlı sular artezyen sızmalar ile taban suyunu devamlı bir şekilde besler ve yüksek seviyede kalmasını sağlar. Iğdır Ovası'ndaki statik su seviyesi 1 ile 15 metre arasında değişir. Geniş bir alana sahip yer altı suları ancak topografyanın yüksek olmayan kısımlarında kullanılabilir. Akiferin taban derinliği, Enginalan, Çavuşbahçe ve Yaycı köylerinden geçen çizgi ile Çalpala köyleri arasında kalan sahada, 100-150 m kadardır. Bunun dışında Doğu ve Batı Iğdır Ovalarında akiferin taban derinliğinin 150-200 m arasında olduğu görülür. Ancak, Koçkiran köyünde yapılan sondaj çalışması sonucunda akiferin taban derinliğinin 250 m olduğu belirlenmiştir. Iğdır Ovası'nda da yeraltı suları hakkında bilgi için sığ akiferde (6-10 m.) ve derin akiferde sondaj kuyuları açılmıştır. Sığ akiferde açılmış kuyu sularının tuz değeri yüksek olduğundan sığ kuyu suları içmeye uygun değildir. Ovanın kuzeybatısında Hakmehmet, Kasımcan ile Çalpala köyleri arasındaki bölgede yeraltı su seviyesinin en derin olduğu bölgedir. Taban suyu seviyesi

sık sık değişmektedir. Boşaltımı etkileyen bu durumun düzenlenmesi Aras Nehri'nin su seviyesini kontrol altına almakla sağlanabilir (İl Çevre Raporu, 2017: 27).

1.3.3. Göller

1.3.3.1. Balıklı Göl

Iğdır'ın Tuzluca, Taşlıçay, Doğubayazıt, Ağrı il sınırlarının kesiştiği noktada yer alan göl, 2.241 m yüksekliğindedir. Göl çevresi mesire alanı ve yayla turizmiyle ön plana çıkmıştır. Gölde balıkçılık yapılmakla birlikte en çok sazan ile meşhur alabalık bulunmaktadır. Gölün ortasında kayıkla gidilebilen küçük bir ada bulunmaktadır. Tarihsel kalıntılara rastlanılan bu göl idari olarak Ağrı ili sınırları içerisinde kalmaktadır. Fakat çok yakın bir mevkide yer alması nedeniyle Iğdır halkı tarafından sayfiye amaçlı kullanılmaktadır.

1.3.3.2. Küp Göl

Ağrı Dağı'nın buzul sularının volkanik bir krater çukuruna birikmesi sonucu 3.500 m yükseklikte bir krater gölü olarak oluşmuştur. Zemin yapısının geçirgen yapı olmasının yanı sıra kar sularıyla beslenmesi neticesinde yılın bazı dönemlerinde kurumaktadır. Gölün çevresinde bulunan yaylacılar ve yerleşik yöre halkı su temininde gölden yararlanmaktadır. Ayrıca yöre insanı buradaki karları çevre mağaralara stoklayarak yazın su ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadırlar. Yöre halkı için Küp Gölü suyu oldukça önemlidir. Öyle ki çok lezzetli bir su olduğu ve bu sudan yapılan çayı içmeyen çay içmenin ne demek olduğunu bilmedikleri anlatılmaktadır.

1.4. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Iğdır Ovası'nı örten topraklar genetik olarak azonal (taşınmış) topraklar grubuna mensuptur. Alüvyal kolivyal ve regosol topraklar olmak üzere üç türde bulunmaktadır. Ovada geniş yer kaplayan azonal topraklar oluşumunda Aras Nehri'nin etkisi büyüktür. Kolivyal topraklar ise ova yüzeyinde yer alan alüvyal toprak ile dağlık bölümde iyi gelişmemiş topraklar arasında, eğimli yamaçlardan akan, mevsimlik akarsuların oluşturduğu birikim konileri ve yelpazelerini teşkil etmektedir. Ovanın batısında profil oluşturmeyen topraklar ise regosollerdir. Ova yüzeyini kaplayan alüvyonların kalınlığı yer yer değişmektedir. Ovanın doğu kesiminde 300 m kalınlığa sahipken bu kalınlık güneydoğusunda ise 225 m'ye inmektedir (Ardos, 1984: 35). Aras Nehri'nin taşkın

oluşturması ve yatak değişimlerine bağlı olarak kil, sit, kum ve diğer sedimentlerin yığılması sonucunda kısa aralıklarla çok farklı bünyede topraklar meydana gelmiştir. Ova tabanı, ağır ve orta bünyeli, yamaçlarda ise hafif bünyeli topraklar yer alır (DSİ, 1969:15). Doğu ve Batı Iğdır Ovalarında topraklar killi ve tınlı bünyeliyken Aşağı Karasu civarı organik topraklardan, Aras Nehri'nin etkisinde kalan kesimde ise ince bünyeli topraklar yer alır (Canbolat, 1990:10). Üst horizonları genellikle granüler yapıda ve küçük bloklar halindedir. Ovanın % 70'i tuzlu-alkali topraklardan oluşur. Granüler yapıdaki bu topraklar, geçirgenlik havalanma ile su tutma kapasiteleri gibi özellikleri elverişlidir (DSİ, 1969: 20).

Yarı kurak iklim sahasında bölgede tuzlu topraklar olağan bir durumdur. Alüvyon topraklarda biriken tuzların sulama ile yağışlarla topraktan yıkanmasıyla taban suyuna karışan tuz konsantrasyonunun yükselmesine neden olur. Aras Nehri'nde zaman zaman meydana gelen taşkınlar toprağın tuzlanmasına sebep olur. Tuzluluğun başlıca nedenlerini; akarsuların tuz formasyonları ve jips (alçıtaşı) bulunduran yapıdan geçerek erittiği malzemeyi biriktirmesi, sıcaklığın şiddetli oluşu, yağışın azlığı, buharlaşma ile alt katmanlardaki tuzun yüzeyde birikmeleri vb. durumlar teşkil eder. Drenaj bozukluğunun tekrar tuzlanmaya neden olmaması için önce drenaj ıslahı ardından toprak ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Çorak toprakların ıslahı için jips kullanılmış ve Samsun azotlu gübre fabrikalarından temin edilmiştir. Yıkama uygulaması azotun ve zaten az miktarda bulunan organik maddenin de uzaklaşmasına neden olacaktır. Bundan ötürü toprağa ıslah sonrasında organik madde ve azot takviyesi için çiftlik gübresinin kullanılması gerekmiştir. Yine ova topraklarında daha iyi tarımsal verim için fosfor zengini yapay ve doğal gübre uygulanması öngörülmektedir (Güner, 1991: 60).

Toprak rengi ise siyah, açık gri, koyu ve açık kahverengidir. Kahverengi toprak havalanmanın ve doğal drenajının iyi olduğu yerlerde görülürken, taban suyu seviyesinde ki değişimler ise sarı tonda kahverengi halini almıştır. Alkali ve drenaj yetersizliği yaşayan topraklar ise gri ve siyah renktedir. Gri ve siyah renkli topraklar Dil Ovası'nda Bulakbaşı ve Adetli köyleri arasında, Saraçlı köyü civarındaki bataklıklarda organik maddece zengin bir şekilde görülür. Sarı, turuncu, yeşilimsi ve gri renklere drenajın bozuk olduğu sahalarda rastlanır. Yer yer kırmızı renkli topraklarda bulunur (DSİ, 1969: 21).

Iğdır Ovası'nın güneyinde yer alan dağlık alanda volkanik kökenli intrazonal topraklar gelişmiştir. Volkanik ana kayanın özelliğini taşıyan bu topraklar eğim yamaçları iyi gelişmemiş olmakla birlikte 8-10 cm kalınlığındadır. Bazı iri bloklar da bulunabilir durumdadır. Bitki örtüsü cılız olan bölgede aşırı otlatma toprağın aşınmasına neden olmuştur. Tarım için uygun olmayan bu topraklar VI. VII. sınıf toprakları teşkil eder. Çıplak kayalık alanlar ise Erhacı köyü-Korhan kışlası ile Taşburun-Bulak köyleri arasında geniş yer kaplar. Burada bulunan bazalt lavlarının genç olması toprak oluşturması için gerekli zamana sahip olmamasıyla açıklanır. Çıplak kayalara eğimin fazla olması nedeniyle Karaçomak köyü güneyinde de bulunur (Güner, 1993: 61).

Ovada bulunan toprak örtüsü sadece tarım faaliyetleri üzerinde etkili olmamış aynı zamanda mesken kültüründe de söz sahibi olmuştur. Sahada yer alan killi yapıdaki toprak mesken yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Gerek duvar için briket yapımında gerek sıvasında gerekse de örtü malzemesinde bu topraklar kullanılır. Bu meskenler, uygun toprakların bulunduğu ovalık sahada yoğunluk kazanmıştır. Özellikle örtü malzemesi olarak da tuzlu topraklar tercih edilmektedir. Bunun temel sebebi ise tuzun suyu tutması ve yağış durumunda tavanda sızma olayının yaşanmamasını sağlamaktır.

1.5. BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Ilıman kuşak içerisinde yer alan Türkiye, sahip olduğu bitki çeşitliliği açısından çevresinde bulunan birçok ülkeden farklı özellikleri ile dikkati çekmektedir. Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı bitki türlerinin sayısı, Avrupa kıtasının tümünde yayılış gösteren bitki türlerinin sayısına oldukça yakındır. Son yıllarda gerçekleştirilen keşiflerin de eklenmesiyle, Türkiye'nin 12.000 civarında bitki taksonuna (tür, alt tür ve varyete düzeyinde) sahip olduğu ortaya konulmuştur. İklim özelliklerinin kısa mesafelerde değişiklik göstermesi, morfolojik özelliklerinden kaynaklı çeşitlilikler, toprak tiplerinin farklılıkları gibi çok sayıda coğrafi faktör ile beşerî (insan ve insan kaynaklı) faktörler bitki formasyonlarının da farklılaşmasına ve türce çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bu yerel farklılıklara bağlı olarak da bitki topluluklarında endemik bitkiler gelişir. Türkiye'deki flora bölgelerinin dağılışına baktığımızda; İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini içine alan İran-Turan flora bölgesi, İran ve merkezi Asya'nın step, dağ stepi ve yarı kurak bölgelerinin özelliklerini yansıtır. İran-Turan flora

bölgesi, Türkiye'de etrafını kuşatan Avrupa-Sibirya ve Akdeniz flora bölgeleri ile yer yer birbirine karışmaktadır (Avcı, 2005: 28).

Iğdır ilinde bitki örtüsü ve dağılışını yer şekilleri, iklim, toprak yapısı ve beşerî faktörler belirlemiştir. Topoğrafik olarak, dağlık ve yüksek alanlar ve bu alanlarla çevrili depresyon alanını teşkil eden ovalar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ovalık depresyon alanların da yarı kurak iklim, yüksek alanlarda ise yarı nemli soğuk bir iklim görülür. Topoğrafyadan kaynaklanan bu iklim farklılığı bitki vejetasyonuna da yansımış durumdadır. İlin depresyon kesiminde step formasyonuna sahip olmasıyla Turan-İran flora bölgesine girerken, yüksek kesimler ise alpin çayırları bulunmasıyla Avrupa-Sibirya flora bölgesine girmektedir. Kısacası bölge iki flora bölgesinin geçiş güzergahında bulunur. Iğdır ili orman bakımından ise Türkiye ortalamasının çok altında ve en fakir sahalardan birini oluşturmaktadır.

1.5.1. Step Formasyonu

Türkiye'de ot formasyonu, step (bozkır) formasyonu ile temsil edilir. Step sahalarında yıllık yağış miktarları çoğunlukla 250–300 mm'yi aşmaz. Bu alanlarda ağaçlar ve ormanlar coğrafi görünümünden kaybolur. Coğrafi görünümde step, ağacın yokluğu ile kendini belli eder. Türkiye'nin steplerinde olağanüstü bir tür çeşitliliği bulunmaktadır. Stepler sadece ot türlerinin çeşitliliği değil, bu ot türlerinin yaşam tarzları bakımından da çeşitlilik arz eder. Kamefit, kriptofit ya da hemikriptofit yaşam tarzları iç içe girmiş şekilde steplere zenginlik katar (Avcı, 2013: 119-120).

İran-Turan flora bölgesinde yüksek dağlık alanlar dışında, iki vejetasyon alanı oluşturur. İlki insanlar tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş olan orman formasyonlarıdır. Bu orman topluluklarının yerini step formasyonunun elemanları almıştır. Doğu Anadolu'nun bazı kısımlarında yoğun olarak yapılan mera hayvancılığı sonucunda aşırı otlatma ve yastık şekilli geven (*Astragalus*), çoban yastığı (*Acantholimon*) gibi step türlerinin yakacak olarak kullanılmasıyla step formasyonu da yine insan kaynaklı floristik değişiklikler meydana gelmiştir. Hayvanların kokuları nedeniyle tercih etmediği ot türleri, yayılış alanlarını daha fazla genişletmişler, bazı alanlarda birlikler oluşturmuşlardır. Tüm bu değişimler nedeniyle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde geniş yayılış alanı bulan antropojen stepler (ya da başka bir ifade ile ikincil bozkırlar) ile doğal bozkırların yayılış alanları iç içe

girmiş, biri diğerinden ayırt edilemez hale gelmiştir. Ancak doğal step sahalarının ekolojik özellikleri dikkate alınması bu ayrımı yapmayı kolaylaştırır (Avcı, 2013:128).

İran-Turan flora bölgesinde ikinci vejetasyon alanı ise, Tuz Gölü çanağı ya da Iğdır Havzası gibi gerçek step sahalarıdır. İran-Turan flora bölgesi bitki türleri bakımından (otsu türler) çok zengin bir alandır ve endemiklerin oranı da fazladır (Avcı, 2005:32). Doğu Anadolu’da doğal bozkırların yayılış alanı, Iğdır ve çevresidir. Iğdır’ın yıllık yağış miktarı 255 mm’dir ve yarı kurak iklim tipi hâkimdir. Yıllık ortalama sıcaklığın 12,2°C olduğu Iğdır’da yaklaşık 4 ay kurak geçmektedir. Sahada steplerin yayılışında iklimin yanı sıra Iğdır Havzası’ndaki yetersiz drenaj koşullarında, tuzlu-alkali toprakların ortaya çıkması da rol oynar. Doğal step sahalarında zor koşullara adaptasyon sağlayan ot türleri yaygındır.

Çalışma alanında en çok rastlanan başlıca doğal step familyaları ve bu familyalara ait başlıca türler şunlardır. Buğdaygiller (*Gramineae*): yabani arpa (*Hordeum bulbosum*), delice (*Bromus tomentellus*), çayır tilki kuyruğu (*Alopecurus arundinaceus*), kılıç otu (*stipa pantica*), ayrik otu (*Elymus hispidus*), Baklagiller (*Leguminosae*); yonca (*Medicago sativa*), geven (*Astragalus mikrocephalus*), çayır üçgülü (*Trifolium pratense*), yabani fiğ (*Vicia crassa*), toplu çiçekgiller (*Compositae*), yavşan otu (*Artemisia spicigera*), küçük yavşan otu (*Artemisia austriaca*), papatya (*Triple Urospermum trarscoucaciun*), yayla çiçeği (*Helichrysum plicatum*), kırmızı peygamber çiçeği (*Centaurea iberica*), sarı peygamber çiçeği (*Centaurea glastifolia*) çayır diken (i>Centaurea solsititialis), tarla diken (i>Cirsium arvanse), gelin otu (*Artemisia absinthium*)’dur (Gümüş, 1992: 153-175).

Tuzluca Formasyonu’nun yer aldığı sahalar da stepler belli başlı yayılış alanına sahiptirler. Iğdır Havzası’nda yayılış gösteren step bitkilerinden bir kısmını da halofit (tuzcul) bitkiler oluşturur. Halofit bitkilerin ortak özellikleri tuz oranı yüksek olan topraklara direnç göstermeleriyle birlikte fotosentez hızının yüksek olmasıdır. Bu bitkiler fizyolojik açıdan özelleşmiş bitkilerdir. Bu sahada geniş alanlar kaplayan kazayağı (*Chenopodiaceae*) toplulukları birçok endemik bitkiyi de içinde barındırmaktadır. Türkiye ölçeğinde nadir kabul edilen 50’den fazla tuzcul bitki taksonuna Iğdır stepleri ev sahipliği yapar. Tuz Gölü çevresinden sonra, Türkiye’nin en önemli halofit bitki gruplarının yayılış alanlarından birisini oluşturan Iğdır Havzası’nın tuzcul bozkırlarında,

Türkiye'deki yayılış alanı yalnızca bu sahalar olan bitkiler (*Aellenia glauca* ssp. *cinerascens*, *Aellenia glauca* ssp. *glaucum*, *küçük unluca* (*Atriplex micrantha*), *Bienertia cycloptera*, *kel şoran* (*Halanthium rarifolium*), *şah sevdi* (*Halostachys belangeriana*), *çoraksarı* (*Kalidium caspicum*), *deve kulağı* (*Limonium meyeri*), *gökacı* (*Petrosimonia glauca*), *ince acı* (*P.squarrosa*), *Salsola nodulosa*, *seyitli* (*Seidlitzia florida*), *keten cirimi* (*Suaeda linifolia*), *ince cirim* (*S.microphylla*) ve *hmel* (*Zygophyllum atriplicoides*) gibi) ortaya çıkar. Bu bitki türleri, Orta Asya step bitkileri olarak Iğdır Havzası'nda yayılış göstermesiyle en batı ucuna erişmiş oldular (Adıgüzel, 2005: 338-339). Halofit daha çok Doğu Iğdır ve Dil Ovası'nda yaygındır.

Iğdır Havzası'nda yayılış gösteren doğal stepler hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bu sahada mera olarak değer taşımaktadır. Bazı ot türleri ise baharat ve boya yapma gibi çeşitli amaçlar için kullanılır (Altundağ ve Özhatay, 2010:139-140). Iğdır Havzası yer alan steplerin büyük bir kısmı ise tarım alanlarına dönüştürülmüştür. Iğdır da yayılış gösteren step topluluklarının vejetasyon süresi süresi 70-80 gündür.

Taban suyunun yüksek olduğu sahalar ile bataklıklarda higrofit (nemcil) bitkiler bulunur. Orta ve Aşağı Karasu Çaylarında yaygın bulunan higrofit türleri; sert hasır sazı (*Juncus inglexus*), semerci sazı, aksaz (*Typha Latifolia*), salarna (*Carex*) ve kamış (*Phragmites australis*)'dır. Yörede bu bitkileri hasır dokuma ve kışlık kuru ot hazırlama amacı ile kullanılmaktadır. Aralık ilçesi civarlarında pisammofil (kumu seven) bitkiler yaygındır. Bu sahada volkan türlerinde oluşan toprak yer almaktadır. Sık sık rüzgâr tarafından taşınırlar. Yaklaşık 800 ile 950 m'lerdeki kumul arazi üzerinde denizüzümügiller (*Ephedraccae*) familyasından Ebu cehil çalısı (*Ephedra distachya*), karabuğdaygiller (Polygonaceae) ait *Atraphaxis* gibi bitki türleri yer alır (Güner, 1993:62). Bu yayılış sahaların büyük kısmı yerleşim yeri, tarım alanı ve otlak olarak kullanılarak ve yakacak temini için tahrip edilmektedir.

1.5.2. Orman Formasyonu

Ağrı Dağı'nın kuzey kesimi sık bir bitki topluluğuyla kaplıydı. Arap coğrafyacıları, Ağrı Dağı'ndaki orman formasyonunu detaylı bir şekilde kaleme almışlardır. Günümüze kadar varlığını devam ettirmeyi başaran balta artığı bodur meşe ağaçları, eski ormanların kalıntıları niteliğindedir (Belli, 2007:6). Orman üst sınırı 2.800 m'de iken alt sınırı ise 1.900 m civarındadır. Fakat bu aralıkla orman örtüsü bakımından fakirdir. Orman

örtüsünün fakir olması sadece yağış ve sıcaklık unsuruna bağlı değildir. Yağış ve sıcaklık değerlerinin uygun olduğu sahalarda tahribat sonucu bir fakirleşme söz konusudur.

Bir zamanlar Büyük ve Küçük Ağrı Dağlarının kuzey yamaçlarında yer yer huş (*Betula pendula*) ve titrek kavak (*Populus tremula*) ağaçlarında oluşan ormanlar bulunur. Bu ormanlar bugünkü iklimle uyumlu olmayıp relikt bitki özelliği taşırlar (İzbırak, 1984:42). Huş ağaçlarının tahribi sonucu sahaya yerleşen kuşburnu, bodur ardıç gibi çalı gruplarının hâkimiyeti de son bularak yerini ot toplulukları almıştır. Bu ot toplulukları ise aşırı otlama sonucu tahribata uğrayarak git gide çıplak arazi formuna dönmeye başlamıştır. Bitki örtüsü bakımından fakir olan genç bazalt örtüsü, halk dilinde “kire” denilen kıraç topraklardır. Söğüt (*Salix*) ve yabancı iğde (*Hippophae rhomnoides*) ağaçları Aras Nehri kıyılarında yaşam alanı bulmakta ve taşkınları önleyici bir rol oynamaktadır. Iğdır Ovası’nda az rastlanan ova karaağacı (*Ulmus campestris*) ise yakacak olarak kullanılmak için tahrip edilmektedir (Acar, 2010: 85).

2005 yılından bu yana Iğdır İl Çevre ve Orman Müdürlüğü tarafından Iğdır ve çevresinde yaklaşık 5000 ha alan “Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Çalışmaları” adı altında başta sedir, karaçam, boz ardıç olmak üzere dişbudak, meşe, ceviz, badem, akasya ve iğde fidan türleri dikilmiştir. 2005’ten beri Çalpala köyünün yakınlarında Iğdır’da yeni ormanlık alanlar yaratma çalışmaları “Iğdır Yeşil Kuşak Ağaçlandırma Projesi” çerçevesinde sürdürülmektedir. Bu proje, 100 ha alanı kapsayan bu alana başta dişbudak, çınar, akçaağaç, söğüt, akasya, karaağaç, karaçam, sedir ve sarıçam olmak üzere bölge iklimine adapte olmuş 24 türde 150 bin fidan dikilmiştir.

Alpin çayırları genel itibariyle iklim uygun arazi koşulları ile toprak yapısı bakımından ağaç yetişmesine elverişli olmayan alanlarda görülür. Yağış miktarının yetersizliği ve yüksek dağlık kesimde yer alan ortam ısısının oldukça düşük olması temel sebebi oluşturur. Zor Dağları, Büyük ve Küçük Ağrı Dağları 2800-2900 m’lerde yukarıda subalpin ve alpin kuşakları görülmektedir. Dağ çayırlarının oldukça derin olan bir kök sistemi yapısına sahip oldukları söylenemez. Geniş yapılı bir gövdeye sahip değildirler. Bu sebepten ötürü sadece yağışlı dönemde büyüme imkânı bulurlar. Eğer alpin çayırlarının olduğu alanlarda kuraklık görülmesi halinde ise bu çayır türünün barınması mümkün olmamaktadır.

Alpin ayırklarının yer aldığı bu alanlar ülkemizde özellikle büyükbaş hayvancılığın oldukça ilerlediğı ve geliştiğı yerlerdir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmının geçim kaynağı olan büyükbaş hayvancılığın yapılmasında da bu alpin ayırklarının etkisinin çok fazla olduğunu söylenebilir. Hayvancılıkla uğraşan insanlar bu alanlarda hayvanlarını otlatarak beslenmelerini sağlamaktadırlar. Bu sebepten ötürü ülkemizde alpin ayırklarının bulunduğu alanlar büyükbaş hayvancılığının gelişmesi açısından oldukça önemlidir.

Iğdır Ovası, tarih öncesi çağlardan bu yana önemli bir yerleşim merkezi olmuş bunun sonucunda gerçekleşen beşeri faaliyetler doğal vejetasyonu büyük ölçüde değiştirmiştir. Ovanın önemli bir bölümü tarım arazisine dnşmştir. Yörede bulunan bitki örtüsü doğal bir peyzaj alanı oluşturmaktadır. Gereklili tanıtımların yapılmasıyla turizm faaliyetleri gerçekleştirilebilir. Elde edilen tarım ürünleri ve doğal olarak bulunan bazı ot türleri yemek kültüründe kendine önemli bir yer edinmiştir. Öyle ki yöre halkına has olan yemeklerde bu bitkilere çok sık rastlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. İĞDIR İLİNİN TARİHÇESİ

Iğdır ili ve çevresinin tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve yerleşim yeri haline gelmesi MÖ 4000’li yıllara kadar uzanmaktadır. Çalışma sahasında yapılan araştırmalar neticesinde bulunan küçük taş aletler ile çakmak taşından yapılmış malzemeler bu sahanın Yontma Taş Döneminde de yaşandığının kanıtıdır (Kökten, 1948:194). MÖ 4 binde Iğdır ilinin ilk yerleşik kavminin Orta Asya’dan gelip Azerbaycan ile Doğu Anadolu Bölgesi’ne yerleşen Hurriler olduğu varsayılmaktadır (Kırzioğlu, 1953:25). Hurriler, MÖ 1800-1500 yıllarında Humus ve Van bölgeleri arasında yönetim sahibiydiler. Hurriler taş-maden devrinin önemli temsilcileri olarak görülürler. Hurri boylarının MÖ 1500-1300 yılları arasında bir bölümü Asurlularla birleşmiş bir bölümü ise Van Gölü çevresiyle Murat, Aras, Karasu Irmaklarının etrafında küçük beylikler şeklinde yaşamaya devam etmişlerdir (Sözer, 1969: 43).

Iğdır ili tarihi MÖ 9. yüzyıla ait Urartu kitabeleri sayesinde aydınlatılabilmektedir. Bölge Kral Menua döneminde Urartu egemenliği altına girmiştir. Kral Menua daha sonra ise Aras Irmağı ile Ağrı Dağı arasındaki Erikuakhi Krallığı’nı ve Van’ı (Tuşpa) da egemonyası altına almıştır. Kral Menua adına yazılan ve Iğdır Ovası Çölegart bölgesinde bulunan kitabeler ile bölgede şehirleşmenin Urartulardan önce başladığı saptanmaktadır. Bölgede tarımsal gelişim ise yine Urartular döneminde başlamıştır. Bu amaçla döneme ait birçok sulama kanalı ve bend kalıntılarına rastlanmıştır (Kırzioğlu, 1953:50).

Urartulardan sonra bölgeye Sakalar, Aksaklılarla Oğuzlar ve birçok yaylak-kışlak yaşayan Türkler gelmiştir. Bölgedeki yerleşim yeri yapılanmasında konar-göçer yaşam sürmesine rağmen Sakalar ve Oğuz hanları yazları Ağça Kale’yi (Arpaçay-Aras Irmağı birleşim bölgesi); kışları ise Armavir’i kullanmışlardır ve bu bölgelerde mal korumak ve pazar yeri kurmak amaçlı yerleşik düzene özgü faaliyetler gerçekleştirmişlerdir (Kırzioğlu, 1953: 64-145). Iğdır Ovası’nda halen görülmekte olan koç heykellerini Saka Devleti’nden kalma olduğu düşünülmektedir (Orkun, 1955:72).

Bölge, MÖ 200 yılında Selevkoslular Devleti egemenliğine girmiştir. MÖ 188 yılında Selevkoslular Devleti’nin yıkılmasının ardından Armenia Krallığı ve Araklı

İmparatorluğu'yla Romalılar arasındaki savaş bölgesi haline gelmiş ve yer yer iki tarafın da egemenliğine girmiştir. Arsaklılar bu krallıkları ortadan kaldırıp bölge üzerinde Küçük Arsaklı Devleti'ni MS 63'te kurmuşlardır. MS 439 yılında Küçük Arsaklı Devleti'nin yıkılmasından sonra bölge Sasanlılar (İran) egemenliği altına girmiş, MS 646 yılında ise Müslüman Arapların egemenliğine geçmiştir (Kırzioğlu, 1953:190-216).

1604 yılında Selçuklu Devleti'nin egemenliğine girdi. Bölge Selçuklu egemenliğine girmesinden sonra Selçuklu Devleti'ne bağlı Sürmeli Emirliği Kayı Boyu Oğuzlarını Sürmeli Çukuru bölgesinde konuk etmişlerdir. Ertuğrul Bey yönetimindeki 400 konar-göçer Kayı Boyu uzun süre yazları Pasinler'de kışları ise Sürmeli Çukuru'nda konaklamışlardır. 1239 Moğol işgalinden sonra bölge Moğol yönetimine girmiştir (Turan, 1984:20).

1256 yılında ise İlhanlılar bölgeye hâkim olmuştur. 1355'e kadar olan egemenlik yılları boyunca bölgede Ağrı Dağı ve Sürmeli Çukuru "*Aladağ Sancağı*" adı ile bir yayla merkezi olarak anılmıştır. Döneminde Ağrı Dağı yamaçlarında birçok yazlık saray yapılmakla birlikte İran Genel Valisi Argun Han'ın da dağın kuzey bölgesinde "*Korug Argun*" adında bir korusu bulunmaktadır (Kırzioğlu, 1953:442-470). İlhanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından bölge 1357 yılında Calaylılar, 1379 yılında ise Karakoyunlular egemenliği altına girmiştir (Turan, 1984:20).

1386 ile 1405 yılları arasında Sürmeli Çukuru Timur egemenliğindeki Türkmen boyları tarafından yönetilmiştir (Orkun, 1955:118-119). 1404 yılında Timur Iğdır Kalesi'ni fethetmiştir. Oğuzların 24 boyunda 21'incisi, İç-Oğuzlar Üç-Ok Kolu'na dahil Iğdır boyundan bir kolun 1404 yılında Sürmeli Çukuru'nda kaleye adını verdiği ve anlaşılabileceği üzere ismini verecek kadar nüfusunun arttığı ve yerleşik yaşantıya geçtiğini gösterir (Sümer, 1980: 210-211). Iğdır ilinde 11. yy.da üç önemli kale şehri bulunmaktadır; Iğdır Ovası'nın batısında Aras Irmağı güneyinde Sumari (Iğdır Karakalesi), Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında, kervan ticaret yolu üzerinde bulunan Iğdır Kalesi (Iğdır Korganı), Ağrı Dağı'nın kuzeyinde günümüzdeki Yeni Doğan köyünde bulunan Ahura (Arguri)'dir (Güner, 1993:137).

Iğdır ili 1406'da Karakoyunlular, 1469'da Akkoyunluların egemenliğine girmiştir. 1502'de Şah İsmail Akkoyunluları yıkıp Safevi Devletini kurmuş ve bölgedeki Türkmenleri de kendi devletine bağlamıştır (Sümer, 1980: 152). 1583 yılında Erivan'ın

Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle, bugünkü Iğdır, Aralık ve Tuzluca ilçelerini kapsayan ve “*Aralık Kazası*” adıyla anılan bölge Osmanlı Eyaletine bağlanmıştır. 1583 yılında III. Murat Devri'nde kesin olarak Iğdır ve çevresi Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. 1639 yılında Erivan'ı Kars-Şirin Antlaşması ile İran'a, Aras Nehri güneyi de Osmanlılara verilmiştir. 1722'de Safevi Devleti'nin yıkılmasıyla Erivan Eyaleti 1723 yılında tekrar Osmanlılara geçmiştir. 1728 yılında ise düzenlenen Revan-Erivan Eyaleti Tahrir Defteri'nde Aralık Kazası'nı merkez, Iğdır ve Sürmeli adıyla üç nahiye (bucak) yönetim birimine ayrılmıştır (Kırzioğlu, 1976:317-349).

Iğdır'ın yerleşim kuruluş tarihi 1071 Malazgirt Zaferi'nden öncesine dayanmasına rağmen günümüzde bulunduğu konuma kurulması yakın bir tarihte vuku bulan bir olaydır. 1664 yaşanan deprem nedeniyle yöre halkı kaleyi terk ederek ovaya yerleşmişlerdir. Kale deprem nedeniyle yıkılmıştır. 1736 yılında Erivan Eyaleti ve Sürmeli Çukuru İstanbul Antlaşması ile İran'ın eline tekrar geçmiştir. 1827-1917 yılları arası bölge Rusların yönetimine geçmiş ve Sürmeli Sancağı adlı bir yönetim bölgesi haline getirilmiştir (Kırzioğlu, 1982:30).

1910 yılında yayımlanan Kafkaski Kalender yıllığında bölgede 124 köy bulunmaktadır. 1918-1919 yıllarında bölgede Ermeni çetelerinin etkisiyle bölgede çok sayıda göç yaşanmıştır. Göçlere bağlı olarak nüfus azalışı görülürken bazı köylerin ise tamamıyla terk edildiği tespit edilmiştir. Iğdır'da Sultanabat, Öküzlü ve Milo terk edilen Türk köylerindendir. Köylerden göç eden Türk nüfusu bölgenin güneyine yerleşmiş Cumhuriyet Dönemi'nde ise kendi köylerine geri dönmüşlerdir. 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması ile Sürmeli Çukuru Taşnak çetelerinden kurtarılmış ve bölge esas sahiplerine kavuşmuştur (Kırzioğlu, 1953: 558).

Tablo 2.1. Iğdır Ovası ve Çevresinde Cumhuriyet Devri'nde Terk Edilen Yerleşmeler (Güner, 1992: 140).

Köy			
Atıcı	Dibaklu	Barbara	Daşluca
Başunduk	Kabah	Çarsala	Taza Karakancalı
Çetindere	Kuşçı	Çatıh Dara	

Cumhuriyetin ilanından sonra Iğdır ilk olarak nahiye (bucak) merkezi haline getirilmiş ve Beyazıt Valiliği'ne bağlanmıştır. Daha sonra 1934'te Beyazıt Valiliği'nin Kars'a bağlanmasıyla Iğdır, ilçe yönetim birimi olarak Kars'a bağlanmıştır (T.C. Resmi

Gazete, 1934). Aralık ise 1960'a kadar Iğdır'da bağlı bucak yönetim birimiydi, 1960'ta da ilçe yerleşim merkezi haline getirilmiştir. Bu sayede Iğdır'a bağlı iki ilçe bulunmaktaydı.

Cumhuriyet Dönemi boyunca köy yönetim birilerinin sayısı değişiklik göstermektedir. 1926-1930 yılları arasında Ağrı Dağı yöresinde gerçekleşen iki ayaklanma nedeniyle 1930 yılında dağ çevresi “*Nüfustan Arındırılmış Bölge*” ilan edilmiştir ve böylelikle bölgedeki köy sayısı zorunlu olarak düşmüştür. Bu dönemde 17 köy boşaltılmıştır ve 1949'da yasak bölge yerleşime açılmış ve eski yöre halkı köylerine geri dönmüştür. 1960 yılına kadar köy nüfusu 100'ün altında olan köyler çevre köyler ile birleştirilmiştir, böylelikle köy sayısındaki azalış devam etmiştir. Iğdır ilinde 1960'da 59 adet köy sayısı; 1965'te 74, 1970'de 76'yı, 1975'te 77 olmuştur. 1960-65 yılları arasında köy muhtarlık sayısında %25'ten fazla artış görülmüştür. Bunun nedeni, 1949'da Ağrı Dağı çevresinde yerleşme yasağının kaldırılması ile yöreye yönelik göç olaylarının hızlanması sonucu mezraların nüfuslarının artmasına bağlı olarak bu yerleşmelerin muhtarlık yönetim birimi şekline getirilmesi ile alakalıdır. Güner'e göre bu dönemde oluşan 15 köy yerleşme merkezinin tümü Aralık ilçesi yönetim sınırları içindedir. Son olarak 1970'te Bulakbaşı ve 1975'te Tazeköy muhtarlık birimleri oluşmuştur (Güner, 1993: 140-141).

2.2. NÜFUS

Bir yerde bulunan nüfus miktarı, artış hızı, nüfusun dağılışı ve yoğunluğu (km²/kişi sayısı), nitelikleri, yaş gruplarına dağılımı, bağımlılık oranı, cinsiyet yapısı, kır-kent bileşimi, göç hareketine katılım miktarı ve eğitim durumları gibi özelliklerin bilinmesi önem arz eder. Ülke içinde bu verilerin sağlanması ihtiyaç doğrultusunda doğru planlamaların ve yatırımların yapılmasını ve kalkınmasını sağlar. Bir yerin nüfusunun niteliği ve niceliği o yerin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmişliğini de ortaya koymaktadır.

Iğdır ilinin tarihçesine bakıldığında tarih öncesi çağlarda yerleşim alanı haline geldiği ve birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Göçlerin geçiş güzergahında bulunması bu bölgede nüfus hareketliliğinin hep yaşandığını kanıtlamaktadır. Gerek coğrafi konumu olsun gerek ise iklim, su kaynakları, geniş tarım alanları bu yöreyi cazip kılmış ve medeniyetlere kucak açmıştır. Bu durum asırlar boyu

değişen nüfus yapısının yanı sıra değişen bir kültür birikimini ortaya koymuştur. Yörede yaşayan her medeniyet kendi kültürünü yaşatmış her el değiştirdikçe de bir önceki kültürün üstüne yeni bir kültür inşa edilmiş ve birikimli bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Çok eski tarihe gitmek sayısal verilerin yetersizliğinden ötürü doğru olmayacaktır. Iğdır ilinin nüfus özellikleri yakın tarihten itibaren incelenmeye çalışılmıştır. Yakın tarih de gerçekleşen I. Dünya ile Kurtuluş Savaşları öncesi ve sonrasında meydana gelen olaylar ile yaşanan göçler bu yöredeki yerleşmelerin bugünkü demografi yapısı, kuruluşu ve dağılışı uzun solukta etkisini göstermiştir. Yine bölgede etkili olan terör olayları ve bazı içi karışıklıklarda zaman zaman nüfus da dalgalanmalara ve göçlere neden olmuştur.

Iğdır ili ve çevresinde ilk düzenli nüfus sayımları 1828-1917 yıllarındaki Rus Çarlığı yönetiminde kaldığı dönemlerde gerçekleştirilmiştir. 1828 yılından sonra yapılan ilk nüfus sayımında bugünkü Iğdır ili sınırlarında kalan yerleşmelerin toplam nüfusu 16.797 kişi kadarken 1886 yılında yapılan ikinci nüfus sayımına göre Iğdır ve çevresinin nüfusu 91.965 kişiye yükselmiştir. 20. yüzyılın başlarında işgal döneminde yapılan son nüfus sayımı 1908 yılında gerçekleştirilmiş ve bu sayım döneminde Iğdır nüfusu 120.641 kişi (Tablo 2.2) olmuştur (Şimşek, 2018: 18). Rusya’da 1908 sayımını gösteren istatistiklerden Sürmeli Sancağı’nın 243 köyünde 95.915 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu nüfusun 28.839’unu Ermeniler oluştururken Türk nüfusu ise 70.000 civarında bulunmaktaydı. Sürmeli Çukuru’nun araştırma sahası içinde kalan bölümünde ise; 39.512’si Türk iken 22.414’ü Ermeni’dir. 124 köyün 105 tanesi Türk köyü iken yalnız 19 tanesi Ermeni köyüdür (Kırzioğlu, 1970: 124-125).

Tablo 2.2. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Iğdır ili Sınırlarındaki Toplam Nüfus (Şimşek, 2018: 18).

Sayım Yılı	Erkek	Kadın	Toplam
1828	8 886	7 911	16 787
1886	49 130	42 835	91 965
1908	64 801	55 840	120 641

Rus Çarlığı egemenliği altında bulunan Iğdır ve çevresi, 1917’de gerçekleşen ihtilal sebebiyle Rusların bu yöreden çekilmesi sonucu 1918–1920 yılları arasında otorite boşluğu yaşanmıştır. Bu boşluğu fırsat bilen Ermeni çeteleri, bölgede yaşayan Türkler üzerinde baskı, zulüm ve soykırım gerçekleştirmiş bu yörelerdeki bazı Türk köylerinin

tamamen ortadan kalkmasına, hayatta kalmayı başaran bazı Türklerin ise kaçarak (kaç kaç göçleri) göç etmek zorunda kalmasına neden olmuşlardır (Güneş, 2017: 50).

3 Mart 1918 yılında Ruslar ile imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum Türk egemenliğine geçmiştir. Bu durumu kabullenemeyen Ermeni Taşnak Hükümeti, Rusların desteğini alarak Türklerin yaşadığı bölgelere saldırıları artırmış ve 20.000'den fazla Türk'ü katletmişlerdir. Bu karşı 8 Mayıs 1918'de Kars'a giren Türk ordusunun bir kolu, Tuzluca ve Iğdır'ı Taşnak Ermenilerinin elinden kurtarmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla çok ağır şartlara maruz kalması bölgede tekrar Ermeni-Türk çatışması başlamasına engel olamamıştır. Bu dönemde kaçabilen Türk nüfusunun bir kısmı İran'a, bir kısmı da Aras Nehri'nin kuzey ve kuzeydoğu taraflarında barınabilecekleri yerlere göç etmiştir. İşgal döneminde yapılan son nüfus sayımında 120.641 kişi olan saha nüfusu, cumhuriyet tarihin de yapılan ilk nüfus sayımına göre 1927 yılında nüfus 36.002 kişiye gerilemiştir. Aradan geçen 19 yılın sonucunda nüfus 84.639 kişiye düşerek yaklaşık 3.5 kat azalmıştır (Şimşek, 2018:188). Bu durum Türk nüfusunun yaşadığı zulmü ve bölgeden yapılan göçlerin boyutlarının kanıtını oluşturmaktadır.

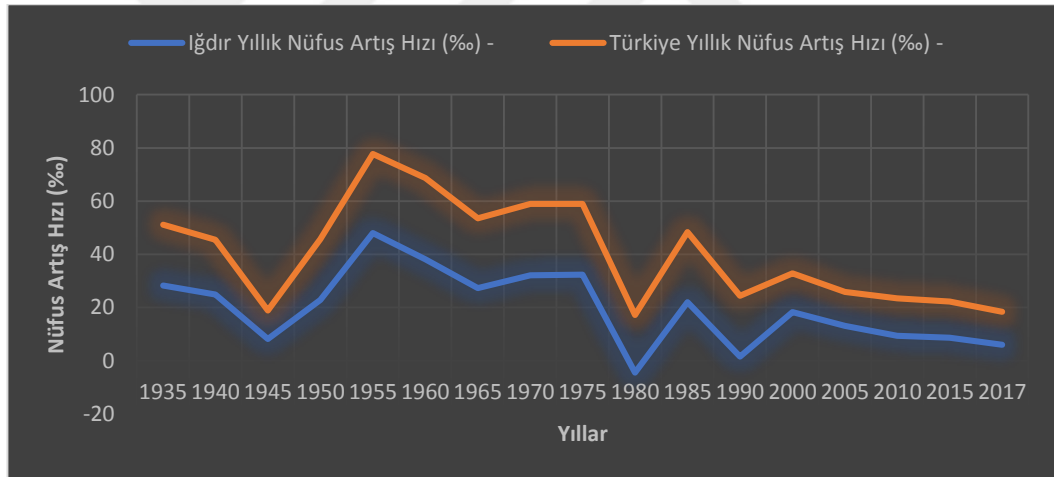
Iğdır ilinin nüfusu ile ilgili en sağlıklı bilgiler Cumhuriyet Dönemi'ndeki periyodik nüfus sayımları sonucunda elde edilmiştir. Bilindiği üzere söz konusu sayımlar, nüfusun yıllara göre toplam sayısı, nüfus hareketleri, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri, kentsel ve kırsal nüfus miktarları gibi nüfusa ilişkin çeşitli özelliklerin tespit edilmesi ile bunların başta planlama olmak üzere pek çok alanda kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Cumhuriyetin (1927) ilk yıllarında yapılan sayımda nüfusu 36.002 olan Iğdır ili, 2017 yılına gelindiğinde ise, 194.775 kişi olarak gözle görülür bir fark meydana gelmiştir. 90 yıllık süre boyunca ilin nüfusu yaklaşık 5.4 kat artış göstermiştir.

Tablo 2.3. Sayım Dönemlerine Göre Iğdır ili ve Türkiye geneli Nüfus ve Nüfus Artış Hızları.

Yıllar	Iğdır ili Nüfusu	Nüfus Artış Hızı (%)	Türkiye Nüfusu	Nüfus Artış Hızı (%)
1927	36.002	-	13.648.270	-
1935	44.133	28.2	16.158.018	22.9
1940	49.640	24.9	17.820.950	20.5
1945	51.672	8.1	18.790.174	10.8

1950	57.573	22.8	20.947.188	22.9
1955	71.417	48.0	24.064.763	29.7
1960	85.055	38.1	27.754.820	30.6
1965	96.697	27.3	31.391.421	26.2
1970	112.256	32.1	35.605.176	26.8
1975	130.412	32.3	40.347.719	26.6
1980	127.466	-4.5	44.736.957	21.7
1985	141.510	22.0	50.664.458	26.4
1990	142.601	1.5	56.473.035	22.9
2000	168.634	18.2	64.729.501	14.6
2005	179.701	13.1	68.860.539	12.7
2010	184.418	9.3	73.722.988	14.1
2015	192.435	8.6	78.741.053	13.6
2017	194.775	6.0	80.810.525	12.4

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2017 Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.1. TÜİK Nüfus Sayımları (1927-2017).

Tablo 2.3 ve Şekil 2.1 incelendiğinde; nüfustaki dalgalanmalar açıkça görülmektedir. 1927’de Iğdır ili nüfusu 36.002 kişiyken 1935’de 44.133’e yükselmiştir. Bu yıllar arası 8.131 kadar bir nüfus artışı söz konusudur. Bu dönemdeki hızlı nüfus artışının sebebi Ermeni zulmünden kaçan Türk nüfusunun geri dönmesi ve doğal nüfus artışıdır. 1940 yılında 49.640 kişiye yükselirken, %24’ün üzerindeki artış hızıyla da Türkiye ortalama artış hızının üzerinde bir seyir izlemiştir. Bu durumda 1937 yılında Bulgaristan’dan göç eden 600 soydaş ailenin de etkisi de bulunmaktadır. Fakat bu ailelerden 450’si kadarı çeşitli sebeplerle, ülkemizin başka illerine göç etmişlerdir. 1940-

1945 yılları arasında ise II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nüfus artış hızında hem Türkiye genelinde hem de Iğdır ilinde %10'nun altına düşerek il nüfusu 1945'de ancak 51.672 kişiye gerilemiştir. 1945-1950 yılları arasında ise tekrar bir yükselişe geçen nüfus artış hızı 1950-1955 arasındaki dönemde %48.0 ile tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1955 yılı verilerine göre il nüfusu 71.417 kişi olmuştur. Bunun sebepleri ise savaşı artan tansiyonun düşmesi, seferberliğin son bulup silahaltındaki askerlerin silahları bırakıp evlerine dönmeleri, sosyal, ekonomik ve sağlık alanlarındaki gelişmelerle yaşam kalitesinin artırılmış olması gibi gerçekleşen gelişmelerdir. 1927'den 1975'e kadar süreçte Iğdır ili nüfusu 94.410 kişi daha artmıştır.

1975'te ülke içerisinde yaşanan siyasi ve sosyal kökenli iç karışıklıklar sonucu meydana gelen can ve mal güvenliğinin sağlanamaması bölge dışına göçlere sebep olmuştur. 1980'e kadar devam olaylar bu yıllar arasında nüfus artış hızı, %32,3'te %-4.5'e kadar ciddi bir nüfus düşüşüne neden olmuştur. 1975'de 130.412 kişi olan il nüfusu 1980'de 127.466 kişiye gerilemiştir. 1980'de yaşanan yönetim değişikliği mevcut düzensizliği ortadan kaldırarak nüfus artış hızının tekrar yükselmesini sağlamıştır. 1980'de %-4.5 olan Iğdır nüfus artış hızı Tablo 2.3'te görüldüğü üzere 1985'de %22'ye çıkmayı başararak ilin toplam nüfusu 141.510 kişiye ulaşmıştır. 1990 yılında bu hızın %1.5'lere düşmesi Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde baş gösteren terör faaliyetlerinin sonucu olarak Iğdır'ında içinde yer aldığı bir çok ilden ülkenin batısına doğru göçlerin gerçekleşmesidir. 1992'de Iğdır'ın ilçeden il statüsüne geçmesi, Iğdır ile Nahçıvan arasında Dilucu Sınır Kapısı'nın açılmış olması ticaret ile ekonomik potansiyeli artırarak bölgeye tekrar canlılık kazandırmıştır. Yine devlet politikalarıyla terör olaylarının azaltılması ve güvenliğin artırılmasının nüfuslanma üzerindeki etkisi de büyük olmuştur. 1990'da %1.5'e düşen nüfus artış hızıyla 142.601 kişi olan toplam nüfus 2000 yılında %18.2'ye yükselerek 168.634 kişi olarak kaydedilmiştir. 2000 yılından sonra nüfus artışı devam etse de artış hızı sürekli düşmektedir. Bunun temelinde ise istihdam sorunu yer almaktadır.

2.2.1. Nüfusun Dağılışı

Iğdır ilinin nüfus dağılışı göze çarpan farklılıklar bulunur. Iğdır ili nüfus yoğunluğu, bölge içinde oldukça eşitsiz dağılmıştır. Özellikle Iğdır Ovası ile ovayı güneyden çevreleyen volkanik dağ kütleleri arasında nüfus dağılışı dengesizleşmiştir.

Nüfus, yeryüzü şartlarının ve buna bağlı olarak iklim özellikleri ile arazi kullanımının daha elverişli olduğu kuzeydeki ovalık alanda toplanmıştır. Yeryüzü şekilleri başta olmak üzere iklim, bitki örtüsü, su kaynakları, verimli topraklar gibi fiziki faktörler ve sosyal, kültürel, ekonomik, tarih gibi insan ilişkili faaliyetler olan beşeri faktörler rol oynamıştır. Bu durum bize coğrafi koşulların demografi yapı üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

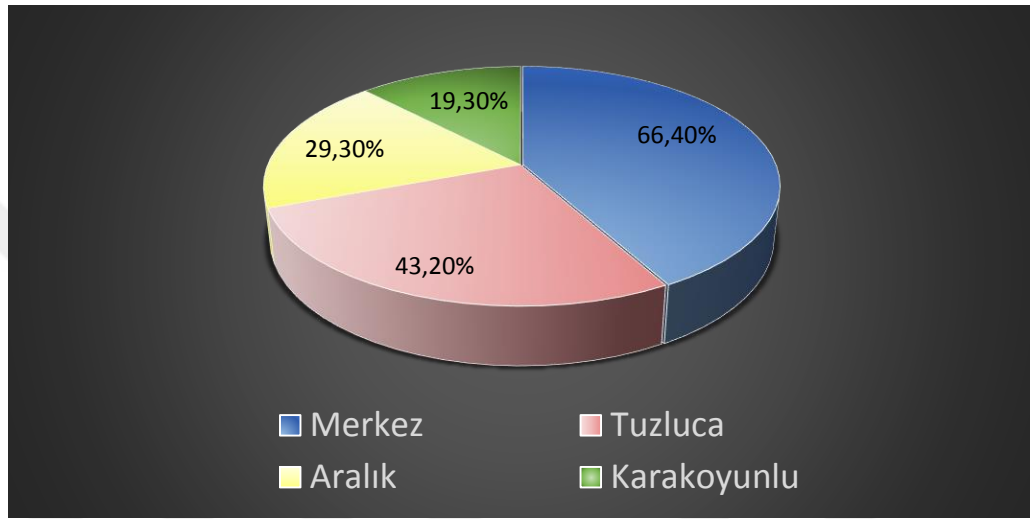
Genellikle kuzeydeki bu düz alanlar ile akarsu vadileri ve yükseklikleri fazla olmayan yamaçlarda da yerleşmelerin kurulduğu ve nüfusun buralarda toplandığı görülmektedir. Yöre halkına iklimatik açıdan uygun şartlar sağlayan bu ovalık alanlarda verimli toprakların bulunmasıyla çok çeşitli geniş yelpazede tarım ürünlerinin yetiştirilmesini sağlamaktadır. Ulaşım faaliyetlerinin çok yönlü ve kolay bir şekilde sürdürülmesi açısından öneme sahip olması ve idari yapının da ovalık alanda yer alması da nüfuslanma üzerinde etkili olmuştur. Merkez ilçelerin eğitim, sağlık, kamu hizmetleri gibi her imkâna daha rahat ulaşılabilirliği açısından albenisinin olması bu bölgelere nüfusun yığılmasını sağlamıştır. Yine ilin doğusunda aktif bir şekilde yer alan Dilucu Sınır Kapısı ticareti canlandırarak nüfuslanma üzerinde önemli bir etki sağlamıştır. Bahsedilen bu durumlar nüfusun dağılışında ovalık alanların çekiciliğini ortaya koymaktadır.

İlin güneyinde yer alan yüksek ve dağlık kesimlerde ise nüfuslanma daha seyrek gerçekleşmiştir. Bunun temelinde yatan sebepler ise yükseltinin artmasıyla birlikte sıcaklıklardaki düşüş, iklimatik ve tarım faaliyetleri açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır. Diğer bir etken ise bölgenin engebeli yapıda olması hem yerleşke kurulmasını hem de arazinin işlenmesini zorlaştırmaktadır. Yine yükselti artışı ve engebelilik ulaşım üzerinde de ciddi olumsuz bir etkiye sahip olup ihtiyaçların karşılanmasını zora sokmaktadır. Iğdır ilinin güney bölümü tüm bu etkenler ve daha sayamadığımız diğer etkenler sonucu nüfuslanma açısından tercih edilmemektedir. Tabi ilin bu kesimi tamamen nüfustan yoksun bir saha değildir. Özellikle yaylacılık faaliyetlerinin yoğun yapıldığı bir sahayı teşkil ettiği için nüfus bulunmaktadır. Fakat devamlı yerleşme olmaktan çok geçici kır yerleşmelerine ev sahipliği yapmasından dolayı mevsimlik nüfus artışları göze çarpar. İlin bu kesiminde yer alan vadi içleri devamlı yerleşkeler olup yıl boyu nüfus bulundurlar.

Tablo 2.4. Iğdır İlinin İlçe ve Köylere Göre Nüfus ile Nüfus Oranları.

	Şehir	%	Köy	%	Toplam
Iğdır	91 261	66,4	44 894	33,6	136 155
Tuzluca	9 922	43,2	13 284	56,8	23 206
Aralık	6 253	29,3	15 208	70,7	21 461
Karakoyunlu	2 804	19,3	11 149	80,7	13 953
Toplam	110 240	56,1	84 535	43,9	194 775

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2017 Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

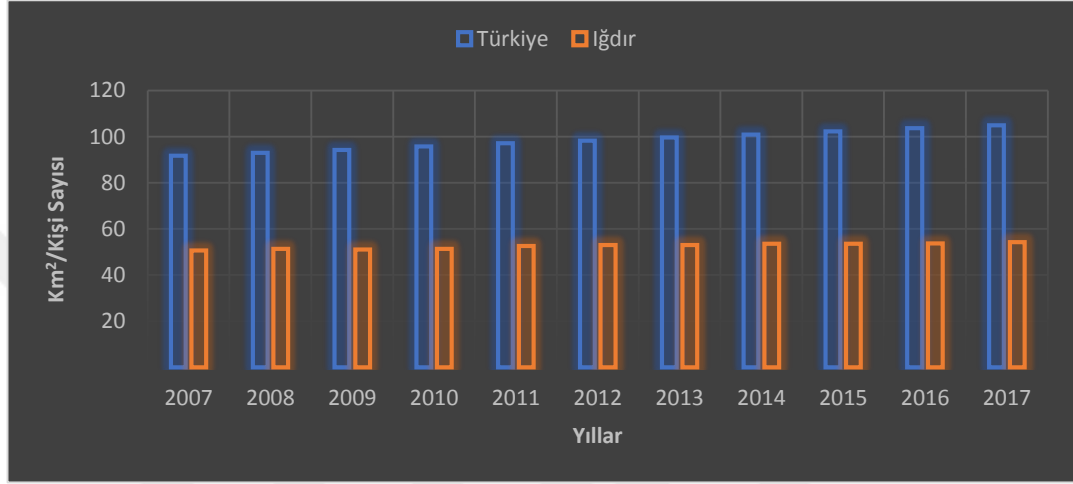
Şekil 2.2. Iğdır İli Nüfusunun İlçelere Dağılışı Oranları.

Yerleşmeler kırsal ve kent yerleşmeleri olarak ikiye ayrılarak incelenebilmektedir. 2017 verilerine göre Iğdır ilinde sadece il merkezi ile Tuzluca ilçe merkezi kent yerleşmesi kriterlerine sahiptir. Ancak Iğdır ilinde, il ve ilçe merkezleri ile kırsal alanda yaşayan nüfus olarak sınıflama yapıldığında, il nüfusunun yaklaşık %56.1'inin ilçe merkezlerinde, %43.9'unun ise kırsal yerleşmelerde yaşadığı görülmektedir (Şimşek, 2018: 193).

2.2.2. Nüfus Yoğunluğu

İlçelere göre nüfus dağılımında, il genelinin aritmetik nüfus yoğunluğu 53.1 olmasına rağmen kuzeydeki ovalık alanda daha bu yoğunluk daha yüksek gerçekleşmiştir. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu 106.9 kişi/km² ile merkez ilçesi ve onu takip eden 51.8 kişi/km² ile de Karakoyun ilçesidir. Her iki ilçenin de ovalık alanda bulunması karşımıza bu sonucu çıkarmıştır. Üçüncü sırada ise ilin doğusundaki sınır bölgesinde bulunan 25.1 kişi/km² ile Aralık ilçesidir. Aralık ilçesi sınırlarında yer alan

Dilucu yöresinde 1953 yılında Iğdır Devlet Üretim Çiftliği kurulmuş ve aynı zamanda askeri bölge ilan edildiği için yaklaşık 90 km² alanda yerleşme kurulmasına izin verilmemiştir. Bu nedenden ötürü ova alanı olmasına rağmen nüfus bakımından yoğunluğun az olduğu görülür. Nüfus yoğunluğu bakımından ise son sırayı geniş yüzölçümüne sahip ve batıda büyük bir bölümü dağlık araziden oluşan 18.2 kişi/km² ile Tuzluca ilçesi oluşturmaktadır.

Şekil 2.3. Türkiye ile Iğdır İlinin Yıllara Göre Nüfus Yoğunluğu.

2.2.3. Iğdır'ın Nüfus Dinamikleri

Nüfusun artış ve azalışını belirleyen nedenler, doğumlar, ölümler ve göçlerdir. Bir bölgenin nüfus artış verilerine bakıldığında görülen sonuç doğum ve ölümlerle açıklanamıyor ise bu durumun bölgede yaşanan göç olayları ile açıklanabilmektedir. Gerçek nüfus artışında ise sadece doğum ve ölümlerin ifade ettiği sonucu yansıtmaktadır. Bir bölgede doğum oranı ölüm oranından fazla ise ya da bölge göç almışsa “*pozitif nüfus artışı*” olarak tanımlanırken; ölüm oranının doğum oranından fazla oluşu veya dışarıya göç vermesi durumunda nüfus artış hızı azalarak eksilere düşer bu durum “*negatif nüfus artışı*” ile tanımlanır. Iğdır ilinde pozitif nüfus artışı gerçekleşirken bu oran yıldan yıla düşmekte, nüfus artışı ise göçlerden ziyade doğal nüfus artışıyla gerçekleşmektedir.

2.2.3.1. Doğumlar ve Ölümler

Doğumlar, ölümler ve göçler bir bölgenin demografi hareketleridir. Iğdır ilinin 2009-2017 yılları arasında gerçekleşen nüfus hareketliliği kaba doğum hızı, kaba ölüm hızı ve toplam doğurganlık hızı ile sunulmuştur. 2009’da kaba doğum hızı %24 iken

doğurganlık hızı %3,06 olarak belirlenmiştir. Kaba doğum oranının en fazla olduğu yıllar %24,8 ile 2010 ile 2013 yılları olurken doğurganlık hızının da en yüksek olduğu yıl da 2013 yılı olarak karşımıza çıkar. Kaba ölüm hızına baktığımızda en yüksek değer %4,3 ile 2010'da en düşük değeri ise %3,9 ile 2013, 2014, 2017 'de olmak üzere aynı değeri 3 kere tekrar ettiğini görülmektedir (Tablo 2.5).

Tablo 2.5. Iğdır İlinin Yıllara Göre Kaba Doğum Hızı, Kaba Ölüm Hızı ve Toplam Doğurganlık Hızı (‰).

Yıllar	Kaba Doğum Hızı (‰)	Kaba Ölüm Hızı (‰)	Toplam Doğurganlık Hızı (‰)
2009	24	4,2	3,06
2010	24,8	4,3	3,16
2011	24,3	4,1	3,12
2012	23,8	4	3,1
2013	24,8	3,9	3,21
2014	24,7	3,9	3,19
2015	23,6	4,1	3,05
2016	22,9	4	2,97
2017	21,7	3,9	2,81

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

2009'dan 2017'ye kadar tüm değerlerin benzer bir seyir izlediği görülmektedir. Mevcut değerler yıllar içerisinde çok az miktarda dalgalanma yaşanırken son 4 yıldır düzenli olarak azalma meydana gelmektedir. Bu durum bize Iğdır ilinde nüfus artış hızının azalması aile planlanmasının uygulanmaya başladığını gösterirken ölümlerdeki azalışta yine sağlık, beslenme gibi yaşam standartlarının iyileşmeye başladığını ve bunlar için yatırımlar yapıldığını gösterir.

2.2.4. Nüfusun Cinsiyet Oranı

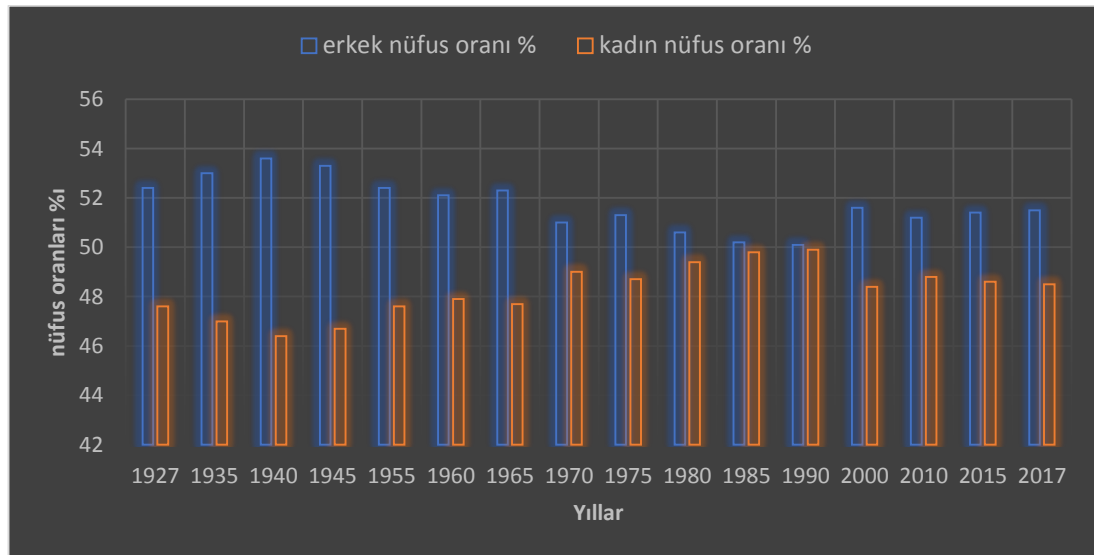
Iğdır ilinde, 1927'de kadın nüfusa göre +1.730 kişi ile erkek nüfus fazlalığı göze çarpar. 1940 yılında ise bu fark daha da büyüyerek maksimuma yükselmiş 3.620 kişiye çıkmıştır. Bu yılda cinsiyet oranı %115.7 olduğu görülmektedir. Bunun sebebi daha önceden de bahsedildiği gibi II. Dünya Savaşı nedeniyle seferberlik ilan edilmesi sonucu eski SSCB ile sınır konumunda olan Iğdır iline askeri birliklerin gönderilmesidir. İlde 1955 yılından sonra ise erkek nüfus oranında bir düşüş meydana gelerek 1990 yılına kadar devam etmiştir. 1990 yılında kadın-erkek nüfus arasındaki fark 159 kişi ile minimum değere düşmüştür. Bu yılda cinsiyet oranı %100.2'ye gerilediği görülmektedir. Buna

karşılık 2000 yılında erkek nüfus oranında bir yükselme meydana gelirken 2005'te tekrar bir düşüş yaşanmıştır (Tablo 2.6 ve Şekil 2.4).

Tablo 2.6. Iğdır İlinin Kadın-Erkek Nüfus Miktarı ve Oranlarının Yıllara göre Dağılımı.

Yıllar	Erkek Nüfus	%	Kadın nüfus	%	Cinsiyet Oranı (%)	Toplam Nüfus
1927	18 733	52.4	17 003	47.6	110.2	35 736
1935	23 395	53.0	20 738	47.0	112.8	44 133
1940	26 630	53.6	23 010	46.4	115.7	49 640
1945	27 540	53.3	24 152	46.7	114.0	51 692
1950	-	-	-	-	-	57 573
1955	37 170	52.4	33 791	47.6	110.0	70 961
1960	44 283	52.1	40 772	47.9	108.6	85 055
1965	50 357	52.3	46 340	47.7	108.7	96 697
1970	57 223	51.0	55 033	49.0	104.0	112 256
1975	66 878	51.3	63 534	48.7	105.3	130 412
1980	64 442	50.6	63 024	49.4	102.2	127 466
1985	71 081	50.2	70 429	49.8	100.9	141 510
1990	71 380	50.1	71 221	49.9	100.2	142 601
2000	87 083	51.6	81 551	48.4	106.8	168 634
2010	94 443	51.2	89 975	48.8	105.0	184 418
2015	99 099	51.4	93 336	48.6	105.7	192 435
2017	100 268	51.5	94 507	48.5	106.1	194 775

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2017 Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.4. Iğdır İlinin Kadın-Erkek Nüfus Oranlarının Yıllara Değişimi.

2010 ve 2017 yıllarında erkek nüfus oranının da tekrar yükseliş gerçekleştiği söz konusudur. 2017 verilerine göre ise Iğdır ilinde erkek nüfus 100.268 kişi olmakla birlikte %51.5 oranına ulaşmıştır. Aynı yıl kadın nüfus ise 94.507 kişi ile toplam il nüfusundaki oranı % 48,5'tir. Bu yılda cinsiyet oranı ise % 106.1'dir. Iğdır ili dışarıya göç vermesi nedeniyle erkek nüfus da bir düşüşün yaşanması gerekirken büyük bir farklılık göze çarpmaz. Bunun temel nedeni ise sadece erkek nüfusun değil ailenin de göç etmesidir.

2.2.5. Nüfusun Yaş Yapısı

Tümertekin'e göre *"Bir ülke ya da yerleşme alanındaki toplam nüfusun miktarı yanında, onun çeşitli yaş gruplarının da bilinmesi, özellikle çalışabilir ya da aktif nüfus olarak adlandırılan 15-64 yaş arasında ki nüfus miktarlarının işgücü kapasitesi, besin maddeleri ve çeşitli hizmet türlerine duyulan ihtiyaç, aile tipleri, doğum ve ölüm oranları ve nihayet göçler bakımından önem taşımaktadır"* (Tümertekin, 1994: 92). Nüfusun yaşlara dağılışının bilinmesi yapılacak olan planlamalar ve alınacak kararlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Genç-yaşlı bağımlı nüfusların belirlenmesi yapılacak hizmet sektörünü (okul, bakımevi vb.) doğrudan etkilerken aktif nüfusun belirlenmesi de doğrudan istihdam olanakları ve kollarını etkilemektedir.

Tablo 2.7. Türkiye ile Iğdır İlinin Yaş ve Cinsiyet Yapısı.

Iğdır İli				Türkiye Geneli		
Yaş	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	10 842	10 180	21 022	3 326 591	3 155 258	6 481 849
5-9	10 189	9 556	19 745	3 254 177	3 086 592	6 340 769
10-14	9 810	9 310	19 120	3 188 333	3 022 537	6 210 870
15-19	10 449	9 652	20 101	3 351 043	3 175 544	6 526 587
20-24	10 048	8 450	18 498	3 294 336	3 162 174	6 456 510
25-29	8 219	7 454	15 673	3 163 889	3 067 653	6 231 542
30-34	7 241	6 634	13 875	3 189 075	3 107 849	6 296 924
35-39	7 205	6 618	13 823	3 308 413	3 252 283	6 560 696
40-44	5 705	5 257	10 962	2 891 799	2 849 020	5 740 819
45-49	4 760	4 156	8 916	2 556 364	2 498 790	5 055 154
50-54	4 033	3 997	8 030	2 349 139	2 326 316	4 675 455
55-59	3 484	3 336	6 820	1 977 328	1 989 399	3 966 727
60-64	2 932	3 230	6 162	1 651 215	1 720 023	3 371 238
65-69	2 005	2 352	4 357	1 188 986	1 322 918	2 511 904
70-74	1 524	1 657	3 181	784 614	952 653	1 737 267
75-79	801	1 056	1 857	533 757	715 428	1 249 185
80-84	621	788	1 409	330 240	471 436	801 676

85+	400	824	1224	195 386	399 517	595 353
Toplam	100 268	94 507	194 775	40 535 135	40 275 390	80 810 525

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2017 Verilerinden Derlenmiştir.

Iğdır il nüfusunun yaş gruplarına dağılımının genelinde, çocuk nüfus oranı olan genç bağımlı nüfus ile çalışma çağındaki nüfus olan aktif nüfus oranları yüksek olup, yaşlı nüfus oranının düşük olduğu görülmektedir. İl nüfusunun 59.887 kişi ile %30.7'si, 0-14 yaş grubunda genç bağımlı nüfustan oluşmaktadır. Türkiye genelinde ise 0-14 yaş grubunda ki genç bağımlı nüfus oranı %23.6'dır (Tablo 2.8). Türkiye ortalamasının üzerinde olan bu yaş grubu gösteriyor ki Iğdır ilinde doğum oranları oldukça yüksektir. Bu durum da bölgeye özellikle eğitim ve aile planlaması gibi hizmetlere yatırım yapılması gerekmektedir.

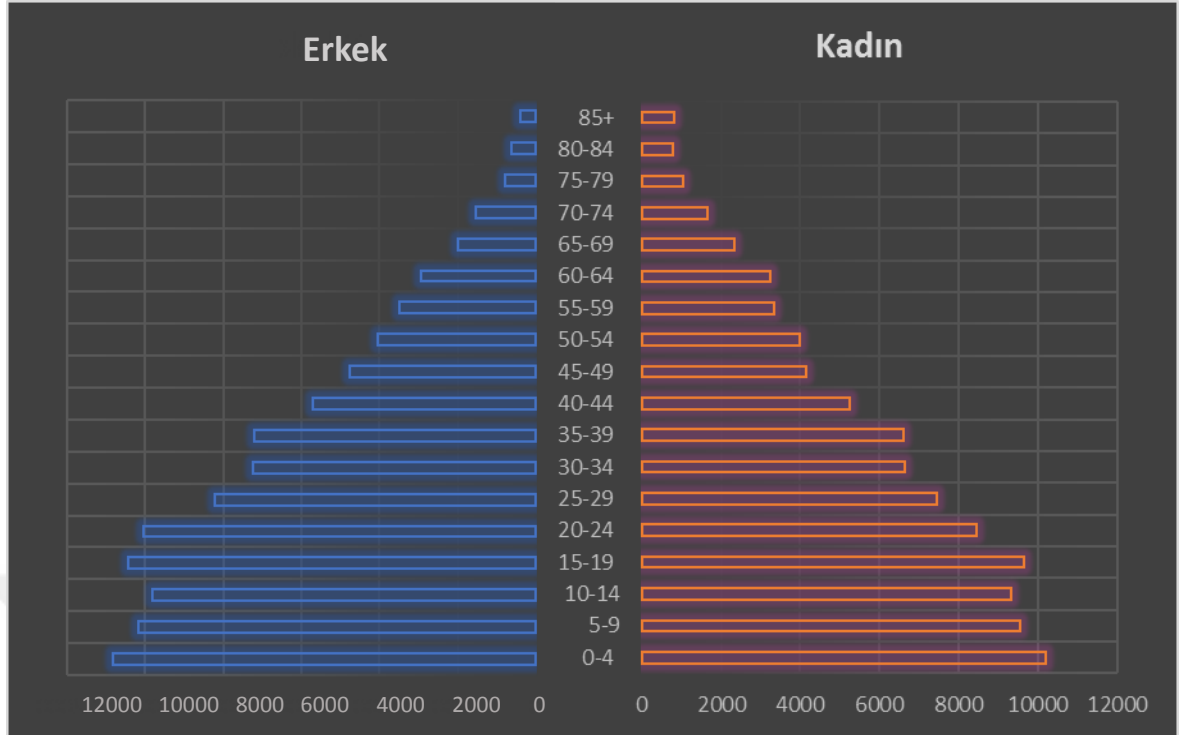
Tablo 2.8. Türkiye ve Iğdır İlinin Genç Bağımlı, Aktif ile Yaşlı Bağımlı Nüfusun Dağılımı.

Iğdır ili				Türkiye Geneli				
	Erkek	Kadın	Toplam	%	Erkek	Kadın	Toplam	%
Genç bağımlı nüfus (0-14)	30841	29 046	59 887	30.7	9769101	9.264.387	19.033.488	23.6
Aktif nüfus (15-64)	64.076	58.784	122.860	63.1	27.732.601	27.149.051	54.881.652	67.4
Yaşlı bağımlı nüfus (65+)	5 351	6 677	12 028	6.2	3.033.433	3.861.952	6 895 385	8.5
Toplam	100268	94 507	194 775	100	40 535 135	40.275.390	80 810 525	100

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2017 Verilerinden Derlenmiştir.

İl nüfusunun 122.860 kişi ile %63.1'ini oluşturan 15-65 yaş arası aktif nüfus bölgenin ağırlıklı nüfusunu oluştururken Türkiye ortalamasının ise (%67.4) altında kalmıştır. Iğdır ilinde bu gruptaki nüfusun tamamı istihdam edecek şartlar ile iş alanları yetersiz kalması bölgeden ülke içine ve ülke dışına göç gerçekleşmektedir.

65 yaş üzerini oluşturan yaşlı bağımlı nüfusa dair verileri incelediğinde ise 12.028 kişi ile toplam il nüfusuna oranı %6.2 gibi çok düşük bir değerde yer almaktadır. Türkiye genelinde bu oran %8.5'tir (Tablo 2.8). Bu bize il bağımlı yaşlı nüfusunun Türkiye ortalamasının altında kaldığını yeterli sağlık hizmetlerinin bulunmadığını ve yaşam standartlarının düşük olduğunu gösterir. Zira bir ülke ya da bölgede genç bağımlı nüfus oranı fazla ise gelişmemiş, yaşlı bağımlı nüfus oranı fazla ise gelişmiş ülke olduğunu gösteren parametrelerden biridir.

Şekil 2.5. Iğdır İlinin Nüfus Piramidi.

TÜİK 2017 verilerine göre hazırlanan nüfus piramidinin (Şekil 2.5) tabanı geniş yani doğum oranının fazla, tavana doğru daralması ise yaşam standartlarının düşüklüğü nedeniyle ortalama yaşam süresinin kısa olduğunu gösterir. Aktif genç nüfusun ihtiyacı olan iş alanları ve istihdamın sağlanması ülke ekonomisine büyük katkılar sağlayacaktır. Görüldüğü üzere nüfus piramidi yukarıda anlatılanların özetini yapmaktadır. Bu bağlamda, 2017 yılında en az nüfusa sahip 7. il olma özelliğine sahip olan Iğdır; aynı zamanda bulunduğu bölümde nüfus artış hızının en fazla olduğu ildir.

2.2.6. Nüfusun Eğitim Durumu

Iğdır ili 2017 yılı verilerine göre toplam okuma yazma bilen sayısı 154.465 kişidir. Okuma yazma bilenler arasında en fazla kişiyi 6-13 yaş arası grup oluşturmaktadır. En düşük değerde ise 60-64 yaş arası gruptur (Tablo 2.9). Yaş grubu küçüldükçe, okuma yazma bilen kişi sayısı da artmaktadır.

Tablo 2.9. Iğdır İlinin Okur Yazlığının Yaşlara Göre Miktarları (2017).

Yaş	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen	Bilinmeyen
6-13.	30570	17	150
14-17	15201	89	64
18-21	10540	161	43
22-24	14795	525	69
25-29	12814	698	269
30-34	12628	841	288
35-39	9881	765	280
40-44	7985	693	247
45-49	6950	912	186
50-54	5576	1092	135
55-59	16334	15	128
60-64	4572	1445	132
65+	6619	5038	364
Toplam	154465	12291	2355

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Okuma yazma bilmeyen toplam sayısı 2.355 kişidir. Okuma yazma bilmeyenler arasında en fazla kişi 5.038 kişi ile 65+ yaş üstü gruptur (Tablo 2.9). Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 60 yaş üstünde oldukça fazladır. Okuma yazma bilmeyen nüfus artıkça ilin eğitim düzeyi azalmaktadır.

Tablo 2.10. Iğdır İlinde Okullaşma Durumu ile İlgili Veriler.

İlkokul Okul Sayısı	138	Ortaokul Okul Sayısı	93	Ortaöğretim Okul Sayısı	37
İlkokul Öğrenci Sayısı	15.460	Ortaokul Öğrenci Sayısı	17.062	Ortaöğretim Öğrenci Sayısı	15.478
İlkokul Öğretmen Sayısı	961	Ortaokul Öğretmen Sayısı	1.157	Ortaöğretim Öğretmen Sayısı	931

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

TÜİK 2017 verilerine (Tablo 2.10) göre il genelinde 138 ilkokul, 93 ortaokul, 37 tane ise lise bulunmaktadır. 15.460'ı ilkokul, 17.062'si ortaokul, 15,478'i ise lise öğrencisinden oluşmaktadır. Bu okullarda ise toplam 3049 öğretmen görev yapmaktadır. İlde, birer kütüphane, kültür merkezi, öğretmenenevi ve akşam sanat okulu, eğitim

uygulama okulu, meslek eğitim merkezi, iş eğitim merkezi, rehberlik ve araştırma merkezi, öğretilebilir zihinsel engelliler halk eğitim merkezi bulunmaktadır. Ayrıca, Iğdır Üniversitesi'ne bağlı olarak 6 fakülte, 431 araştırma merkezi, 3 enstitü, 2 meslek yüksekokulu ve 1 yüksekokul bulunmaktadır. Üniversitede öğrenim gören 2800 öğrenci dışında toplam 140 akademik ve 153 idari personel görev yapmaktadır.

Iğdır ilinin 2017 yılı verilerine (Tablo 2.11) göre okuma yazma bilmeyen toplam kişi sayısı 12.291'dir. Bu grubu oluşturan yaş aralığı 60 yaş üstüdür. Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen kişi sayısı 27.794'tür. En fazla miktara sahip olan ilkokul mezunu 41.137 kişidir. İlköğretim mezunu toplam kişi sayısı 23.321 olarak görülürken, ortaokul veya dengi meslek ortaokul mezunu kişi sayısı 62.043'tür. Lise ve dengi meslek okul mezunu toplam kişi sayısı 22.266'dır. Yüksekokul veya fakülte mezunu toplam kişi sayısına baktığımızda ise 14.838'dir. Yüksek lisans mezunu toplam kişi sayısı 1.029'dur. Doktora mezunu kişi sayısı 221 olduğu görülür (Tablo 2.11). İlin eğitim düzeylerini incelediğimizde ilkokul mezununu lise mezunu, lise mezununu ise yüksekokul mezunu takip ederek öne çıkmaktadırlar.

Tablo 2.11. Iğdır İlinin Eğitim Düzeyi.

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Toplam
Okuma Yazma Bilmeyen	12291
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	27794
İlkokul	41137
İlköğretim	23321
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul	22266
Lise ve Dengi Meslek Okulu	23859
Yüksekokul veya Fakülte	14838
Yüksek Lisans (5 veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	1029
Doktora	221
Bilinmeyen	2355
Toplam	169111

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalananarak Hazırlanmıştır.

2.2.7. Göç

Göç; toplumu sosyal, kültürel, ekonomik, politik, sağlık gibi tüm bileşenleriyle etkileyen, bireyleri yeni bir topluluğa götüren, haliyle yeniden uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirme hareketidir (Uğuz, Bilgen, Yerlikaya, Evlice,

2004: 387). Doğanay göç olgusunu “*nüfusun; devamlı yaşam bölgelerini birey, aile ve gruplar halinde terk edip, geçici ya da sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi*” (Doğanay, 1994:165) şeklinde tanımlarken Durugönül ise göçü yaşanan coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye yerleşilmesi şeklinde tanımlamışlardır (Durugönül, 1997: 97). Bazı sosyologlar ise “*Göçün, coğrafi olarak yer değiştirmeden ziyade, bir toplumdan başka bir topluma yapıldığına işaret etmişlerdir*” göç olayı için oldukça farklı bir tanım yapmıştır. Yer değiştirme, aynı ülke içinde dahi yerleşim yerleri arasında bulunan kültürel farklılıklar sebebiyle aslında alışılmamış bir ortama yerleşilmesidir (Kayserili, 2011: 96). Göç bir taraftan nedenleri, diğer taraftan da hem göç alan hem de göç veren bölgelerdeki sonuçları itibariyle önemle üzerinde durulması gereken bir olgudur. Birçok bilimin araştırma konuları içerisinde yer alan göç olgusu, özellikle nüfusun dağılışı üzerinde belirleyici olması ile neden ve sonuçları itibariyle coğrafyanın da öncelikli inceleme alanlarından biridir.

Göç, farklı bilim dalları tarafından yine farklı referanslarla tanımlanan bir kavram olmuştur. Sosyolog Clifford Jansen (1969) göçün birçok bilimin birden, disiplinler arası bir sorun olduğunu “*temelde doğal olarak ‘coğrafidir’ çünkü mekân üzerindeki hareketleri içine alır. Ayrılan yerde de gidilen yerde de çevreyi etkiler ve değiştirir, ‘demografiktir’ çünkü hem çıkılan hem de varılan yerdeki nüfus yapılarını etkiler, nüfustaki (özellikle de emekçilerin) yer değiştirmeler mekânlar arasındaki ekonomik dengesizlikler yüzünden olduğu sürece de ‘ekonomiktir’, devletlerin ülkeden çıkan ya da ülkeye giren göçmen ve mültecileri kontrol etme ya da sınırlama ihtiyacı duyduğu yerlerde siyasal bir sorun olabilir, göçmenlerin bulundukları yeri terk etmede rol oynayan güdüler ve gittikleri yerdeki ev sahibi topluma uyum sağlama sorunlarının incelenmesi zorunluluğu nedeniyle ‘sosyal psikolojiyle de ilgilidir ve yine hem çıkış hem varış yerlerindeki toplumsal yapı ile kültürel sistemler göç olayından etkilendikleri ve göçmen de bundan etkileneceği için ‘sosyolojik’ bir olgudur*” şeklinde belirtmiştir (Özgüç ve Tümertekin, 2009: 291).

Kişilerin gittikleri ülkede kabul görmeleri ve yeni yerleşim yerlerine adaptasyon sağlamaları oldukça güçtür. Kaybolma duygusu; aileden, vatan toprağından, statü ve servetten, yoksunluk; bir tarafa atılmış olma duygusu, kimliğe, değerlere, rollere bakışta karmaşa, göçmenlerin ruh sağlığını etkileyen önemli faktörleri oluşturur. Yeni

hayatlarına zor bir adapte sürecinden geçen kişiler anavatana geri dönüşte de yine uyum sağlamakta zorlanarak kültürel farklılaşma sorunu yaşamaktadır. İki farklı toplumun birleşimi sonucu yeni kültürler ortaya çıkmakta ve özellikle ikinci ve üçüncü kuşaklar kimlik bunalımına girmektedir (Uğuz ve diğ., 2004: 387).

Göç olgusunun bileşenlerini; göç süreci, göç eden grupların sosyal ve ekonomik yapıları, karakterlerinin bir parçası olan kültürleri ile göç ettikleri yerin toplumsal özellikleri, yaşam tarzları, kültürleriyle tanışması ve kaynaşması sonucu ortaya çıkan bütün sonuçlar oluşturmaktadır. Göçlerin ülke içi olması, ülke dışına olması farklı sonuçlar ve etkiler meydana getirir. Her ne kadar göçler geçici süre bazında yapılsalar da zaman içerisinde etkileri kalıcı izlere dönüşür.

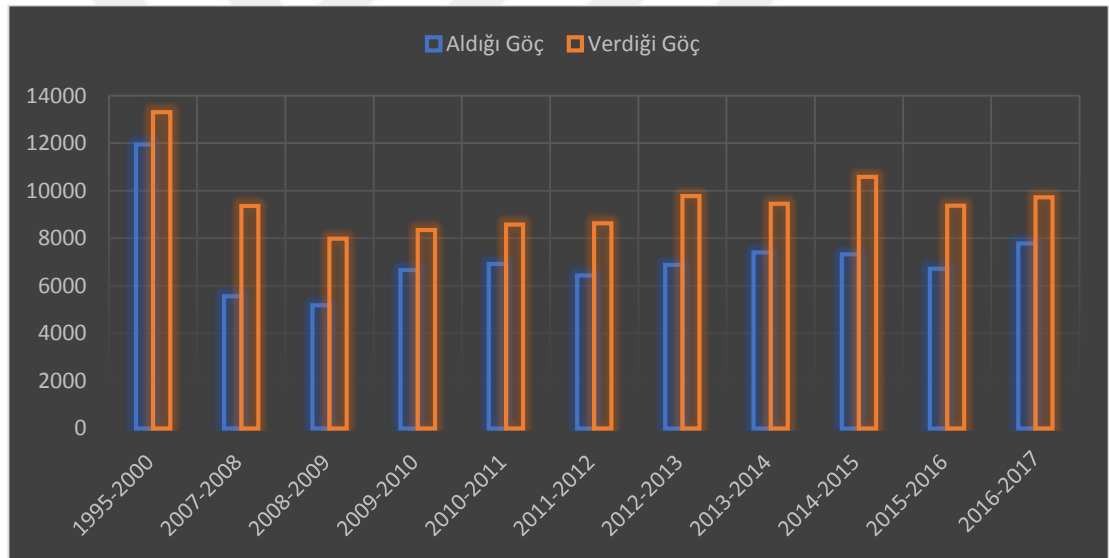
Tarihsel süreçte göçü tetikleyen sebepler değişmekle birlik ana hatlarını; savaşlar, doğal afetler, siyasi sebepler (mücadele, diaspora), ekonomik sebepler (tarım alanlarının bölünmesi ya da makineleşme, işsizlik vs.), teknolojik gelişmeler, ulaşım olanakları, genç ve dinamik nüfus fazlalığı karşısında ihtiyaçların karşılanamaması, daha iyi yaşama arzusu, sosyal, dinsel ve kültürel baskılar gibi birçok sebep oluşturmaktadır. Göçler genellikle siyasi krizler ile savaş sonrası “zorunlu kimlikleriyle” ortaya çıkmaktadırlar (Sürmeli, 2010: 24). Kısacası “göç” insanlık tarihinin ilk gününden itibaren süre gelen ve bireyler ile toplumların kimliklerini değiştirerek gittikleri yerde yeni ortak kimlikler oluşturan bir olgudur. İnsanın tarihinin her anında karşımıza çıkabildiği gibi birçok disiplinde de farklı farklı ele alınışlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Iğdır ilinde gerçekleşen göç sürecine bakıldığında Türkiye’nin en yoğun göç veren bölgesi olan Doğu Anadolu’da yer alması nedeniyle Iğdır ilinin göç vermesi şaşırtıcı bir durum olmaktan çıkıyor. 2018 verilerine göre en fazla göç veren il sıralamasında 76. sırada olup 9.453 kişi göç ederken alınan göç de ise 77. sırada olan Iğdır ili 7.407 kişiyi nüfusuna dahil etmiştir. Bu durum gösteriyor ki Iğdır ili sadece göç vermeyip aynı zamanda göç de almaktadır. Fakat alınan göç ile verilen göç arasındaki fark negatif bir göç yaşandığını kanıtlamaktadır.

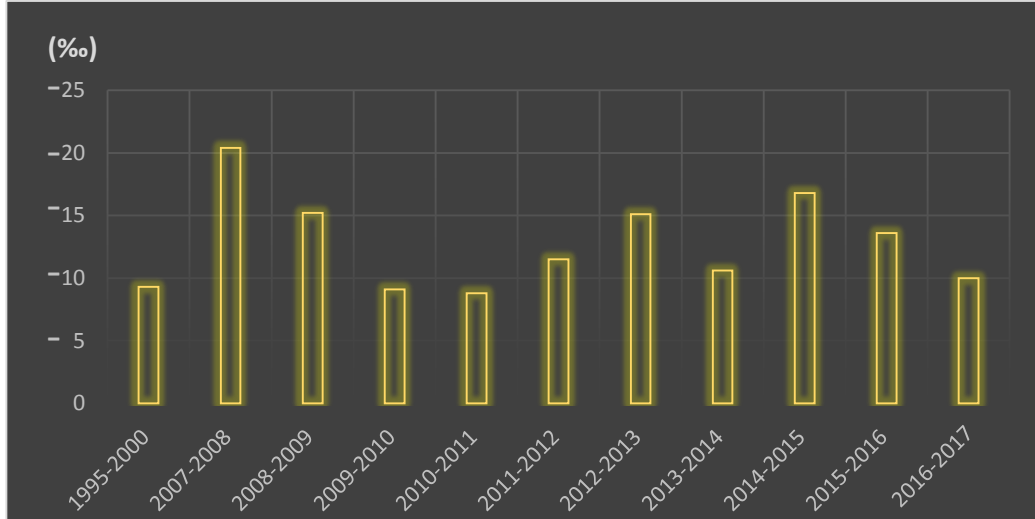
Tablo 2.12. Iğdır İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ile Hızları (1995-2017).

Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (‰)
1995-2000	11 944	13 305	- 1 361	-9,3
2007-2008	5 559	9 356	- 3 797	-20,4
2008-2009	5 179	7 986	- 2 807	-15,2
2009-2010	6 667	8 353	- 1 686	-9,1
2010-2011	6 915	8 579	- 1 664	-8,8
2011-2012	6 429	8 632	- 2 203	-11,5
2012-2013	6 882	9 779	- 2 897	-15,1
2013-2014	7 407	9 453	- 2 046	-10,6
2014-2015	7 321	10 589	- 3 268	-16,8
2015-2016	6 721	9 368	- 2 647	-13,6
2016-2017	7 775	9 728	- 1 953	-10,0

Kaynak: TÜİK göç istatistikleri ile ADNKS Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.6. Iğdır İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ile Hızları (1995-2017).

Şekil 2.7. Iğdır İlinin Yıllara Göre Net Göç Hızları (1995-2017).

Tablo 2.12 ve Şekil 2.5'e baktığımızda Iğdır ilin de 2007-2008 yıllarında aldığı göç ile verdiği göç farkının en fazla olduğu görülmüştür. Bu yıllarda Iğdır'dan 9.356 kişi iç ve dış göçler gerçekleştirirken 5.559 kişi de Iğdır iline gelmiştir. 2007-2008 yılları arasında yaşanan net göç -3.797 kişi iken, net göç hızı da ‰ -20,4 ulaşmıştır. 2009-2010 ve 2010-2011 yılları arasında, göç hızı -9,1 ile -8,8'e; net göç ise -1.686, -1 664'e gerileyerek alınan verilen göç miktarlarının minimuma düştüğü dönemler olarak göz çarpmaktadır. Yıllık değerler doğrultusunda, 2010-2016 yılları arasında ise net göç -14.725 olarak 56.400 kişi Iğdır'dan göç ederken; gelen göç miktarı da 41.675 kişiyi bulmuştur. Buna göre, net göç hızı da ‰-27.3 olmuştur. 2016-2017 aralığında net göçün -1.953 kişi göç hızının ise ‰ -10,0 olduğu görülmektedir. Şekil 2.7 incelendiğinde göç hızında dalgalanmalar olmakla birlikte son üç yılda (2014-2017) sürekli bir düşüş görülmektedir.

2.2.7.1. İç Göçler

Bu başlık altında Iğdır ilinde iç göç hareketlerinde; göçlerin ne yönde yapıldığı, il ve miktar bazında aldığı göçler ile verdiği göçler ve nedenleri tespit edilmeye çalışıldı. Bunun yanı sıra mevsimlik yapılan yayla göçlerine de değinilmiştir. Iğdır ili iç göç alan bir saha olmuştur. İl içinde yaşanan göçlerin başında Tuzluca'dan yapılan göçler gelir. Yükseltisinin fazla olması ve ilin diğer bölgelerine göre daha zor iklim şartlarına sahip olması ovalık alanlara göç vermesine sebep olmuştur.

Güner'in (1992) çalışmasına göre Iğdır'da kırsal yerleşmeler, Tuzluca ve Doğubayazıt ilçelerinin kırsal yörelerinden göç almıştır. Tuzluca ilçesinden çok fazla göç hareketinin yaşanmasının sebepleri temelinde tarihi faktörler yatmaktadır. Bu faktörlerin başında, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında insanlar daha güvenli bir yerde yaşayabilmek için Tuzluca'nın dağ köylerine yerleşmeleri gelmekteydi. Güvenlik koşullarının sağlanmasından sonra, bu ailelerin bir kısmı yeniden eski köylerine yerleşmişlerdir. Bir diğer neden ise ekonomik faaliyetin temelini oluşturan tarımsal potansiyeli yüksek ova köylerinin çekiciliğidir.

Tablo 2.13. Iğdır İlinde Tuzluca'dan Göç Alan Başlıca Köyleri (1989).

Ovanın Batısındaki Köyler			Eski Ermeni köyleri		
Köyün adı	Gelen hane sayısı	Nüfus	Köyün adı	Gelen hane sayısı	Nüfus
Çalpala	52	333	Alikamerli	38	243
Bayraktutan	46	294	Hakveyis	27	173
Küllük	35	224	Akyumak	17	109
Oba	26	166	Tasburun	10	64
Hakmehmet	19	127	Enginalan	4	26
Kasımcan	14	90			
Çavuşbahçe	12	77			
Sarıçoban	10	64			
Yukarıçarıkçı	25	16			
Toplam	239	1391		96	615

Kaynak: Güner tarafından yerinde uygulanan anket ve mülakat sonuçlarından faydalanarak hazırlanmıştır (Güner, 1993: 86).

Tuzluca ilçesinden bölgenin kırsal yerlerine göçen 2.500 kişiden yaklaşık %61'i olan 1.535 kişi kadarı ovanın batı kısmında yer alan köylere göç ederken, %24'ü olan 615 kadarı ise Ermenilerin boşaltmış olduğu köylere göç etmişlerdir (Tablo 2.13). Iğdır'a Tuzluca ilçesinden göçenlerden bir bölümü ise, Kars Caddesi'nin güneyinde bulunan 12 Eylül Mahallesi'ne yerleşmiş bu mahallede çoğunluk sağlamışlardır. Doğubayazıt'tan gelen göçmenler ise daha çok Doğubayazıt Caddesi'nin güneyindeki 7 Kasım Mahallesi'ne yerleşmişlerdir.

Iğdır ilinden dışarıya olan göçlerin yaşanmasında daha çok ekonomik faaliyetler olduğu görülmektedir. Tarım arazilerinin daralıp artan nüfusu yetersiz gelmesi ve ülke genelinde iş gücü ihtiyacının düşmesine sebep olan tarımda makineleşmedir. Gerçekten

de 1966 yılında 85 olan traktör sayısı 1988’de 884’e ve 1997’de ise 1.128’e yükselerek yörede insan iş gücü yerini büyük oranda makineleşmeye bırakmıştır. Bundan ötürü kırsal kesimde işsiz kalan aileler geçimlerini sağlayabilecekleri iş olanaklarının daha yüksek olduğu bölge ve illere göç etmiştir. Yine mezra alanlarında 1953’te Iğdır Devlet Üretim Çiftliği’nin kurulmasıyla yörede yaşayan 119 aile zorla göç etmiş ve çevre ilçelere yerleşmişlerdir (Sürmeli, 2010: 111).

2017 TÜİK verilerine ait Tablo 2.14’e baktığında; Iğdır ilinin göç aldığı illerde 1.687 kişi ile ilk sırayı İstanbul alırken takibinde Ağrı, Erzurum, Van gibi çevre iller yer almaktadır. Toplam aldığı göç 7.775 kişidir. Göç verdiği iller de ise yine ilk sırada 2.463 kişi ile İstanbul görülmektedir. Genel olarak sıralamanın başını Ankara, İzmir, Erzurum, Bursa, Van gibi büyük şehirler ve Ağrı, Kars, Ardahan gibi çevre illerin çektiğini görülmektedir. Dikkat edildiğinde en fazla göç verdiği illerle aldığı iller hemen hemen aynıdır. Bu durum da Iğdır ilinden göç edenlerin bazılarının geriye döndüğü yorumu yapılabilir.

Tablo 2.14. Iğdır İlinden Göç Eden ve Göçle Gelen Nüfusun Dağılımı (2017).

Diğer İllerden Aldığı Göçler		Diğer İllere Verdiği Göçler	
İller	Göç Miktarı	İller	Göç Miktarı
İstanbul	1687	İstanbul	2463
Ağrı	740	Ankara	556
Ankara	393	İzmir	450
Kars	393	Ağrı	425
Erzurum	311	Erzurum	399
Van	275	Kars	388
İzmir	216	Bursa	308
Bursa	153	Kocaeli	306
Kocaeli	148	Tekirdağ	294
Diyarbakır	127	Van	259
Manisa	116	Antalya	193
Şanlıurfa	114	Aydın	157
Ardahan	113	Manisa	142
Adana	112	Diyarbakır	133
Tekirdağ	106	Ardahan	119
Diğerleri	2771	Diğerleri	3136
Toplam	7775	Toplam	9728

Kaynak: TÜİK Göç İstatistikleri ile ADNKS Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Iğdır ili hem göç alan hem de göç veren yapıya sahiptir. Bunun temelinde ekonomik ve sosyal koşulların yetersizliği nedeniyle ilden dışarıya yaşanan göçlerin hâlâ devam ettiğini, ancak başka illerden Iğdır iline gelen nüfus olduğunu buna rağmen göç hızının negatif olduğu görülmektedir.

Iğdır ilinde yaşanan göçler nedenlerine bakıldığında Tablo 2.15’de görüldüğü üzere; il dışına yaşanan göçlerin ilk belirtilen nedeni, %26,9 oranla “*Hane halkı fertlerinden birine bağımlı*” olarak gerçekleştiğidir. Ancak bu ifade göçlerin temel nedeni olmayıp diğer nedenleri de içine alan genel bir ifade olarak görülür. İkinci sırada ise, il ve yurt dışına yapılan göçlerde “*İş bulma/Arama*” gibi istihdam sorunu sonucunda gerçekleşirken diğer nedenlere göre %20.6 oranla oldukça yüksektir. Bu nedenden ötürü göç eden nüfusun yaş yapısı 15-65 yaş arası olan aktif nüfus grubuna ait olduğu düşünülürse, dinamik ve üretken potansiyele sahip nüfusun göç etmesi, il ekonomisi açısından ciddi bir kayıp oluşturmaktadır. Bu kaybın önüne geçilmesi için ildeki mevcut istihdam alanları artırılırken yeni iş kolları oluşturulmalıdır. Bunun yanı sıra yöreye nüfusun arz ve talepleri doğrultusunda demografi yatırımlarla desteklenmeli ve daha çekici hale getirilmelidir.

Tablo 2.15. Iğdır İlinin Aldığı ve Verdiği Göçlerin Sebeplerine Göre Dağılımı (2000).

Göç Sebepleri	Verdiği göç				Aldığı göç			
	Erkek	Kadın	Toplam	%’si	Erkek	Kadın	Toplam	%’si
Aile fertlerinden birine bağımlı göç	1381	2200	3581	26,9	791	1391	2182	18,3
İş bulma/Arama	2204	541	2745	20.6	1050	279	1329	11,1
Tayin/Atama	1571	674	2245	16,9	2535	812	3347	28,0
Eğitim	733	390	1123	8,4	409	218	627	5,2
Evlilik	33	1045	1078	8,1	55	551	606	5,1
Güvenlik	126	56	182	1,4	67	48	115	1,0
Deprem	7	7	14	0,1	274	280	554	4,6
Diğer	1499	598	2097	15,8	2235	543	2778	23,3
Bilinmeyen	156	84	240	1,8	230	176	406	3,4
Toplam	7.710	5.595	13.305	100,0	7.646	4.298	11.944	100,0

Kaynak: TÜİK Göç İstatistikleri ile ADNKS Faydalananak Hazırlanmıştır.

Iğdır iline gelen göçler (Tablo 2.15) ise %28.0 olan en yüksek oran ile ilk sırada “*Tayin /atama durumu*” nedeniyle olduğu görülmektedir. Çeşitli sebeplerle verdiği göç

aldığı göçlerden fazla olan sahada büyük bir ihtimalle tayin/atama yoluyla gelenlerin bir kısmı aile fertleriyle birlikte gelmektedirler. Bundan dolayı bu iki göçü bir arada düşündüğümüzde %45'ten daha fazla bir oran karşımıza çıkmaktadır (Şimşek, 2018: 206). Eğitim nedeniyle gelenlerin oranı ise %5,2'dir. Iğdır ilinde 2008 yılında kurulan üniversite nedeniyle eğitim için gelecek olan göçün her geçen yıl açılan fakülte ve bölümleriyle birlikte artacağı ön görülmektedir.

Iğdır ilinde bir diğer göç türü olan mevsimlik göçlerde gerçekleşmektedir. Bilindiği üzere Iğdır ilinin ekonomik temeli tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Özellikle mera hayvancılığın söz konusu olduğu ilde yaylacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere yılın belli dönemlerinde il içindeki ve çevre iller olan Ardahan, Kars, Ağrı'ya ait yayla alanlarına göç edilmektedir.

2.2.7.2. Dış Göçler

Uzun süre kalmak, çalışmak ya da yerleşmek amacıyla bir ülkenin sınırlarını aşan nüfus hareketi olarak tanımlanan dış göçler, ulusal sınırlar dışına yapılan kalıcı ve geçici yerleşmeleri kapsamaktadır. Yani *“bir ülkedeki kişilerin bir yılı aşkın süreler için ve çalışma amacı ile başka ülkelere gitmesidir”* (Keleş, 1998: 40). Uluslararası siyaset ve hukuk kurallarının bu sürecin içine girmesi, göç olayında göç veren ülkenin değil, göç alan ülkenin belirleyici olmasını kolaylaştırmaktadır. Göç alan ülkeler bu avantajlarından yararlanarak göçün niteliğini ve niceliğini belirleyebilmektedir. Göç olgusunu salt demografi bir hareketlilik olarak nitelemek ve değerlendirmek oldukça yanıltıcı olmaktadır. Zaman içerisindeki bir değişimi ve süreci belirleyen bu hareketlilik, toplumsal ve ekonomik açıdan çok yönlü boyutlara ulaşmaktadır. Hem göç veren hem de göç alan bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısında kültürel ve göç eden işgücünün niteliğinde önemli değişimler meydana gelmektedir (Sürmeli, 2010: 32). Iğdır ilin yakın tarihten itibaren aldığı dış göçlere kronolojik olarak bakılacaktır.

1877-1878 Savaşı'nda Rus ordularınca Azerbaycan'ın işgali sırasında ve I. Dünya Savaşı yıllarında bölgeden çok sayıda Azeri Türk nüfusunun Iğdır Ovası'na göç ettiği sanılmaktadır. Bu soydaşlarımız halen çalışma sahasındaki nüfusun çoğunluğunu oluşturur. Azerbaycan ve Erivan Türkleri *“gaçgın göçleri/kaç kaç göçleri”* adı verdikleri göçlerle Iğdır'a gelmişlerdir. Iğdır iline, 1827-1828 yıllarında başlayarak 1920 yılına kadar aralıklarla devam eden göçlerin temel nedeni zorunlu göç ettirme olayına

dayandığı tahmin edilir. Bunların yanı sıra mübadele (değiştirme) yoluyla olan göçler de gerçekleşmiştir. Örneğin; 1920 yılında Türk orduları Kars ve Gümrü'yü ele geçirdikten sonra, imzalanan antlaşma gereğince Sürmeli Çukuru Ermenilerinin Erivan'a, Erivan Türklerinin ise Türkiye'ye gitmelerine müsaade edilmiştir (Güner, 1993: 93).

Dıştan Iğdır iline göç eden önemli bir göçmen grubunu da Bulgar muhacirleri oluşturur. 1937'nin Ekim ayı sonlarına doğru Bulgaristan'ın Varna iline bağlı Pravadi ilçesi Hipoterastan köyünden gelen Bulgar muhacirleri sayıları yaklaşık 600 aile kadardır. Bu Balkan Türkleri (halk arasında göçmenler) Iğdır'da iskân edilmişlerdir. Iğdır ilinin coğrafi şartları ile yöre halkının örf ve adetlerine uyum sağlamakta zorluk çeken Bulgar göçmenleri daha sonraki yıllarda Türkiye'nin başka yerlerine göç etmişlerdir (Güner, 1993: 93-94). Bu iki dış göçle Iğdır'a gelen nüfustan hayatta kalanlar azdır, bunun yanı sıra çocuk yaşlarında geldikleri için göç öncesi yaşama dair bilgileri net değildir daha çok duyum şeklindedir.

Erivan'dan Iğdır Ovası'na gerçekleştirilen Türk göçü, II. Dünya Savaşı öncesinde ile savaş yıllarında da devam etmiştir. Arslan (1988) 100 binden fazla Azeri Türk'ün Stalin'in emriyle Ermenistan'dan zorla çıkartıldığını belirtmektedir. Bu dönemde 350-400 kadar Türk nüfus Iğdır Ovası'na sığınmıştır. Halen Erivan göçmeni soydaşlarımızın en çok bulunduğu köyler; Hakveyis, Taşburun, Kadıkışlak, Necefali ile Çakırtaş köyleridir. Iğdır ilçe merkezindeki sayıları ise 130-140 dolaylarındadır. Iğdır ili sayıları az olmakla birlikte İran'dan da göç almıştır. 400 aile, 1935 yılında Hasanhan köyüne yerleşmişlerdir. Sonrasında bu aileler devlet yetkilileri tarafından batıya gönderilmiş fakat aileler Hasanhan köyüne geri dönmüşlerdir (Güner, 1993: 94). Bu dönemde Ermeni zulmünden kaçmayı başaran o zamanlar küçük bir çocuk olan Emir GÜNEŞ ile yapılan röportaj ek 1'de yer almaktadır.

Türkiye'ye Kabul ve İskânına Dair Kanun'a göre, Orta Asya'da dağınık halde yaşayan Ahıska Türklerinin bir kısmı Iğdır iline getirilmiştir. Ahıska Türkleri 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında da 350 aile olmak üzere devlet tarafından yapılan Konaklı Mahallesi'nde konutlara yerleştirilmişlerdir (Sürmeli, 2010: 104).

Günümüzdeki dış göçlere bakıldığında TÜİK verileri sadece 2016 ve 2017 yıllarına ait olmakla birlikte sayısal bazda veriler sunmakta göçlerin nitelik özellikleri hakkında bilgi vermemektedir. Yurt dışından Türkiye'ye gelen göçlere bakıldığında Türkiye

toplamının 2016 yılında 380.921 kişiden oluştuğunu görülmektedir. Aynı yıl Iğdır ilinde ise 376 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2017 yılında ise gelen göçmen sayısı Türkiye genelinde 466.333 kişiye yükselirken Iğdır ilinde de 79 kişi daha artarak 455 kişiyi bulmuştur (Tablo 2.16).

Tablo 2.16. Türkiye'nin ve Iğdır'ın Yurt dışından Gelen ve Giden Göçleri (2016-2017)

Yıllar	Yurt Dışından Türkiye'ye Gelen Göç		Türkiye'den Yurt Dışına Giden Göç	
	Türkiye	Iğdır	Türkiye	Iğdır
2016	380.921	376	177.960	188
2017	466.333	455	253.640	407

Kaynak: TÜİK Göç İstatistikleri ile ADNKS Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Türkiye'den yurt dışına giden göç verileri, 2016 yılında Iğdır ilinden 188 kişi göç ederken Türkiye'de bu değer 177.960 kişidir. Bir sonraki yıl Türkiye geneli ve Iğdır da ciddi bir artış söz konusu olurken değerler Türkiye için 253.640 kişiyi gösterirken Iğdır'da da 407 kişiye ulaşmıştır. Iğdır'da 1960'lerden sonra Batı Avrupa ülkelerine yönelik olan işçi göçleri büyük bir hız kazanmıştır. Almanya, Hollanda, Avustralya, Belçika ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerinin başı çektiği görülmektedir. Orta Doğu ülkelerine de az da olsa işçi göçleri yaşanmıştır.

Bireylerin ait oldukları ülkeyi, toplumu ve kültürü bırakıp başka ülkelerde yaşama ve çalışma kararı almaları hem kendilerini hem ait oldukları toplumu hem de göç etmeye karar verdikleri ülkenin ekonomik ile toplumsal yapısını etkileyerek değişmelere yol açacaktır. Çünkü göçler, toplumsal yapı ile kültür değişimleri yanında göç veren ve alan toplumlar içinde birçok türden yeni ilişkiler yarattığı gibi her iki tarafın insanların psikolojilerinde, davranış ve dünya görüşlerinde köklü değişikliklerine yol açar (Karpas, 2003: 17). Göçmen nüfus ülkelerinin kültürlerini taşırlar böylece göç ettikleri yerlerde kültürel etkileşim meydana gelir. Iğdır ilinde yaşayan farklı etnik kökenli nüfuslarda bu kültürel etkileşimden paylarına düşeni almışlardır. Öyle ki Azerbaycan Türkleri için milli bayram olan Nevruz Bayramı tüm ilde büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır. Sadece Azerbaycan Türklerinin değil ilde yaşayan bütün nüfusun kutlaması kültürel etkileşimin güzel bir örneğini teşkil eder. Sadece bu bayramın kutlanması değil halk oyunları, yemek kültürü gibi pek çok alanda kültürel etkileşim meydana gelmiştir. Bunlarla ilgili örnekler ileriki konu başlıklarında ele alınmıştır.

2.3. YERLEŞME

Iğdır ve çevresinin; coğrafi konum, iklim koşulları, yer şekillerinin elverişli olması, su kaynaklarının varlığı, alüvyal bir ova olması gibi özellikler bölgenin yerleşme için sahip olduğu çekici faktörlerin başında gelmektedir. Iğdır'ın yerleşmeye uygun oluşu ilin çeşitli yerlerden göç almasına sebep olmuştur. Bu göçler sayesinde Iğdır'da, çeşitli dönemlerde meydana gelen yerleşmeler bulunmaktadır.

Prehistorik dönemlerden ilki olan paleolitikten günümüze kadar geçen sürede farklı farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Tarihçe bölümünde de anlatıldığı üzere geniş bir tarihi geçmişe sahip Iğdır yerleşke olarak birçok medeniyetin izlerini taşır. Yine göç yolları üzerinde yer alması hem bu kadar çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmasına hem de sık sık el değiştirmesine neden olmuştur. Göçler sonucu Iğdır'da çeşitli dönemlere ait yerleşim yerleri olmuştur. Yerleşkelerin büyük bir bölümü su kaynaklarına yakın olan ve rahat tarım yapabilecekleri ovalık ve vadi içlerine kurulmuşlardır. Örneğin; Iğdır Ovası'na X. yy.da göç eden Mavalı Oymağı, verimli topraklardan oluşan Ağrı Dağı'nın kuzeybatısındaki Söğütlü Mahallesi'ne yerleşmişlerdir. XI. yy.da ovaya gelen Baharlı Oymağı ise 14 Kasım Mahallesi'nin bulunduğu alanı kendisine yerleşme için seçmiştir. Oymakların göçleri XIII. yy.da da devam etmiş ve yeni gelen nüfus bugünkü Cumhuriyet Mahallesi'nin olduğu bölge de yeni bir yerleşim alanı olarak kurulmuştur (Onk, 2006:12). Orta Asya'dan gelerek Iğdır Ovası'na yerleşen bu oymaklar geçici ve devamlı olmak üzere yerleşim sahalarını meydana getirmiştir. Bu oymaklar tarafından kurulan devamlı yerleşmelerin bazıları günümüzdeki Iğdır şehrinin temelini oluşturmuştur. Ağrı Dağı bölgesinde ise Erken Demir Çağı'na ait çok sayıda kale bulunmaktadır (Belli, 2009: 53).

1915-1920 yılları arasında Iğdır ve çevresinde yaşanan savaş ve karışıklıklar bunların sonucunda meydana gelen soykırım ve göçler bölgeyi yeniden şekillendirerek, Iğdır'ın yerleşme coğrafyası açısından ne denli önemli etkiler yarattığı ortadadır. Öyle ki savaşlar ve katliamdan kaçmak için bölgede yaşayan nüfusun bir bölümü kırsal ve dağlık alanlara göç etmiş ve bu dönemde Iğdır'ın merkezi canlılığını yitirmiştir. Düşen nüfusla birlikte yaşanan mübadele ile yerleşik olan etnik yapıda değişiklik yaşamıştır. Güvenli ortamın sağlanmasıyla boşalan köyler tekrar dolmaya başlamıştır.

Iğdır 20 Nisan 1924'te kabul edilen anayasal düzenleme gereğince, bir nahiye merkezi olarak Erzurum vilayetine bağlı bir sancak olan Beyazıt Valiliğine bağlanmıştır.

1934 yılında çıkarılan bir kanunla ilçe statüsüne getirilen Iğdır, Kars iline bağlanmıştır. Kars iline bağlı bir ilçe olan Iğdır'ın, sosyo-ekonomik ve coğrafi özellikleri dikkate alınması sonucu, 27.05.1992 tarih ve 3806 sayılı kanun hükmünde kararname ile Türkiye'nin 76. ili statüsü kazanmıştır (Resmî Gazete, 1992: 2). Aralık ve Tuzluca ilçeleri ile birlikte belde statüsünde olan Karakoyunlu'da ilçe statüsüne getirilerek Iğdır ili idari alanına dahil edilmiştir.

Yüzölçümü itibariyle dahil olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki 15 ilden en son sırada yer alan Iğdır bölgenin de en küçük yüzölçümlü ilidir. Nüfusu bakımından (197.456 kişi (TÜİK 2018) ülkemizde 76. sırada yer alan Iğdır, İdari olarak Merkez ilçe haricinde üç ilçenin (Tuzluca, Aralık ve Karakoyunlu) yer aldığı ilde 161 köy idari alanı ve 7 kentsel idari alan (1'i Iğdır Merkez ilçe, 3'ü ilçe merkezleri, 3'ü de beldeler olmak üzere) bulunmaktadır. 2012 yılında 6360 sayılı yasa çerçevesinde kapatılan belde belediyelerinden biride Iğdır ili Karakoyunlu ilçesi Taşburun belde belediyesidir.

2.3.1. Kır Yerleşmeleri

Türkiye'nin idari bölünüş yapısı içinde tabanı oluşturan ve muhtarlar ve ihtiyar heyetleri tarafından yönetilmekte olan köy idari alanları, belirli bir idari sınırı bulunan ve bu sınırlar içerisinde yer alan devamlı ve geçici kır yerleşmeleriyle ekonomik faaliyet sahalarından oluşan, hammadde üretimi (tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık, toplayıcılık) ve evsel sanayi ile ilgili faaliyetlerin egemen olduğu ülkemizin kırsal kesimini oluşturan en küçük idari sahalarıdır (Özçağlar, 2005: 6). Köy idari alanları yönetim olarak il ve ilçe özel idare müdürlüklerinin yetki ve sorumluluğu altındadır (Resmî Gazete, 1985). Iğdır ilinde toplam 161 köy idari alanı bulunur. Bunlardan Merkez İlçeye bağlı 41, Tuzluca ilçesine bağlı 81, Aralık ilçesine bağlı 21 ve Karakoyunlu ilçesine bağlı 18 köy idari alanı bulunmaktadır. İldeki köylerin toplam nüfusu 2018 verilerine göre 86.273 kişidir (Tablo 2.17).

Tablo 2.17. Iğdır İlinde Belediye Örgütlü Yerleşme Alanları ve Özellikleri.

İlçeler	Yüzölçümü	Nüfus	Şehir	Belediye Sayısı	Köy Sayısı	Köy
Merkez	2.073	137.613	92.340	4	41	45.273
Aralık	161	21.311	6.193	1	21	15.118
Tuzluca	1.236	24.560	9.764	1	81	14.796
Karakoyunlu	194	13.972	2.886	1	18	11.086
Toplam	3.664	197.456	111.183	7	161	86.273

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalananarak Hazırlanmıştır.

Köy nüfusunun en fazla olduğu ilçeler sırasıyla Merkez ilçesi (45.273), Aralık ilçesi (15.118), Tuzluca ilçesi (14.796) ve Karakoyunlu ilçesi (11.086)'dir. Tuzluca ilçesine bağlı Kırkbulak köyü Tablo 2.17'de de görüldüğü üzere ilçe köyleri arasında en az nüfusa (21 kişi) sahip köy olarak dikkat çekmektedir. Yine merkez ilçe dışında bulunan ilçe köylerinin en kalabalık nüfusa sahip köyü ise Aralık ilçesinin Gödekli köyü olup 2.709 kişilik bir nüfus kitlesi barındırmaktadır. İldeki köylerin toplam nüfusu ise 86.273'tür. Köylerin il merkezine uzaklığı 1 ile 98 km arasında değişmektedir. İl merkezine en yakın köy 18 km ile Karakoyunlu ilçesinin Zülfikar köyü ve en uzak köy ise 98 km uzaklıktaki Tuzluca ilçesinin Yaylacık köyüdür. Nahırkıran köyü ise yaklaşık 2.300 m ile en yüksekte kurulan köydür.

Bilindiği üzere bir köy idari alanı tek bir yerleşme ünitesinden oluşabildiği gibi birden fazla devamlı ve geçici yerleşme ünitelerinden de oluşabilmektedir. Çalışma alanını oluşturan Iğdır ilinde köyler genellikle toplu dokulu ve birden fazla köy altı yerleşmesinden oluşmaktadır. Iğdır ilinde de Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi köy altı yerleşmelerinden mezra, ağıl, kom, yayla gibi geçici yerleşmeler yaygın olarak bulunmaktadır. Bu yerleşmelerden mezralar zamanla devamlı oturlan bir yerleşmeye dönüşmüş mahalle halini almıştır. Köy ve köy altı yerleşmelerinin tamamı bir tek muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından idare edilir.

2.3.1.1. Köy Yerleşmeleri

Dağlık bölgedeki yerleşimlerin çoğunluğu dağların kuzey- güney yönlü ulaşımı nispeten kolay olan Pamuk, Çilli ve Asma Geçitleri çevresinde ve vadi içlerinde

kurulmuştur. Büyük Ağrı'nın kuzey yamaçlarında yerleşme üst sınırı oldukça aşağıdadır. Bunun temel nedenleri; su sıkıntısının yaşanması, genç lav örtüsünün çok geniş alan kaplamasıdır. Burada yer alan Tarlabası (1450 m) ile Yenidoğan (1750 m) köyleri Yakup Deresi'nin oluşturduğu vadilere kurulmuştur. Yine bu bölgede Gömik, Bilican, Esenkaya mezarlarında bulunmaktadır. Küçük Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçları Kazım Karabekir Tarım İşletmesi arazilerinden oluşması bakımından yerleşme bulunmamaktadır. Daha önce burada yer alan bazı mezarlar boşaltılmıştır. Yüzölçümü bakımından 1000 ha'dan daha küçük olan üç köy Iğdır Ovası'nda yer alır. Dağ eteklerinde kurulan köyler ise daha geniş yüzölçümüne sahiptir. Bu durum tarım arazilerinin dağılışıyla açıklanabilir. 1927'den sonra çıkan ayaklanmalar sonucu 88 köyden bir kısmı boşaltılırken bir kısmı ise birleştirilmiştir. Köy sayılarında önce azalma yaşanmasının ardından tekrar artmıştır.

2.3.1.1.1. Yer Adlarına Göre Kır Yerleşmeleri

Yöre de birçok köy bulunması ve hepsinin adının ayrı bir anlam teşkil etmesi nedeniyle tek tek açıklanması zor olacağından birkaç örnekle açıklanmaya çalışılmıştır. Bazı köy isimleri kavimlerden kalan isimlerken çoğunluğu sonradan değiştirilen isimlerdir. Örneğin; Suveren köyünün ismi eskiden Orkof'ken Yenidoğan köyünün ismi ise Ahura'dır. Eski kavimlerden dönüşerek günümüze gelmiştir. Bazı köyler kuruldukları konuma göre isim almışlardır. Başköy, Ortaköy gibi. Ovanın merkezine kurulması nedeniyle eski adı Pulur olan köyün adı Enginalan köyü olarak değiştirilmiştir. Güngörmez Deresi'nin oluşturduğu vadiye kurulduğu için aynı ismi alarak Güngörmez köyü olmuştur. Bir yarmanın eteğine kurulu köye ise Asma köyü, tarım üst sınırına kurulan köye ise Tarlabası köyü, su kaynaklarının bulunduğu köylere Suveren, Buruksu, Yassıbulak, Gülpınar gibi isimler verilmiştir. Bazı köyler de yörede yer alan köy altı yerleşmelerinden ismini almaktadır. Mezra, Obaköy, Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik Yaylacık, Kadıkışlak gibi. Fiziki çevreyle olduğu gibi örf ve âdet ya da dinle ilişkisi olan köy isimleri de bulunmaktadır. Erhacı, Halfeli, Hakveyis, Hakmehmet, Melekli, Zülfikar (yeni adı Yukarıtopraklı) ve Hıdırlı bu köylere örnektir. Bölgede sık sık yaşanan bazı huzursuzlukların uzun sürmesi sonucunda köyün ismi de "*kavgada birbirine girmiş*" anlamındaki "*Örüşmüş köyü*" ismini almıştır (Güner, 1993:145).

2.3.1.1.2. Kuruluş Yerlerine Göre Köyler

Kuruluş yerlerine göre köylerde genellikle fiziki çevre faktörlerinden morfolojik özellikler yahut topoğrafik yapı etkili olmuştur. Hidrografik açıdan yörede yer altı

suyunun çok derinde olmayıp içme suyuna uygun olduğu sahalarda kurulması etkili olmuştur. Aras Nehri'ni bölgenin en büyük tarım suyu kaynağı olduğu göz önüne alınınca Aras Nehri hattı boyunca da köylerin kurulduğunu görebilir. Ancak derinliğin sığlaştığı yerlerde taşkınlar dolayısıyla nehirden daha uzağa kurulmuştur. Bulakbaşı, Adetli, Yukarıtopraklı Hıdırlı gibi bazı köyler ise kuruluş bakımından Orta Karasu kaynağı zonunu seçmişlerdir.

Ova topraklarının tarıma uygunluk dereceleri de köylerin kurulma yeri üzerinde rol oynamıştır. Nitekim ilin genel ekonomik gelir kaynağının büyük bir kısmı tarımdan sağlanmaktadır. Bu sebeple uygun toprak koşulları önem taşır. Erhacı ve Karakuyu gibi çorak arazili köyler ise hayvancılıkla geçim sağlar.

Dağ köylerinde ise; bir kısmı vadi içlerinde, bir kısmı sırtlarda ve bir kısmı ise yamaçlarda kurulmuştur. Buradaki köylerin kurulmasında su kaynakları, geçitler ve vadiler etkili olmuştur. Dağların eteklerinde kurulan köylerin çoğunluğunda ekonomik faaliyet hayvancılık olmuştur. Çünkü köylerin kuruldukları çevre şartları hayvancılık için büyük avantaj sağlamaktadır. Hoşhaber, Karahacılı ve Halfeli bu köylerdendir. Taşburun ve Karakoyunlu köyleri dağ köyü oldukları halde hayvancılıkla uğraşmazlar.

2.3.1.1.3. Yükseltisine Göre Köyler

Köylerin kurulumunda yükselti basamakları da etkili olmuştur. Özellikle yer altı suyunun kolay çıkarılabilen alanlar kuruluş açısından öncelikli sırada olmuştur. 1000-1500 m'de su temini derinliğin fazla olmasından ötürü zordur. Bu yüzden bu yükseltide yalnızca iki köy kurulmuştur. 1501-1750 m arasında bulunan Taşlıca ile Yenidoğan köyleri su kaynaklarının bulunmasından ötürü kurulmuşlardır. Iğdır Ovası güneyi Tuzluca civarında yükseltiyle beraber köy sayısı da artmaktadır. 1750-2000 m de yaklaşık iki köy bulunurken 2300 m'lerde ise yaklaşık 47 köy bulunmaktadır. Bunun sebebi bazalt lav platoları ile artan yağış otlak için avantaj sağlayarak hayvancılık verimini olumlu etkilemiştir. Iğdır ilinde en yüksekte kurulan köy Nalkıran (2300 m) köyüdür. 2070-2800 mevsimlik yerleşme iken 2800 m üzerinde herhangi bir yerleşme bulunmamaktadır.

2.3.1.1.4. Yüzölçümüne Göre Köyler

Ova köyleri küçük yüzölçümüne sahipken dağ köyleri uygun çevre şartlarını yakalamak için daha geniş alanlara yayılarak yüzölçümlerini büyütmüşlerdir. Ovada

köylerinin yüzölçümlerinin küçük olmasına karşın km²'ye düşen kişi sayısı ve üretim miktarının fazla olmasıyla denge sağlanmıştır.

2.3.1.1.5. Ekonomik Faaliyetlerine Göre Köyler

Ekonomik faaliyetler bakımından temel geçim kaynağı hayvancılık köyleri ile tarla tarımı köyleri olarak 2'ye ayrılır. Sayın Güner'in yaptığı tespitlere göre 103 köyde geçim kaynağı hayvancılığa dayanırken 54 köy de ise tarım faaliyetlerine dayanmaktadır 96 köyde II. derece geçim kaynağı ekip-biçme, sebze ve meyveciliğe dayanmaktayken, II. derece geçim kaynağı hayvancılık olan köy sayısı ise 42 tanedir. 15 köyde ise ticari olarak ekip-biçme faaliyeti yapılmamaktadır.

2.3.1.1.6. Yerleşme Şekillerine Göre Köyler

Çalışma sahasındaki köyler toplu ve dağınık köy yerleşmeleri olarak karşımıza çıkar. Kır yerleşmelerinin toplu ya da dağınık şekilde olmasında; su kaynakları, yeryüzü şekilleri, güvenlik, yaşayış şekli ve toprak mülkiyeti gibi faktörler etkili olmuştur. Bilindiği üzere eğer bir bölgede yeryüzü şekilleri arızalıysa ve su sıkıntısı yaşanmıyorsa dağınık yerleşmeler yaygın olurken düzlük sade yeryüzü şekillerine sahip alanlarda ise su sıkıntısının da yaşanmasıyla birlikte toplu yerleşmeler meydana gelmektedir. Batı Iğdır Ovası ve çevre dağlık bölgede Erhacı ile Karakuyu köyleri hariç tamamı toplu yerleşme şekli gösterir. Buna karşılık Doğu Iğdır Ovası'nda dağınık kır yerleşmeleri yoğunluktadır.

Güney dağlık bölgede topoğrafyanın sınırlandırması sonucu yerleşim arazisi daralmıştır. Ayrıca çoğalan ailelerin konut ihtiyacı mevcut konutlara ekleme yapılarak temin edilmesi toplu yerleşmeyi meydana getirmiştir. Ovalık alanlarda ise bu geniş tarım arazilerinin yer alması insanların birlik içinde yaşama isteği ve su koşulları etkili olmuştur. Aras Nehri etrafında toplu yerleşmeler meydana gelmiştir.

Yaşanan savaş nedeniyle insanlar güvenlik açısından toplu yerleşmeleri tercih etmişlerdir. Yine arazilerin miras yoluyla parçalanması sonucu ulaşım kolaylığı sağlaması açısından merkez noktasının tercih edilmesi toplu yerleşimlerin dağılmasını önlemiştir. Nüfus artışı bazen toplu haldeki yerleşmeleri dağınık hale getirmiştir. Sonradan kurulan Adetli, Kırabağı, Hasanhan, Aşağıtopraklı ve Karahalicı gibi köyler dağınık yerleşmeye sahiptir.

Toplu yerleşmelerde dairesel, küme, yol boyu, ışınsal ve üçgen gibi şekil formları bulunur. Iğdır Ovası'nda küme köylere çok sık rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni ise savaş zamanında yaşanan olayların bıraktığı izler nedeniyle güvenlik sağlamak için evlerin yakın kurulması tercih etmeleridir. Sık dar sokaklar meydana kesişmektedir. Ova tabanında daire şeklindeki dağ eteklerinde elips şeklini almıştır. Plato düzlüklerinde dairesel şekilli yerleşmeler mevcuttur. Bayraktutan ve Zülfikar gibi köyler ise yol boyu kurulan köylere örnektir. Yine akarsu etrafında ve dağ eteği yelpazesinde kurulan köylerde yol boyuna benzer uzunlamasına bir şekle sahiptir. Iğdır şehir yerleşmelerinde ise tüm yolların meydana açıldığı ışınsal şekle sahiptir.

2.3.1.2. Köy Altı Yerleşmeleri

2.3.1.2.1. Yaylacılık

Yaylacılık Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılık amaçlı yapılmaktadır. Iğdır'da yapılan yaylacılık türü de bu gruba girer. Sayfiye amaçlı yapılan yaylacılık türü de bulunmaktadır. Iğdır ilinde tarıma elverişli olmayan köylerde genellikle hayvancılığın ön plana çıkması yaylacılık faaliyetleri geliştirmiştir. Doğu Iğdır Ovası çorak araziler nedeniyle hayvancılık yapılmıştır. Batı Iğdır Ovası'nda ise eskiden göçebe yaşayan oymakların Ermenilerden kalma köylerde yerleşik hayata geçmesine rağmen yaylacılığa ilgilerini kaybetmemiş olmaları yaylacılık faaliyetlerini devam ettirme sebepleridir.

Karasal iklimin etkisiyle yükseklerde artan yağış dağ çayırırlarını meydana getirir. Bu gür otlakların yer aldığı platolar, Büyük Ağrı Dağı, Zor Dağı ve Durak Dağları yamaçlarında yaylacılık faaliyetleri gerçekleştirilir. Iğdır Ovası ve eteklerde yer alan 20 köy yaylacılık yapmaktadır. Tuzluca'da ise hem sıcaklık hem de geçim sıkıntısı nedeniyle yaylalara çıkılmaktadır. Yaylalar isimlerini ise; doğal çevre özelliklerinden, oymak liderlerinden ve yaylaya çıkan ailelerinin köylerinin isminden alır. *Güngörmez Yaylası*, *Kasımpınarı Yaylası*, *Mazigöl Yaylası*, *Enver Güneş Yaylası* ve *Dumanlı Yaylası* bunlara birkaç örnek teşkil eder.

Fotoğraf 2.1. Korhan Yaylasından Bir Görünüm (Iğdır Valiliği arşivi).

Köyler ile yaylalar arasındaki uzaklık 1,5 km ile 65 km arasında değişir. Bazı durumlarda çevre illerin yaylalarına gidilmesiyle bu mesafe 250-300 km'yi bulur. Yaylacılık faaliyetleri 2000-2500 m arasındaki yükseltilerde gerçekleştirilir. Yaylalara sahip oldukları hayvan sayısına bağlı olarak ya ailenin kendisi çıkar ya da çoban eşliğinde hayvanlarını gönderirler. Yaylaya çıkma tarihleri doğal koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte genelde 1-15 Mayıs ile başlayıp 1-15 Eylül'de son bulmaktadır.

Yayla meskenleri “*kıl çadır*” ve “*Mahruti*” (konik) çadırdan meydana gelir. Çadırların yanında yüksekliği 1,5 m civarında olan taş duvardan örülü olan hayvansal ürünlerin saklandığı “*zahire ambarları*” bulunur. Kuzuların saklandığı taş duvar örülü, kamyşla örtülü eklentiye ise “*koz*” adı verilir. Akrabalık ilişkileri bulunan 15-20 ailenin bir araya gelerek dairesel şeklinde 10-20 m aralıklarla çadırlarını kurmaları sonucu oluşan çadır topluluğuna “*zoma*” adı verilir. “*Şevin olayı*” ise sürülerin geceleri de otlaklarda kalmasıdır ve ağustos başı ile sonu arasında gerçekleştirilir.

Fotoğraf 2.2. Bölgede Yapılan Yaylacılık Faaliyetlerinden Görünümler

(Korhan Yaylası).

2.3.1.2.2. Mezra Yerleşmeleri

Iğdır ilinde mezralar çok yaygın olmakla birlikte yaklaşık olarak 50 civarındadır. Alagöz ve Tanoğlu; ekin ekilen, ekilen biçilen, ziraat yapılan tarla ve yer olarak tanımlamışlardır. Yücel ise biraz daha farklı bir tanım da bulunarak mezraayı; ekilip biçilen yer olarak değil; ekilecek, ziraat yapılacak yer olarak değerlendirmektedir (Doğanay ve Coşkun, 2014: 4).

Iğdır ilinde bulunan mezralar köylü ailelerin köyden yaylaya gidiş gelişlerinde olmak üzere yılda iki kez konakladıkları aynı zamanda devamlı oturlan köy altı yerleşmesi konumundadır. Mezralardan bir kısmı ova bölümünde yer alırken bir kısmı ise ovanın güneyinde ki engebeli arazide yer almaktadır. Ovadaki mezra alanları ekip-dikme gibi tarımsal faaliyetlere pek uygun olmayıp çayırılara tekabül eder. Güneydeki dağlık bölgede genellikle 1000-2000 m arasında yer alırlar. Bazı mezraların köye uzaklığı 1 km iken bazılarının uzaklığı ise 12 km'dir. Bölgedeki mezraların temel ekonomik faaliyetlerini hayvancılık oluşturur. Ekip-dikme faaliyetleri pek önem arz etmemesine rağmen kısmen de olsa yapılmaktadır. Fakat çoğunluğunda hayvan otlatma ve kışlık ot hazırlama ön plandadır. Nadirde olsa arpa, buğday ve patates üreten mezralarda bulunmaktadır.

Mezrada bulunan konutların eklentileri; ahır, ağıl, kom, tezeklik ve kümeden oluşmaktadır. Kışın su ihtiyacı kar sularından temin edilir bunun için ev eklentilerine karları biriktirdikleri havuzlarda bulunmaktadır. Mezra yapı gereçleri; büyük çoğunluğu

çevrede bulunan bazalt, andezit gibi kayalardan yapılmıştır. Bu kayalardan örölmüş konut duvarları, 60-70 cm kalınlığında 2-25 m yüksekliğindedir. Kış aylarında soğuktan korunmak için konutlar hem toprağın içine yarı gömük bir halde hem de damları oldukça basık yapılmıştır. Yüksekliği ile genişliği 30 cm olarak yapılan pencereler genellikle naylonla örtölüdür. Düz toprak çatılı olan bu evler tek katlıdır.

2.3.1.2.3. Kom Yerleşmeleri

Geçici kır yerleşmelerinden olan kom, bir yahut birkaç ev ile bunlara ek olarak bulunan birkaç hayvan ağılından ibaret olup bu yerleşmeler daha ziyade Doğu Anadolu'nun dağlık alanlarında yaygındır; temel faaliyet türü hayvancılıktır (Atalay, 1989:95). Komlar köy dışında bulunan koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların konulması için yapılmış bir veya birkaç ağıl ile çoban kulübesinden oluşan geçici kır yerleşmesidir (Sarıbeyoğlu, 1951: 37-38). Yörede mezralara nazaran daha az sayıda olan komlarda hayvancılık faaliyeti esastır.

2.3.1.2.4. Çiftlik

Iğdır ilinde bir tanesi devlet üretme çiftliği olmakla beraber çok sayıda çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftlikler cumhuriyet döneminde kurulmuştur. Çiftlikler isimlerini sahiplerinden alır. Doğu Iğdır Ovası'ndaki çiftlikler çayır alanının bol olması sebebiyle yalnızca hayvancılık üzerine kurulmuştur. Buna karşın batı Iğdır Ovası'nda ise tamamen tarım üzerine çiftlikler kuruludur. Bu çiftlikler tarla tarımı, sebze ve meyve üretimi yaparlar. Iğdır Ovası'nda bulunan çiftlikler ise sınırları köy içinde kalan fakat köyden uzakta bulunan çiftliklerdir. Zengin ailelerin tarım işletmeleri yer alır. Ahır, kom, peynirlik, araç gereç deposu, ambar, samanlık ve tezeklik gibi eklentileri bulunur. Mevsimlik işçi çalıştırılan bu çiftliklerde işçilerinde konaklayacakları evlerde bulunur. Konutlar tek katlı ve kerpiçtendir. Temel fonksiyonu hayvancılık olan 1953'te kurulan Kazım Karabekir Tarım İşletmesi ise devlet üretme çiftliğidir.

2.3.1.2.5. Kışla Yerleşmeleri

Kışla yerleşmeleri 10-15 yahut 20 ailelik bir oymağın soğuk geçen kış mevsimini geçirmek için kurmuş oldukları toplu yerleşme türüdür. Komların kurulmaları otlaklardan en iyi şekilde yararlanma amacı güderken kışla yerleşmelerinin amacını kışın soğuklarından korunmak gütmektedir.

2.3.2. Şehir Yerleşmeleri

Kentler, tarih boyunca kültürel ile sosyal değişimleri şekillendiren, demografik ve ekonomik açıdan farklılıklar oluşturan fiziksel yaşam alanları meydana gelmiştir. Osmanlı dönemine bakıldığında, yüzey şekillerinin elverdiği yönde gelişim gösteren Osmanlı kentlerinin çevresiyle bütünleşmiş, doğa ile barışık, külliye ve anıtsal yapılarıyla kendine özgü bir kentsel imaja sahip oldukları görülmektedir. Günümüzde ise geleneksel yapıdaki kentler devamlı olarak büyüyen sosyo-ekonomik yapıları ile geleneksel olmaktan uzak bir görünüm kazanmaktadır (Oğurlu, 2014: 276-277). Bir kimlik ögesi kabul edilen kültür, toplumun yaşam tarzını, geleneğini, göreneğini, adetlerini, alışkanlıklarını kapsayan bir yapı olduğundan dolayı kültür ile kimlik arasındaki ilişki önem arz eder. Kentler ise tarihî gelişim sürecinde kültür ve sanat merkezleri olma işlevini de yerine getirirken toplumların kültürlerini yansıtan ve kültürel mirasın önceki kuşaktan alınıp bir sonraki kuşağa, üzerine yeni unsurlar da eklenerek aktarıldığı mekânlara dönüşmüşlerdir. Yaşayan bir organizma olarak düşünülen kentlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için, kenti meydana getiren toplulukların kültürel etkileşim içerisinde kalmaları ve kentlere özgü özelliklerin devamlı olması gerekir (Kaypak, 2010: 378).

Iğdır ili kuzey ile güney yönlü uzanmakla birlikte hafif doğu ve güneybatı yönündedir. Şehir yerleşmesi, yoğun olarak kuzeyde Mehmet Çavuş, batıda Kars, güneydoğuda Beyazıt Caddeleri ile birlikte Melekli köyüne kadar yayılmıştır. 1955 yılında Kars iline bağlı büyük bir kasaba görünümünde olan Iğdır, Baharlı, Söğütlü ve Karaağaç Mahallelerinden oluşuyordu. Meskenlerin tamamı tek katlı ve çoğunluğu ise kerpiçten çok az kısmı ise taş ve tuğladan oluşmaktaydı. Birkaç cadde ve sokak dışında hemen hemen kasabanın geneli dar ve intizamsız sokaklardan ibaret olduğu görülmekteydi (Orkun, 1955: 9).

Iğdır'da 1962 yılında meydana gelen orta ölçekli deprem sonucu yerleşim alanları çok büyük zarara uğramış mal kayıpları yaşanmıştır. Deprem sonrası sosyal ve ekonomik hayat sekteye uğramıştır. 1962 depreminden sonra Iğdır şehrinin yeri, ovidan geçen aktif fay hatları nedeniyle taşınması gündeme gelmiş ama maliyetli olacağı için vazgeçilmiştir.

Bölgede yaşanan savaş ve isyanlar aynı zamanda uzun yıllar boyunca Doğubayazıt ve Kars'a bağlı ilçe olarak kalması 1970'lere kadar şehirleşme hızı yavaş olmuştur. Yine

yaşanan olaylar bölgeden göçe ve konar göçer yaşama sebep olmuştur. 1070'lerden sonra çevre ilçelerden aldığı göçlerle hızlı bir şehirleşme sürecine girmiştir. Şehrin büyüme yönünün, çoğunluğu kırsaldan gelen dar gelirli aileler olması, uygun fiyatlara arsa ile tarlaların yer aldığı kuzey-batı-güneybatı-güney doğrultuda gelişmesinde rol oynamıştır. Yine şehir merkezinin burada olması ve devlet arazilerinin bulunması gibi etkenlerde söz konusu olmuştur. 1985'e kadar fay hattı üzerinde yer alması nedeniyle 2 kattan fazla ruhsat verilmeyen bölgede gerekli jeo-fizik ve imar çalışmaları sonucunda çok katlı yapılara izin verilmiştir. Bu sebeple 1986'da yeni bir şehir planı yapılmıştır. Iğdır'ın 1992 de il idari statüsünü yükselmesi ve ekonomik faaliyetlerini yerelden uluslararası faaliyete dönüştürerek ticaretin canlılık kazandığı Dilucu Sınır Kapısı'nın açılması ayrıca 1995 yılında üniversitenin kuruluşu Iğdır'ın şehirleşme süreci hızlanmıştır.

Yaşanan idari ve iktisadi gelişim 1990'lardan itibaren merkeze yönelik yoğun göçler yaşanmış bunun sonucunda şehir büyümesini sürdürerek mahalle sayısı 1955'lerde 3'ken (Söğütlü, Karaağaç ve Baharlı), 1984'te 9'a (Cumhuriyet, Kışla, Emek, Bağlar, Söğütlü, 7 Kasım, 14 Kasım, Yeni Mahalle ve Topçular mahalleleri) çıkarılmış ardından yaşanan bazı adli ve idari yetersizliklerden ve diğer sebeplerden ötürü bu sayı artırılarak 2001'de 14'e çıkarılmıştır. Yeni Mahalle (1984), Hakveyis ile Ali Kamerli (1999) Mahalleleri eskiden birer köy statüsündeydi. Statü değiştiren bu mahalleler, günümüzde de şehrsel görünümünden çok uzakta olup geleneksel köy yerleşmelerini yansıtır. Ekonomik fonksiyon olarak tarım ve hayvancılığa dayanan bu mahallelerde farklı ekonomik fonksiyonlar pek gelişmemiştir. Bahsi geçen mahallelerde yaşayan insanlar köy statüsüne geri dönmelerinin daha olumlu olacağından yanadır. Buralara gerekli belediye alt yapı hizmetlerinin götürülmesi ve ayrıca farklı ekonomik faaliyetler için zemin hazırlanması sonucu şehrsel görünümüne kavuşacaklardır.

Şehrinin doğusunda yer alan ve X. yy.da Mavalı Oymağı tarafından köy olarak kurulan en eski mahallesi Söğütlü'dür. Yaşanan göçler ve şehrin büyümesi, tarımsal alanların hızlı bir şekilde kentsel alanlara dönüşmesine yol açmıştır. 1990'ların başında yapılan konutlar en fazla üç katlıyken bu gelişmelerden sonra artan nüfusun ihtiyacı doğrultusunda yapılan konutların nitelikleri artarken kat sayısı beş-altı kata çıkmıştır. Buna karşılık eskiden mera alanı olan Karaağaç Mahallesi'nin kuzey-güney yönlü gidildiğinde çok katlı konutlar azalıp boş sahalara ortaya çıkmaktadır. Bu boş sahalarda dağınık yerleşmeler görülmektedir.

1970 ile 2000 yılları arasında sürekli olarak Doğubayazıt başta olmak üzere Diyadin, Tuzluca, Karakoyunlu ve Aralık gibi ilçeler ve bu ilçelere bağlı köylerden yoğun göç alması sonucu yeni mahalleler kurulmuştur. Bu mahalleler Atatürk, Topçular, Cumhuriyet, Emek, Bağlar, Konaklı, Kışla ve 7 Kasım Mahalleleridir. Topçular ve Bağlar Mahalleleri diğer mahallelere göre nüfus yoğunluğu fazladır. Bu mahalleleri Atatürk ve Konaklı Mahalleleri takip eder. Iğdır'ın az nüfus yoğunluğuna sahip mahalleleri ise Hakveyis, Ali Kamerli ve Yeni Mahalle başta olmak üzere diğer mahallelerdir.

14 Kasım Mahallesi, Iğdır'ın eski (XI. yy.) yerleşim sahalarından biridir. Aslında eski ismi Baharlı Mahallesi olan bu mahalle 1920 öncesine kadar Ermeniler yaşarken savaş sonrası göç etmeleriyle İran ve Ağrı gibi daha güvenli yerlere göç eden yerli halk geri dönerek yerleşmiştir. Zamanla Iğdır Sanayi Sitesi, Özel Hareket Binası, TEDAŞ, Semt Spor Sahası, Kredi Yurtlar Kurumuna ait öğrenci yurdu ile birçok sağlık ve eğitim kurumlarına ait binaların yapılmasıyla daha da büyümüştür.

Diğer mahallelere göre Topçular Mahallesi, sağlam ve düzenli bir altyapıya sahiptir. 2000 yılında “Valilik Yolu” olarak bilinen yol trafiğe kapalı cadde haline getirilmiştir. Valilik yolunun trafiğe kapatılmasıyla yol boyunca yer alan kafe, dondurmacılar, çay bahçeleri, alışveriş dükkanları ve lunaparkın yer alması şehrin en önemli rekreasyon alanı olmasında rol oynamıştır. Bu caddeye yakın arsa ve binaların fiyatları ise oldukça yüksektir. 1995 yılında üniversitenin kurulması ve 2005'te de devlet hastanesinin bunla birlikte eczane, büfe, market, kafe, lokanta gibi işyerlerinin açılmasıyla Kışla Mahallesi de canlılık kazanmıştır.

Iğdır şehrinin güneydoğusunda bulunan Konaklı Mahallesi ise; Ahıska Türkleri için yapılan toplu konutlarla dikkat çeker. Ekonomik gelişmişlik açısından oldukça geri Konaklı Mahallesi merkezden uzak, toprakların verimsiz olması, sanayi, ticari işletmelerin azlığı bu mahallenin iktisadi açıdan geri kalmasına yol açmıştır. Bunlardan ötürü gecekondulaşmanın ve çarpık kentleşmenin en yoğun olduğu mahalledir.

Fotoğraf 2.3. Iğdır İli Şehir Merkezinden Bir Görünüm.

1910 yılında Tiflis’te basılan yıllıkta Sultanabad olarak geçen Cumhuriyet Mahallesi’dir. Yöre halkı tarafından Sultanabad ismi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. 1984 yılında kurulan mahalle göçlerin sonucu olarak 1955’lerde neredeyse boş olan Asrı Mezarlığı ve çevresindeki alanlar büyük oranda yapılaşmıştır (Güner, 1997: 135).

Kısacası; Iğdır’ın il olması, Dilucu Sınır Kapısı’nın açılıp ve üniversitenin kurulması Iğdır’ın bir yandan yatay ve dikey olarak büyümesine diğer bir yandan ise sosyal, iktisadi ve kültürel olarak da değişimler yaşamasına neden olmuştur. Iğdır’ın eski şehir dokusu da bu gelişmelerin etkisinde bugünkü şehir kalıbını kazanmıştır. Kırsal alanlardan şehre doğru yaşanan ani ve hızlı göçler Iğdır Ovası’nın tarım topraklarının plansız hızlı bir şekilde kentsel kullanım alanlarına dönüşmesine neden olmuştur. Eğer bir kent, doğa ve kültür varlıklarını hızla tüketiyorsa, o kent hem ekonomik açıdan hem de sosyokültürel açıdan bir erozyon yaşayarak kimliğini yitiriyor demektir. Bu nedenle, kentlerin büyüüp gelişmesi kent kimliği gözetilerek gerçekleştirilmelidir. Bir kent, içerisinde kimlerin barındığı, yaşayan bu insanların dünyaya hangi pencereden baktıkları ve gelenekler gibi insan davranışlarına yön veren saikler bilinmediği sürece düzenlenemez (Oğurlu, 2014: 288).

2.4. EKONOMİK COĞRAFYASI

İnsanların doğal ve beşerî kaynakları değerlendirme süreçleri oluşturan ekonomi etkinliğini, Coğrafya bilimin ilkeleri ışığında çalışmak ekonomik coğrafya alt disiplini ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar geçimlerini karşılamak amacıyla birçok alanda uğraş göstermektedirler. İnsanların bu uğraş alanlarında gerçekleştirdikleri pratikler kültürel coğrafya için önem arz eder (Akçaözoğlu, 2018: 103). Çalışma sahasında ekonomik faaliyetlerin neler olduğu ve bu sahada yaşayan nüfusun kültürü üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun tespit edilmesi açısından bu başlığına yer verilmesi faydalı olacaktır.

TRA2 Düzey 2 Bölgesi içerisinde bulunan Iğdır ili, tarım ile hayvancılık açısından avantajlı bir coğrafyaya sahip olmasının yanında jeopolitik konumunun ticari canlılık açısından sunduğu avantajı gerektiği gibi kullanamamış ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine pozitif olarak yansıtamamıştır. Iğdır ili, Kalkınma Bakanlığı'nın 2011 yılında hazırlamış olduğu iller ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 81 il içinde 69. sırada yer aldığı tespit edilmiştir. İmalat sanayi kolunda toplam sigortalı istihdam içinde ki payının en düşük olduğu üç ilden biri de Iğdır ilidir (Güneş, 2017: 2; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). 2013 verilerine göre Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeyi araştırmasında 81 il arasında gelişmişlik seviyesi bakımından 74. sırayla, az gelişmiş iller arasında yer almaktadır.

2014-2018 yıllarına ait Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan-TRA2 Bölgesi istihdam ve işsizlik sayı ve oranları incelendiğinde; 2014 yılında toplam istihdam sayısı 369 bin kişi iken 2018 yılında düşüş yaşayarak bu değer 332 bin kişiye gerilemiştir. Bu yıllar arasında tarım ve sanayi faaliyetlerinde çalışan nüfus sayısında düşme görülürken, hizmet sahasında artış izlenmiştir. Bu durum bölgede ülkeyle paralel bir şekilde nüfus tarım ve sanayi sektörlerinden hizmet sektörüne doğru kaymaktadır. İşsizlik oranının 2014 yılında %55,9 iken, 2018 yılından %5,3'lük gerilemeyle %50,6 değerine düşmüştür. İşsiz sayısı 13 binden 19 bine çıkarken işsizlik oranı ise %3,5'lerden %5,5'lere yükselmiştir. Bu durum gösteriyor ki işsizlik oranının arttığı bu bölgede gerekli yatırımların yapılmaması, artan nüfusun istihdamını sağlayacak iş alanlarının olmaması göç durumunu ortaya çıkarmıştır (Tablo 2.18).

Tablo 2.18. Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan TRA2 Bölgesi İstihdam, İşsizlik Sayı ve Oranları.

İstihdam (Bin)	2014	2018
Tarım	213	172
Sanayi	55	48
Hizmet	101	112
Toplam	369	332
İstihdam Oranı (%)	55,9	50,6
İşgücü (Bin)	383	351
İşsiz (Bin)	13	19
İşsizlik Oranı (%)	3,5	5,5

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

2.4.1. Arazi Kullanım Yetenek Sınıfları

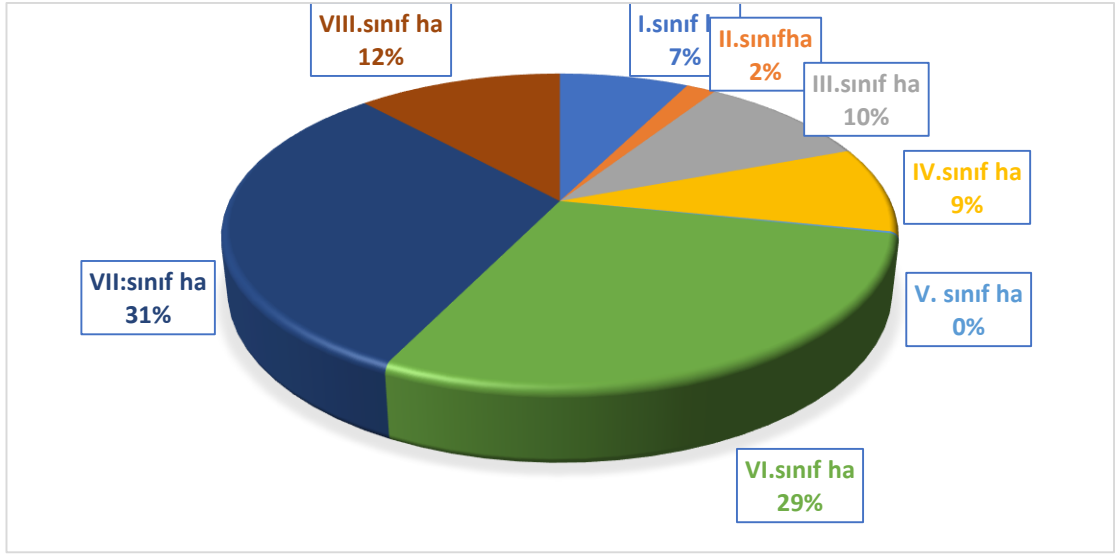
Arazi, yerkabuğunun dış kısmını oluşturan ve toprak örtüsü, su varlığı, bitki örtüsü ve iklim özellikleri ile bütünleşen fiziki bir ortamı oluşturur. Araziler tarım ürünü bitkilerinin yetiştirilmesine, otlak (mera-çayır) ve ormancılığa elverişlilik dereceleri göz önüne alınarak gruplandırılmışlardır. Bu sınıflandırmada araziler, tarımsal amaçlar için kullanılmaya uygunluk derecelerine göre 8 sınıfa ayrılırlar.

Iğdır'da I-IV. sınıf araziler 96.949 ha olup, 53.183 ha alanda tarım yapılmakta, 25.706 ha'lık alanı I. sınıf tarım arazisini oluşturmaktadır. 207.132 ha alanı kaplayan V-VII. sınıf arazilerin 8.842 ha'lık bölümünde işlemeli tarım yapılmakta olup büyük bir kısmını oluşturan çayır-mera alanları VI. ve VII. sınıf araziler üzerinde yoğunlaşmıştır (Tablo 2.19).

Tablo 2.19. Iğdır İli Arazi Yetenek Sınıflandırması.

İlçeler	I. sınıf ha	II. sınıf ha	III. sınıf ha	IV. sınıf ha	V. sınıf ha	VI. sınıf ha	VII. sınıf ha	VIII. sınıf ha
Merkez	24.862	3.200	4.900	20.000	0	31.150	37.597	10.500
Karakoyunlu	merkez ilçeye dahildir.							
Aralık	0	1.221	24.032	4.790	0	33.000	13.255	9.300
Tuzluca	844	1.450	5.820	5.830	650	35.500	55.800	20.900
Toplam	25706	5.871	34.752	30.620	650	99.650	106.652	40.700

Kaynak: Tarım, Gıda ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, TİK 2012 (2017 verilerine ulaşılmamıştır).

Şekil 2.8. Iğdır İli Arazi Yetenek Sınıflandırmasının Oranlara Dağılımı.

Iğdır ili 2017 yılı çevre durum raporuna göre (Şekil 2.8) arazi yetenek sınıflandırmasının dağılımı şöyledir (Iğdır Çevre Durum Raporu, 2017: 66-67);

I. sınıf arazilerin kapladığı alan hemen hemen tamamı Batı Iğdır Ovası'nda yayılış gösteren ve il yüzölçümünün %7'sini oluşturan 25.706 ha olup Topoğrafyası düz arazilerdir. Bu arazilerin 24.433 hektarında sulu tarım yapılırken, 1.273 hektarlık alan ise bağ-bahçe olup, tamamı düz arazi üzerinde yer alır. Derinliği ve eğim derecesi ile her türlü kültür bitkisinin yetiştirilmesine olanak sağlayan tarıma çok uygun arazilerdir. Toprak özellikleri çeşitli bitkilerin yetiştirilmesine elverişliyken, entansif (modern) tarım da esas olan sulama, drenaj, eğim şartlarının elverişliliğiyle de bu yöntem kolaylıkla yapılabilmektedir.

II. sınıf araziler il yüzölçümünün %2'sini kapsayan ve toplam miktarı 5.871 ha olan düz ve hafif eğimli arazilerdir. Bu arazilerin, 2.203 hektarında sulu tarım yapılırken 1.280 hektarında kuru tarım yapılmaktadır. 1.067 hektarı çayır-mera, 1.221 hektarı funda ve 72 hektarı bağ-bahçe arazisidir.

III. sınıf araziler 34.752 hektarlık alan ile, ilin %10'unu oluşturur. Bu alanların kullanım durumları ise şöyledir; 15.779 ha çayır-mera, 1.110 ha bağ bahçe, 9.293 ha sulu tarım, 6.187 ha orman-funda ve 2.945 ha kuru tarım gibi dağılıma sahiptir. Toprak derinliği fazla olmayan bu arazilerde taşlık oranı yüksektir.

IV. sınıf araziler ilin 30.620 hektarlık alanına sahip olmakla %10'luk bölümünü kaplamaktadır. Bu alanların kullanım şekilleri ise; 33.907 ha çayır-mera, 7.619 ha kuru tarım, 2.478 ha sulu tarım ve 477 ha bağ-bahçe alanlarıdır.

V. sınıf araziler, ilin %0,20'sini kaplayan, 650 hektarlık alana sahiptir. Tuzluca İlçesi sınırları içerisinde büyük bir yer tutar ve kullanımları çayır-mera alanları şeklindedir.

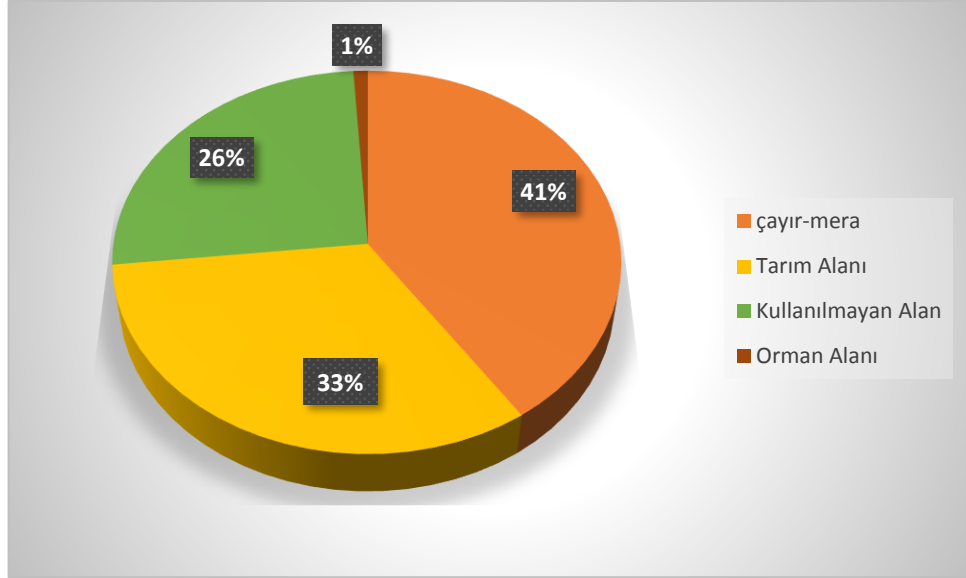
VI. sınıf araziler ise; 99.650 hektarlık alanıyla ilin, %28'ini kaplamaktadır. Bu toprakların; 5.956 hektarında kuru tarım, 2.884 hektarında sulu tarım alanı olarak kullanılır. Bu sınıfta yer alan arazinin 90.733 hektarında çayır-mera, 233 hektarında ise fundalıklar mevcut bulunur.

VII. sınıf arazilere baktığımızda ise; ilin %30'luk yani 106.652 ha alanını kaplar. Bu sınıf arazilerde ise tarım yapılmamaktadır. Toprağın sıg oluşu ve beraberinde yüksek taşlık oranının etkisi söz konusudur. Güneydeki dağlık bölgede görülen bu sınıf arazilerden daha çok otlak olarak yararlanılmaktadır.

VIII. sınıf araziler 40.700 ha alan kapladığı il topraklarının %13'ünü oluşturur. Bu sınıf araziler; yerleşim alanları, ırmak taşkın yatakları, su yüzeyleri, sazlık-bataklık ile çıplak kaya ve moloz alanları içine dahil edilmektedir (İğdır Çevre Durum Raporu, 2017: 66-67).

2.4.1.1. Arazi Kullanımı

Arazi kullanımının dağılışına (Şekil 2.9) bakıldığı zaman en fazla paya %41 ile çayır ve meralar sahiptir. Zaten bölgede iklim ve topoğrafik yapıdan ötürü alpin çayırlarının geniş yer kaplaması hayvancılığı ve buna bağlı olarak yaylacılığı da geliştirmiştir. Çayır ve meralarını %33 ile tarım alanları takip etmektedir. Depresyon bir alanda bulunan ova gerek sıcaklık koşullarının gerek de sulama imkanlarıyla halkın temel geçim kaynağını oluşturmaktadır. %26'sı ise kullanılmayan yani konut, endüstri alanları, askeri alanlar, yollar gibi yerleşim alanları ile çıplak, eğim değerinin fazla olduğu, bataklık, çorak gibi arazilerden oluşmaktadır. Bu alanların İğdır ilinin farklı alanlarına dağılmış durumdadır. En az oran ise orman alanlarına ait olup %1'lik bir paya sahip olduğunu görülür. Bu durum bize gösteriyor ki bölge orman varlığı için gerekli yağışa sahip olmamakla beraber mevcut ormanların da insanlar tarafından tahribi sonucu orman fakiri bir hale gelmiş olmasıdır.

Şekil 2.9. Iğdır ili Genel Arazi Kullanılış Durumu.

2.4.2. Tarım

İnsan kültür ve uygarlığın en somut sonuçlarından olan tarımsal üretim; tarihsel kökeni, gelişme ve değişme evreleri ile karalardaki yatay ve dikey dağılış sınırları gibi özellikleri yönünden, coğrafi çevrenin dokusunu oluşturan süreçlerden bağımsız olarak ele alınıp incelenemez (Doğanay, 2007: 6). Iğdır ilinin genel olarak hâkim ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılık olsa da Merkez ilçede ekonomik faaliyetler çeşitlenmektedir. Özellikle 1992'den sonra il statüsüne kavuşmasıyla bölge kalkındırılmaya çalışılmış çeşitli sanayi kolları, atölyeler ve ticaret merkezleri kurulmuştur.

Iğdır ili, coğrafi konumu ve doğal kaynaklarıyla tarımsal üretim açısından Türkiye'nin önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Ovanın sahip olduğu uygun topoğrafik yapı ve iklim koşulları ile sulama imkanları ovada çeşitli tarımsal ürünlerinin yetişmesine imkân tanımaktadır. Tarımsal faaliyetlerde ürünün coğrafi istekleri söz konusudur. Iğdır ilinin fiziki coğrafyası bölümünde bahsedildiği gibi, mikroklima sahası olan ilin yıllık ortalama sıcaklık değeri 12.2°C, yıllık en yüksek sıcaklık 33.3°C iken yıllık en düşük sıcaklık -8.1°C'yi bulur. Yıllık ortalama yağış ise 257.2 mm'dir. Toprak örtüsünün taşınmış verimli topraklar olan; alüvyal, regosol ile kolivyal topraklardan oluşmaktadır. Aras Nehri'nin suladığı Iğdır ili bu coğrafi unsurlar sayesinde tarımsal

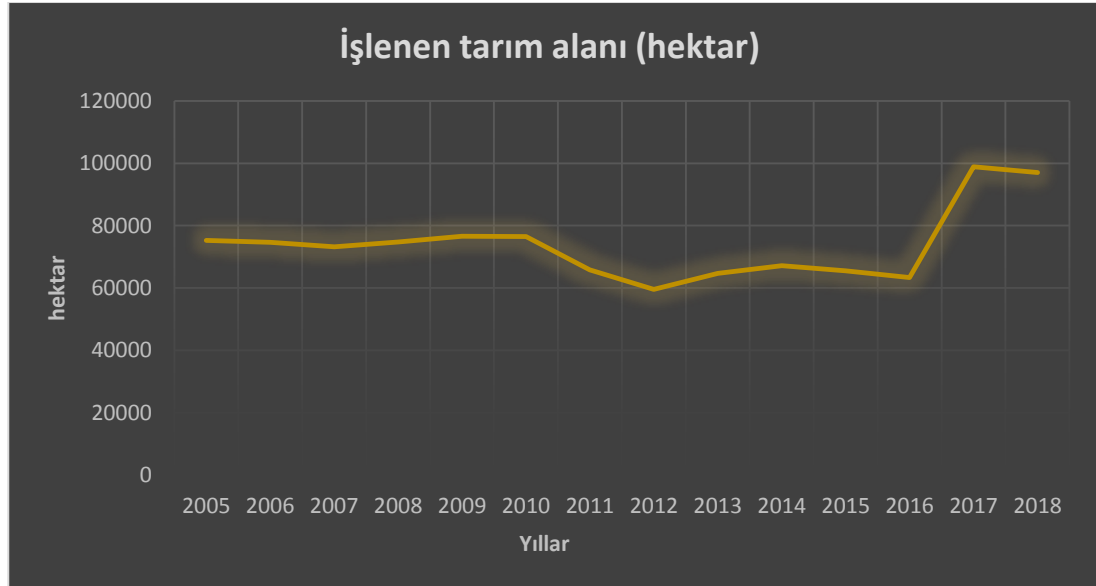
faaliyetler için verimlilik sağlamaktadır. Iğdır Ovası tüm bu özellikleriyle çevresinde yer alan illerin tarım ihtiyaçlarına karşılık verebilecek bir potansiyele sahiptir.

Tarımsal faaliyetler su sorununu DSİ'nin özellikle 1957 yılında başlattığı, 1969 yılında işletmeye açmış olduğu kanallarla geniş arazileri tarıma kazandırılmasıyla büyük ölçüde çözülmüştür. Verimli tarım arazilerinin yoğun olduğu Iğdır Ovası'nın kuzeyindeki geniş tarım arazileri üzerinde sürdürülmektedir (Arazi yetenek sınıflandırılmasında detaylar verilmiştir).

Tablo 2.20. Iğdır İli Tarım Alanlarının Yıllara Göre Dağılışı.

Yıllar	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)	Yıllar	Toplam işlenen tarım alanı (hektar)
2005	75.261	2012	59.499
2006	74.685	2013	64.696
2007	73.242	2014	67.095
2008	74.718	2015	65.452
2009	76.541	2016	63.332
2010	76.488	2017	98.910
2011	65.769	2018	97.014

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.10. Iğdır İli Tarım Alanlarının Yıllara Göre Dağılışı.

Kullanılan toplam tarım alanlarında bir dalgalanma söz konusudur. 2005-2010 yılları arası aynı seyri izlerken 2010-2012 yılları arası bir düşüş yaşamıştır (Şekil 2.10).

2016 yılına kadar hemen hemen aynı devam edip 2017’de 63.332 ha olan tarım arazisi 98.910 ha çıkmıştır. Iğdır’da tarım işletmeleri az sayıda büyük işletmeye sahip olup genellikle küçük işletmeler şeklinde göze çarpar. Bunun başlıca sebepleri 1990 sonrası yoğun göç alması, miras ile tarlaların parçalanmasıdır. Parçalanan bu araziler ve dağınık halde bulunmaları tarımı olumsuz etkilemiş ve uzun vadede işlenmesinin önüne geçmiştir.

Iğdır Ovası’nda üretilen tarım ürünlerine bakıldığında; başta tahıl olmak üzere sanayi bitkileri, meyve, sebzeler ve yem bitkilerinin yoğun bir şekilde üretildikleri görülmektedir. Tarım alanlarının (Tablo 2.21) dağılımı ve üretim miktarına göre; 782.693 da ile en fazla ekim alanına ve 2.188.154 tonla en fazla üretimine sahip tarla bitkileri üretimi olduğu görülür. Sebze üretim alanı ise 34.079 da arazide 98.441 tondur. 58.183 da arazide üretimi yapılan meyvenin üretimi ise 82.287 tondur. Meyve ve sebze üretim miktarları arasındaki farkın fazla olmadığı görülür.

Tablo 2.21. Tarım Alanlarının Dağılımı ve Üretim Miktarı.

	Alan (da)	2017 üretim (ton)
Tarla bitkileri üretimi	782.693	2.188.154
Sebze üretimi	34.079	98.441
Meyve	58.183	82.287

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Tarla ürünlerinde ilk 5 ürünün 2002-2017 üretim miktarları baktığımızda tarla bitkilerinin üretiminin 782.693 da’lık arazide 2.188.154 ton olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 2.22). Bu tarla bitkilerinde ilk beşi; 1.833.100 ton üretim ile ilk sırayı yonca (Yeşil Ot) alırken onu, 241.786 ton ile mısır (silajlık) takip eder. 46.255 ton üretime sahip buğday ise 3. sırada yer almaktadır. Dane niteliğindeki mısırın üretimi ise 24.735 ton olduğu görülmektedir. 15.051 ton ile arpa ise 5. sıradadır. Iğdır Ovası, iklimik koşullarının ve toprak yapısının uygun oluşu yem bitkileri üretimde ön plana çıkarmıştır. Fakat yem bitkileri diğer bitkisel ürünlere nispeten fazla gelir getirmez. Yonca başta olmak üzere mısır, fiğ ve korunga en çok ekilen yem bitkileridir. Hayvancılık için önem arz eden yem ihtiyacının karşılanıp daha ucuza getirilmesi adına yem bitkilerinin “hayvancılığın desteklenmesi” kapsamında üretimi devlet tarafından teşvik

edilmektedir. Bu yüzden son yıllarda yapılan desteklemelerle bazı çiftçiler yonca ekimine öncelik vermesini sağlamıştır.

Tablo 2.22. Tarla Ürünlerinde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.

Ürün Adı	2002 üretim (ton)	2017 üretim(ton)
1 Yonca (Yeşil Ot)	90.242	1.833.100
2 Mısır (Silajlık)	-	241.786
3 Buğday (Diğer)	54.694	46.255
4 Mısır (Dane)	84	24.735
5 Arpa (Diğer)	14.955	15.051

Kaynak: TÜİK, BÜGEM.

Iğdır'da iklim ve sulama şartlarına bağlı olarak başta domates, karpuz, kavun, salatalık, patlıcan, biber, lahana, ıspanak ve kabak gibi çok çeşitli sebzeler de yetiştirilmektedir. Sebze üretiminde 98.441 tonluk üretimin 34.079 da arazide gerçekleştirilmektedir. İlk sırayı sofralık domates 29.414 ton ile alırken 28.250 ton üretim ile karpuz, 26.839 ton üretimiyle de kavun takip eder. Bu üç ürünün miktarları arasındaki farkın çok fazla olmadığı görülmektedir. İlk üçe göre daha düşük üretim miktarına sahip olan hıyar ve patlıcan 4. ve 5. sırada yer alırlar (Tablo 2.23).

Tablo 2.23. Sebze Üretiminde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.

Ürün Adı	2002 Üretim (ton)	2017 Üretim (ton)
1 Domates (sofralık)	22.756	29.414
2 Karpuz	24.370	28.250
3 Kavun	6.700	26.839
4 Salatalık (sofralık)	5.464	5.665
5 Patlıcan	49	3.405

Kaynak: TÜİK, BÜGEM.

Iğdır'da ekilen yem, tahıl ile sanayi ürünlerinin haricinde meyvecilik faaliyetleri yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Özellikle Doğu Anadolu'nun iklim koşullarında yetiştirme imkânı oldukça kısıtlı olan ürünlerin, başta kayısı ile elma olmak üzere şeftali, kiraz, vişne, armut, erik ve ceviz gibi Iğdır'da bol miktarda yetiştirilebilmektedir.

Meyve üretimine bakıldığında; 58.183 da arazide toplam üretimin 82.287 tona ulaştığı görülür. Bu üretimin ilk beş sırasını; 31.416 ton ile kayısı (Zerdali) ilk sıradayken

44.246 ton ile elma 2. sırada yer alır. Şeftalinin üretimi ise 3.828 ton ile 3. sırayı alır. Kiraz üretimi ise 583 ton olup 2002 yılından sonra üretimi başlayan nektarin şeftaliyle aynı üretim miktarına sahiptir (Tablo 2.24 ve Fotoğraf 2.4).

Tablo 2.24. Meyve Üretiminde İlk 5 Ürünün 2002-2017 Üretim Miktarları.

Ürün Adı	2002 üretim (ton)	2017 üretim(ton)
1 Kayısı (Zerdali)	4.222	31.416
2 Elma	5.494	44.246
3 Şeftali (Diğer)	842	3.828
4 Kiraz	41	583
5 Şeftali (Nektarin)	-	583

Kaynak: TÜİK, BÜGEM.

Fotoğraf 2.4. Iğdır’da Yetiştirilen Elma ve Kayısı Meyveleri.

Iğdır’da üretimi gerçekleştirilen bu ürünlerin hem iç tüketime yönelik hem de çevre illerin pazarlarına yönelik gerçekleşmektedir. Bunun yanında, açılan yeni meyve suyu fabrikaları ile beraber elde edilen ürünler bu fabrikalarda işlenmektedir. İlkbahar da görülen ani don olayları meyve üretiminde düşüşlere sebep olur. Hasat döneminde yaşanan şiddetli rüzgârlar ve dolu üretimi olumsuz yönde etkilenmektedir.

Iğdır’da son yıllarda önem kazanan ve ekim sahası genişleyen sanayi bitkileri olarak mısır, şeker pancarı, ayçiçeği öne çıkmaktadır. Iğdır’da üretimi en fazla yapılan sanayi bitkisi mısırdır. 1984 yılında Ağrı Şeker Fabrikası’nın açılmasıyla Iğdır’da şeker

pancarı üretiminde ciddi artışlar gözlenmiştir. Buna karşın çiftçinin ürettiği ürünün taban fiyatların geç belirlenmesi, kota sorunu ile ödemelerin geç yapılması gibi olumsuzluklarla karşılaşılması, üreticinin şekerpancarından mısıra yönelmesine neden olmuştur.

Iğdır’da yem, tahıl, meyve, sebze ve sanayi bitkileri dışında az miktarlarda da olsa yumrulu bitkiler ile baklagiller de yetiştirilmektedir. Yumru bitkilerinden; patates, soğan ve turp yetiştirilirken baklagillerden ise nohut ile fasulye yetiştirilmektedir (Fotoğraf 20.5). Iğdır Ovası’nda tarımsal açıdan son yıllarda yaşanan en önemli gelişmelerden biri de örtü altı sebze ve meyveciliğinin (seracılık) yaygınlaşmasıdır (Tablo 2.25).

Fotoğraf 2.5. Iğdır İlinde Tarlaların Ekip-Dikmesinden Bir Görünüm.

İklimin seracılığa uygun olmasının yanı sıra Sosyal Dayanışma Vakfı tarafınca kurulan seraların bu kurum tarafından denetlenmesinin yapılması, gübrenip, budanması ile sulanmasına varıncaya değin çalışmalar göstermiştir. Yanında çiftçilere gerekli maddi, teknik ve eğitim ile desteklenmesiyle gelişme gerçekleşmiştir. Damla sulama sistemiyle sulama yapılmaktadır. Seralarda üretilen ürünlerin tamamına yakını iç tüketimde; manavlar, marketler ve lokantalara satılarak tüketilmektedir.

Tablo 2.25. Örtü Altı Sebze ve Meyveciliğinin Yıllara Göre Miktarları (Ton).

Yıllar	Örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı (ton)	Yıllar	Örtü altı sebze ve meyve üretim miktarı (ton)
2005	128	2012	57
2006	71	2013	123
2007	77	2014	57
2008	91	2015	190
2009	71	2016	193
2010	57	2017	458
2011	58	2018	490

Kaynak: TÜİK 2018 Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Iğdır ilinde bağcılık faaliyetlerine baktığımızda Urartulardan beri yapılan bağcılık faaliyetlerinin git gide gerilediğini görülür. Bunun başlıca sebeplerini; I. Dünya Savaşı zamanlarında bağların büyük oranda tahrip edilmesi, elde edilen mahsullerin dışarıdan gelen daha ucuz üzümlerle rekabet edememesinden kaynaklanan pazarlamada sıkıntıları ön plana çıkmaktadır. 1970'lere kadar çeltik üretimi önemli bir tarım ürünüyken sonraki yıllarda salgın hastalıkların baş göstermesiyle çeltik ekimi devlet tarafından yasaklanmıştır. Son yıllarda yasağın kalkmasıyla ovanın doğusunda dar alanda yapılmaya başlanmıştır.

“Doğunun Çukurovası” olarak tanınan Iğdır ilinde pamuk yetiştiriciliği ise eski canlılığını yitirerek artık neredeyse hiç üretimi yapılmamaktadır. Bunun temelinde yatan sebep ise sulama sorunu, üretilen pamuğu işleyecek büyük sanayi kuruluşlarının olmaması, pazarlamadan kaynaklanan sorunlardır. Pamuk yerini bir zamanlar rövanşta olan şeker pancarına bırakırken artık şeker pancarı da yerini ekonomik değeri daha yüksek olan mısıra bırakmış durumdadır.

Sulama kanalları ile gerçekleştirilen Iğdır'da ki tarımsal faaliyetleri için Aras Nehri'nden faydalanılarak DSİ 35.638 ha ve KHGM ise 491 ha alanı yaptıkları sulama kanalları yapmıştır. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatiflerinin sağladığı düşük faizli krediler, Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (2016-2020), Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçi Projelerinin Desteklenmesi, Tarımsal

Krediler, Ork y Destekleri, Yatırım Teşvikleri, Kalkınma Ajansları, KOSGEB hizmet ve destekleri ile çiftçi desteklenmektedir.

2.4.3. Hayvancılık

Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Iğdır ilinde de hayvancılık, doğal çevre şartlarının ve bulunduğu konumun bir sonucu olarak, ekonomik faaliyetler arasında çok önemli bir yere sahiptir. İlin güneyindeki yüksek dağlar ve bunun yanında çevre illerde yer alan yaylaların varlığıyla geçmişten günümüze kadar hayvancılık faaliyetlerinin tarım faaliyetleriyle beraber yöre insanı için temel geçim kaynağını olmasında rol oynamıştır. Arazi kullanımının dağılışımda 146.571 ha ile en fazla paya %41 ile çayır ve meralar sahiptir. Zaten bölgede iklim ve topoğrafik yapıdan ötürü alpin çayırlarının geniş yer kaplaması hayvancılığı ve buna bağlı olarak yaylacılığı da geliştirmiştir. İlde küçükbaş, büyükbaş, kümes ile arıcılık faaliyetleri yapılmaktadır.

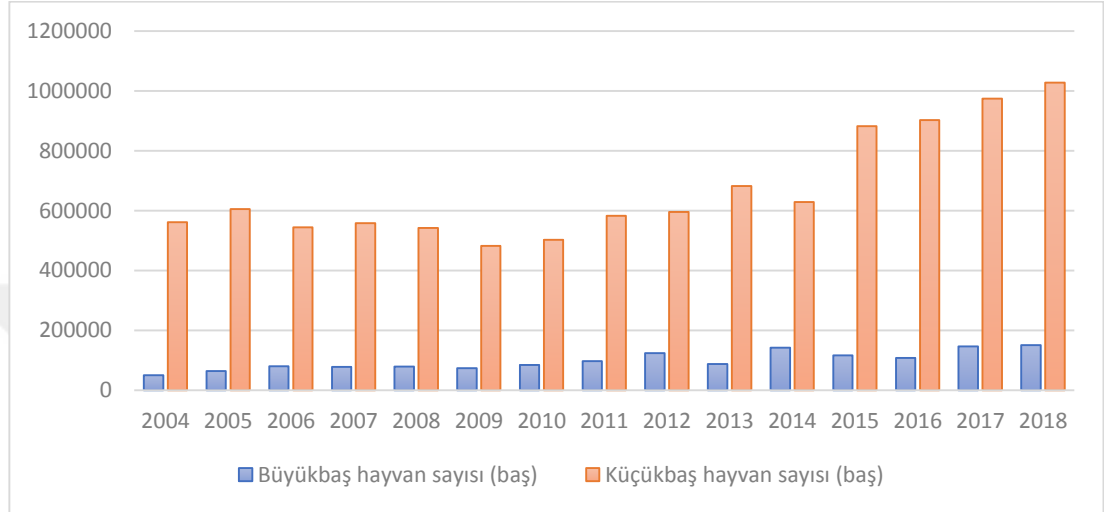
Ekonomik faaliyetler açısından önemli bir yere sahip olan hayvancılık, 1990'lerden sonra yaşanan güvenlik sorunları, terör olayları nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde yaylacılık faaliyetlerinin yasaklanması hayvancılıkla geçinen ailelerin hayvancılığı bırakıp şehir merkezine bazılarının ise başka illere göç etmesine sebep olmuştur. Bölgede 1992 yılında 836.926 olan büyükbaş ile küçükbaş hayvan miktarı, 1995 yılında 571.064'e kadar gerilemiştir. Büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin de yürütüldüğü Iğdır'da asıl temel hayvancılığını küçükbaş hayvancılık ve özellikle koyun yetiştiriciliği oluşturmaktadır.

Tablo 2.26. Iğdır İlinde Yıllara Göre Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Sayıları.

Yıllar	Büyükbaş hayvan sayısı (baş)	Küçükbaş hayvan sayısı (baş)
2004	50.173	561.963
2005	64.180	605.780
2006	80.710	544.075
2007	77.536	558.552
2008	78.788	541.853
2009	74.250	482.293
2010	84.484	502.177
2011	97.750	583.123
2012	124.032	595.881
2013	87.687	682.141

2014	141.986	628.638
2015	116.150	882.437
2016	108.160	903.045
2017	146.451	974.861
2018	150.633	1.028.322

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.11. Iğdır İlinde Yıllara Göre Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Sayıları.

Iğdır ilindeki hayvancılığın yıllara dağılışına baktığımızda; 2004 ile 2018 yılları arasında dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir (Tablo 2.26, Şekil 2.11). 2004 yılında 50.173 büyükbaş hayvan, 561.963 tane ise küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvan sayısı yıllar içerisinde 2004 en düşük değere sahipken en fazla olduğu yıl 150.633 ile 2018 yılıdır. Küçükbaş hayvanda ise bu durum en düşük yıl olarak 482.293 hayvan sayısı ile 2009 yılı olurken en yüksek sayıya büyükbaş da olduğu gibi 2018 yılında 1.028.322 hayvan sayısı ile ulaşır.

Büyükbaş hayvanda türlere göre dağılışına baktığımızda; 2002 yılında 40.394 olan sığır sayısı 2017 yılına gelindiğinde 144.216'ya yükseldiği görülmektedir. Manda sayısı ise 2002'de 930'ken 2017'de bu sayı 2.235'e ulaşmıştır. Toplamda 2002 yılından 2017 yılına kadar 105.127 baş artış göstermiştir (Tablo 2.27). Son zamanlarda besi hayvancılığında gelişmeye başlamasına rağmen yöredeki mera ve otlakların geniş yer kaplaması mera hayvancılığını ön planda tutmaktadır. Bunun yanında büyükbaş hayvanların büyük bir bölümünü yerli ırk oluşturmaktadır. Bahsi geçen nedenlerden ötürü et ve süt verimi düşüktür.

Tablo 2.27. 2002-2017 Yıllarında Büyükbaş Hayvan Sayısı.

Büyükbaş Sayısı	2002 (Baş)	2017 (Baş)
Sığır (Kültür)	6.820	55.157
Sığır (Melez)	16.076	80.155
Sığır (Yerli)	17.498	8.904
Sığır Toplam	40.394	144.216
Manda	930	2.235
Toplam	41.324	146.451

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Küçükbaş hayvan dağılımını incelediğimizde ise merinos koyunu ve tiftik keçisi yetiştiriciliğinin yapılmadığını görülmektedir. İl çevresinde "*Mor Karaman*" cinsi koyun yetiştirilmektedir (Fotoğraf 2.6). Yerli koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliği yapılan ilde 930.494 baş ile koyun yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. Kıl keçisi ise 44.367 baş olarak yer alır. Toplam küçükbaş miktarı 974.861'dir (Tablo 2.28). Yayla hayatının yoğun olduğu ilde çadır yapımında yararlanmak için önemli ölçüde kıl keçisi yetiştirilir. Kıl keçisinin süt verimlerinin koyunlara göre fazla olması kıl keçisi yetiştiriciliğini destekler.

Tablo 2.28. 2002-2017 Yılların Küçükbaş Hayvan Sayısı.

Küçükbaş Sayısı	2002 (Baş)	2017 (Baş)
Koyun (Yerli)	491.406	930.494
Keçi (Kıl)	56.649	44.367
Toplam	548.055	974.861

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Fotoğraf 2.6. Iğdır İlinde Yapılan Küçükbaş Hayvancılıktan Görünüm.

Iğdır'da kümes hayvancılığı ise genellikle geleneksel köy tavukçuluğu (Fotoğraf 2.7) yöntemi şeklinde yapılır. Büyük çiftlik yetiştiriciliği için yeterli sermayenin olmadığı aileler tarafından geleneksel yöntemler ve ilkel ırklarla yapılan bu kümes hayvancılığına kırsal tavukçuluk veya aile tavukçuluğu da denilmektedir.

Fotoğraf 2.7. Köy Tavukçuluğuna Ait Bir Görünüm.

Iğdır'daki mevcut hayvancılık faaliyetlerinden birini de arıcılık oluşturmaktadır. Iğdır ve çevresinin coğrafi koşulları, arıcılık faaliyetleri için son derece uygun koşullar sağlamasına rağmen beklenen verimi karşılamamaktadır. Arıcılıkla uğraşanların büyük bir bölümü gerçekte uğraştığı ekonomik faaliyetlere ek olarak yapması verim düşüklüğünün temel sebebini oluşturur. Kovanlardaki arı ırkı; "*Kafkas arı ırkıdır* " ve kovan başına yaklaşık 20-25 kg bal üretimi gerçekleşir.

Bu hayvancılık türleri dışında ipekböcekçiliği, at, katır ve deve gibi bir zamanlar ekonomik hayat içinde önemli olan hayvanlar önem kaybetmiştir. İpekböcekçiliği özellikle dut ağaçlarının başka meyve ağaçlarının dikilmesi için çiftçiler tarafından kesilmeleri sonucunda ortadan kalkmıştır. Günümüzde motorlu taşıtların ve diğer yük taşıtlarının önemli yer tutması katır, at, deve gibi hayvanlara olan rağbeti azaltarak yetiştiriciliğinde düşüşe sebep olmuştur. Bir zamanlar yaygın olan konar göçerliğin önemini kaybetmesi etkili olmuştur. Yine çok az miktarda yapılan deve besiciliği de 1990'ların başlarında ortadan kalkmıştır.

Iğdır ilinde önemli bir potansiyele sahip hayvancılık sektöründe yaşanan problemlerin başında; çiftçinin yeterli eğitime sahip olmaması, hayvancılıkta uygulanan yanlış politikalar, erken ve aşırı otlatma, yayla alanlarının yasaklanma durumları, hayvan ırkı ıslahının gerçekleştirilmemiş olması, ucuz ve kaliteli yem bitkisi alımının güç olması, kaçak yollarla bölgeye kırmızı et sokulması, üretici birliklerinin örgütlenememesi, elde edilen hayvansal ürünlerini işleten kurumların yeterli sayıda olmaması gibi sebepler gelmektedir. Tüm bunlar yöredeki hayvancılık sektörünün gelişmesini engelleyici rol oynamaktadır.

2.4.4. Sanayi

Günümüzde ekonomik büyüme ile buna bağlı refah artışının yaşanmasının temelini büyük ölçüde sanayileşme ile gerçekleştirmektedir. Kalkınmanın, yenilikçi ve planlı sanayileşme politikalar sonucu gerçekleşeceği de aşıkardır. Iğdır ilinde ekonomik kollar içerisinde sanayi kolu son yıllarda gelişme göstermeye başlamasına rağmen yeterli durumda değildir. Mevcut bulunan tesislerin çoğu küçük işletmeler ve atölyeler halindedir.

Iğdır'ın en eski sanayi tesisleri olarak bilinen çırçır atölyelerinin çok eski bir geçmişi bulunmaktadır. Zira 1828-1917 yıllarında Rus hâkimiyetindeki bölgede at gücünden yararlanılan atölyelerinin bulunduğu bilinmektedir. At gücünden yararlanılan atölyelerinin yerini 1926 yılında makine gücü almıştır. 1926 yılında Güneş Çırçır Atölyesi ile 1936 yılında Aras Çırçır Atölyesi açılmıştır. 1950'lerden sonra pamukta yaşanan fiyat artışına paralel olarak çırçır atölyelerinin sayısı 9'a çıkarak yükselme yaşamıştır. Çırçır atölyelerinin yörede pamuk üretiminin son bulmasıyla tek tek kapanmış istihdam açısından bahsi geçen yıllarda olumsuzluk yaratmıştır (Güner, 1990: 172).

Urartular döneminde önemli bir yere sahip olan üzüm yetiştiriciliği ve şarap imalatı bulunmaktaydı. Savaş döneminde üzüm bağlarının ağır tahrip alması ve bakımsız bırakılması sonucu şarap üretimi eski önemi kaybetmiştir. Aras Nehri ve çevresinde kurulan üzüm bağları mahsulleriyle Ermenilerden kalma küplerden şarap üretimi 1930'larda tekrar yapılmasına rağmen günümüzde artık yapılmamaktadır (Yulu, 2012: 98).

Su gücüyle çalışan un değirmenleri II. Dünya Savaşı sonrasında yerini motor gücü almıştır. Pirinç üretiminin yaygın olduğu dönemde çeltik işleme atölyeleri de mevcuttu.

1948 yılında İller Bankası yardımıyla kurulan jeneratör ile 1954’de faaliyete başlayan iki gazoz fabrikası sanayi tesisleri içerisinde önem arz etmektedir (Orkun, 1955: 41).

1976 yılında Sümerbank tarafından yapımına başlanılan Aras Tekstil Fabrikası yaklaşık 10 yıl sonra özel teşebbüse devredilmiştir. Iğdır’ın girişinde bulunan fabrika çırçır, boyama, dokuma ve apre bölümlerden oluşuyordu. Bunların yanı sıra bitkisel yağ ile yem fabrikaları da hali hazırda projelendirilmişti. 1986’da 420 kişiyi istihdam ederek deneme sürecine giren Aras Tekstil Fabrikası yılda 5000 ton pamuk işleyip 1000 kişiyi istihdam etmesi beklenirken sermaye yetersizliğinden kapatılmıştır. Uzun süre aktif olmayan fabrika 1998 yılında UNIT GROUP satın almıştır. 2008’de bu fabrika konsantre meyve ve salça fabrikasına dönüşmüştür. Üretilen ürünler yurt içindeki ve dışındaki firmalara pazarlanmaktadır (Yulu, 2012: 99). Iğdır ile çevresinde yerleşmelerin ihtiyaçları doğrultusunda kurulmuşlardır.

14 Kasım Mahallesi’nde 3500 m²lik alanda 1975 yılında kurulan 317 üyeli Küçük Sanayi Sitesi bulunmaktadır. Şehrin doğusunda yer alan verimsiz boş araziler üzerinde kurulmuştur. Bu siteye bağlı işletmelerden oto tamir ve bakımı dışında PVC, alüminyum doğrama mobilya, prefabrik, ısıcam atölyeleri, branda tamiri, konut imalatı gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmeler yer almaktadır. Bunların yanı sıra bazı uluslararası nakliye firmalarına ait olan TIR garajları da Küçük Sanayi Sitesi’nin içerisinde bulunur. Ayrıca Iğdır Küçük Sanayi Sitesi’nin yanında bulunan boş verimsiz araziler üzerinde Nahçıvan’dan ithal edilen ve şehir dışına pazarlanan mazotun taşınması amacıyla gerekli olan tankların imalatı yapılmaktadır. Küçük Sanayi Sitesi’nin yönetim eksikliği sebebiyle ciddi altyapı sorunları bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çıraklık eğitim merkezi bulunmakta birlikte 2011 yılı itibariyle 162 usta aday, 79 çırak aday eğitim görmüştür. Kursiyerler genellikle kuaför veya berber çıraklarından oluşur. Söz konusu sektörlerin fazla olmasının nedeni ise Küçük Sanayi Sitesinde herhangi bir denetim olmamasından sitede çalışan çırakların eğitime gönderilmemesidir (Tutar, 2013: 49).

Iğdır ilindeki mevcut 449 imalat sanayi sektörü işletmesinin %24.5’i metal ürünleri, % 19.2’si orman ve orman ürünleri, %15,8’i gıda ürünleri ve içecek imalatı, %13.1’i tekstil ürünleri ile giyim eşyası, % 5,3’ü makine ve teçhizat alt imalat kollarında, %22’si ise diğer imalat alanlarında üretim gerçekleştirir. Bunların dışında un fabrikaları,

kimyasal ürünlerin imalatı, tuğla fabrikası, beton santralleri, tekstil fabrikaları ve bims imalatı bulunmaktadır (Tutar, 2013: 45).

Iğdır-Kars yolu üzerinde şehir merkezine 24 km, Iğdır Havaalanı'na 12 km uzaklıkta Iğdır Organize Sanayi Bölgesi yer almaktadır. 1999 yılında kuruluşuna başlanan Organize Sanayi Bölgesi sanayi alanı 15 hektar üzerinde yer alarak faal durumdadır. Tesisler genel olarak gıda üretimi alanında faaliyette bulunacaktır. Organize Sanayi Bölgesi dışında yer alan bazı imalatlarında taşınması beklenmekteydi. Iğdır Organize Sanayi Bölgesi'nin tam faaliyete geçmesiyle öncelikle salça imalatı olmak üzere yem, meyve suyu, süt ürünleri, silaj paketleme, mermer, çöp konteynır, plastik poşet imalatı yapan tesislerde üretim gerçekleştirecektir. Iğdır Organize Sanayi Bölgesi içerisinde açılan ve açılacak olan tesislerden çoğunluğunu, Iğdır'ın temel ekonomik fonksiyonunu oluşturan tarım ve hayvan ürünlerinin hammadde oluşturacağı tesislerin kurulmasına yöneliktir.

Tablo 2.29. Tarım ve Hayvancılığa Dayalı Sanayi Kollarının Dağılımı.

KONU	SAYI	KONU	SAYI
Süt ve Süt Ürünleri	7	Ekmek ve ekmek çeşitleri üretimi	42
Et ve Et Ürünleri	35	Makarna ve İrmik Üretimi	-
Su Ürünleri İşleme	32	Yumurta Paketleme	11
Meyve-Sebze işleme- paketleme	2	Dondurulmuş Gıda	-
Hububat ve Bakliyat Üretimi	-	Hazır Yemek, Tabldot Yemek	9
Katı ve Sıvı Bitkisel Yağ	-	Hazır çorba ve bulyon, puding, toz karışımlar, mayonez, sos vb.	-
Şeker Üretimi (paketleme hariç)	-	Kuruyemiş ve Çerezler	13
Zeytinyağı	-	Baharat İşleme	6
Konserve ve Salça	1	Alkolsüz İçecekler	-
Fermente ve salamura ürün üretimi	-	Alkollü İçecekler	-
Pastacılık Ürünleri Üretimi	35	Bal, polen, arı sütü ve temel petek üretimi ve ambalajlama	1
Nişasta ve Nişasta mamulleri	-	Gıda Katkı ve Aroma Maddeleri	-
Bisküvi, Çikolata, Kakaolu ve Benzeri Ürünler	-	Gıda ile Temas Eden Maddeler	-
Un üretimi	5	Yem	27
Unlu mamuller üretimi	9	Diğer	81

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2016.

Tuzluca, Karakoyunlu ve Aralık ilçelerinde de mevcut bulunan küçük çaplı tesisler bulunmaktadır. Kapasitesinin çok altında üretim yapan bu tesisler ilçe merkezleri ve çevre köylerin temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmıştır. Bunlar; yem, un tesisleriyle gıda, briket, tuğla ile pomza fabrikalarıdır.

Genel olarak bakıldığında, Iğdır ilinin doğal çevre şartlarının ile pazar olanaklarının sanayileşmeye uygun olduğunu doğru politikalarla yapılacak yatırımlar sonucu büyük bir gelir ve istihdam sahası olabilir. Fakat sanayileşmesinin önünde bazı sorunlarla karşılaşılması bölgenin sanayileşip kalkınmasının önüne geçmektedir. Bu engellerin temelinde sermayenin yattığını görülmektedir. Nitekim önemli bir husus olan sermaye bölgeye yapılan kamu yatırımlarının yetersiz kalması ayrıca bölge nüfusunun özel teşebbüs için yeterli sermayeyi sağlayamaması mevcut tesislerin işlemlerini aksatırken yeni tesislerin kurulmasını da zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra diğer sorunlar ise kalifiyeli iş gücünün bulunmaması ve alt yapının yetersiz kalmasıdır.

Pazar koşullarının artıları olduğu gibi eksileri de bulunmaktadır. Zira üç ülkeyle sınır komşusu olması pazar sahası için en büyük avantajı iken bu avantajını bazı sebeplerden ötürü değerlendirememektedir. Bunun nedenleri ise İran'la olan Boralan Sınır Kapısı'nın güvenlik ve sınırın ötesindeki alt yapının yetersizliği, Ermenistan ile olan Alican Sınır Kapısı'nın da siyasi uyuşmazlıklardan ötürü kapalı olmasıdır. İki komşu ülkeyle sınır ticareti yapılamazken sadece Nahçıvan ile yapılan ticaret yetersiz kalmaktadır. Ayrıca iç ticaretinde bulunduğu konum ve bölge nedeniyle büyük tüketim sahalarından uzakta bulunması dezavantaj yaratmaktadır. Yük taşımacılığında önemli bir yere sahip olan hali hazırda demir yollarının bulunmaması yine ticaretini olumsuz etkilemektedir. Tüm bunlara karşın Iğdır'daki sanayileşme sürecinin çevre illere nispeten daha hızlı ilerlediği görülmektedir.

2.4.5. Madencilik

Iğdır ilinde kaya tuzu, jips ve pomza gibi madenler bulunmaktadır. Aras Vadisi'nde yer alan bölge maden kaynakları çoğu Tuzluca ilçesinde yer almaktadır. Pomza madenleri ise Ağrı Dağı eteklerinde bulunmakta ve işletilmektedir. Bölgede bulunan en büyük maden işletmesi ise Tuzluca'daki kaya tuzu yataklarıdır. TEKEK işletmesine ait olan maden, 2003 yılında 41 yıllığına özel sektöre kiralanmıştır. Tablo 2.29'de de görüldüğü üzere ilin çeşitli bölgelerine dağılmış olan kum-çakıl ocağı ve kırma-eleme tesisi, bims,

tuğla, blok üretim tesisi, pomza ocağı ve beton tesisleri gibi çeşitli üretim tesisleri bulunmaktadır.

Tablo 2.30. Iğdır İl Sınırları İçerisinde Yer Alan Maden Çıkarma ve İşleme Tesisleri.

Mevkii	Faaliyet Alanı
1- Bayraktutan Köyü Merkez	Kum-Çakıl Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
2- Suveren Köyü Merkez	Bazalt Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
3- Küçük Sanayi Sitesi Karşısı Tedaş Yolu Üzeri Merkez	Hazır Beton Tesis
4- Bayraktutan Köyü Merkez	Kum-Çakıl Ocağı ve Kırma-Yıkama-Eleme Tesis
5- Alikamerli Mah Merkez	Beton Santrali ve Hazır Beton Elemanları Üretim Tesis
6- Karaağaç Mah. Merkez	Beton Yapı Elemanları Üretim Tesis
7- Acemi sırtı Mevkii Aralık	Pomza Ocağı
8- Tarlabası Köyü Mevkii Aralık	Pomza Ocağı
9 Suveren Köyü Kavaktepe Mevkii Merkez	Pomza Ocağı
10- Suveren Köyü Kavaktepe Mevkii Merkez	Bims Tuğla (Bims Blok) İmalat Tesis
11-Halfeli Beldesi Merkez	Bims Üretim Tesis
12- Organize Sanayi Bölgesi Merkez	Bims Blok Üretim Tesis
13- Bayraktutan Köyü Nezer Mevkii Merkez	-Kum-Çakıl Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
14- Melekli Beldesi	Hazır Beton Tesis
15- Bayraktutan Köyü Nezer Mevkii Merkez	Kum-Çakıl Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
16- Çalpala Köyü Saldasat Mevkii-Kum Merkez	Çakıl Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
17- Kuzugüden Köyü Çaylak Mevkii Merkez	Kum-Çakıl Ocağı ve Kırma Eleme Tesis
18- Tuzluca İlçesi	Kırma-Yıkama-Eleme Tesis
19- Taşlıca Köyü Merkez	Andezit (Mermer) Ocağı
20- Morköprü ve Kağan Mevkii Tuzluca	Tuğla ve Kiremit Kili Ocağı, Fabrika Üretim Tesis
21- Bayraktutan Köyü Merkez	Kum-Çakıl Ocağı
22- Sürmeli Köyü Tuzluca	Kum-Çakıl-Ariyet Ocağı ve Kırma-Yıkama-Eleme Tesis
23- Suveren Köyü Merkez	Ariyet Ocağı ve Kırma-Eleme Tesis
24- Sürmeli Köyü Tuzluca	Kum-Çakıl-Ariyet Ocağı

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2016.

Yöreden çıkarılan kaya tuzu, karayollarında buzlanma çözümünde, arıtma tesislerinde, yalama taşı, sofralık tuz ve deri sanayi kullanılmaktadır. Günlük 400 ton tuz işleme kapasitesi olan işletme ihtiyaca göre çıkarım gerçekleştirmektedir. Yaklaşık olarak günlük 20-25 ton kapasite ile çıkarım yapılan işletmede kış aylarında meydana gelen buzlanma nedeniyle bu durum 100-120 ton kapasiteye çıkmaktadır. Tuzluca'daki madenin 2008 yılına ait bir araştırmada, mevcut kullanıma göre Türkiye'nin 180 yıllık tuz ihtiyacını tek başına karşılayabilecek rezerve sahip olduğu tespit edilmiştir. Doymuş tuz oranı çok yüksek olan tuz taneciklerinin deri sanayisi ile arıtma tesisleri için oldukça elverişli olduğu belirtilmiştir. Yıllık yaklaşık 23-24 bin ton satışı yapılan tuzun; 12-13 bin tonunu Karayolları Bölge Müdürlüklerine, 2-3 bin tonu sanayi tesislerine, geri kalanının ise yalama taşı olarak çiftçilere yahut değirmenlere satılmaktadır. Küçük çaplı turizm faaliyetleri de gerçekleşmektedir. Bu konuyla ilgili bilgiler turizm başlığı altında yer verilmiştir (Tutar, 2013: 41).

2.4.6. Ticaret

Iğdır ilinde diğer önemli ekonomik fonksiyon ise ticarettir. 1992 yılında açılan Dilucu Sınır Kapısı ile Iğdır'da ticaret büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Geçmişte hayvancılıkla uğraşan nüfusun hem sık sık yaylaların yasaklanması hem de sınır kapısının açılmasıyla bu tarihten sonra ticaret sektörüne ilgi artmıştır. Iğdır'ın Nahçıvan, Ermenistan ile İran olmak üzere üç ülkeyle sınır oluşturması ticaret canlılığını kazanmasını sağlamıştır. Jeopolitik konumu sonucu avantaj sahibi bölge hem gelir elde ederken hem ticaretle uğraşan nüfusun istihdam olmasını sağlamıştır. Fakat günümüzde İran ile aramızda olan Boralan Sınır Kapısı güvenlik sorunları ve ulaşım yollarının yetersizliği kapanmasına yol açmıştır. 1920-1939 yıllarında Alican Sınır Kapısı üzerinden yapılan Ermenistan'la ticarete ihracatı canlı hayvan, yün ve pamuk gibi hammadde ürünlerine dayanırken ithalatta ise manifatura ve gazyacı gibi mamul maddeler oluşturmaktaydı. Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ'ı işgali nedeniyle gerilen ilişkiler sonucu 1993 yılında Alican Sınır Kapısı kapatılmıştır. Ermenistan'la Türkiye arasında olan Alican Sınır Kapısı'nın, İran'la olan Boralan Sınır Kapısı'nın kapalı olması nedeniyle dış ticaret sadece Dilucu sınır kapısıyla Nahçıvan'la yapılmaktadır. Dilucu Sınır Kapısı'nın açılmasıyla birlikte Türkiye-Nahçıvan arasında

ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda önemli bir yol kat edilerek değişme meydana gelmiştir.

Tablo 2.31. Iğdır'daki Sınır Kapıları ve En Yakın Büyük Yerleşim Yerleri.

Sınır Kapısı	Iğdır'a Uzaklığı (km)	Sınır Ötesindeki Yerleşim Yeri ve Iğdır'a Uzaklığı (km)
Dilucu-Azerbaycan	86	Nahçıvan-172
Boralan-İran	65	Makü-165
Alican-Ermenistan	16	Erivan-38

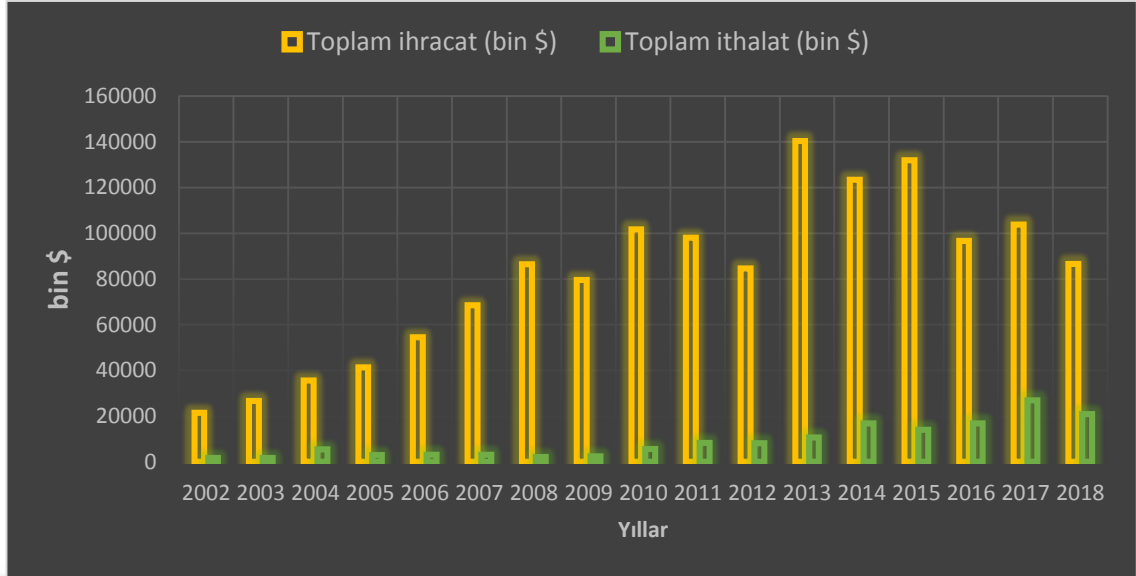
Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Dış Ticaret (Tablo 2.32) verilerine göre Iğdır'da 2002 yılında toplam 21.505 \$ ile en düşük ihracat gerçekleşirken aynı yıl toplam ithalatı ise 1.669 \$ olduğu görülmektedir. 2008 yılına kadar ihracat gelirlerinde yükselme görülürken 2018'e kadar dalgalanmalar yaşamıştır. En yüksek ihracat gelirine 140.371 \$ ile 2013 yılında ulaşılmıştır. 2018 yılında ihracat geliri ise 86.518 \$'dır. İthalat hacmine bakıldığında ihracatta olduğu gibi en düşük olduğu yıl 1.669 \$ ile 2002 yılı iken 2018 yılına kadar dalgalanmalarla beraber artış göstermiştir. En yüksek hacme 2017 yılında 26.879 \$ ile ulaşmıştır. Tablo 2.32 ve Şekil 2.12'de da görüldüğü üzere Iğdır ili dış ticaret fazlası yaşayan bir bölgedir.

Tablo 2.32. Iğdır İlinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları (\$).

Yıllar	Toplam ihracat (bin \$)	Toplam ithalat (bin \$)	Yıllar	Toplam ihracat (bin \$)	Toplam ithalat (bin \$)
2002	21505	1669	2011	98080	8329
2003	26689	1741	2012	84662	8115
2004	35628	5559	2013	140371	10674
2005	41390	2976	2014	123395	16828
2006	54500	3086	2015	132002	14051
2007	68582	3081	2016	96697	16833
2008	86497	2098	2017	103870	26879
2009	79642	2485	2018	86518	20980
2010	101692	5631			

Kaynak: TÜİK Verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.12. Iğdır İlinin Yıllara Göre İthalat ve İhracat Miktarları (\$).

1996 yılında demir, hurda gibi ürünlerin yasaklanması ticaret durgunlaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde ticaretin tarım ve hayvancılığa dayalı ürünlerin satışıyla sınırlandırılmıştır. Nahçıvan’la olan ticarete ihracat edilen ürünlerin başını, inşaat ve yapı malzemeleri, çimento, ev eşyaları, mobilya, elektrik malzemeleri, gıda ürünleri, kimyevi maddeler, plastik, orman ile toprak ürünleri, tekstil, demir gibi metal malzemeler çekmektedir. İhracatı gerçekleştirilen bu ürünlerin büyük bir bölümü diğer illerden gelip buradan pazarlanmaktadır. Nahçıvan’la olan ihracat ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşir. İthalatta ise en büyük paya sahip olan petrol ve petrol türevi ürünler önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra Dilucu Sınır Kapısı’nın açılması; otel, pansiyon, restoran, seyahat acenteleri, yük ve yolcu taşımacılığı, nakliyatçılık, sigortacılık, toptan ve perakende ticaretin gelişmesini de sağlamıştır.

Iğdır’ın ülke içi ticaretine bakıldığında; Emek Mahallesi’nde ve Tuzluca’da 2 tane bulunan sebze-meyve halinin yanı sıra yol kenarları ve tarla yakınlarına çiftçinin çardak kurup satış yaptığı yerlerde bulunmaktadır. Haziran–eylül arasında kurulan bu çardaklara Ağrı, Erzurum ve Kars gibi komşu illerden alıcılar gelmektedir. İç tüketimde yer alan mısır, domates, biber, patlıcan, fasulye, kavun, karpuz, kayısı ve elma gibi ürünler çevre illerde de pazara sahiptir. Kırsal alanlar da tarımsal arazilere sahip çiftçiler üretilen ürünlerin büyük bir kısmını tarlalarda alıcı bularak tüccarlara satmaktadırlar.

Söğütlü Mahallesi'nde kurulu olan canlı hayvan pazarında günlük 1000'nin üzerinde küçükbaş ile büyükbaş hayvan satışı gerçekleşmektedir. Yaylacılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü dönem arasında bu satışlarda düşüş yaşanmaktadır. Bölgede satışı yapılan ürünlerden biride eski önemi kaybetmesine rağmen devam eden Ağrı Dağı ve çevresinden getirilen doğal taşlar oluşturmaktadır. İşyerlerinin şehre dağılımı eşit olmamakla birlikte eski yerleşim merkezleri olan Söğütlü, Cumhuriyet ve sonradan kurulan Karaağaç Mahallesi'nde toplandığı görülür.

2.4.7. Ulaşım

Ulaşım yolları sadece yolcu ve mal taşımacılığı için öneme sahip olmayıp kültür coğrafyası içinde önem arz eder. Eski çağlara baktığımızda İpek Yolu, Kürk Yolu, Baharat Yolu gibi önemli yollar sadece ticaret mallarının taşındığı yollar olmamış aynı zamanda kültürlerinde katettiği yollar olmuşlardır. Örneğin, binlerce kilometre taşınan bir ipek kumaş üzerinde bulundurduğu işlemeler ve motiflerle geldiği yerin kültürünü yansıtarak gittiği yeri etkilemektedir. Zira bu ticaret yolları üzerinde yer alan medeniyetleri diğer medeniyetlere göre ne denli geliştiği ve ilerlediği de aşıkardır. Yine ticareti yapılan bunun gibi birçok ürün taşındığı yollara ismini vermiştir. Yine sadece malların taşınması değil yolcu taşımacılığıyla da insanlar gittikleri yerlere karakterlerinin ayrılmaz parçası olan kültürlerini götürmekte ve tanıştıkları insanlara bu kültürleri lanse etmektedir. Hem gittikleri yere kültürlerini taşımış hem de oradaki yeni kültürlerle tanışıp etkisi altında kalmışlardır. Bu sebeple yolların kültürler, kültürel coğrafya üzerinde etkisi büyüktür.

Iğdır ili eskiden beri bulunduğu konum nedeniyle Asya-Anadolu göç yollarından birini oluşturmaktadır. 1920 yılı öncesine kadar Ermenistan ve İran ile bağlantı sağlayan yollar büyük bir öneme sahipti. Fakat değişen sınırlar bu yolların eski önemini kaybetmesine yol açmıştır. 1992 yılında il statüsüne ulaşan Iğdır'ın il olması ve aynı yıl Dilucu Sınır Kapısı'nın ardından 1995 yılında açılan üniversitenin etkisiyle hem şehirler arası hem de uluslararası ulaşım önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde yapılan planlamalarla bölge trafiğinin güçlendirilmesi ve artırılması amaçlanmıştır. İl coğrafi konum itibarıyla ulaşım yolları açısından yeryüzü şekilleri ve iklim özelliğini incelendiğinde, karayollarında kış mevsiminde yaşanan kar yağışı ve tipi ulaşımı aksatabilmektedir. Bunun için yollarda tuzlama çalışmaları yapılmaktadır. Iğdır ilinin

güney kısmını oluşturan dağlık sahaların varlığı ise yol yapım masrafını artırırken aynı zamanda güçleştirmektedir. Iğdır ilinde aktif olarak kullanılan ulaşım yolları hava yolu ve kara yoludur. Mevcut demir yolu olmamakla birlikte etüt çalışması tamamlanmış ve tamamlanacak olan çalışmalar mevcut bulunmaktadır.

2.4.7.1. Kara Yolları

Bölgenin karayolu ulaşımı şehirlerarası ile şehir içi yollardan oluşmaktadır. Iğdır ilinde yolların 204 kilometresi devlet yolu, 14 kilometresi il yolu ve 1.192 kilometresi köy yolu olmak üzere toplam 1410 kilometre uzunluğunda bir yol ağı bulunmaktadır. Köy yollarının 80 kilometresi asfalt, 410 kilometresi stabilize, 385 kilometresi tesviye, 378 kilometresi de ham yol niteliğindedir (Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu, 2012: 4).

Bölge içi ve şehir içi ulaşımı incelendiğinde; il merkezinin 75 km'lik asfalt yol ile Dilucu Sınır Kapısı'na Aralık ilçesi üzerinden bağlantı sağlanmıştır. Iğdır-Aralık yolunun 8 km'sinden sonra ayrılan bir yolla Erivan'a (Ermenistan) Alican Sınır Kapısı üzerinden bağlantı sağlanır. Fakat siyasi sebeplerden ötürü mevzuu geçen sınır kapısı kapalı olduğu için trafik yoğun değildir.

Şehirler arası ulaşım yollarına bakıldığında ise Aras Nehri güzergahını izleyerek Erzurum ili üzerinden Ankara, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi merkezlere bağlanır. Türkiye'nin birçok şehirlerine günlük yolcu seferleri bulunmaktadır. Şehirlerarası otobüs terminali Emek Mahallesi'nde ki sebze-meyve halinin yanında bulunur. Tuzluca ilçesi yakınlarında birleşen Kars-Erzurum bağlantısı Iğdır üzerinden Gürbulak Sınır Kapısı'na ulaşır. Kars-Iğdır kara yolu 130 km olup, Çoruh Nehri ve kollarının açtığı vadilerden geçerek Hopa limanına ulaşmaktadır. Gürbulak Sınır Kapısı'na ise 1665 m yükseklikteki Pamuk Geçidi üzerinden Doğubayazıt'a oradan da doğu yönde ilerlemesi sonucu ulaşmaktadır. Aynı güzergahtan doğu yerine batı yönde ilerlemesiyle Ağrı, Patnos ve Erciş güzergahlarından geçip Van'a ulaşmaktadır. Hopa- İran transit yolu üzerinde yer alması bazı aileleri ulaşım sektörüne yönelmiştir. Fakat bu yol üzerindeki trafik pek yoğun değildir. Bölgede yaşanan trafik; Iğdır-Doğubayazıt-İran, Iğdır-Tuzluca-Kağızman-Horasan ve Iğdır-Aralık-Nahçıvan güzergâhında yoğunluk kazanır.

Iğdır ilinde uluslararası yük taşımacılığı faaliyet gösteren firmalar bulunmaktadır. Başta Orta Asya olmak üzere Ön Asya, Ortadoğu, Uzak Doğu ile Avrupa gibi pazarlar sahiplerine çeşitli mallar taşınmaktadır. Ulaştırma Bakanlığı Erzurum Bölge Müdürlüğü

verilerine göre uluslararası taşımacılık yapma yetki belgesi olan 52 şirketten (uluslararası lojistik şirketleri) 44 tanesi Iğdır’da yer almaktadır. Bu tır firmalarının depoları ve parkları ilin çeşitli yerlerine dağılmış durumdadır. Bu firmaların faaliyetleri ilde bir bölüm nüfusa istihdam da sağlamıştır.

Tablo 2.33. Iğdır İlinin İlçe ve İllere Uzaklıkları.

İlçe Adı	Uzaklık	İl Adı	Uzaklık	İl Adı	Uzaklık
Karakoyunlu	13	Kars	140	Gaziantep	859
Tuzluca	41	Ağrı	143	Kayseri	921
Aralık	45	Van	225	Adana	1064
		Ardahan	227	Ankara	1162
		Erzurum	294	İstanbul	1516
		Diyarbakır	546	Bursa	1527
		Trabzon	569	Antalya	1539
		Malatya	710	İzmir	1741

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü.

Şehir merkezinden ilçelere ve köylere günlük seferler bulunmaktadır. Yine merkez köylere 30 dk gibi kısa sürelerle minibüs seferleri olmakta bunla birlikte belli bir duraktan hareket etmeyip şehir merkezindeki uygun buldukları caddelerden kalkmaktadır. İl yüzölçümünün küçük olmasının yanı sıra büyük bir bölümü ovalık araziden oluşur. Bundan dolayı kara yolu ulaşımı bölünmüş bir şekilde bulunur. Mevcut yolların büyük bir bölümünün sathi kaplama oluşu tır ve ağır taşıtların geçişiyle sık sık bozulmasına ve bakım ve onarıma ihtiyaç duymasına yol açmaktadır.

2.4.7.2. Demir Yolları

Bölgede yapılması planlanan önemli ulaştırma yatırımlarında biri ise Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu-Nahçıvan Demir Yolu projesidir. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Raporu neticesinde olumlu kararı alınan demir yolunun uygulama projeleri yapılmaktadır. Yapılması planlanan demir yolu çift hatlı olup 224 kilometre uzunluğu ile 160 km/saat hızda, elektrikli ve sinyalizasyonlu olması planlanmaktadır (Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu, 2012: 4). Planlanan bu yol Türkiye’nin demiryollarının ana omurgasını oluşturan doğu-batı demiryolları koridorunu Asya ile Avrupa arasında bağlantı kuracaktır. Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı’nın temel fonksiyonu Marmaray’la bağlantı kurup Orta Asya’ya ve Çin’e kadar giden bir hat

oluşturmaktır. Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu, Çin'i Londra'ya kadar bağlayan en kısa ticaret koridorunu oluşturması planlanan yolu tamamlama açısından Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu-Nahçıvan Demir Yolu önemli bir yere sahiptir. Bu hattın tamamlanmasıyla birlikte Iğdır ilinin jeopolitik konumu daha da güçlenecektir. Bu durum hem ekonomik hem de sosyal hayat üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır.

2.4.7.3. Hava Yolları

Küllük köyü yakınlarında 1996 yılında yapımına başlanan havalimanı 2001 yılında yapımı tamamen durdurulmuştur. 12 Haziran 2010 tarihinde yeniden yapımına devam edilen havalimanı, 13 Temmuz 2012'de açılmıştır. Hava limanı yolcu taşımacılığının yanı sıra kargo ve posta taşıyıcısı durumundadır (Fotoğraf 2.8).

Fotoğraf 2.8. Iğdır Şehit Bülent Aydın Havalimanı.

Iğdır Havaalanı Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi, İshak Paşa Sarayı dünyanın en büyük ikinci meteor çukuru gibi turizm için önemli bölgeleri barındıran Doğubayazıt'a yakınlığı (yaklaşık 70 km) sebebiyle Nahçıvanlılar başta olmak üzere yabancı ve yerli turistler tarafından da kullanılabilir. Ayrıca Ermenistan ve İran ile mevcut sınır kapılarının açılması durumunda havalimanının bölgesel bir önem kazanacağı tahmin edilmektedir.

2.4.7.4. Boru Hatları

Iğdır, dünyanın zengin yeraltı kaynaklarının ev sahipliği yaptığı Hazar enerji kaynaklarına yakın olması avantaj sağlamaktadır. Iğdır da “Kars-Iğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı’nın” yapılması ile bu enerji kaynaklarını dış pazarlara ulaşmasına olanak kılacaktır.

2.4.8. Turizm

Turizm faaliyetleri bölgelerin coğrafi koşullarına göre, çeşitlilik arz eder. İnsanların devamlı ikamet ettikleri yerler haricinde gününbirlik yahut daha uzun süreli konaklama, dinlenme, gezip görme, yeni kültürler tanıma ayrıca eğitim ya da sağlık imkânlarından faydalanma gibi ihtiyaçlardan meydana gelmektedir. Turizm faaliyetleri, günümüzde ise ulusal gelirin artması, ulaşım ile iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu daha da ilerlemiştir (Doğan, 2011: 90).

Bir ülke veya bölge halkının; yaşam tarzı, gelenek görenek, alışkanlıkları ve değer yargıları, dil, din, giyim-kuşam, mimari, el sanatları ve mutfak gibi dışa yansıyan özellikleri kültürel turizm alanı içinde yer alır. Kültür turizmi veya kültürel turizm, kültürler arasındaki farklılıklardan doğmaktadır. İnsanların farklı kültürleri tanımaya ve öğrenmeye karşı olan merakı kültür turizmini meydana getirmiştir. Turizmin bu türü, özellikle satın alma gücü yüksek olan ve bu amaçla çok turist gönderen gelişmiş ülkelerde daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu ülkelerin kendi içinde bölgesel ve aralarında ise ulusal farklılıklar (yeme içme, dil, el sanatları vb.) birbirleri arasında çok büyük boyutlarda turist akışına yol açmıştır (Özgüç, 2003: 159).

Turistin, ziyaret etmiş olduğu kültürle ilgili her ne kadar anlayamadığı durumlarla karşılaşmış olsa da ona karşı ilgi ve duyarlılığı bulunur. Farklı kültürleri merak konusu eden bu turist kitlesi faal olarak kültürel anlamda bir deneyim yaşamak istemektedir. Asya veya Afrika ülkelerinden herhangi birinde bir tura katılarak gerçekleştirdiği egzotik kültürel deneyimlerde bulunmaktadır. Bu turist tipi “*Wanderlust*” olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra “*Sunlust*” adı verilen turistler ise fiziksel özelliğinden (güneş, sahil, kayak için kar pistleri, çeşitli aktivite için su kayakları vb. de olabilir) ötürü seçilen destinasyonları ziyaret edenlerdir (Özgüç, 2003: 82).

Turistlerin tarihsel ve kültürel değerlere olan yaklaşımını birkaç farklı boyutta incelemek mümkündür. Bunlardan ilki o ülkenin yaşadığı tarihsel ve kültürel geçmişe

bağlı olarak doğan kültürel mirastır. Gerek somut gerekse somut olmayan miras, toplumların yaşanmışlıklarına dair önemli ipuçları vermekte olan tarihsel kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Bu kültürel miras unsurları ve bu mirasa ait kültür varlığı konumunda yer alan eserlerin sergilendiği mekânlar olan müzeler ile çağdaş kültür miraslarını içinde barındıran ören yerleri ya da her ikisini de barındıran destinasyonlar, turist çekme bağlamında önemli belirleyiciler durumundadır (Gögebakan, 2015: 60-61). Kültür turizminin alt grubu olarak yer alan miras turizminin tanımı ile kapsamına bakıldığında; dil, din, gelenek, giyim-kuşam, mutfak, müzik, folklor, dans, arkeolojik kalıntılar, sanat eserleri, tarihi yapı ve sahalar, *sosyo-kültürel miras*; yer şekilleri, su kaynakları, flora, fauna ve toprak özelliklerinin de *doğal miras* içinde yer aldığı görülür (Doğaner, 2003: 5).

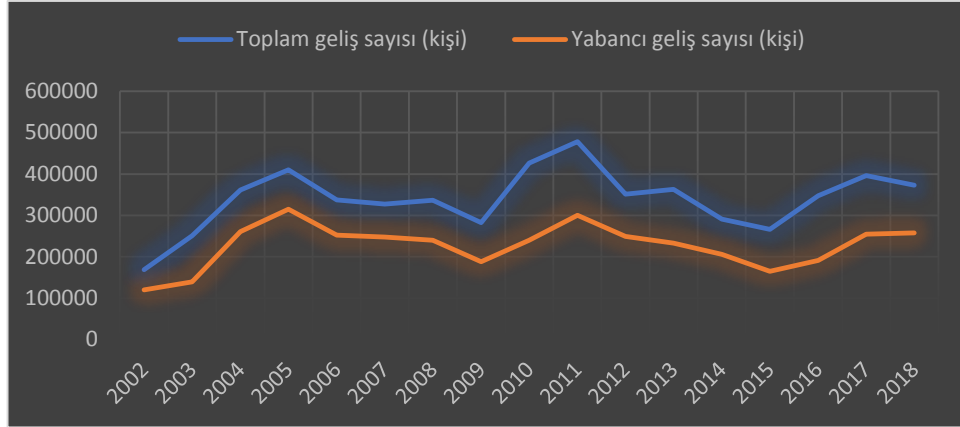
Iğdır ilin tarihte birçok medeniyete yurt olmasından dolayı turistik açıdan cezbedici bir potansiyele sahiptir. Iğdır ili kendine has özellikleri olan; doğa güzellikleri, iklim özellikleriyle dört mevsimi ayrı bir öneme sahip olan ve bunun yanı sıra tarihi, kültürü, folkloru ile ön plana çıkan bir sahadır. Iğdır Ovası'nda yer alan Ağrı Dağı, yaylaları, Aras Nehri, meyve bahçeleri, dağlardaki kır çiçekleri ile kentin turizm potansiyelini ortaya koyar. Bunların yanı sıra bu çalışmada ise farklı bir etnik yapıya sahip olan Iğdır ilinde ki Azerbaycan Türklerinin kültürel benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulması ve çevre özelliklerinden ne denli etkilenip ne gibi kültürel mirasa sahip olduklarının tespiti amaçlanmıştır.

2002 yılında toplam turist sayısı 169.094 kişi iken bunun 120.294 kişisini yabancı turistler oluşturmuştur. 2018 yılına gelindiğinde 2 katından fazla bir artış göstermiştir. Bu yıla ait verilere göre 257.602 kişi yabancı turistlerin oluşturduğu turist sayısının toplamda ise 372.937 kişiye ulaştığı gözlenmektedir (Tablo 2.34 ve Şekil 2.13).

Tablo 2.34. Iğdır İlinin 2002 ve 2018 Yıllarına Ait Turist Sayıları.

Yıllar	Toplam geliş sayısı (kişi)	Yabancı geliş sayısı (kişi)
2002	169.094	120.294
2018	372.937	257.602

Kaynak: TÜİK verilerinden Faydalanarak Hazırlanmıştır.

Şekil 2.13. Iğdır İlinin 2002-2018 Yılları Arası Turist Sayısı.

Tablo 2.35. İllerdeki Tescilli Yapılar (2019).

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI			
Anıt ve Abideler	2	Endüstriyel ve Ticari Yapılar	1
İdari Yapılar	2	Dinsel Yapılar	6
Kültürel Yapılar	7	Mezarlıklar	33
Şehitlikler	4	Sivil Mimarlık Örneği	13
Askeri Yapılar	25	Kalıntılar	1
Toplam		94	

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

2.4.8.1. Tarihi-Kültürel Turizm Alanları

Iğdır ilinin yerleşim zamanına bakıldığında MÖ 4000 yıllarına gidilmesi, Asya'dan Anadolu'ya geçiş kapısı olması ve önemli ticaret yollarından olan İpek Yolu'na güzergâh olması nedeniyle birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Medeniyetler beşiği olması sebebiyle tarihi ve kültürel kalıntılarıyla turizm değerleri bakımından zengin bir potansiyele sahiptir.

Iğdır ilinde kaleler, kuleler, kümbetler, kervansaraylar, hamamlar, köprüler, kaya odaları, mezar taşları, camiler, kiliseler ve anıtlar gibi tarihi yapıtlar dikkat çeker. Bunlardan bazıları; Iğdır Kalesi, Aktaş Kalesi, Âşık Hüseyin Kalesi, Gaziler Köroğlu Kalesi, Güngörmez Kalesi, Kalaça Kalesi, Karakale (Sürmeli Kalesi), Kandilli Kalesi'dir. Kümbetler; Çakırtaş (Amarat) Kulyusuf Kümbeti, Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti, Koli Kent Kümbeti yer alır. Kervansaraylar: Iğdır Kervansarayı, Karakale Hanı'dır. Bunların dışında yeme içme, giyim kuşam, halk kültürü, bayramlar gibi manevi öğelerde

turizm açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu konuya ait bilgiler maddi kültür öğeleri ve manevi kültür öğeleri bölümde detaylı olarak açıklanmıştır.

2.4.8.2. Ekoturizm Alanları

Kültür ve Turizm Bakanlığı ekoturizmi; yayla turizmi, dağ turizmi, mağara turizmi, kamp-karavan turizmi, akarsu sporları (kano-rafting), foto safari, ornitoloji (kuş gözlemciliği) turizmi, botanik (bitki inceleme) turizmi, çiftlik turizmi, atlı doğa yürüyüşü, doğa yürüyüşü ve bisiklet turları gibi başlıklar altında değerlendirmektedir. Potansiyel kır ve sayfiye gibi alanlar, doğa turizminin temelidir. Doğal çekiciliklerin çok yaygın bulunduğu bölgede, iklimik, jeomorfolojik, hidrografik, floristik unsurlar ile ekoturizm için uygun seçenekleri oluşturmaktadır (Özgen, 2010: 1411).

Iğdır'ın tanıtımı ile turizm potansiyelini ön plana çıkararak turizm merkezi haline dönüştürülmek için her yıl çeşitli yayla şenlikleri, festivaller ve kültürel faaliyetler düzenlenmektedir. *Uluslararası Nuh'un Gemisi Şöleni, Iğdır Nevruz Festivali (bkz. manevi kültür öğeleri bölümüne), Doğa Sporları Şenlikleri, Iğdır Ağrı Dağı 30 Ağustos Dağcılık, Ağrı Dağı Kar Şenlikleri ve Kayısı Festivali* gibi festivallere ev sahipliği yapmaktadır.

2.4.8.2.1. Dağ Turizmi

Ağrı Dağı Milli Parkı ve Doğa Sporları

Dünyadaki başlıca doğal turizm kaynaklarından birini teşkil eden dağlık sahalarda, turizm hızla gelişen bir olgu olmaktadır. Ülkemizde de bu alanda değerlendirilmesi gereken birçok dağ yer almasına rağmen, turizm sektöründe yeterli gelişmenin sağlanamadığı dikkat çekmektedir. Nitekim dağlar; yükselti, uzanış doğrultusu, bakı, iklim, orman-flora-fauna, su, enerji, yerleşme-nüfus, ekonomik yapı, ulaşım, spor ve turizm ile doğrudan bağlantılı olduklarından bu sahalardaki aktivitelerin planlanması ve yönetilmesi büyük öneme sahiptir. Dünyadaki turizm kaynaklarından birini teşkil eden dağlık alanlarda, turizm hızla gelişmektedir. Dağcılık faaliyetlerine dayalı turizm için büyük yatırımlara gerek duyulmamaktadır (Somuncu, 2004: 5). Çünkü dağ turizmindeki sermayeyi yine dağın ve doğanın kendisi oluşturur.

Özellikle dağcılık faaliyetleri açısından 5.137 m yükseltisiyle adrenalin tutkusunun en iyi yaşandığı Ağrı Dağı, ayrıca kutsal kitaplarda bahsedilen Nuh Tufanı ile ilişkilendirilmesi, heybeti, manzarası ve sayısız efsanelere konu edinmiş olması Ağrı

Dağı'nı önemli turizm potansiyeline sahip dağlarının başında geldiği görülmektedir. Asırlardır erişilmez olarak tabir edilen Ağrı Dağı pek çok medeniyetin de ev sahipliği yapmasıyla tarihi ve kültürel izlerini taşımaktadır.

Türkiye'nin en yüksek zirvesini teşkil eden Ağrı Dağı'nın büyük bir kısmını ile zirvesi Iğdır ili sınırları içerisinde bulunur. Ağrı Dağı ve çevresi jeolojik-jeomorfolojik oluşumları, sulak alanları, flora ve fauna zenginliği, ilginç peyzaj özellikleri ile rekreasyonel potansiyeli gibi ulusal ve uluslararası düzeyde kaynak değerlerine sahip, korumaya değer bir alan olması sebebiyle 01.11.2004 tarih ve 2004/ 8078 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "*Ağrı Dağı Milli Parkı*" olarak ilan edilmiştir. Ağrı Dağı Milli Parkı üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Büyük Ağrı Dağı ve Küçük Ağrı Dağı'nın bulunduğu alan ile Meteor Çukuru ve Nuh'un Gemisi'nin bulunduğu alanlardır. Ağrı Dağı etekleri rekreatif amaçlı kullanımlar bakımından oldukça elverişlidir. Ulaşım imkânlarının olumsuz koşullarına rağmen üstün peyzaj özellikleri ile manzara güzelliklerinin yanında ulusal ve uluslararası bir üne sahip olan Ağrı Dağı ve çevresi dağcılar ve doğaseverler için vazgeçilmez bir tutkuya sahiptir (Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü, 2010: 27).

Fotoğraf 2.9. Ağrı Dağı'na Yapılan Tırmanışlar

(Iğdır Valiliği ve Coşkun Oluz Arşivi).

Ağrı Dağına sportif tırmanışlar (Fotoğraf 2.9) ile diğer aktiviteler için Iğdır ile Doğubayazıt'tan tırmanış güzergâhları bulunmaktadır. Ağrı Dağı'na çıkış ve iniş en az dört gün sürmektedir. En uygun tırmanış zamanı, ağustos ile eylül aylarıdır. Bunun sebebi ise bu aylarda sıcaklık yaklaşık olarak 4000-5000 m'ler arasında -10^0 C ve -12^0 C'ye

ulaşmaktadır. Ağrı Dağı'na çıkışlar 5000 m'de genellikle son bulmaktadır. Çünkü bu yükseklikte dağcılar basınç değişimi nedeniyle kalp çarpıntısı, baş dönmesi, baygınlık gibi sağlık sorunlarıyla karşılaşır (Kaya, 2016: 222).

Büyük Ağrı Dağı'na tırmanışlar yalnızca dağcılık sporuna yönelik olmamakla birlikte bunların birçoğu bilimsel amaçlı tırmanışları teşkil etmektedir. Marco Polo'nun *“hiçbir zaman çıkılamayacak bir dağ”* diye bahsettiği bu görkemli dağın bilimsel anlamda ilk tırmanışı, 9 Ekim 1829'da F. Parrot ile ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardından Dağın jeolojik yapısını incelemek için 1845'te H. Abich, 1848'de M. Vagener, 1900'de A. Oswald ve 1955'de M. Blumenthal gibi jeologların tırmanışları izlemiştir (Kaya ve Kocaman, 2014:97-99). Türk dağcılarının Ağrı Dağı'na ilk tırmanışları ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir. 1937 yılında Binbaşı Cevdet Sunay, on beş subay ve elli erle beraber Ağrı Dağı'nın zirvesine ulaşmıştır. Ekip dağın zirvesine Atatürk'ün büstünü dikmişlerdir. Ardından 111. Ordu Dağ Komando Taburu ile Albay Turhan Selçuk zirveye Türk Bayrağı dikilmiştir (Doğanay, 2003: 174). 21 Şubat 1970'de Dağcılık Federasyonunun eski başkanı Dr. Bozkurt Ergör tarafından Ağrı Dağı'nın ilk kış tırmanışını gerçekleştirmiştir.

Dağa tırmanışlar dışında efsaneleri ve inanç turizmi açısından değer taşıyan Ağrı Dağı'nın Nuh Tufanı'ndan sonra Nuh'un gemisine ev sahipliği yaptığına inanılmakta bundan ötürü efsanevi kimliğiyle de dikkat çekmektedir. Kutsal kitaplarda da birçok dilde farklı isimlerde adı geçmektedir. Örneğin; İncil'de tufandan sonra geminin karaya oturduğu yerin “Mountains of Ararat” olarak ifade edilmesi (Bayat, 2018: 42), eski İranlılar yani Persler döneminin inancı olan Ahura Mazda, Zerdüşt (Hürmüz yani bilge kişi) dini (Doğanay, 2003: 175) içinde Ağrı Dağı kutsal sayılması dini turizm potansiyelini karşımıza çıkarmaktadır. Önemli bir çekiciliği teşkil eden bu durum turizm ürününe dönüştürülmesi durumunda dünyadan pek çok turist bu yöreye gelebilir. Bunun yanı sıra flora ile fauna gözlemciliği, kış turizmi, doğa sporları, dağ yürüyüşleri (Fotoğraf 2.10), yamaç paraşütü ve dağ bisikleti (Fotoğraf 2.11) gibi pek çok turizm aktivitelerinin yapılabileceği bir yerdir. Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi tarafınca Ağrı Dağı eteklerinde yer alan Korhan Yaylası üzerinde kayak tesislerinin yapılması planlanmaktadır. Dolayısıyla yöre bu spor dallarıyla uğraşan kişilerin uğrak noktalarından birini oluşturur.

Fotoğraf 2.10. Doğa Yürüyüşü Aktiviteleri (Coşkun Oluz Arşivi).

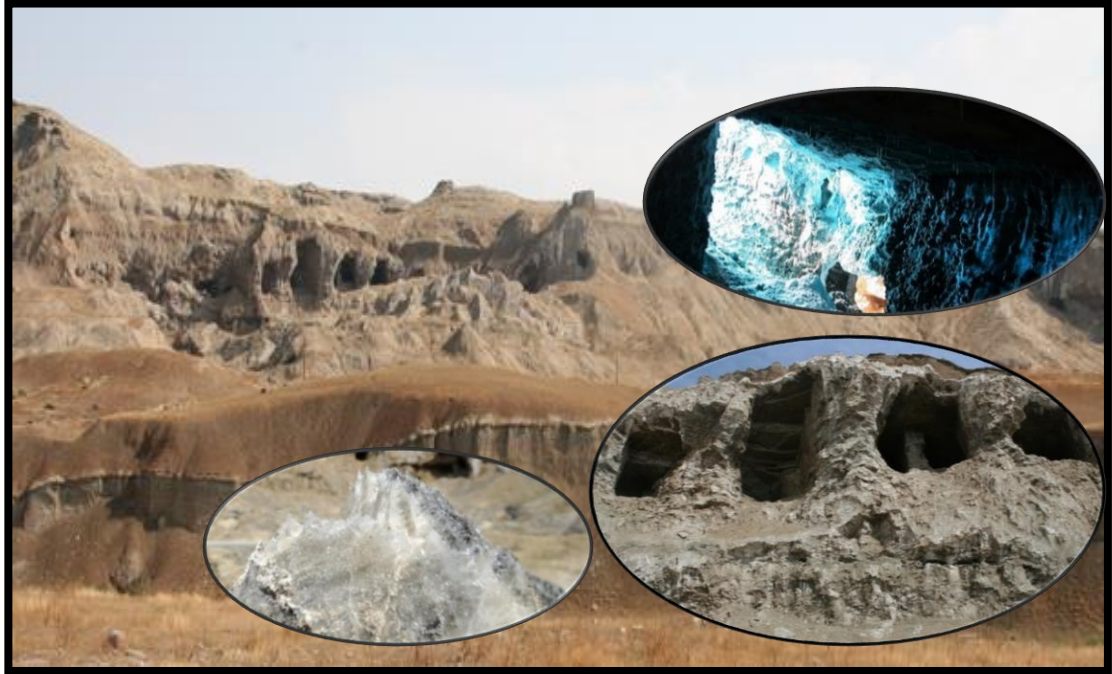
Fotoğraf 2.11. Bisiklet Aktivitesinden Bir Görünüm.

İğdir Üniversitesi tarafından yapılan “Ağrı Dağı’nın Kırsal Turizm Potansiyeli ve İğdir Halkı’nın Ağrı Dağı ile İlgili Algıları” adlı çalışma sonucu yerli halkının “Ağrı Dağı” algısı turizm (%54,0), doğa (%22,0), psikolojik (%9,0), coğrafik konum (%9,0) ve din (%3,0) ile ilgili kavramlarla kategorilere dağılımları tespit edilmiştir. Yine çalışmadan

dikkat çekici cevaplardan biri ise katılımcılardan 4 kişinin Ağrı Dağı'nı “boş dağ” ile ifade etmesidir. Nedenini ise “*sadece bakılabilen fakat yöreye hiçbir katkısı bulunmayan dağ olarak kalmış ve değerlendirilmemiştir*” şeklinde düşünülmesidir (Bayat, 2018: 45). Öyle anlaşıyor ki Ağrı Dağı turizm potansiyeline sahip ancak yeterince ve gerektiği gibi kullanamamakta halk ise bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Nitekim gerekli tanıtımların yapılması, yine dini inanç konusunda aktivitelerin yapılması tüm dünyadan gelecek bir turist kitlesi söz konusu olacaktır. Ayrıca doğa sporlarının artırılması bunlar için yeterli düzeyde tesislerin yapılması yöre halkının yüzünü güldürecek ve yeni istihdam sahalarıyla beraber hatırı sayılır bir gelir elde edilecektir.

2.4.8.2.2. Tuz Mağaraları

Kaya tuzu yatakları kesin bulgular olmamakla beraber tarihi devirler içerisinde yöreyi hâkimiyetine alan Urartular, Selçuklular ve hâkimiyet kuran birçok kavim tarafından işletilmiştir (Güner, Bekdemir, Ertürk, Şimşek, 2000: 333). Günümüzde ise Tuz Dağı, Ermenistan ile sınır oluşturur. TEKEK tarafından işletilen sonra ise özelleştirilen bu mağaralar farklı bir atmosfere sahiptir. Tuzluca ilçesinde görülen bu kaya tuzu mağaraları turistlerin dikkatini çekmektedir (Fotoğraf 2.12).

Fotoğraf 2.12. Tuz Mağaralarından ve Kaya Tuzundan Bir Görünüm.

Dağın içinde bir göl yer alır. Mağara içinde yıl boyu sıcaklık değişmemektedir (ortalama 15 °C) ve nem oranı oldukça yüksektir. Bu açıdan özellikle solunum yolu

hastalıklarına sahip kişilerin ziyaretine ev sahipliği yapar. Küçük çaplı turizm etkinliği olarak gezilecek oturma yerleri, havuzbaşı, sünnet törenleri, sağlık turizmi gibi aktivitelerin yapıldığı mağarayı, Polonya Wieliczka yahut Nahçıvan Duz Dağı örneklerinde olduğu gibi turizme kazandırılması arzu edilmektedir. Bunun için ise gerekli düzenlemelerin yapılması, konaklama tesislerinin oluşturulmasıyla sağlık turizmine kazandırılabilir. Ancak bunun mali boyutunun büyük olması işletmeyi söz konusu alanda yatırım yapmaktan alıkoymaktadır. Son yıllarda kaya tuzundan ev dekorasyonu için yapılan lamba vb. hediyelik eşyalar ile de bölge ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır (Tutar, 2013: 60).

Ayrıca tuz işletmelerinin yakınında kristal mağarası yer alır ve irili ufaklı düzgün tuz kristalleri mağaranın tabanında ve yan duvarlarında kristalleşmişlerdir. Bu kristaller mağaradaki suyun buharlaşması neticesinde ikincil olarak meydana gelmişlerdir. Bununla birlikte mağara tavanından damlayan tuzlu sular sarkıt şeklinde ince, uzun ve içi boş tuz oluşukları meydana getirmiştir. Çok ilginç görünüşe sahip bu şekiller yöreye gelenlerin ilgisini çekmekte ve turizm için önemli bir potansiyel ortaya çıkarmaktadır (Şimşek, 2009: 14).

2.4.8.2.3. Korhan Yaylası

Son yıllarda Türkiye’de, kıyı turizmine alternatif olabileceği düşünülen turizm türlerine dair çalışmalar yapılmaktadır. Alternatif turizm türlerinden en önemlisi ise yayla-dağ turizmidir (Yazıcı ve Doğanay, 2000: 70). Yaylalar, sadece hayvancılık faaliyetlerinde bulunmayıp sayfiye amaçlıda kullanılmaktadır. Bunun temelinde de doğayla iç içe olma, şehrin kalabalığı ve yoruculuğundan kurtulma, kafa dinleme ve doğal güzellikleri keşfetme arzusu yatmaktadır. Nitekim bu tarz yaylaların Türkiye’de var olduğu ve sayılarının da gitgide arttığı bilinmektedir. Turizm aktivitesi bakımından değerlendirilmesi gereken bir potansiyele sahiptirler. Kış sporları, çim kayağı, binicilik ve atla gezinti gibi sportif aktivitelere uygun olan yaylaların, birer çekim merkezleri olmalarında doğal güzellikleri (bitki örtüsü, kaynak suları, havası vb.) yanında yayla meskenlerinin kendilerine has mimari yapılar olmalarından kaynaklanır (Zaman, 2000: 229).

Fotoğraf 2.13. Korhan Yaylası'ndan Görünüm.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafınca yapılan çalışmalarda yayla turizminin gelişmesine yönelik gerçekleştirilen tespitler sonucu oluşturulan alanlara Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaylaların dahil olmaması büyük bir eksikliktir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaylaların gerek manzarası gerek ise renkli floristik yapısıyla yayla turizminin eşine rastlanmamış alanları arasında sayılabilecek zenginliğe sahiptir. Fakat bu potansiyelini sosyal gelişim ile ekonomik gelire dönüştürebilmiş değil. Yayla turizmi bakımından en zengin bölge olarak kabul gören Karadeniz Bölgesi'nde her sene binlerce turist yaylara gelerek eğlenmekte ve dinlenmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise son yıllarda yayla şenlikleri düzenleyerek yayla turizmini canlandırılmaya çalışılmıştır. Korhan Yaylası'nda gerçekleştirilen şenlikler buna örnektir (Özgen, 2010: 1416). Iğdır Ağrı Dağı Doğa Sporları ve Kış Turizm Merkezi Projesine, Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde, Iğdır şehir merkezine 36 km mesafede olan Korhan Yaylası'nda 2000 yılında başlanmış fakat çeşitli nedenlerden dolayı proje bitirilememiştir. Bu proje ile hedeflenen çeşitli turizm potansiyellerini (yayla, kayak sporları, mağara, inanç, yamaç paraşütü, kampçılık, dağ yürüyüşü ve botanik turizmi gibi) farklı aktivitelerle ön plana çıkarmaktır. Bunların yanı sıra ilin turizm potansiyelini yükseltmek, gelen turistlerin geceleyeceği gün sayısını arttırmak, çeşitli sektörleri harekete geçirerek, ilin turizm gelirlerini artırmak ve tanıtımını gerçekleştirmektir. Bu amaçla hazırlanan projede yerleşim yeri oluşturmak, 800 yatak kapasiteli oteller inşa etmek, çeşitli sosyal tesislerin kurulmasını sağlamak,

Skilift, Telesiyej ve Gondolift (altılı) yapımı, Güvenlik Karakolu, Nuh Müze Restoran, yap işlet devret şeklinde olacaktı. Bu projeyle yılda 6.000 kişiye kayak yapma olanağı sunularak yaklaşık 12.000 kişiye istihdam alanı sağlaması planlanmaktadır. Korhan Yaylası yolunun büyük bir kısmı asfaltlanmış yol iken az bir mesafesi ise berkitme yol şeklindedir (Şimşek, 2009: 18).

Iğdır şehir merkezi arasındaki mesafe yaklaşık 20 km de yer alan Korhan Yaylası'ndan Karakoyunlu ve Aralık ilçelerine ulaşan dağ yolları bulunur. Korkan Yaylası, eski Iğdır merkezinin ilk yerleşim merkezi olan Iğdır Kalesi'nin (Korhan Kalesi) hemen eteğinde bulunan bir yerdir. 1.950–2.200 m yüksekliğe sahiptir. Doğusunda Atıcı Düzlüğü, Batısında Karakaya Tepesi ile eski köy yerleşimleri olan Korhan köyü, güneyinde Ahura Tepesi (3400-3500 m), Küp Gölü ile Ağrı Dağı (5165 m) yer almaktadır. Yaylacık faaliyetleri için oldukça önemli bir bölgedir. 2001 yılından bu yana mesir şenlikleri yapılmaktadır. Her yıl ağustos ayında, çeşitli şenlikler düzenlenen yaylada hafta sonlarını ise aileler buraya gelerek piknik yapmaktadırlar.

2.4.8.2.4. Meteor (Göktaşı) Çukuru

1892'de bir göktaşının düşmesiyle meydana gelen büyük çukur il merkezinden yaklaşık olarak 42 km mesafede ki Karakoyunlu'ya bağlı olan Korhan Yaylası sınırları içerisinde yer almaktadır. Dünyada derinlik ve büyüklük olarak Arizona'da yer alan Barringer Krateri'nden sonra ikinci sıradadır. Dolayısıyla insanlarda merak uyandırarak bölgeye çekmektedir. Genişliği 35 m, derinliği ise yaklaşık olarak 60 m olan çukurun etrafında birçok işlenmiş taşa da rastlanılmaktadır (Yazgan ve Kadanalı, 2012: 8). Eşsiz doğa manzarasıyla ve dünyanın hiçbir yerinde rastlanılamayan çiçek florası ile bir renk cümbüşü görünümüne sahiptir. Bu bölge aynı zamanda üç devleti görebilme imkânı sağlayan bir kavşak noktada yer alır. Tüm bunlar turizm açısından büyük bir çekicilik yaratmaktadır (<https://melekli76.tr>).

Fotoğraf 2.14. Meteor Çukurundan Bir Görünüm.

2.4.8.2.5. Kuş Gözlemciliği

Doğayı kuşların dünyasından tanımayı ve anlamayı sağlayan bu gözlem sporuna kuş gözlemciliği denilmektedir. Türkiye'deki yaşayan toplam kuş türlerinin sayısı Avrupa kıtasının tamamında yer alan kuş türleri kadardır. Ülkemizin kuşlar bakımından zengin olmasının temelinde kuş göç yolları üzerinde bulunması ve zengin sulak alanlara sahip olması yatar. Son yıllarda Türkiye'de kuş gözlemciliği de dünyadaki gelişmelere bağlı olarak hızla yayılmaktadır (www.turizm.gov.tr). Bunların dışında il çevresine göre daha ılıman bir iklime sahip olduğundan dolayı da biyoçeşitliliği ile de dikkat çeker.

Yukarı Çıyıklı köyündeki Aras Nehri kıyısında yer alan Aras Kuş Araştırma ve Eğitim Merkezi Iğdır ilinin aynı zamanda Türkiye’de bu alan üzerine araştırma yapan iki merkezden biri durumundadır. Aras Kuş Araştırma ve Eğitim Merkezinde kaydedilen kuş türleri sayısına bakıldığında Türkiye’deki toplam kuş türlerinin %40’ından fazla olduğu görülmüştür. Aras Kuş Araştırma ve Eğitim Merkezi, Türkiye’nin de dâhil olduğu 24 ülkeden oluşan Doğu Avrupa Kuş Göç Araştırma Ağı SEEN’in üyesi durumundadır. Kafkasya-İran ile İran-Anadolu güzergâhında göç eden yaban kuşlarının göç yolu üzerinde yer alması çok sayıda yabani kuş türü bölgede görülmesini sağlamıştır. Türkiye’de yalnızca üç noktada üreyebilen Saz Horozu (*Porphyrio*) ancak Aras İstasyonu’nda kaydedilmiştir. Yöre çeşitli göçmen kuşlara hem ev sahipliği hem de üreme alanını olması bakımından kuş gözlemciliği ve fotoğrafçılığıyla ilgilenen meraklıları için önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır (Şimşek, 2009: 13). Özellikle leylek (Fotoğraf

2.15) türünün burada hatırı sayılır bir popülasyon oluşturması nedeniyle Iğdır ilinin sembolü haline gelmiş şehrin girişine ise leylekler heykeli (Fotoğraf 2.15) yapılmıştır.

Fotoğraf 2.15. Sulak Alan ve İlin Sembolü Olan Leylek.

Saha kelebekler bakımından da büyük önem taşır. Dağ türü olan Apollonun (*Pernaassius Apollo*) birlikte dar yayılış alanına sahip Acem Güzeleşmeri (*Erebia İranica Dromulus*) de yöre yaşamaktadır. Özellikle de yırtıcı kuşlar için önemi sayılan alpin bir tür olan Urkekliğin (*Teraogallus Caspius*) ise büyük bir popülasyon oluşturur (Kaya, 2016: 223-224).

2.4.8.3. İnanç Turizmi

İrem Bağları

İslam Dini inancına göre Hz. Havva ile Hz. Adem cennetten çıkarıldıktan sonra yaşadıkları ve Ademoğullarının çoğaldığı yer İrem Bahçeleri olarak kabul edilir. Söz konusu bahçe Büyük Ağrı Dağı'nın kuzeydoğusunda, Aras Nehri vadisinde yer aldığı inancı ile yöreye kutsal bir özellik kazandırır (Fotoğraf 2.16) (böyle bir yerin Yemen'de olduğuna dair rivayetlerde bulunur). Günümüzde İranlılar, Zerdüş efsanelerinin etkisinde kalarak, Ağrı Dağı için insan ırkının çoğaldığı ve yeryüzüne yayıldığı yer olduğunu kabul ederler. Aslında, insanoğlunun Hz. Havva ile Hz. Adem'den çoğaldığı inancı, tüm İslâm Dünyası'nın ortak inancıdır. Fakat İrem Bahçelerinin Ağrı Dağı yakınlarında mı yoksa Yemen'de mi olduğu tartışılan bir konudur ve inançların ikileme düştüğü bir durumdur. Çünkü İrem Bahçelerinin, Yemen'de yer aldığına dair kabul gören dinî efsaneler de

bulunur. Öyle dahi olsa Ağrı Dağı, daha önce bahsedilen nedenden dolayı önemli ve kutsal kabul edilir (Doğanay, 2003: 176-177).

Fotoğraf 2.16. İrem Bağlarından görünüm (Coşkun Oluz Arşivi).

2.4.8.4. Festivaller

Geleneksel Kayısı Festivali

Kültürel turizm bakımından festivallerde önemlidir. Çünkü bu tarz aktiviteler çekicilik kazandırarak yörenin tanıtımını sağlarlar. Iğdır'daki bu tarz kültürel faaliyetlere Kayısı Festivali ve şenliği bir örnektir (Fotoğraf 2.17). Yörenin kendine has kayısı ve kayısıdan mamul edilen çeşitli ürünler tanıtılmakta, şehrin ticaretini canlandırmanın yanında kültürel ve turizm değerlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. İlki 2000 yılında düzenlenmiş olan festival her sene temmuz ayının ilk haftasında gerçekleştirilir. Festivale komşu ülkelerden katılım sağlanmakta hatta müzik ve folklorik gruplar da yer almaktadır. Yine halkın eğlenmesi ve hoş vakit geçirmesi amacıyla halk oyunları gösterileri ve konserler de düzenlenmektedir.

Fotoğraf 2.17. Kayısı Festivalinden Bir Görünüm.

Iğdır'ın sınır ili olması, tarihi ve doğal güzelliklerin henüz bozulmamış olması yöre turizmi açısından önemli bir avantajdır. Ayrıca Iğdır'a kara ve hava ulaşımının gerçekleştirilebilmesi yine turizm ile ilgili eğitim kurumlarının üniversite bünyesinde yer alması bölgenin turizmi açısından olumluluk arz eder (Kaya, 2016 :224). Tarihsel bir geçmiş hakkında bilgi vermesi ve ülke ekonomisine gerçekleştirdiği maddi katkıdan dolayı, kültür varlıklarının korunması gerekliliği herkes tarafından kabul görür. Birçok sebebi barındırmasıyla birlikte başlıca olarak; toplumda yaşayan bireylere sağlıklı bir tarih bilinci kazandırabilmek, ulusal benlik yaratabilmenin bir aracı olarak korunma, estetik bağlamda taşımış olduğu değerlerden ötürü ve kültürel turizme yapmış olduğu önemli katkıdan dolayı korunması gerekmektedir (Gögebakan, 2015: 51). Turizm faaliyetleri amacıyla gerçekleşen altyapı yatırımları turistlerin ihtiyacı karşılanırken aynı zamanda sahada yaşayan toplumun da yaşam standartlarını artırmaktadır. Bununla birlikte ev sahibi toplumun kültür gelişmesi üzerinde olumlu katkıları bulunması yadsınamaz bir gerçektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADDİ KÜLTÜR ÖĞELERİ

3.1.KÜLTÜREL COĞRAFI GÖRÜNÜM

Günümüzde birçok disiplin, kültür ve kültürel miras ile ilgili araştırmalar yürütmekte bu konuya çok çeşitli bakış açıları geliştirilmektedir. Bu disiplinler arasında tarih ve coğrafya ilk akla gelenlerden olup ülkemizdeki hâli ile tarih geçmişteki; coğrafyaysa günümüzdeki kültürel konulara yoğunlaşmıştır. Bundan ötürü, tarihi derinliği olmadan mekânsal araştırmalar yapan coğrafyayla genellikle mekânsal özelliklerine bakmadan geçmişi inceleyen tarih arasında kalan “*tarihi coğrafya*” bu anlamda çok geniş bir bakış açısına sahiptir. İnsan bütün faaliyetlerini bir mekân üzerinde gerçekleştirdiğinden, temellerini mekânın oluşturduğu bir disiplin olan coğrafya için kültür oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tarihi coğrafya ile miras ise doğrudan geçmişe atıf yaptığından, tarihi coğrafya da kültürel miras konusu da benzer bir konuma sahiptir. Daha genel bir ifade ile kültürel miras, geçmişte yaşamış olan topluluklardan miras alınan bütün kültürel unsurları içinde barındırdığından, kendisine “*geçmiş mekânı*” araştırma sahası seçen tarihi coğrafya, bu açıdan dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere, çevresi ile uyumlu yaşayan kültür unsurları, kültürel çevreyi/peyzajı oluşturur. Bunlar geçmişteki veya modern insan gruplarının sosyal hayatı, ekonomisi, sanatı, inancı ve ulaşım şekilleri hakkındaki önemli kanıtlardır. Günümüzdeki kültürel peyzaj, hali hazırda olmasına karşın, geçmişteki kültürel peyzajı oluşturan her bir unsurun dikkatle araştırılması ve ortaya çıkarılması gerekmektedir (Gümüüşçü, 2018: 99).

“Kültürel coğrafi görünüm, nihai anlamdaki coğrafi alandır... Üzerindeki şekillerin hepsi, coğrafi görünüme özelliğini kazandıran insanın çalışmalarıdır... Kültürel coğrafi görünüm, doğal coğrafi görünümün bir kültür tarafından şekillendirilmesidir. Kültür bir ajan, doğal alan bir aracı, kültürel coğrafi görünüm bir sonuçtur”. Sauer, mekân ve benzeri gibi sözcüklerden birini kullanmaktan ziyade kültürel maddi unsurları da vurgulamayı istediğinden “*landscape*” terimini kullanmıştır. Kültürel görünümün üzerinde yer alan biçimlerin uzun bir zaman boyunca süregelen ve birbirini izleyen nesiller boyunca biriken etkilerle iç içe olan kültürel süreçlerin (kültürel kalıpları şekillendiren nedensel güçler) işlemesi sonucu ortaya çıktığını vurgulamıştır. Bazen

birbirini izleyen bu nesiller aynı kültürden olmayabilirler (Özgüç ve Tümtürkün 2015: 92-93).

UNESCO “*Miras*” kavramını geçmişten gelen, bugün birlikte yaşanan ve gelecek kuşaklara aktarılabacak kalıntı olarak tanımlamaktadır. Kültürel miras ise tarihi ve yapılaşmış peyzajı oluşturan mimari değeri olan yapı grupları, anıtlar ve alanlar olarak tanımlanmaktadır. Yerleşim yeri olarak çok eski bir tarihe sahip Iğdır ili, ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Bu izler maddi öğelerden oluştuğu gibi maddi olmayan öğelerden de oluşabilmektedir. Bu bölümde zamanının büyük medeniyetlerine kucak açan ve eserlerini barındıran Iğdır ilinin maddi kültür öğeleri ele alınmıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tescillediği yapıtlar ve diğer tüm maddi öğelerine yer verilmeye çalışılmıştır. Bu maddi kültür öğeleri aynı zamanda turizm kaynağını oluşturmaktadır. Tarihi- kültürel yapıtlar olması sebebiyle görülmeye değer kültür ürünlerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu öğeleri aynı zamanda kültürel turizm çerçevesi dahilinde ele alınacaktır.

Iğdır ve çevresi, MÖ IV. binden bu yana insan yerleşimlerine sahne olmuş Hurri topluluklarının bölgeye yerleşmeleri hızlı bir şekilde nüfus artışı yaşanmış ve yeni bir sosyo-ekonomik evreye girmiştir. Iğdır’ın verimli toprağı, çevresine göre alçak bir rakıma sahip olması ve uygun iklim özellikleri, önemli transit yolları üzerinde yer almasıyla eskiçağdan günümüze kadar yerleşim bölgesi olmuştur. Iğdır ve çevresinde yer alan eskiçağ yerleşmeleri; kaleler, höyükler ve kaya mezarları şeklindedir. Ovalık sahadaki önemli höyükler (Kültepe-Melekli vb.) merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemde tarımsal üretim için kullanılmışken yüksek dağ eteklerine kurulan kalelerse daha çok savunma ve askeri amaçlı yapılmışlardır. Yüksek yerlere yapılan kaleler, dönemin mimarisini yansıtırken bu bölgeye kendilerinden sonra gelen Nairi-Uriatri beylikleri ve diğer konar-göçer topluluklar tarafından da kullanılmışlardır (Özgül ve Üngör, 2016: 225).

Yerleşim tarihi Mezolitik ve Neolitik Çağ’a kadar uzanan Iğdır yöresindeki tarihi ve arkeolojik bulgular ise Kalkolitik, Tunç, Demir ve Orta Çağ özelliğini yansıtmaktadır. İlk Tunç Çağı’ndan bu yana sürekli konar-topluluklara ev sahipliği yaptığını kanıtlar. Geç Kalkolitik Çağ’dan itibaren Mezopotamya-Transkafkasya ve Iğdır bölgesinde yani Doğu Anadolu’nun birçok yerinde ticari ilişkiden söz etmek mümkündür (Özfırat, 2004: 17).

Urartuların bölgeyi ele geçirmesiyle önemli imar ve iskân faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu iskân ve imar faaliyetlerinden biri de bölgede kontrolü sağlamak amacıyla daha önce inşa edilen kaleleri revize ederek korunaklı savunma birimleri oluşturmak olmuştur (Üngör, 2015: 113-131). Urartu Devleti bu yöreyi Kafkasya'ya yapacağı seferler için önemli bir üs konumunda kullanmıştır. Urartu'nun bölgede birçok alanda (idari, askeri teşkilatlanma, ulaşım, sanat, teknoloji, ekonomi, bürokrasi) açmış olduğu çığır, yörenin o dönemde önemli bir cazibe merkezine dönüşmesini sağlamıştır. Nitekim Iğdır ve çevresinde özellikle, ovalık alanlarda yerleşim çeşitliliğinin artması ve yerleşim birimlerin sayısının artması buradaki nüfus artışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Iğdır'da ki uygarlık izleri MÖ IV. yıllarına kadar gitmektedir. Uygarlık geçmişinin bu kadar eskiye dayanmasının yanı sıra, bu yöre topraklarında yaşayan kavimlerin çeşitliliği de göz önünde bulundurulduğunda Iğdır ilinin arkeolojik ve kültürel zenginlikleri göze çarpmaktadır. Yörede yaşam süren bütün uygarlıkların birleşimi, bugünkü Iğdır ilinin kültürünün ve görünümünün temelini oluşturmuştur. Iğdır'ın kültürel ve tarihi görünümünün kaleler, kümbetler, kervansaraylar, hamamlar, köprüler, kaya odaları, mezarlıklar, dini yapılar ve anıtlar olarak ayrı başlıklarda incelemek faydalı olacaktır.

3.1.1.Kaleler ve Kuleler

Iğdır'ın tarihine baktığımız zaman göç güzergahında yer aldığı ve de zamanın en işlek yolu olan İpek Yolu'nun üzerinde bulunduğu görülür. Bu nedenle de şehri korumak amacıyla yapılmış olan pek çok kale ve kule bulunmaktadır. Bunların tamamı ne yazık ki günümüze ulaşılabilmiş değildir. Bu nedenle ise çok az bir kısmı bütün halde bulunur. Yapıtların yapımında kullanılan teknikler sayesinde hangi döneme ya da medeniyete ait olduğu kesin olmamakla birlikte tahmin edilebilmektedir. Kalelerin pek çoğu İlk Tunç Çağı'nda yapılmıştır. Kalelerin stratejik konumları nedeniyle bölgeye sonradan yerleşen küçük beylikler ve yerel halklar tarafından da kullanıldıkları görülmüştür. Büyük kalelerin haricindeki kaleler genel olarak askeri yığınak, gözetleme ve karakol amaçlı yapılmıştır. Bu kalelerin mimari özelliklere bakıldığında bastiyonsuz ve kurtinsiz oldukları görülür. Merkezden uzak yapıların genelde savunma duvarlarıyla güçlendirildikleri görülmektedir (Özgül ve Üngör, 2016: 234).

3.1.1.1.Urartular Döneminden Kalan Kaleler

Aktaş köyü, Âşık Hüseyin ile Kalaça Kalelerinin kim tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği tam olarak bilinmese de Urartular döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu tahminin sebebi de kalenin inşa yöntemi, ölçüleri, yeri ve suyla bağlantılı olmasıdır. Aktaş köyü kalesinin bulunduğu tepe çevresi surlarla sarılıdır mevcut olan iki kapıdan kuzeydeki kapı ovadan girişi sağlamaktadır, kuzeybatıdaki kapı ise vadiye açılır. Çoğu kısmı tahrip olmuş kalenin şimdiye kadar gelen duvarlarının boyları yaklaşık 2 m iken uzunluğu ise 1000 m civarındadır. Bulunduğu tepenin yerine göre de çeşitli girinti ile çıkıntılar bulunur. Kulelerinden biri batıdadır ve girişin sol yanında olmasıyla beraber vadilerin birleşmiş olduğu yeri de görecektir konumdadır. Ağrı Dağı'nın kuzeyini gören ve önceki kuleden biraz küçük olan iki kulesi daha bulunmaktadır. Aktaş ve Âşık Hüseyin Kalelerinin etrafının eski bir yerleşim yeri olduğuna dair kalıntılar bulunmaktadır. Kalelerin birkaç bölümüne bitişik ya da içerisinde ayrıca olan kalıntıların da çeşitli ihtiyaçları karşılaması için yapıldığı düşünülmektedir Ayrıca çeşitli araştırmalarda “Dester” adlı el değirmenine de rastlanmıştır (Buyruk, 2002: 47-48). Bu değirmenlerin varlığı burada tahıl tarımının yapıldığını gösterir. Bu durum gösteriyor ki yörede yaşayan insanların ekonomik faaliyetinden birini tarımın oluşturduğudur.

3.1.1.2. Orta Çağa Ait Kaleler

Gaziler Köroğlu, Güngörmez Kaleleri, ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmese kalenin inşa yöntemi, inşa malzemeleri ve yeri Orta Çağ'da inşa edildiğini göstermektedir. Gaziler Köroğlu Kalesi kuzeyde Aras Nehri ile Gaziler köyünün yer aldığı vadiye, güneyde ise Osman, Kazkoparan, Yukarı ve Aşağı Civanlı köylerinin yer aldığı vadiye hâkimdir. Ayrıca çeşitli araştırmalarda Selçuklu ve Bizans zamanı seramikleri bulunmuştur ve bu durum kalenin ne kadar eski olduğunun bir kanıtıdır. Kalenin çevresinde de eski yerleşim yerlerinin varlığına dair kalıntılar görülmektedir. Kale, 08.03.2002 tarih ve 1215 sayılı kararı ile Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca kültürel değer olarak tescillenerek ve koruma altına alınmıştır (Aksoy vd., 2012: 44).

Güngörmez Kalesi ise il sınırının son noktası olması eskiden önemli bir bölge olduğunun göstergesidir. Duvarları çoğunlukla kayalık bölgenin şekline uygun olarak inşa edilmiştir. Kayalar oyularak erzak depolamak için kullanılmıştır. Kaledaki su

sarnıçları surların dışında bulunmaktadır. Sarnıç kalenin kuzey batısında surların hemen altında kayaya oyulmuş bir su kanalıyla bağlantılıdır (Buyruk, 2002: 40).

3.1.1.3. Iğdır Kalesi

Büyük Ağrı Dağı'nın eteklerinde bulunan Iğdır Kalesi, XI. yüzyılda Oğuz Türkleri tarafından kurulmuştur. 1664 senesinden evvel var olduğu ve Büyük Selçuklu Devleti tarafından alındığı bilinmektedir. Kalenin yeri savunma için uygun olan sarp kayalıklar üzerinde yer alarak kervan ticaret yolunu denetim altında tutmuştur. Orta çağda yöreden geçen seyyahların eserlerinde bu kalenden ve burada konakladıklarından bahsedilmektedir. Dağ yamaçlarında "Oğlan Kalesi" ile "Kız Kalesi" isimi verilen iki kale kalıntısı yer almaktadır. 1664 baharında gerçekleşen şiddetli bir deprem sonucu büyük bir kısmı tahrip olmuş ve günümüze az bir miktarda kalıntı kalmıştır. Depremden kurtulanlar bugünkü Iğdır'a yerleşmiş ve ovalık alanda Iğdır'ı aynı isimle tekrar kurmuşlar. (Kırzioğlu, 1953: 537). Ayrıca kale erzak deposuna ve su kuyusuna sahiptir. Kale her ne kadar kayalık bir arazide bulunsu da herhangi bir düşman işgali durumunda son savuma için gidilen yüksek ve kapalı bir bölüme sahiptir. Bu bölüm eskiden "Ahmedik" olarak adlandırılrsa da daha sonra "İç Kale" denmeye başlanmıştır. Bu iç kale erzak deposu ile su kuyularıyla bağlantılıdır. Günümüzde kalenin yalnızca iç kalede bulunan yuvarlak biçimdeki kule kalmıştır (Buyruk, 2002: 27-28).

Kalenin Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında bulunması, Ağrı Dağı'na gelen turistlerin kolayca ziyaret edebileceği bir konumunda yer alması turizm potansiyelini artırmıştır. Gerekli düzenlenmeler yapılarak turizme kazandırılmalıdır.

3.1.1.4. Karakale (Sürmeli Kalesi)

Iğdır merkezine yaklaşık 25 km uzaklıkta, Aras Irmağı'nın güneyinde yer alan kalenin diğer bir ismi ise "Sürmeli Kalesi"dir. Ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmese de Dede Korkut Hikâyelerinde isminin geçmesiyle beraber Orta Çağ'da da ismi geçer. Kale tarih boyunca Bizans'ın, Büyük Selçuklular gibi pek çok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Günümüzde kaleden geriye az bir kalıntı kaldığından dolayı kale hakkında mimari bilgi konumuna bakılarak yorumlanmaktadır. Ayrıca isminin geçtiği seyahatnamelerin anlatımlarına da bakılarak kalenin yapısına ışık tutulmaktadır. Kale, birinci derecede güvenlik bölgesinde olup ziyarete kapalıdır. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.03.1989 tarih ve 11 sayılı kararı ile askeri grubunda

tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan kale ile yerleşim yeri kalıntı ve harabelerinin anayol kenarında yer alması avantajından yararlanılarak kale ve çevresinin turizmine kazandırılması söz konusu olabilir (Şimşekli, Alım, 2009: 16).

3.1.2. Kümbetler

3.1.2.1. Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti

Kümbetin Akkoyunlu yapıtı olduğu düşünülmektedir. Iğdır'ın 11 km kuzeyinde Çakırtaş köyünün batısında yer alan kümbet günümüzde tamamen yok olan bir mezarlığın ortasında bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki dikdörtgen bir çerçeve içerisinde zincirek motifi ile sülüs ile Arapça yazılmış kitabeden kümbetin 890 H. /1485 M. yılında Kul Yusuf adlı bir zat için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kümbet iki katlı, sekizgen gövdeli, orta ölçülerde ve düzgün taş malzeme ile yapılmıştır. Sekizgen gövde dairemsi bir temel üzerine oturmaktadır (Bayat, 2010: 44).

Fotoğraf 3.1. Kul Yusuf Kümbeti.

Türbenin giriş kapısı kuzey, cenazelik bölümünün kapısı doğu yöndedir. Türbe içerisinde mezar ve göstermelik bir sanduka bulunmaktadır. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 28.06.1988 tarih ve 39 sayılı kararı ile kültürel grupta tescillenmiştir.

3.1.2.2. Kızıl Kümbet

Iğdır-Tuzluca karayolunun 25.km'sinin sağında, Karakale yıkıntılarının kuzeyinde bulunmaktadır. Kümbetin kim tarafından, kim için ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Günümüzde kalıntısı bulunmayan kümbetin isminin yapımında kullanılan taşların renginden geldiği düşünülmektedir.

3.1.2.3. Kolikent Kümbeti

Iğdır'ın Aralık ilçesindeki Kolikent köyünde bulunmaktadır. Aralık ilçesine 12 km uzaklıkta, Ağrı Dağı'nın kuzeyinde, Kolikent mezarlığı içerisinde yer alır. Bölge için değerli biri olan Ali Eşref Paşa'nın babası Güllü (Guli) Cevher Ağa adına 20. yy.ın başlarında yaptırılmıştır (Acar, 1998: 51). Eski mezarlığın içinde bulunan kümbet düzgün kesme taşlarla örülmüş yapı, sekizgen yapılıdır. Üzeri ise sivri bir külahla kapatılmıştır. Külahta açılan dört adet kare pencere ile aydınlatma sağlanmıştır (Buyruk, 2002: 95).

3.1.2.4. Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti

Aralık ilçesine 15 km uzaklıkta, Devlet Üretme Çiftliği arazisi içindeki girişin sağında bulunan eski bir mezarlık içinde yer alır. Kümbet, Hacı İbrahim Gödek adına yaptırılmıştır. Kümbetin iç tarafında yan yana üç mezar bulunmaktadır. Bugün tahrip olan bu mezarların baş taşları mevcuttur (Iğdır Kültür ve Turizm Envanteri, 2008: 30). Kümbet kare planlı kümbetin girişi doğu tarafındadır. Kümbetin iki adet penceresi bulunmakta, biri güneyde biri kuzeyde olan bu pencereler dikdörtgen şeklindedir. Kümbet, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na 17.03.1989 tarih ve 71 sayılı kararı ile dinsel grupta tescili yapılarak koruma altına alınmıştır (Aksoy vd., 2012: 46).

3.1.3. Kervansaraylar

3.1.3.1. Iğdır Kervansarayı

Şehir merkezinin 31 km güneyinde, Kervansaray köyünün batı tarafında, günümüzdeki Kervansaray, Kızılkule, Asma ve Güngörmez köylerinin yol kavşağında

bulunur. Dönemin Sürmeli Emiri Şerafeddin Ejder (Ezdera) tarafından yaptırılmıştır (Tutar, 2013: 59).

Fotoğraf 3.2. Iğdır Kervansarayı.

Kervansaray uzunlamasına bir planla yapılmıştır, kuzey ve güney kenarlarında yarım silindir şeklinde beş adet destek kulesi bulunmaktadır. Taç şekilli kapıdan hole, holden de iki tarafta bulunan hücrelere ve ahıra geçilmektedir. Ahıra geçiş taç kapıya paralel sade bir kapıdan sağlanmaktadır. Kervansarayın giriş holünde bulunan hücrelerin yolcuların yatması için hazırlandığı düşünülür. Ahırın büyüklüğü yolculardan bir kısmının ahırda konakladığı tahmin edilmektedir. Kervansaray, İpek Yolu'nda önemli konaklama merkezlerinden birisidir. Kervansarayın hemen yanından stabilize kara yolu geçmektedir. Kervansaray, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 27.04.1988 tarih ve 39 sayılı kararı ile kültürel grupta tescil edilmiştir. Kervansarayın en dikkat çekici özelliklerinden biri de süslemeleridir. Kervansaray, Selçuklu taş işlemeciliğinin en güzel örneklerinden biridir. Süslemeler taç kapı çevresinde yoğun olarak bulunmaktadır, günümüzde sadece bir kısmı görülüyor olsa dahi kalıntılara bakarak süslemenin tamamı tahmin edilebilir. Kervansarayın işlemelerine bakıldığında inşasında 16 farklı taşçı ustasının çalıştığı tahmin edilir (Iğdır Kültür ve Turizm Envanteri, 2008: 38). 2008 yılında restore edilen kervansarayın gerekli altyapı çalışmaları (yol, su ve elektrik bağlantıları) da yapılmıştır. Kullanıma hazır hale getirilen kervansaray gerekli tanıtımlar yapılmasıyla yöre turizmine katkı sağlayacak faaliyetler (el sanatları, halı ve kilim atölyesi gibi) amacıyla kullanılabilir durumdadır.

3.1.3.2. Karakale Kervansarayı

Karakale Kervansarayı Aras Nehri'nin güneyinde ve merkeze 25 km mesafedeki Karakale yıkıntılarının içinde bulunan iç kalenin doğusunda bulunmaktadır. Kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Günümüzde çok az var olan kalıntılara bakıldığında doğu-batı doğrultuda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca kalıntılara bakıldığında birinci, orta ve üçüncü bölüm olarak üç bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Hamamlar

3.1.4.1. Aralık Orta Köy Hamamı

Aralık ilçe merkezine 5 km uzaklıkta, kuzey-doğu yönündeki Orta köyün girişinde sağ tarafta bulunmaktadır. Köy sakinlerinden Hacı Cevat tarafından yaptırılmıştır. 1912 yılında yapıldığı bilinen hamam, uzun bir müddet kullanılmamıştır. 1960 yılında ise Aralık ilçe kaymakamlığı tarafından restore ve bakımı yapılarak tekrar kullanıma açılmıştır. Fakat bu durum bir süre devam etmiş olsa da şu an kullanılmamakta ve yıkılmaya terk edilmiş vaziyettedir. Kare seklinde planlanmış olan hamam üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; soyunmalık, soğukluk-ılık ve sıcaklık bölümleridir (Buyruk, 2002: 107-109).

3.1.5. Köprüler

3.1.5.1. Tuzluca Köprüsü

Tuzluca ilçe merkezinin 3 km kuzey-batısında bulunmaktadır. Üzerinde bulunduğu çay kurumuştur. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmese de köprü yapım malzemelerine bakılarak 20. yy. başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Kuzey-batı, güney-doğu yönünde inşa edilmiştir. Günümüze sadece topuk bölümleri kalmıştır. Kalıntılara bakılarak düz siyah taştan örüldüğü düşünülmektedir. Ayrıca boyut bakımından da oldukça küçük bir köprüdür. Boyutlarından da küçük bir köprü olduğu anlaşılmaktadır (<https://www.kulturportali.gov.tr>).

3.1.5.2. Acısu Köprüsü

Acısu suyu üzerinde bulunan köprü, Iğdır-Tuzluca arasında Tuzluca ilçe merkezinin ise 5.5 km doğusunda bulunmaktadır. Ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Günümüzde köprü yıkık haldedir ve kullanılmamaktadır. Şu an

sadece ayak kısımları vardır ve bunlara bakılarak da mimarisi hakkında bilgi edinilebilir. Uzunluğu 20 m, genişliği ise 6 m'dir. Köprünün ayakları düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Topuk kısımları ise düzgün siyah taşlardan oluşmaktadır (<http://www.tgdturkey.com>).

3.1.5.3. İncesu Köprüsü

Aras Nehri üzerimde kurulu olan köprü Tuzluca ilçesinin 28 km batısında Tuzluca-Kağızman yolu üzerinde bulunmaktadır. Ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte yapım tekniklerine bakılarak 20. yy. başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Kuzey-güney yönde kurulan köprü düzgün kesim siyah taşlardan örülmüştür. 50 m uzunluğunda, 6 m genişliğinde olan köprü şu an harap haldedir. Köprünün 2 m'den uzun metal korkuluklar yapılmıştır (Buyruk, 2002: 150).

3.1.5.4. Ağabey Köprüleri

Tuzluca ilçesine 13 km, Ağabey köyüne ise 3 km uzakta, Tuzluca ilçesinin batısında bulunmaktadır. Ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Fakat yapım malzemelerine bakarak 20. yy. başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Kuzey-güney yönde kurulan köprü tahrip olduğundan dolayı kullanılmamaktadır. İki köprü de düzgün kesme taşlarla yapılmıştır. Köprülerden biri 5 m'dir, diğeri ise ona nazaran daha büyüktür. İkisinin de yürüme zemini taş örgüdüdür (<http://www.tgdturkey.com>).

3.1.6. Kaya Odaları

3.1.6.1. Karakale Kaya Odaları

Şehir merkezinin 25 km batısında bulunan kaya odaları Karakale'nin de güneyinde yer almaktadır. Ne zaman yapıldığına dair bilgi mevcut değildir. Kaya kütlesinin oyulmasıyla yapılmıştır. Tek bir girişi bulunur, bu da hem giriş çıkışları hem de havalandırmayı sağlamaktadır. Odanın içerisinde ateş yakılmasına bağlı olarak duvarlarda is görülmektedir.

3.1.6.2. Asmaköy Kaya Odaları

Şehir merkezinin 33 km güneyinde bulunan kaya odaları Asma köyünün güneybatısındaki yüksek kayalıklarda bulunmaktadır. Sert kayalıkların oyulması ile yapılan ve mağara görüntüsü oluşturan bir grup oyuktan meydana gelir. Tek katlı ve çoklu

oda yapısındadırlar, pencereleri de bulunmaktadır. Bu odalar bitişik şekilde oyulmuştur ve alttan üste doğru merdivenlerle birbirlerine bağlanmıştır. Kaya mezarı bir toprak kayması sonucunda gün yüzüne çıkmıştır. Uzun süre köylüler tarafından mescit olarak kullanılan mezar kısmen tahrip edilmiştir. Yeni caminin yapımı ile köylüler tarafından “eski camii” olarak adlandırılmıştır. Camii olarak kullanıldığı dönemde nişlerden biri genişletilerek mihrap olarak kullanılmıştır. Kaya mezarının özenli olmayan iç mimarisinin camii olarak kullanıldığı dönemde de bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir (Topaloğlu, 2011: 312).

3.1.6.3. Kızılkule Kaya Odaları

Şehir merkezinin 39 km güneybatısında yer alan odalar, Kızılkule köyünün batısındadır. Sert kayanın oyulması ile yapılmış odaların kapı giriş yapısına bakarak eskiden mezar olduğu sonra ise yerleşim için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapım tarihi bilinmemektedir. Ait olduğu kalenin keramik özellikleri ve duvar işçiliğine bakıldığında kaya mezarının Urartulara ait olduğu tahmin edilmektedir. Kaya odasının duvarlarında büyük çentikler görülmektedir. Kaya odalarının içinde yaklaşık 3-5 m boyutlarında kanep benzeri yapılar görülmektedir. Bir kısmı toprakla kapnan zemin düzeltilmiş olduğu anlaşılmakta günümüzde ise bu bölümün üzeri büyük ölçüde toprakla kapanmıştır İçeride ateş yakıldığından dolayı duvarlarda is görülür. Ayrıca kaya mezarının yakınında yapılan kutsal alanlar ise Demir Çağı’nda sık rastlanan bir inanç sisteminin örneğidir (Çilingiroğlu, 1998: 233).

3.1.6.4. Kervansaray Köyü Kaya Odaları

Şehir merkezinin 25 km güneyindeki kaya odaları, Iğdır Kervansarayı’nın kuzeydoğusunda bulunur. Vadi yamacında bitişik olarak kayaların oyulması ile yapılmıştır. Ne zaman yapıldığı ve kullanıldığının bilinmemektedir. Bu kaya odalarının giriş kapıları doğal oluşumlardır, içe doğru oyularak genişletilmiştir (Buyruk, 2002: 23).

3.1.6.5. Köroğlu Kaya Odası

Tuzluca ilçe merkezinin 12 km güneyinde bulunan kaya odaları Tekaltı köyü ile Göктаş köyü arasında bulunur. Sivri ve sert kayalıkların doğu yamacının oyulması ile yapılmıştır. Kaya kütlesi yöre halkı tarafından Köroğlu Kayası olarak bilindiği için bu isimle anılmaktadır. Farklı kaynaklarda Göктаş Kaya Mezarı olarak geçmektedir. Tek katlı oluşumlar olup girişleri oldukça geniştir. İç kısmı toprak sıva ile kaplanmıştır.

Halktan öğrenildiği üzere mezara basamaklı bir yol ile çıkılabilen bir odadan ve bir ön avlu oluşan iki bölmeli bir yapıdadır. Duvarlarında nişlerin ve tabanında ise oval bir oyukluğun bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaçak kazılar sonucu büyük ölçüde tahrip olan kaya mezarı ve çevresinden Demir Çağı ile Orta Çağ Keramikleri tespit edilmiştir. Kaya mezarının 500 m altından akan Göктаş Deresi'nin hemen batısında yine kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış üç Demir Çağı mezarı yer almaktadır (Bingöl, 2002: 175).

3.1.7. Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Bölgede Karakoyunlu Devleti'nin egemenliği de yaşandığı için ilde Karakoyunlu Devleti'nden kalma tarihi eserlere bulunmaktadır. Bu eserlerden Kul Yusuf Kümbeti ile koç başlı mezar taşları önemlilerindendir. Koç, bugün ve tarihte Türk toplulukları ve boyları arasında her daim ayrıcalıklı yere sahip olmuş; erkekliğin, asaletin, üretkenliğin, bolluğun, bereketin; yiğitliğin, gücün, cesaretin, savaşçılığın, fedakârlığın ve vefanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Koçların pek çok özelliğini kendileri ile özdeşleştiren Türk toplulukları ve boyları hem sözlü edebî türler içinde (hikâyelerde, efsanelerde, destanlarda, mitolojilerde, türkülerde, deyimlerde, atasözlerinde ve vecizelerde) koçlarla ilgili söz varlığına; hem de mezarlıklarda, mezarlarda ve anıt mezarlarda koç heykelli mezar taşlarına yer vermişlerdir. Türk dünyasının farklı bölgelerinde geçmişte de günümüzde de koç heykellerinin yapılması Türk toplulukları ve boylarının “koça” verdikleri değeri ve önemi açıkça göstermektedir (C. Alyılmaz ve S. Alyılmaz, 2017: 305-309).

Bilinen eski koç heykelli mezar taşları Moğolistan'da ve Yenisey Kırgızlarının yaşadıkları bölgelerde (bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan topraklarda) karşılaşılmaktadır. Stratejik konumu ve verimli arazisi nedeniyle Türk boylarının hem yerleşim hem de geçiş bölgelerinden biri olan Iğdır ile çevresinde farklı dönemlerde yapılan üzeri işlemeli, tasvirli, yazılı ve damgalı birçok koç heykelli mezar taşı yer almaktadır. Koç başlı mezar taşları, Iğdır'ın genel olarak Karakoyunlu ilçesi ile Yaycı köyü mezarlığında bulunmakla birlikte diğer bölgelerde de rastlanmaktadır. Bunların dışında Sürmeli köyü mezarlığında 4 adet, Hakmehmet köyü mezarlığında 2 adet, Ahura köyü mezarlığında 8 adet, Küllük köyü mezarlığında 2 adet mezar taşı bulunmaktadır. Engin alan köyünde de koç başları bulunmaktadır. Koç başlı mezar taşları, Karakoyunlu

ilçesinde yer alan "Karakoyunlu Açık Hava Müzesi'nde sergilenmektedir (Aksoy vd., 2012: 36).

Azeri Türklerinin ile diğer Türk toplulukları ve boylarının Iğdır çevresinde geçmişten bu yana devam ettirdikleri işlemeli, tasvirli ve damgalı koç heykelli mezar taşı yapma geleneği eski Türk inanış ve yaşayışından; söz konusu olan mezar taşlarının üzerlerine Farsça ve Arapça yazı yazma geleneğinin ise İslami anlayış ve hassasiyetten kaynaklanmaktadır (C. Alyılmaz ve S. Alyılmaz, 2017: 341-342).

Fotoğraf 3.3. Koç Başlı Mezar Taşları.

Yörede yer alan Koç başlı mezar taşları 12.09.1991 yılında mezarlık grubunda 327 sayılı karar ile Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nca koruma altına alınmıştır. Fakat bu mezar taşlarının pek çoğu ne yazık ki büyük oranda tahribata uğramıştır. Tahribatın nedenlerinden biri hiç kuşkusuz insan faktörüdür. Nitekim mezar yeri açmak için yerlerinden kaldırılıp taşınmaları, içlerinde define olduğunun düşünülmesiyle parçalanmaları, yeni mezarların üzerlerine konulmaları dekoratif ve süs olarak kullanılmaları, sokaklarda, caddelerde, resmî kurum ve kuruluşların önlerinde korunaksız biçimde sergilenmeleri, bakımsızlık gibi pek çok neden yüzünden Iğdır ile

çevresindeki koç heykelli mezar taşları yok olmaktadır. Maddi kültür ögesi olan bu eserlerin gerekli önlemlerin alınmasıyla korunması gerekmektedir.

3.1.8. Dini Yapılar

3.1.8.1. Camiiler

3.1.8.1.1. Iğdır Merkez Camii

Cami 1950’li yılların başında bölge sakinlerinin bağışları ile yaptırılmıştır. Fakat giriş kapısında yazılan kitabeye göre 1957 yılında yaptırılmıştır. Şehir merkezinin vilayet binasının karşısında, Cumhuriyet Caddesi’nde bulunmaktadır. Cami dikdörtgen şekilli, dört duvar üzerine bir düz tavanın oturtulması ile yapılmış olup iç duvarları yağlı boya ile boyanmıştır. Kuzey cephesinde ise oval kemerli üç giriş kapısı vardır, bunlardan sadece biri günümüzde kullanılmaktadır. Giriş kapılarının üzerinde oval kemerli pencereler bulunmaktadır. İçinde mihrabı olmayan eklenti son cemaat yeri olarak kullanılmaktadır. Taştan yapılmış yarım yuvarlak mihrap içe doğru niş şeklinde inşa edilmiştir. Mihrabın sağında ahşap bir minber bulunmaktadır. Düzgün kesme taş mimari özelliği olan caminin doğu cephesinde altta dört, üstte dört olmak üzere yuvarlak kemerli sekiz adet pencere bulunmaktadır. Bu halde cami iki katlı bir görüntü oluşturmaktadır. Kuzeybatı köşede yer alan minare düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup, tek şerefelidir. Minarenin yakınında betondan yapılmış sekizgen bir şadırvan da bulunmaktadır. Şadırvanın üzeri bir çatı ile örtülmüştür. Cami genel olarak düz, sade, estetik kaygıdan uzak bir şekilde dizayan edilmiştir (Buyruk, 2002: 82).

3.1.8.1.2. Asma Köyü Camii

Şehir merkezine 35 km güneyindeki Asma köyünün içinde bulunmaktadır. Urartular döneminden kaldığı düşünülen bin yıllık kaya mezarları, kutsal kabul edildiği için çevredeki köylüler tarafından ziyaret edilir. Bu camiye ziyaret edenler adaklar adanmakta, dileklerinin kabul olması için ve hastalar şifa bulmak için bir gece burada kalmaktadırlar. Yapılan mülakatlar sırasında anlatılanlara göre, ermişlerden birinin burada gece konakladıktan sonra bir daha görülmediği ve bundan dolayı buradan gökyüzüne çıktığına inandıkları yönündedir. Hatta köylülerden birçok felçli hastanın gece burada uyuduktan sonra, iyileştiği de belirtilmektedir. Ermeni zulmünden korkan Müslümanlar burayı cami olarak kullanarak ibadetlerini yapmışlar (Aksoy vd., 2012: 50). Yapılan araştırmalarda Urartulara ait tarihi kalıntıların ile mağaraların bulunduğu alan;

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafınca 08.03.2002 tarih ve 1214 sayılı kararı ile koruma altına alınmış ve sit alanı olarak ilan edilmiştir.

3.1.8.1.3. Aralık Orta Köy Camii (Yetim Camii)

Aralık ilçe merkezinin 5 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Cami köy sakinlerinden Hacı Muharrem tarafından yaptırılmıştır. 20. yy. başlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca caminin içindeki ahşap direklerinin birinde 1329 H./1911 M. tarihi okunmaktadır, bu tarih yapım yılı olabileceği gibi daha sonra yapılan bir işlemde de yazılmış olabilir. Cami dikdörtgen bir alan üzerine doğu-batı doğrultusunda kurulmuştur. Tümü kerpiç malzemeden yapılan caminin i  mekânı dört ahşap direklerle mihraba paralel iki sahna ayrılmıştır. Caminin önünde bir son cemaat bölümü bulunmaktadır. Bu alan sekiz ağaç direkle destekli balkon görünümlü bir yapıdır. Bu bölümde bir tane kadınlar bölümüne açılan iki tane de erkekler bölümüne açılan kapısı bulunmaktadır. Kapıların biri doğu uçta diğeri ise batı uçta yer almaktadır. Mihrap, caminin güney cephesinde bulunan iki pencerenin ortasında oval kemerli, niş şeklinde oyularak yapılmıştır. Mihrap i inin ve dışının alçı sıva ile yapıldığı görülmektedir. Caminin yüksek yapılı olması, bölgenin sıcak iklimik özelliğinden kaynaklanıp, kolay havalandırılmasını sağlamak amaçlıdır (Buyruk, 2012: 85-87).

3.1.8.2. Kiliseler

3.1.8.2.1. Korugan Kilisesi

Şehir merkezinin 36 km doğusunda bulunduğu tespit edilen fakat günümüzde sadece birkaç duvar parçası ayakta kalan kilisenin kim ve hangi toplum tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ayakta kalan duvarların yüksekliği 1.30 m'dir. Doğu-batı yönünde yonca planlı inşası yapıldığı tespit edilmiştir. Tarihi kaynaklarda adına rastlanmayan kilise muhtemelen bölgede gerçekleşen depremlerde hasar görerek kullanılmaz hale geldi. Bölgenin terk edilmesiyle de bu şekliyle harap bir halde bırakılmış olmalıdır (Buyruk, 2011: 95-96).

Fotoğraf 3.4. Korugan Kilisesi (Buyruk, 2011).

3.1.8.2.2. Iğdır Merkez Kilisesi

Günümüzde ayakta olmayan kilise şehir merkezindeki Cumhuriyet Caddesi üstünde Merkez Cami'nin yerinde bulunmaktaydı. Ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmese de mimari özelliklerine bakılarak 1850-70 yıllarında Ruslar tarafından inşa edildiği varsayılmaktadır. Kilise doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla cami olarak kullanılan kilise, 1935–1936 yıllarında ise un ve şeker deposu olarak kullanılmıştır. Rusya'dan ithal edilen mallar buraya depo edilerek Doğu bölgesine dağıtılmaktaydı. 1945–1946 yıllarında Stalin'in Ardahan ve Kars'ı istemesi sonucu Hristiyan mimariye karşı yaşanan olumsuzluklardan bu kilise de etkilenmiş; 1950 yılında yıkılarak yerine Iğdır Merkez Camii inşa edilmiştir (Hun, 2002: 197).

Fotoğraf 3.5. Iğdır Merkez Kilisesi (Hun, 2002).

3.1.8.2.3. Karakale Kilisesi

Şehir merkezinin 25 km mesafede bulunan kilise Karakale yıkıntılarının içinde, iç kalenin kuzey-batısında bulunduğu varsayılmaktadır. Ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen kilise moloz yığını halindedir. Kalan izlerden küçük bir kilise olduğu ve hatta kiliseden ziyade bir şapel olabileceği anlaşılmaktadır. Yapının 1941 yılına kadar ayakta olup bu tarihten sonra tahribata uğrayarak ortadan kaldırıldığı düşünülmektedir (Buyruk, 2011: 97).

3.1.8.2.4. Ahura St. Jacob Manastırı

Günümüzde varlığını koruyamayan kilisenin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Tarihi kaynaklara bakılarak 1840 yılında gerçekleşen deprem ile köyle birlikte yok olduğu anlaşılmaktadır. Aralık ilçesinin güneyinde, Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında, şimdiki Yeni Doğan köyünün bulunduğu mevkide bulunmaktaydı. Manastır kare şeklinde, serbest haç planında tasarlanmıştır. Düzgün kesme taş kaplamalı, harçla yoğrulmuş moloz taşlarla dolgulu yapıdadır (Kırzioğlu, 1953: 537).

3.1.9. Anıtlar

Hüzün turizmi, kara turizmi, dark turizm gibi adlandırmalarla karşımıza çıkan geçmişte üzüntü yaratmış olayların yaşandığı ya da ölümün gerçekleştiği alanlara yönelik seyahatleri ifade etmektedir. Bu kavramsallaştırmadaki farklılıkların kaynağı hissedilen duyguların farklılığı olabilir. Örneğin, bir turist için ziyaret edilen bir nokta derin bir hüznü çağrıştırırken bir başka turist içinse gurur duyma veya nefret etme gibi hisler uyandırabilir bundan ötürü burada anahtar nokta ziyaret edilen sahada geçmiş zamanda tarihi, politik, toplumsal veya çevresel anlamda kara bir olayın yaşanmış olmasıdır (Bildir, Dalgıç, Güler, Kayaalp, 2015: 13). Bu turizm türüne turistleri yönlendiren motivasyonlar ise üzüntü yaratan olaylara yönelik ilgi, ölüm olaylarına yönelik merak, yıkım alanına verilen değer, ölen insanlara verilen önem olarak değerlendirilmektedir (Albayrak, 2013: 68). Turistleri bu ziyaretlere yönlendiren etkenlerden birisi de geçmişte yaşanmış toplu ölüm, afet ve savaş gibi olayların gerçekleştiği alanları gezip görerek yaşanmışlıkların yeniden hissedilebilmesi arzusudur (Varol, 2015: 148). Turistler için bu seyahatler, geçmişteki yaşanmış acı ve üzüntüleri yeniden hatırlamak, anmak ve zaferlerle gurur duymak gibi duygularla gerçekleştirilmektedir (Kozak ve Bahçe, 2012:

154). Hüzün turizmi, keder olgusuna vurgu yapan ve savaş alanlarının mabetleşmesi sonucunu doğuran alternatif bir turizm türüdür. Bağımsızlık ve ulusal kimlik kazanma mücadelelerinin verildiği sahalarda, hüzün turizmi destinasyonları kapsamında değerlendirilmektedir. Milli benlik duygularını yaşamak ve yüceltmek isteyen insanlar bu alanları ziyaretleriyle mabetleştirmektedir. Dolayısıyla bu hareketlilik ülkelerin turizm çeşitliliğini artırmaktadır (Aksakallı, Selçuk, Işık, 2017: 215-216).

Seaton (1999) hüzün turizmini beş gruptan oluşan bir tipoloji ayırmıştır. Seaton'a göre tipolojide ilk grubu oluşturan idam cezası alan birinin idamını izlemek amacıyla insanların seyahatleri oluşturur. İkinci grupta felaket ve toplu ölüm olaylarının yaşanmış olduğu sahalara ziyaretler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ölümlerin ardından mezar yerlerine yönelen bir turizm hareketliliği söz konusudur. Dördüncü grup, ölümün veya felaketin gerçekleştiği alanların dışında farklı bir yerde sergilenen varlıklar, materyaller, eşyaların sergilendiği müze benzeri yerlere ziyaret ve son olarak ise beşinci grup dini nedenler ve ölenlerin anıldığı yerlere yönelik olarak gerçekleştirilen turizm hareketlerini içermektedir. Anıtlar ise üç ve dördüncü gruba girmektedir. Savaş alanları turizmi, insanların tarihte savaşların yapıldığı alanlar ile bu alandaki kalıntıları görme bilme arzusunun yarattığı bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır (Doğaner, 2006). Hall ve Başarın (2009), savaş alanlarının ziyaret edilme sebeplerini: Tarih ilgisi, fedakârlık karşısında vefa duygusu, hatırlama duygusu, ünlü bir kahramanın/liderin mezarını görme isteği, savaş olgusunu anlama, kazanılan zaferi kutlama isteği savaşın ardında bıraktığı anıtları ve mezarlıkları görme isteği ve de bir şehit için yas tutma isteği, gibi nedenler olarak ifade etmiştir.

Hall ve Başarın (2009), yaptıkları bir çalışmada, Yeni Zelandalılar ve Avustralyalıların ulus olma sürecinin miladı olarak Çanakkale Savaşlarını gördüklerini savunmuşlar ve Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'na yönelik ziyaretleri bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Bundan ötürü savaş alanlarına yönelik ziyaretlerin yalnızca bu alanları ve ölümü görmek için değil, toplumların ulus olma mücadelelerindeki önemi sebebiyle de yapıldığını belirtmişlerdir (Aksakallı vd., 2017: 218).

Dünyadan pek çok örnekleri bulunduğu gibi Türkiye toprakları da onlarca farklı devletin ve milletin, toplumun yaşanmışlıklarına tanıklık etmiş yaşayan bir bilgedir. Bağımsızlığını ilan etme, hâkimiyet kurma, politik ve dini vd. sebeplerden ötürü

savaşmışlar ve bunun neticesinde ise ölümler, kıyımlar yaşanmıştır (Subaşı, 2015: 519). Yalnızca savaşlar değil binlerce yıllık süreçte yaşanan doğal afetler, kıtlıklar ve hastalıklar da birçok bölgede insanların ölmesine sebep olmuştur. Savaş alanlarını korumanın en etkili yolu ise milli parklardır. Milli parklar hem doğal çevre hem de kültürel çevre bakımından farklılık gösterirler. Aynı zamanda milli parklar insanların kültürel, duygusal ve fiziki yenilenme alanlarıdır (Aliağaoğlu, 2008: 89). Ülkemizde ise ulus olma ve bağımsızlık mücadelelerinde önemli çarpışmaların yaşandığı, Nene Hatun Tarihi Milli Parkı, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı, Sarıkamış Allahuekber Dağları Milli Parkı, Başkomutan Tarihi Milli Parkı, Tarihi Sinop Cezaevi ile Iğdır'daki Ermeniler Tarafından Katledilen Şehit Türkler Anıt ve Müzesi gibi alanlar da hüzün turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye en fazla ziyaretçiye sahip savaş alanı Çanakkale ili sınırların da bulunan Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkıdır (Topsakal ve Ekici, 2014, 328). Iğdır'daki Ermeniler Tarafından Katledilen Şehit Türkler Anıt ve Müzesi başta olmak üzere pek çok anıt mezarda Türkiye için önemli bir hüzün turizmi potansiyeli oluşturmaktadır.

3.1.9.1. Soykırım Anıtı ve Müzesi

Ermeni mezalimiyle şehit edilenlerin anısına dikilen Soykırım Anıtı da turistik açıdan önem arz eder. Soykırım Anıtı ve Müzesi Iğdır şehir merkezinde yer almaktadır. 24-26 Nisan 1995 tarihleri arasında Iğdır'da düzenlenen "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler" konulu uluslararası sempozyuma çeşitli ülkelerden bilim ve siyaset adamları yer almıştır. Sempozyuma Azerbaycan'dan katılan Mimar Prof. Dr. Cafer Gayisi'nin, Ermeniler tarafından katledilen Türkler hatırasına hazırladığı anıt projesinin katılanlar tarafından beğenilmesi üzerine anıt projesinin inşa edilmesinin gerekliliği sempozyumun sonuç bildirisinde şu şekilde vurgulanmıştır: "Doğu Anadolu'da geçmişte kaybettiğimiz bir milyondan fazla şehidimizin aziz hatırasını gelecek kuşaklara aktaracak ve 24 Nisan'ı katliam günü olarak kabul edenlere ve onlarcasına dünyanın birçok yerinde açılan sözde soykırım anıtlarına cevap verecek bir şehitler Anıtı'nın Iğdır'da açılması ve Oba köyünde bir şehitlik düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Iğdır'da inşa edilecek bu anıt; geçmişteki kötü günleri ve bizleri düşman eden sömürgeci devletleri sürekli aklımızda tutmamızı sağlayacak, geleceğimize dostluk, iyi komşuluk ve iş birliği temelinde ışık tutacaktır" (Aksoy vd., 2012: 33).

Fotoğraf 3.6. Soykırım Anıtı ve Müzesi.

24-26 Nisan 1995 tarihleri arasında Iğdır'da düzenlenen "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler" konulu uluslararası sempozyuma çeşitli ülkelerden bilim ve siyaset adamları yer almıştır. Sempozyuma Azerbaycan'dan katılan Mimar Prof. Dr. Cafer Gayisi'nin, Ermeniler tarafından katledilen Türkler hatırasına hazırladığı anıt projesinin katılanlar tarafından beğenilmesi üzerine anıt projesinin inşa edilmesinin gerekliliği sempozyumun sonuç bildirisinde şu şekilde vurgulanmıştır: "Doğu Anadolu'da geçmişte kaybettiğimiz bir milyondan fazla şehidimizin aziz hatırasını gelecek kuşaklara aktaracak ve 24 Nisan'ı katliam günü olarak kabul edenlere ve onlarcasına dünyanın birçok yerinde açılan sözde soykırım anıtlarına cevap verecek bir şehitler Anıtı'nın Iğdır'da açılması ve Oba köyünde bir şehitlik düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Iğdır'da inşa edilecek bu anıt; geçmişteki kötü günleri ve bizleri düşman eden sömürgeci devletleri sürekli aklımızda tutmamızı sağlayacak, geleceğimize dostluk, iyi komşuluk ve iş birliği temelinde ışık tutacaktır" (Aksoy vd., 2012: 33).

Soykırım anıtı için Azerbaycan, İran ve Ermenistan'dan gelen yolların kavşağında seçilmiştir. 1.3 hektara kurulan anıt yapımına 1 Ağustos 1997 yılında başlanmıştır. Müzenin giriş kapısı Selçuklu-Türk mimarlık geleneklerine dayanan taç kapı şeklinde

olup kutsal bir mekâna girildiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Üçgen arazinin merkez noktasında yükselen anıtın 7.20 metre yüksekliğinde tepe-kurgandan temeli bulunmaktadır. Eski bir gelenek olan kurganların iç kısmında defin odası yer alarak Iğdır anıtında da yaşatılmaya çalışılmıştır. Salon içerisinde Ermenilerin katlettiği şehitlerin anısına sembolik mezarları bulunmaktadır. Anıt içinde fotoğraflardan ve belgelerden oluşan Ermeni katliamının çirkin yüzünü ortaya koyan müze bölümü yer almaktadır. Ayrıca yapılan soykırımı araştırmaları için bir kütüphane de yer almaktadır. Pencere sayısı çok az ve dar olan yapıtta soykırımın ağırlığını hissettirmek amaçlanmıştır (Aksoy vd., 2012: 34).

Masum halkını katliamdan kurtaran Türk ordusunun şerefine ve şehitlerinin aziz hatıraları için, beş kılıç figüründen oluşan bir kule dikilmiştir (Fotoğraf 3.7). Üstten bakıldığında kılıçlar Türkiye Devlet simgesi ve bayrağında olan beş köşeli yıldız görünümünde dizayan edilmiştir. Uçları çatılmış kılıçlar barış sağlık ve huzur temsil eder. Ayrıca ülkenin, milletin savunma gücünü gösterme açısından da önemlidir. Kılıçların keskin köşelerinin dışa yönelmesi, dışarıdan gelecek saldırılara karşı her zaman hazır olma anlamını taşımaktadır. Yapıtta çift başlı kartal bozkurt gibi Türk dünyasında önemli figürler arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 3.7. Soykırım Anıtı ve Müzesi.

Anıt Müze, 08.03.2002 tarihinde 1217 sayılı kararı ile Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nca tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Bu anıt Türkiye'nin en yüksek anıtıdır ve her ay yaklaşık 4.000 ziyaretçi müzeyi gezmektedir (Aksoy vd., 2012: 34). Bu anıt yalnızca Iğdır için değil ülkemiz için de sembol olabilecek bir anıttır. Yöreye dışarıdan gelen turistlere tarihimizi ve tarihte yaşanan olayları aktarmak adına önemli bir yere sahiptir.

3.1.9.2. Şehit Mehmet Çavuş Anıtı

Iğdır'ın 10 Kasım 1920 tarihinde Ermeniler tarafından işgal edip soykırımlara başlamıştır. Çankırlı Mehmet Çavuş Ermenilere karşı verilen mücadelede 14 Kasım 1920'de şehit düşmüştür. Gelibolu Arıburnu, Cesaret Tepe'deki cephelerde büyük bir başarı sergileyen Mehmet Çavuş ve takımının anısına bir anıt yapılmıştır. Bu nedenle de bulundukları tepeye "*Cesaret Tepe*" ismi verilmiştir. Mehmet Çavuş Anıtı, 3.10 metre yüksekliğinde dört köşe bir sütun olup kare bir kaide üzerine oturtulmuştur. Mehmet Çavuş'un adı kitabesinde yer alan çapraz konmuş iki kılıcın üzerinde de yazılıdır. Iğdır Merkezde yer alan Mehmet Çavuş şehitliği Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 08.03.2002 tarih ve 1217 sayılı kararı ile tescil edilerek koruma altına alınmıştır.

3.1.9.3. Oba Köyü Anıt Mezarı

Merkez ilçenin kuzeybatısında bulunan Oba Köyü Anıt Mezarı, 13 Eylül 1918'te katledilen 98 vatandaşımızın anısı olarak, 12.09.2001'de Iğdır Valiliği tarafınca yaptırılmıştır. Oba köyünde Prof. Dr. Enver Konukçu tarafından tespit edilen Türklere ait toplu mezar, arşiv belgeleri de destekler niteliktedir. 1 Mart 1986'da yerinde yapılan toplu mezar kazısında tarihi belgeleri doğrulayan bulgular elde edilmiştir. Olayın görgü tanıklarından Sakine Aksu'nun anlattıkları ile "Tandır damı katliamı" ismiyle açıklığa kavuşmuştur (Fotoğraf 3.8).

Fotoğraf 3.8. Oba Köyü Şehitlik Anıtından Bir Görüntü.

Yapılan kazıda kuzeye bakan kapısının iç bölümünde başlatılan ilk kazıda, "kapalı demir kilit" bulunmuştur. Odanın orta bölümünde yapılan ikinci kazıda ise 1 m'lik dolgu toprağı altında yaklaşık 90 insan iskeletine ulaşılmıştır. Bulunan cesetlerden bazılarının kafataslarında çatlaklar, kırıklar ve delik olduğu tespit edilmiştir. Bulgular yanında görgü tanığı ifadesi neticesinde; Ermenilerin, Oba köyünde yaşayan silahsız sivillerin birçoğuna işkence yaptıkları, yüzüstü yere yatırarak üzerlerine ateş açtıkları daha sonrasında ise bacadan gazyağı dökerek tandır damını ateşe verdikleri gün yüzüne çıkmıştır. Yapılan kazılarda yanık ahşap parçaları, mermi çekirdekleri, erimiş demir parçaları, cam kırıkları ile bir parça kumaş en acısıysa bunlarla birlikte iskeletler bulunmuştur (Aksoy vd., 2012: 49).

3.1.9.4. Hakmehmet Köyü Toplu Mezarı (Kuyu Mezar)

1919 yılında Ermeniler tarafından Kurban Bayramı da Hakmehmet köyünde gerçekleştirilen katliamda şehit olanların anısına yapılmıştır. Ermeniler köyde yaşayan erkeklerin boğazlarını keserek ve kurşuna dizerek katletmişlerdir. Anlatılanlara göre bir babanın gözü önünde oğlunun boğazına bıçak dayayarak *"bugün Müslümanların Kurban Bayramı bende senin oğlunu kurban ediyorum"* diyerek oğlunu ve orda bulunan birçok

insanı katletmişlerdir. Birçoğu su kuyusuna diri diri atılmıştır. Yine anlatılanlara göre su kuyusundan günlerce inilti sesleri geldiği yönündedir. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin yaptığı çalışmalar sonucunda 6-7 Ekim 1999'da katliamdan seksen yıl sonra 83 kişinin kafatasına ve kemiklerine ulaşılmıştır (Fotoğraf 3.9).

Fotoğraf 3.9. Hakmehmet Köyü Toplu Mezarı (Kuyu Mezar).

3.1.10. Meskenlerin Yapısı

Maddi kültür, topluma ait manevi kültür öğelerinin binalar, teknikler, yollar, araçlar gibi formlarda somutlaştırılarak dış görünüş kazanması olayıdır. Kır meskenleri, genellikle coğrafi çevrelerinin etkilerini taşıyan yapıtlardır. Konutların yapımında kullanılan malzemeler yerel ve bölgesel, ekonomik ve kültürel özellikleri yansıtmaları bakımından önemlidir (Tümertekin, Özgüç, 2009: 375). Nitekim benzer doğal çevre özelliklerine sahip ortamlarda yaşayan toplumların kurdukları yerleşmelerdeki meskenler birbirinden önemli farklılıklar göstermektedir. Bu durum mesken ve yerleşmelerin şekillenmesinde yalnızca doğal koşulların etkisinde kalmayıp o yörede yaşayan toplumun kültürü de etkili olmaktadır. Bu meskenler yer aldıkları doğal çevre şartlarının yanında kendisini meydana getirmiş olan insan faaliyetlerine, sosyo-ekonomik şartlarına ve kültürlerine bağlı olarak özellik ve şekil kazanır. Meskenler doğal çevre şartları ile insan

faaliyetlerinin sentezi sonucu çıkan eserlerdir (Tunçdilek, 1967: 51). Kültürel değerlerin ve sosyal kuralların özümsemesi ile meydana gelen meskenler, en belirgin maddi kültür kanıtları olmaktadır (Kayserili, 2011: 112). Mesken kültürün peyzaja yansımaları oluşturur. Meskeni yapan ve kullanan insanların dünya görüşü ve algısını, mit ve inançlarını, geleneklerini, sosyal hayatları ve organizasyonlarını, ekonomik faaliyetlerini, yani bütün olarak kültürünü özenle işleyen maddi olarak görülebilir hale getirdiği mekândır. Özellikle kırsal yahut geleneksel ev, geçmişten günümüze kadar yaşanan kültürel yayılmaların ve kültürel adaptasyonların tarihi belgesi olmuş, yeryüzünün yaşanılan yerler zenginliğini arttırması nedeniyle ayrı bir önem taşımıştır (Köse, 2007: 9).

Bilindiği üzere jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, iklim koşulları, bitki örtüsü, toprak yapısı ile diğer doğal çevre faktörleriyle birlikte meskenler; onu inşa eden insanın gelenek, görenek, ihtiyaçları, tarihi ve ekonomik şartlarını da yansıtmaktadır. Jeolojik özelliklerin yerleşmelere etkileri; inşa malzemesi sağlaması açısından etkileri ve yerleşmeler üzerindeki olumsuz, yıkıcı etkileri olarak iki konuda kendisini hissettirir. İklim şartları ise farklı tipteki kır meskenlerini ortaya çıkarmasına neden olmuştur. İklimin meskenler üzerindeki etkisini özellikle duvar kalınlıkları, kapı ile pencere büyüklükleri, çatı şekilleri ve meskenlerin yapımda kullanılan malzemelerde gözlemek mümkün olmaktadır (Özdemir, 2000: 162-165).

Günümüzde sayıları çok az kalmış ve Iğdır'ın geçmişine ait izler taşıyan meskenler bulunmaktadır. Iğdır'da 19. yy. sonu 20. yy. başlarında inşa edilen evlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Doğal yapı malzemeleri olarak toprak ve taşın kullanılması yörenin iklimik özelliklerinin yanı sıra jeolojik ve toprak yapısının da etkisini gösterir. İlde yer alan geleneksel meskenler, ekonomik gelirin az oluşuna, ağaç teminin güç olduğu yörede ikinci katın tek malzemeyle yapılamamasına ayrıca güvenlik kaygısına bağlı olarak genelde dikdörtgen şeklinde, tek katlı, sade, gösterişsiz ve basit şekilde yapılmıştır.

Iğdır ilindeki meskenlerde ovalık kesimde killi ve ağır bünyeli alüvyal topraklardan oluşması yapı malzemesi olarak toprağın kullanılmasına olanak sağlamıştır. Toprak yapı malzemesi olarak taş duvarların inşasında taşlar arasında harç olarak kullanılmasının yanı sıra topraktan kerpiç elde edilerek meskenlerin inşasında kullanılmıştır. Kerpiç, saman ve

toprağın karıştırılmasıyla elde edilen malzemeye verilen isimdir. Kerpiç yapımı 2,5-3 m çapında 20-30 cm derinliğinde hazırlanan hendek içerisine kerpiç toprağı ile koyulan toprağın üç katı (1 kg toprağa 3 kg saman) saman koyularak üst üste sıralanır. Her katına su dökülen bu karışım bir gün boyunca hayvan, traktör yahut insan ayağıyla iyice çığnenir. Ardından kalıplarına dökülerek kurumaya bırakılan bu kerpiç malzeme briket şeklini alır. Yarım metre ile 1 metre arasında bir temel kazılarak, taş bir temel hazırlandıktan sonra kerpiç briketlerle duvarları örülür. Taş bir temel oluşturulması mesken için dayanıklılığı aynı zamanda taban suyu seviyesinin fazla olduğu arazilerde evin bundan etkilenmemesi amaçlanmıştır. Pencere ve kapların üzerine kalın tahta koyulur. Duvar 280-290 cm yüksekliğe ulaştığında üstüne 50 cm aralıklarla tomruk dizilir. Dere kenarlarındaki bataklık arazilerde bolca bulunan kamışlar tomruklara dik bir şekilde dizilerek ağaçlara çivilenir. En üst kata ise tuzlu çorak toprak serilir. Toprağın tuzlu olmasındaki amaç yağış sonucunda oluşacak suyu absorbe etmesi özelliğinden yararlanarak eve dolmasını önlemektir. Bu çatıların inşasından sonra çatıyı kaplayan toprak örtüsünün kaymaması ve yağışların gerçekleştireceği aşınmanın önüne geçmek amacıyla bir sıra briket konulmaktadır. Bu yapılar incelendiğinde; ağırlıklı olarak düz çatılı olması iklim şartlarıyla açıklanabilir. Düz yapıdaki bu toprak çatılarda meyve ve sebze kurutma işlemi de gerçekleştirilmektedir. Kerpiç meskenlerin duvarlarını dış etkilerden korumak için ise çoğunlukla toprak ve saman karışımı bir harçla sıvanır (Fotoğraf 3.10).

Kerpiç meskenler, kerpicingin kalıplara dökülüp biriket haline getirilmeden direkt taş temel üzerinde dökülmesiyle de yapılabilir. Yerden 30-40 cm yükseklikte 60 cm genişliğinde çepeçevre konulan bu şekle “*mühre*” adı verilir. Bir evin yapımı için beşi duvar biri ise çatının üzerine koyulmak üzere altı mühre gereklidir. Konulan her mühre katın kuruması için bir hafta bekletilir. Beşinci mühreden sonra ağaç tomruklar dizilir üzerine konulan altıncı mühre konulur. En üstte yer alan bu altıncı mühreye ise “*pelavar*” denilmektedir. Dış duvar ise saman katılan çamur harç ile sıvanır. Bölgedeki bazı meskenlerin soğuk geçen kışın etkisinden korunma, yeryüzü şekilleri ve savunma faktörlerinin etkisi ile, yarı gömük, kalın duvarlara sahip, pencereleri küçük ve damının basık olduğu meskenlerde mevcuttur (Güner, 1993: 192-202).

Toprak malzemeden oluşturulan bu meskenlerin bu kadar yaygın olmasının bir sebebi de fazla ustalık gerektirmemesidir. Mesken sahibi tarafından rahatlıkla

yapılabilmesi büyük bir avantajı sağlamaktadır. Ayrıca ısıyı geçirmemesi ve kuraklıktan kaynaklanan sık sık yangınların gerçekleşmesi kerpiç evlerin önemini artırarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Fakat uzun ömürlü olmayan bu evler sık sık bakım istemektedir. Ayrıca Iğdır ilinin 2. deprem kuşağında olduğu düşünülürse bu meskenleri doğru bir seçim olmayacağı kesindir (Fotoğraf 3.10).

Fotoğraf 3.10. Kerpiç Ev Örneği.

Dağlık bölgelerde bulunan meskenlerde ise taş yapı malzemesi kullanılmıştır. Bunun sebebi yine doğal çevre koşullarının ön plana çıkarak volkanik zemin üzerinde bulunan dağlık bölge bolca andezit bazaltların ve tüflü kayaçların yer almasıdır. Bununla birlikte kerpiç yapacak toprağın bölgede bulunmaması da etkili olmuştur. Yapı malzemesi olarak kullanılan taş sadece evin temelinde kullanılmayıp aynı zamanda evin duvarların inşasında kullanıldığı görülür. Tek katlı evlerin temelden çatıya kadar basit bir yapı tekniğiyle taştan inşa edilebilmektedir. Taş meskenlerde de yine kerpiçte olduğu gibi çatı, kapı ve pencerelerde ahşap malzeme kullanılır. Dağ köylerindeki taş meskenler doğadan alınan kayaçların direk çamur harçla üst üste dizilmesiyle oluşturulurken, ovadaki taş meskenlerde kesilmiş taş ile kireç ve çimentolu harç kullanılarak

örülmemektedir. Taş mesken zemin kayayaçtan oluştuğu yerde direk koyulurken, toprak olan yerde temel kazıldıktan sonra inşa edilmektedir.

Meskenlerin inşasında ahşap malzeme kullanım oranı düşüktür. Bu durumdan orman fakiri olan Iğdır ilinin ahşap malzeme temin etmedeki zorlukları etkili olmaktadır. Ahşap malzeme daha çok taban döşemesi ve çatının inşasında kullanılmaktadır. Son yıllarda betonarme yapılar yoğunluk kazanmıştır. Bunun temel nedeni ise hem çok daha dayanıklı olması, artan gelir düzeyi ve çok katlı yapılaşmaya olanak tanınmasıdır.

Yaylacılıkla uğraşan ailelerin yılın büyük bir bölümünü evlerinden uzak geçirmeleri nedeniyle pek özen göstermediği görülür. Ailelerin gelir durumuna bağlı olarak tek odalı evlerin bulunduğu gibi çok odalı evlerde bulunmaktadır. Iğdır Ovası ile çevresinde ev ve eklentileri “*hayat*” adı verilen avlu etrafına dizilmiştir. Ova köylerinde, meskenin ön cephesinde yerden 50 ile 100 cm yükseklikte yaklaşık 2 m genişlikte balkonlar yer alır. Bu balkonlara “Hayat” adı verilir, evin ön kısmında yer alan cephe kısmı açık yazlık bölümdür. Eve bu bölümden girilmekte ve eve gelen misafirler burada karşılanmaktadır. İki veya daha fazla odaya sahip evler ana giriş kapısından salona geçilmekte ve bütün odalar bu salona açılmaktadır. Mutfak işleri ise “*eyvan*” adı verilen meskenden ayrı yapılmış bölümde gerçekleştirilir. Bir ve iki odalı evlerde genellikle banyo ile tuvalet bulunmaz. Evin dışında avlunun bir köşesinde yapılmıştır. Ayrıca ev içerisinde tuvalet yer almasına rağmen ev dışında da bir adet tuvalet ve çeşitli ihtiyaçlar için çeşme ile su tulumbası bulunmaktadır. Yine kır yerleşmelerinin çoğunda bulunan tandır evi ya da tandırlıkta eklentiler içinde yerini alır (Fotoğraf 3.11). Günümüzde yerini ısıtma araçları ve modern fırınlara bırakan tandır, kırsal alanda halen lezzetine doyum olmayan tandır ekmekleri, tandır yemekleri, kışlık yiyeceğin hazırlanması, banyo sularının ısıtılması için kullanılmaya devam etmektedir. Bu kullanımda yine bölgesel faktörler, ekonomik koşullar, iklim şartları ve gelenekler geçmişten günümüze tandır kültürünü taşımıştır.

Fotoğraf 3.11. Tandır Evinden Bir Görünüm.

Kır yerleşmelerinde yörede yapılan ekonomik faaliyetler daha çok meskenleri oluşturan eklentilerde kendini gösterir. Yapılan ekonomik faaliyet türü hayvancılık ise, ahır, samanlık gibi eklentiler ortaya çıkarken tarıma dayalı ise tarım malzemeleri deposu, ambar, serender, tütün damı gibi eklentiler ortaya çıkmaktadır. Kırda geleneksel meskenler ve kullanımı hem ekonomik faaliyet türünü hem de halk (yerel) kültürünü yansıtmaları açısından önem taşımaktadır (Üzülmaz, Yılmaz, 2017: 238). Ekonomik faaliyet türüne göre bu eklentiler; kom, depo, ahır, peyinlik*, samanlık, eyvan, kiler, kümes oluşur ve her biri ayrı ayrı inşa edilmiştir. Iğdır ilinde ekonomik faaliyet türünün hayvancılık ve tarıma dayalı olması birçok meskende bu eklentilere rastlanmaktadır. Batı Iğdır Ovası'nda ise bu eklentiler sıkışık bir şekilde inşa edilmiştir. Avlular ayrıca harman yeri olarak da kullanılmaktadır. Avluya girişi sağlayan ana kapıya ise “*derbeza*” denilmektedir. Bütün eklentilerin kapısı avluya açılmakla beraber ana yola bakan cephelerde pencere ve kapı bulunmaz. Bu da din faktörü sonucu mahremiyetin meskenlere etkisini gösterir.

Iğdır ilinde de zaman içinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler yaşanmaktadır. Bu değişim kendisini mesken üzerinde de hissettirmektedir. Geçmişte,

* Peyin; hayvan gübresinin çiğnenerek parçalara ayrılmış halidir. Peyinlik ise; peyinlerin depolandığı yerdir. Peyin kom ile ahırların kuru kalması için zeminine serilmektedir.

yöredeki kır yaşamını, insan-çevre ilişkisinin mekâna yansıması yerini yöreye ait coğrafi özelliklerini yansıtmayan yeni betonarme evler almaktadır. Ailelerin gelir seviyelerin artmasıyla birlikte mesken yapımında tuğla, demir, çimento gibi modern yapı malzemelerinin kullanımını artırmıştır. Meskenler zaman içerisinde şekil ve inşaat malzemesi yönünden o değişikliğe uğramalarına rağmen eklentilerinde pek fazla değişiklik gerçekleşmemiştir. Örneğin; modern meskenlerde çatı örtüleri toprak çatı yerini sac çatıya bırakmıştır. Yeni meskenler tek katlı oldukları gibi iki katlı da inşa edilebilmektedirler. Bunlara rağmen hala daha hayvanlar için ahır, samanlık, ya da ambar, kiler, tandırlık gibi eklentiler varlığını sürdürmektedir.

3.2. MUTFAK KÜLTÜRÜ (YEME-İÇME)

Yemek yalnızca biyolojik ihtiyaç için yapılan bir eylem değildir. Farklı toplumsal birliktelikler ve ritüeller; yiyeceklerin üretilmesi, taşınması, depolanarak tüketim sürecine girmesine kadar her aşamada kültürün beslenme üzerindeki önemini ortaya koyar (Beşirli, 2010: 159). İnsan fizyolojik yapısı gereği yemek ile doğrudan ilgisi bulunduğu gibi sosyal yönüyle de içinde yaşamakta olduğu kültürün etkisinde bir yemek anlayışına sahiptir. Yani yemek kültürü yaşanan fiziki ve kültürel coğrafya etkisi altında kalmaktadır. Yaşam biçimindeki değişim yemek kültürünü de etkilenerek değişmesine neden olmaktadır (Çetin, 2006:108). Tezcan kültür-yemek ilişkisini “*Kültür, ne yiyeceğimizin temel belirtisi olmakla birlikte öğrenilmiştir. Yiyecek alışkanlıkları daha küçük yaşta iken kazanılır ve öğrenildikten sonra uzun bir süre değişmez. Yiyecekler kültürü tamamlayan parçalarından birini teşkil eder*” (Tezcan, 2000: 1) şeklinde ifade etmiştir.

Yemek pişirme sanatının kökeninin Mezopotamya’ya dayanmakta olduğu söylenebilir. Mezopotamya Mutfağı birçok milletle karşılıklı olarak etkileşime girmiştir. Bu etkileşimler neticesinde her millet kendi gelenek ve göreneklerini, alışkanlıklarını, dini etkilerini, coğrafi ve ekonomik yapılarını yansıtan kendilerine özgü yemek kültürlerini geliştirmişlerdir (Ciğerim 2001). Yemeklerde hangi malzemelerin kullanıldığı, pişirilme yöntemleri ve püf noktaları kuşaktan kuşağa aktarılması yemek kültürünü oluşturur.

Bir milletin sosyo-kültürel yapısı doğrultusunda kültürel alışkanlıkları meydana gelir. Yemek kültürü; ülkeden ülkeye, şehirden şehre değişiklik gösterebilir. Bu

değişimin sebebi çoğunlukla diğer milletlerle etkileşimler, dini yaşam, ekonomik durum, göçler, örf ve adetler, ticari faaliyetler vb.dir. Bir topluluğun konar-göçer mi yoksa tarımsal üretim esasına dayalı bir yaşam tarzı mı sergilediği ve yaşanan doğal çevre şartlarının özellikleri beslenme kültürünü, yiyeceklerin tüketilebilir hale getirme şeklini belirler. Konar-göçer yaşam tarzı süren ve hayvancılıkla uğraşan toplumların beslenme tarzlarında süt ve et ürünleri ağırlık kazanmaktadır. Yine bu toplumlarda sık sık yer değiştirme zorunluluğu yiyeceklerin muhafaza edilmesi için uygun olarak işlenmesini gerekli kılmıştır. Bunların yanı sıra beslenme, yaşam tarzı ve insanların davranış ilişkisi üzerine birçok yorum yapılmıştır. Bunlardan biri de İbn-i Haldun'un (1988) beslenmenin, insanların bedeni ile ahlaki bünyesi ve karakteri yani hem ümranın bizzat kendisi hem de halleri üzerinde etkili olduğunu ifadesidir (Aktaran: Beşirli, 2010: 160).

Her toplumun ve milletin kültüründe beslenmenin meydana getirdiği bir bölüm mevcuttur (Yardımcı, Doğan, Kaymaz, Şahin, 2001: 9). Türk mutfağı dünyanın sayılı mutfakları arasında yer alır. Fransız ve Çin mutfakları ile birlikte dünyanın en zengin üç mutfağından birini teşkil eder (Talas, 2005: 276). Türk mutfağının zenginliğini yiyecek ve içecek maddelerinin bolluğu, çeşitliliğinin yanında eski bir tarihe sahip olması da önemli bir etken olarak görülmektedir. Ural Altay Dağları arasındaki step bölgesini ana yurt edinen Türkler de beslenme ile mutfak alanı, göçebe hayattan yerleşik hayata geçtikleri süreçten itibaren oluşturdıkları kültürün önemli bir parçası olmuştur (Koşay, 1982: 42). Türkler bu sahada et, süt ve mayalanmış süt (yoğurt) ile başladıkları bu serüvene yerleşik yaşama geçtikleri Anadolu'da da devam etmiştir. Mezopotamya'da tarıma dayalı olarak tahıl, Akdeniz ile Ege'nin etkisiyle de sebze ve meyve çeşitleri ile zenginleşen ve günümüze yansıyan Anadolu mutfağını oluşturdu. Genişleyen bir coğrafyada hâkimiyet sağlayan Türkler etkileşimde bulundukları farklı milletlerin mutfak ve beslenme alışkanlıklarından toplumsal yapı ile geleneklere uygun olanları almış zengin bir mutfak ortaya çıkarmışlardır (İnanç, 2010: 12). Kadioğlu'na (1997) göre Ortadoğu, Avrupa, Bizans ve Güney Akdeniz mutfaklarının etkileşimi ile imparatorluğun yayıldığı geniş sahada devamlı bir alışveriş içerisinde şekillendi. Akdeniz Havzası; üç eski kıta olan Avrupa, Asya ile Afrika'yı birleştirerek ticari alışverişler, siyasal çatışmalar ve kültürel ilişkiler bakımından birçok uygarlığın kaynağı farklı kültürel özellikler taşıyan ve birleşme noktası olan en ayrıcalıklı bölgelerden biridir (Aktaran: Yılmaz Akçaözoğlu, 2018: 213). Orta Asya Türk kültüründe temellenen Türk mutfağının İslam dini ve

Anadolu Uygarlığı ile de gelişip bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Yörede gerçekleşen göç hareketleri insanların yemek yapma alışkanlığını da etkilemiştir. Son yıllara kadar Anadolu'da devam eden tarım ve hayvancılığa dayalı olan ekonomik yapı yemek kültürünün belirleyicisi olmuştur. İnsanların ne yediği ekonomik ve coğrafi koşullara bağlı olsa da bunu belirleyen kültürdür (Artun, 2008: 143).

Türk yemek kültürüne bakıldığında et ve hamur işlerinin temel yiyecek kaynağını oluşturduğu görülür. (Tezcan, 1982: 128-129; Artun, 2008: 141). Türk mutfağında dört büyük özelliğinden ikisi malzemedir. Bunlar: soğan ve koyun etidir. Diğer ikisi ise pişirme ile ilgilidir. Odun kömürü ateşi ve bakır tenceredir (Tezcan, 1982: 128). Yemek alışkanlıkları ve sofranın düzeni de oldukça önemlidir. Sebzelerden domates, patlıcan, biber ile kayısı, dut, erik, elma, üzüm gibi meyveler kurutularak kullanılmaktadır. Özellikle her meyve ve sebzenin taze olarak saklanması zor olduğu kış mevsiminde yapılan yemeklerde kurutulmuş sebze ve meyveler yaygın bir şekilde kullanılır (Yardımcı, Doğan, Kaymaz, Şahin, 2001: 11). Et, süt, yoğurt başlıca temel gıdalar olduğu gibi etin yanında bulgur, pirinç gibi yemekler de olmazsa olmazları arasındadır. Yemek çeşitleri içerisinde özellikle hamur işleri geniş yere sahiptir (İnanç, 2010: 12). Türk mutfağının bitkisel besinlerinden ilk sırayı buğday alır. Buğdayı un, bulgur, yarma (döğme) vb. şekillerde kullanılmaktadır. Un ile hazırlanan hamur tandır ya da sacda pişirilen yufka, gözleme, katmer, pide, börek vb. hamur işleri önemli yer tutar (Artun, 2008: 141). Ekmek önemli bir yere sahip olmakla birlikte kutsallığı da bulunmaktadır. Yemeklerde yağ olarak ise içyağı, tereyağı, zeytinyağı kullanılmaktadır. İlkbahar aylarında özellikle kendiliğinden yetişen birçok ot toplanıp çiğ yahut pişmiş olarak yenmektedir (Baysal, 2002: 35).

Türk mutfak kültürü içerisinde yer alan Iğdır mutfak kültürü içinde bulunduğu kültürün, sosyal ve ekonomik yansıması niteliğinde görünür (Yardımcı, Doğan, Kaymaz, Şahin, 2001: 11). Kafkaslar ile Anadolu'yu birbirine bağlayan Iğdır, stratejik bakımdan önemli bir konuma sahiptir. Bundan ötürü komşu halklarla kültürel etkileşim içerisinde. Kafkasya ile köprü görevi yapan Iğdır ili, yalnız bulunduğu konumla değil etkileşimde olduğu diğer halklarla da ortak bir mutfak kültürüne sahiptir. İl, tarihi süreç içerisinde her alanda da çeşitlilik kazanmıştır. Iğdır tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması, Anadolu'dan İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine uzanan güzergâhları ile gelişen ticari hareketlilikler yeme, içme kültürüne de yansımıştır (Sürmeli, 2012: 6-7).

Azerbaycan ve İran mutfağı ile Iğdır ilinin mutfak kültürü arasındaki benzerlikler göze çarpmaktadır. Özellikle kırmızı et ve pirince dayalı beslenme alışkanlığı bu benzerliği göstermektedir. Örneğin; Iğdır mutfağının ana yemeği olan sedir (kokulu) pirinç ile yapılan süzme pilav, nohut, kırmızı et, ceviz, kuru kayısı, kuru üzüm (kişniş) vb. karışımı ve sebze otuyla yapılan pilav başı (üstü) yemeği aynı zamanda İran ve Azerbaycan mutfağının da ana yemeği olarak bilinmektedir. Güçlü bir Türk halk kültürünün hakim olduğu Elseven Türklerinin mutfağı çok zengindir. Bu mutfak kültürü içerisinde yer alan bozbaş, egirdek, bulama, haşıl, hedik, kuymak, kükü şekerbura, gibi yemekleri Iğdır mutfağında da yer alır (Koz, 2003: 84). Ayrıca patlıcan reçeli, soğuk çorba gibi Azerbaycan'la ortak yemeklerin yanı sıra, kökeni Güney Asya ve Hindistan olarak bilinen sarı kök (zerdeçal) baharatı da yine Türkmenistan, Azerbaycan, Nahçıvan ve İran gibi ülkelerle ortak mutfak kültürüne örnektir. Özellikle Nahçıvan Özerk Bölgesi ile olan sınır komşuluğu gündelik hayattaki benzerlikleri güçlendirdiği gibi beslenme ve mutfak alanındaki çeşitliliğe de katkıda bulunmuştur. Mutfak kültürü konusunda Rus mutfağının etkisi de görülür. Rus mutfağına özgü borç (lahana) çorbası ile bulgur kaşgası olarak bilinen Iğdır mutfağında ise şile denilen sütlü bulgur çorbası da bu yemeklerden birkaçı olarak gösterilir. Bu yemekler haricinde Kafkasya'da ve Orta Asya'da yapılan fakat isimleri farklı olan yemekler bulunmaktadır.

Iğdır Ovası'nın verimliliği sayesinde meyveler, sebzeler ve yörede yaygın bulunan birçok ot türü bitki de mutfakta önemli bir yer tutmaktadır. Iğdır Ovası'nın verimliliği hakkındaki inanış ise Nuh'un Gemisi'nde yapılan Aşure yendikten sonra sofranın buraya silkelenmesi efsanesine dayanmaktadır.

Gıdaların saklanması da ayrı bir öneme sahiptir. Gündelik yiyecekler, çerezler ve baharat, üstten açılan tek kapaklı ve kilitlenebilen sandıklara koyulur. Uzun süreli saklamalarda ise kileler ve dam tercih edilmektedir. Kilerler iki katlı evlerde genellikle evin bodurum katında bulunup karanlık ve serin ortamdan oluşmaktadır. Tek katlı evlerde ise meskene ek olarak yapılmaktadır. Hem kışlık hem de yazlık için gıdalar burada depolanır. Yine gıdaların depolanıp saklanması teneke, plastik bidon, kilden çömlekler, emaye kaplar ve bez ya da telis çuvallardan yararlanılmıştır. Un, çay, şeker, bakliyat, turşu peynir gibi ürünler bu kaplar içinde kuru meyve türü ise büzgülü bez torbalarda duvara veya tavana asılarak muhafaza edilir. Yöreyle özgü olan payız armutlarının da duvara asılması eski bir gelenek olarak yaşatılmaktadır.

Türk töresinde yemeğin yerinin büyüklüğü dikkat çekmektedir. Türklerin törenlerinde ziyafet verme iç içedir. Toylar, doğumlar, düğünler ve ölümlerde yenilen yemekler yemek kültürüne verilen önemi göstermektedir. Bu törenlerle birlikte bu törenlere özgü bir mutfak ve yiyecek, içecek çeşidi ortaya çıkmıştır. Pek çok toplumun kültüründe ziyafetler, ziyafeti verenin toplumsal statüsünü göstermektedir. Türklerdeki hükümdar yemekleri ve toylar bu kapsamda değerlendirilir (Beşirli, 2010: 162). Iğdır’da yaşayan Azeriler de Nevruz Bayramı başta olmak üzere düğün, ölüm gibi önemli olayların ritüellerinde yer tutan yemek kültürü toplumu yansıtır niteliktedir. Dini ritüellere örnek gösterebileceğimiz imamın ihsanı, “*Ehya Gecesi*”, Hz. Abbas sofrası ve aşura yemeği gibi kendi içinde gelenekselleşen toplu yemek davetlerine de rastlamak mümkündür. Aynı zamanda Azerbaycan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Iğdır’da baharın gelişini simgeleyen Nevruz Bayramı, ortak kültürel motiflerle kutlanmaktadır. Nevruz’da kurulan ziyafet sofraları, çerez dağıtma, yedi levin, yumurta pişirme ve kabir üstü ziyaretlerinde ikramda bulunmak gibi gelenekler ortak yeme, içme kültürü içerisinde yer almaktadır. Yörede yapılan bazı yemeklerin özel günlerde ve bayramlarda ayrı yerleri ve anlamları vardır. Kuru üzümlü süzme pirinç pilavı, bozbaş, egirdek, kavut bunlardan bazılarıdır.

Çay yemeklerin ve davetlerin vazgeçilmez içeceği olmakla birlikte özellikle semaver çayı ile servis edilen reçel çeşitleri de bu kültürün ortak sembollerindendir. Iğdırlılar semaverde hazırlanan çayı içmeyi ve ikram etmeyi çok severler. Iğdır’da çay denilince akla yazın bahçelerde yakılan semaver çayının lezzeti gelir. Semaverde çay içme geleneği oldukça eskilere dayanan ilde hemen hemen her evde bir semaver bulunur. Özellikle İran’dan ve Azerbaycan’dan getirilen damgalı (tarihi değeri olan) bakır yahut mis dökmeden yapılmış semaverler mutfak gereçleri içerisindeki yeri önemlidir.

Yemek çeşitleri ile oldukça zengin olan Anadolu mutfağında yöresel olarak bazı tatlar aynı iken değişik isimler alabilmektedir. Yine aynı isme sahip olan yemeklerin ise içene katılan malzemenin değişmesiyle o yöre özgü hale gelebilmektedir. Ayrıca kültürleşme sonucunda bazı yemeklerin kökenin farklı bir millete ait olmasına karşın özümseme sonucu kendi kültürlerine ait olduğu kabul edilen yemeklerde bulunmaktadır. Yapılan mülakatlarda da yöreyle ilgi benzer durumlar söz konusu olmuştur.

Iğdır ilindeki yemek kültürü, sekiz ana başlık altında incelenecektir. Bu başlıklar; Çorbalar, et yemekleri, sebze yemekleri, etli dolmalar, pilavlar, hamur işi yemekleri, yabani bitki yemekleri ve reçeller şeklinde sınıflandırılabilir.

3.2.1. Çorbalar

Dovğa (Ayrar aşu)

Ayrar aşının asıl malzemesi pirinç veya kabuğu alınmış olan buğday yani döğmedir. Döğme suda iyice haşlanır ve süzülür. Ardından içerisine mevsimine göre emen kömeci, evelik, yarpız, kişniş, ıspanak, semizotu, salmanca vb. yeşillikler ince bir şekilde doğranarak eklenir. Bu karışım iyi bir şekilde piştikten sonra bir miktar yoğurdun içerisine su, yumurta ve un eklenip karıştırılır. Daha sonra pişmiş olan döğmeye yavaşça dökülür. Kaynayınca kadar karıştırılır. Bu kadar uzun süre karıştırılmasının sebebi çorbanın kesilmesini ve ekşimesini engellemek içindir. İçine nane, pulbiber, soğan ve tereyağı kavrularak eklenebilir. Ayrıca kıyma küçük küçük toplar haline getirilip eklenebilir. Anadolu'nun hemen hemen tamamında rastlanan ayrar çorbası her yörede kendine özgü tatlarla tatlandırılmakta, bazen malzemeleri bazen baharatları değiştirmekte aynı gibi düşünülse de farklılıklar arz etmektedir. Iğdır ilinde ise bu çorba içine katılan evelik, yarpız, salmanca gibi yeşillikler ile diğer yörelerden ayrılmaktadır. Zira Erzurum yöresinde ise aynı çorbada “aş otu” adı verilen maydanoz türü kullanılmaktadır. Azerbaycan'da ise yalnızca pirinçten yapılır.

Helise

Tavuk ya da hindiden yapılan helise; tuz, su ve ölçüğüne göre çiğden bir güvece konulur. Ardından tandırda odun ateşine konur. Uzun bir süre (yaklaşık iki saat kadar) pişer. Malzemeler kaynaşınca kadar iyice pişer ve tandırdan alınır. Sıcak sıcakken içine tereyağı eklenir ve karıştırılır.

Hörre ve Süt Hörresi

Orta Asya Türk mutfak kültürünün ürünlerinden birisini teşkil eden un çorbası, Anadolu'nun farklı yörelerinde farklı yöntemler ve isimler ile yapılmaktadır. Türk yemek kültürünün mirası olarak kabul gören yemeklerinden biridir (Kayserili, 2011: 249). Terlemeyi sağladığından dolayı soğuk algınlığına iyi geldiği düşünülen çorba kış aylarında sık yapılan bir çorbadır. Un ve margarin birlikte kavrulur ve bu karışım

pembeleşmeye başladığında su, tuz ve karabiber eklenir, devamlı karıştırılarak pişirilir. Sıcak tüketilir. Süt hörresi ise bir miktar süte un ile tuz katılarak kaynatılan bir çorbadır. Süt ile yapılan yağ eklenmemektedir.

Kelecoş

Lepe* ve bulgur pişirilir. Küp küp doğranmış patates, kurut, tuz da eklenerek yapılan çorbaya yağda kavrulmuş soğan ve pul biber de eklenir.

Perzana

Margarin, pirinç, kuru erik, et suyu, su ve ince ince doğranmış maydanozlar bir tencereye alınır. Ardından kaynatılmaya başlanır, tuz eklenir. Yoğurt ve yumurta terbiye edilir ve çorbaya eklenir. Biraz daha kaynar ve altı kapatılır.

Pışruk

Bir miktar unun tereyağı kavrulmasının ardından et suyu ve su ile kaynatılarak yapılan bir çorbadır. İçerisine baharat olarak sadece tuz katılmaktadır, istenirse sarımsak eklenebilir.

Sabah Aşı

Iğdır mutfağının eski çorbalarından biri olan sabah aşı genellikle kış mevsiminde yapılır. Çiğden yani olmamış buğdayın dövülmüş hali iyice haşlanır. Bir testi ya da güvecin içine konularak içerisine su, kemikli et ve tuz da eklenip hava almayacak şekilde ağzı kapatılır. Tandıra konulur ve sabaha kadar pişer ve sabah kahvaltı yerine içilir. En önemli özelliği çok fazla pişmesi ve malzemelerin homojenleşmiş olmasıdır.

Gatış Aşı-Soğuk Çorba

Genellikle özel günlerde, düğün, bayram ve taziyelerde yapılan ve soğuk olarak servis edilen bir çorbadır. Su ve pirinç kaynatılır. Haşlanan pirincin üzerine mevsime uygun yeşillikler (kazayağı, kişniş, maydanoz, yarpuz, ıspanak, salmanca, semizotu vb.)

* Nohutun taş değirmende öğütülmesiyle elde edilen kırık parçacıklar. Taş köfte, Kuşbaşı Etli Sebze Dolması, Ekşili Pilav ve Lahana Sarma gibi yemeklerde kullanılır. Iğdır, Azerbaycan ve İran mutfağında sıklıkla karşılaşılan bir gıda türüdür.

ince ince kıyılarak eklenir. Yeşilliklerin de pişmesiyle birlikte soğumaya alınır. Çorbanın üzerine soğumuş et suyu ile çırpılmış yoğurt eklenerek az miktarda karıştırılır.

3.2.2. Et Yemekleri

Bozbaş

Iğdır ilinin yöresel yemeği olarak bilinen Bozbaş Azerbaycan'da özellikle; Kuzey Azerbaycan'da bozbaş olarak adlandırıldığı gibi piti ve şorva olarak da bilinmektedir (Koz, 2003:86). İsteğe göre iri veya ince ince doğranan soğan kemikli kuzu eti (incik seçilebilir) ile kavrulur. İçerisine biraz salça konulur ve bir kez daha kavrulur. Önceden ıslatılmış olan lepe sıcak su ile üzerlerine eklenir (Fotoğraf 3.12).

Fotoğraf 3.12. Bozbaş Yemeğinden Bir Görünüm.

Hepsi bir saat boyunca pişirilir. Ardından patates yemeğe eklenir. Patates ve et pişince bir miktar sarıkök (zerdeçal) ve göz kararı tuz eklenir. Sunum yapılırken derin bir tabağa lavaş ekmeği doğranır ve üzerine yemek eklenir. Bu yemeğin düğünden önceki gün erkek evinde yapılması ve ikram edilmesi bir gelenektir.

Cızdık

Bir miktar koyun kuyruk yağı alınıp temizlenir. Küçük parçalara doğranarak tencerenin içerisine alınır ve altı yakılarak kavrulur. Ardından tuz eklenir. Pembeleşince altı kapatılır. Sıcak yendiği gibi başka yemeklere de eklenebilmektedir.

Ekşili

Kemiksiz et yıkanarak kuşbaşından biraz daha büyükçe doğranarak tencerenin içine alınır. Suyunu çekene kadar lepe ve su eklenerek altı yakılır. Soğan ya da sebze yağla birlikte kavrulur ve içerisine salça veya rendelenmiş domates, tuz, suda eritilmiş olan limon tuzu, sarıkök ve karışımın üstünü geçecek miktarda su eklenir. Pişip suyu çekilince altı kapatılır. Bunlar tencereye alınır ve lepe tam piştiğinde tencerenin altı kapatılır.

İşkembe Kavurma

Su kaynatılır ve önceden iyi bir şekilde yıkanmış olan işkembe bu suya batırılıp çıkarılır. İşkembenin yeşil olan bölgesi bir bıçak yardımı ile kazınıp çıkarılır. Ardından kuşbaşı şeklinde doğranan işkembe haşlanır. Domates, soğan, sivribiber ve patates doğranarak margarinle kavrulur. İşkembe de haşlandıktan sonra sebzelerin içine katılır. Tuz ise patateslerin pişmesinin ardından eklenir, yemek servis edilir.

Mısembe

İsteğe bağlı olarak tavuk veya kırmızı et ile yapılır. Kullanılan etin ağırlığınca soğan büyük büyük doğranır. Yeteri kadar patates de dilimlenir. Bir et, bir soğan, bir patates kat kat tencerenin içerisine döşenir ve göz kararı tuz ilave edilir. Ardından yemeğin üzerini aşmayacak miktarda su eklenir ve suyu çekilinceye kadar pişirilir.

Paça

İneğin veya koyunun ayakları kırılır ve küçültülür. Ardından derileri soyularak temizlenir ve tüylü ise ateşte ütülür, yıkanır. Büyükçe bir tencereye (tandırda pişirilir) veya düdüklüye (ocakta pişirilir) koyulur. Yeteri kadar su koyularak sarımsak ve tuz eklenir. Sonradan limon sıkılır. Kemiklerin kaynamasına iyi geldiği bilindiği için kırığı olanlar sık sık tüketir.

Sac Kavurma

İğdir'da hayvancılık yaygındır ve bu yemek de sıklıkla yapılır. Özel davetlerde ve günlerde pişirilmesiyle beraber Kürt halkında değer verilen misafirlerine verdikleri değeri göstermek amacıyla da yapılır. Kuzu eti yıkanır ve küçük bir şekilde doğranır. Kuyruk yağıyla beraber sacın üstünde yerini alır. Çok da harlı olmayan ateşin üzerine alınan sacın üzerine etler suyunu çekmesinin ardından büyük büyük doğranmış olan soğan ve göz kararı tuz eklenir. Gerekirse biraz daha yağ eklenip karıştırılarak soğanlar iyice kavrulur.

İsteğe bağlı sivribiber ve domates eklenebilir. Et yumuşayınca üzerine sarmısaklı yoğurt dökülerek servis edilebilir.

Sac Kebabı

Sinirlerinden iyice ayrılmış olan et 1-2 gün dinlendirilir. Ardından etler yaprak biçiminde ince ince doğranır ve tuzlanıp sacın üstünde yerini alır. Suyu çekilene kadar pişirilip sıcak bir şekilde sunulur.

Tandır Şiş

Kemiksiz et kuşbaşından biraz daha büyükçe bir biçimde doğranıp ucu çengelli olan bir şişe dizilir. Domates ve sivribiber doğranmadan, bütün bir şekilde başka şişlere dizilir. Tuz da eklenen bu şişler tandırın içerisine sarkıtılır ve pişirilmesinin ardından biberler ve domatesler doğranıp bir tabağa dizilir. Daha sonra pişen etler de aynı tabağın kenarlarına eklenip ayran ile sunum yapılır.

Taş Köfte

Azerbaycan Türklerinin geleneksel yemeklerinden biridir. Et dövme taşında dövülmesinin ardından pirinç, haşlanmış olan lepe, salça ve sıvı yağ eklenir. Maydanozlar da ince bir şekilde doğranır ve diğer malzemelerin içine eklenip hepsi etle beraber yoğurulmaya başlanır. Karabiber ve sarıkök eklenip üzerine yumurta da kırıldıktan sonra et bir kez daha iyice yoğurulur. İyice yoğurulmasının sebebi köftenin pişme esnasında dağılmasını engellemektir. Bu işlem bitince et yaklaşık olarak patates büyüklüğünde köfteler haline getirilir. Bu köftelerin içerisine ekşi kuru erik de isteğe bağlı eklenebilir. Bir taraftan da soğan ince ince doğranır ve margarinle beraber kavrulur. Köftelerin atılıp kaynatılacağı suya salça da eklenir. Salçalı su kaynadığında köfteler eklenip içerisine önceden haşlanmış lepe ve büyükçe doğranmış olan patates eklenir (Fotoğraf 3.13).

Fotoğraf 3.13. Taş Köfte.

Tavuk Şorva-Tavuk Bozbaşı

Bir süre haşlanan lepeye tavuk parçaları, patates, rendelenmiş domates ve biber katılarak pişirilen yemeğe yağda kavrulmuş salça, soğan, su ile sarı kök eklenerek pişirilen bir yemektir.

Zeğme

Genellikle büyük davetlerde ve özel günlerde yapılan bir yemektir. Yıkanan ve tuzu eklenmiş olan et uzun bir süre (birkaç saat) haşlanır. Bir yandan hem süzme pilav yapılır hem de çekirdeği olmayan kuru üzümler yağda kavrulur. Bir et, bir pilav kat kat büyükçe bir tabağa dizilir ve üzerine üzümler eklenerek misafirlere sunulan bir yemektir.

3.2.3. Sebze Yemekleri

Yağ Şorvası

Yağda kavrulan salça ile kabuğu soyularak doğranmış domatese patates, pirinç, su ve tuz eklenerek hazırlanan bir yemektir.

Soğan Yahnisi

Birkaç tane soğan büyük büyük doğranarak tereyağında kavrulur. Ardından üzerine su eklenerek pişirilir. Pişmiş olan eppek aşı derin bir tabağın içine koyulan lavaş ekmeğinin üzerine dökülür. Yeneceği zaman çökelek dökülür.

3.2.4. Dolmalar

Etlı Sarma

Haşlanan lepeye dereotu, maydanoz, soğan ince bir şekilde doğranır. Ardından ayçiçek yağı, kıyma, pirinç, karabiber katılarak hazırlanan harç yoğurularak iç hazırlanmış olur. Haşlanan salamura yapraklara hazırlanmış olan iç konularak sarılır. Ardından göz kararı tuz, sarıkök, margarin, salça ile beraber tencerenin içerisindeki sarmaların üzerine gelecek kadar su ilave edilerek pişirilir. Sarmısaklı yoğurtla birlikte yenir.

Lahana Sarması

Kıyma, pirinç, sarımsak, önceden haşlanmış olan lepe, biber salçası, domates salçası, yağ, tuz, karabiber, nane karıştırılarak hazırlanan iç malzeme haşlanan lahana yapraklarına sarılır. Sarmaların üzerine gelecek kadar salçalı sos ve yağ ilave edilerek

pişirilir. Önceden lahana bohça biçiminde ve büyük bir şekilde sarılırdı. İçerisine de birer ekşi kuru erik eklenirdi.

Karabadımcı dolması

Bir kilo et küçük küçük doğranır ve birkaç tokmak dövülür. Bir baş soğan kıyılır, önceden biraz haşlanan lepe, aynı oranda pirinç, tuz, salça ve sarıkök katılarak yoğrulur. Patlıcanların yüzü soyulmadan haşlanır. Patlıcanların siyah suyu iyice akıtıldıktan sonra oyularak harç doldurulur ve birer tane üzerlerine karanfil koyularak tencereye dizilir. Sıcak su dökülerek kaynatılır.

3.2.5. Pilavlar

Börülceli Bulgur Pilavı

Bulgur, yağ, tuz ve su eklenerek pişirilmeye bırakılan pilavın, pişmesine yakın ayrı bir kapta haşlanan börülcenin de eklenmesiyle yapılan bir pilavdır.

Etlı Bulgur Pilavı

Öncelikle kemikli etin kavrulmasının ardından haşlanır. Bulgur ise etlerin yumuşamasının ardından katılarak pişirilir. Bir tavada dağlanan tereyağı da pilav suyunu çektiğinde eklenir.

Evelikli Bulgur

Evelik temizlenip, küçük bir şekilde doğranarak eritilmiş yağ ile su eklenerek bir miktar pişirilir. Bulgur ise suyun kaynamasının ardından tuz ile birlikte eklenerek pişirilir.

Ekşili Pilav

Et yemekleri bölümündeki ekşili bu pilavın üzerine sos olarak da kullanılır. Ayrıca bu pilav süzülme ve kavrulma olarak 2 şekilde yapılır.

Süzülme Yöntemi ile: kaynamış suya pirinç ile tuz eklenir ve pirinci tam olarak pişmeden önce altı kapatılıp süzülür. Ardından süzülmüş olan pilav kısık ateşteyken üzerine eritilmiş yağ eklenir. Pilavın üzerine bir bez ya da kağıt konularak ağzı örtülerek dinlendirilir. Bu dinlendirme işlemi közün üzerinde yapılmasından dolayı oldukça zahmetli bir iştir. Sunumda üzerine ekşili dökülür.

Kavurma Yöntemi ile: Ateşte kızan yağa pirinç eklenerek kavrulur. Soğuk veya kaynamış su ve tuz pirincin üzerine eklenir. Dinlenmesi için ocağın altı kısılarak bekletilir. Sunumda üzerine ekşili dökülür.

Erişteli Pilav

Pirinç veya bulgurun yağda kavrulmasının ardından erişte, su ve tuzu eklenerek pişirilir. Diğer yandan da bir tavada dağlanan tereyağı pişmiş olan pilavı üzerine dökülür.

Kayıslı Pilav

Pirincin yağda kavrulmasının ardından su, tuz ve kuru kayısı eklenerek pişirilir. Kuru kayıslı pilavın yapılması bölgede bol miktarda kayısı olmasına bağlanmaktadır.

Keklikli veya Tavuklu Pilav

Keklik veya tavuk eti alınarak haşlanır. Ardından et kemikli halde parçalanır veya et didilir. Pirinç veya bulgur tereyağında kavrulup etin haşlanmış olduğu su ve tuz eklenerek pişmeye bırakılan pilava et de eklenip altı kısılarak pişirilir.

Not: Lepe ile de yapılmaktadır. Eğer eklenecekse yaklaşık 3 saat önceden lepe su içerisinde ıslatılmalıdır ve süzülerek etin de olduğu pirincin veya bulgurun içerisine eklenir.

Domatesli Çeyme

Bir baş soğan ince ince kıyılır ve yağda kavrulur. Küp küp doğranan domatesler de eklenerek biraz kavrulur. Su eklenerek bir taşım kaynatılan yemeğin içine pirinç ve tuz eklenerek demlenmeye bırakılır.

Zibilli pilav

Bu pilav 21 Mart'ta yani Nevruz'da yapılan önemli bir yemektir. Yeşil mercimek kaynatılarak suyu süzülür. Ayrı bir tencerede kaynayan suya pirinç eklenir, pirinçler biraz yumuşadıktan sonra içine erişte, haşlanan mercimek ve maş eklenerek. Pişmeye bırakılır ayrı bir kaptaki 2 yumurta çırpılarak 2 kaçıktaki yapılan pilavdan eklenir ve kızgın yağda pişirilir. Yapılan pilavın tamamı pişen yumurtanın üzerine dökülerek demlenmeye bırakılır.

Mercimekli Pilav

Yıkanan pirinç veya bulgurun yağda kavrulmasının ardından yeterli miktarda su ve göz kararı tuzu ve önceden haşlanmış olan yeşil mercimek (lepe veya nohut da olabilir) katılarak pişirilir.

Kuru Üzümlü Süzme Pirinç Pilavı

Yarım saat suda bekletilen pirinçler kaynar suya eklenerek haşlanır ve süzülür. Pilav, üzerine tereyağı dökülmesinin ardından demlenmesi için bırakılır. Yağda kavrulan çekirdeksiz kuru üzüm, pilav karıştırılıp sunumu yapılır. Nevruz Bayramı'nda yapılan önemli bir yemektir (Fotoğraf 3. 14).

Fotoğraf 3.14. Kuru Üzümlü Süzme Pilav ve Kavut.

Sütlü Pilav

Bir tencerenin içerisine su, süt, margarin ve tuz eklenir. Ardından tencerenin altı yakılarak bu malzemeler kaynatılır. Pirinç eklenerek altı kısılarak demlendirilir.

3.2.6.Hamur İşleri (Tatlılar, Börekler, Ekmekler)

Egirdek

İğdır ilinin en ünlü hamur işlerinden birisidir. Tutulacak olan hamur biraz un, maya, su, süt ve sirke ile hazırlanarak yoğrulur. Mayalanmaya bırakılan hamur daha sonra yaklaşık ceviz büyüklüğünde kuntlar elde edilir. Bu kuntlara rulo şekli verilip kızgın yağa atılır. Kızarmasının ardından üzerine toz şeker veya şimdilerde daha çok tercih edilen pudra şekeri dökülür. Nevruzda yapılan geleneksel yemeklerdendir.

Fetir

Süt ile ezilen kuru maya ve tuz unun içerisine konulup yoğrularak mayalanmaya bırakılır. İç için tereyağı eritilip üzerine un eklenerek kavrulur ve pembeleşmeye başladığı sırada şeker katılıp az miktarda su eklenip yumuşak kıvamda bir hamur elde edilir. Mayalanmış olan hamur ise yaklaşık yumruk boyutlarında bezeler haline getirilir. Bu bezelerin elle hafif açılmasının ardından içerisine iç eklenip bir kez daha beze haline getirilir. Ardından yoğurdun içerisine yumurta sarısı eklenerek ince bir şekilde açılmış olan hamurun üzerine sürülür. Pişirme işlemi tandıra yapıştırılarak yapılmaktadır.

Gayganak

Bir miktar yağın eritilmesinin ardından istenen sayıda yumurta katılarak pişirilir. (un da karıştırılabilir) pişmesinin ardından üstüne toz şeker dökülerek yenilmektedir.

Hasıda-Hasude

Yörede oldukça sevilmesiyle beraber güç toplamak için yeni doğum yapmış kadınlara yedirilir (Şen, 2012: 147). Birkaç kaşık un suda eritilip muhallebi kıvamına getirilerek bir miktar yağda kavrulmuş olan şekere eklenir. Hızlı bir şekilde karıştırılır. Bunun nedeni de topaklanmasını önlemektir. Kızarmasının ardından yağı da üzerine çıkınca altı kapatılır.

Helva

Un içine süt veya su eklenip yoğrularak xıluluk ismi verilen mercimek kadar parçalara ayrılır. Ardından hazırlanmış olan parçalar birkaç dakika yağda hızlı bir şekilde kavrulur. Biraz daha un katılır ve renginde değişmeler oluncaya kadar kavrulan helvaya şekerli su ilave edilerek suyunu çekinceye kadar bekletilir.

Omaç Helvası

Un az miktardaki su ile ovalanır. Ardından elekten veya kalburdan geçirilir. Büyük ve küçük parçalar birbirlerinden ayır edilir. Bir tencere içerisine margarin eklenerek eritilir. İlk olarak iri parçalar katılıp kavrulur ve pembeleşince küçük parçalar katılıp hızlı hızlı karıştırılır. Hızlı karıştırılmasının sebebi ise dibinin tutmasını engellemektir. Karışım kahverengileşince önceden hafif ılık suda eritilmiş olan şeker una eklenir. Katılaşınca kadar pişirilir.

Ter helva

Su un ve birazcık tuz çırpılır. Bulamaç haline gelen malzeme kızgın yağa eklenir. İçine bir tutam sarıkök atılarak yağı üstüne çıkıncaya kadar karıştırılır. Daha sonra kısık ateşte altı kazmak tutuncaya kadar pişirilir. Daha sonra tabağa alınarak kepleme dökölerek servis edilir.

Döğme

Tandırda yeni ıkımış olan, teptepe adlı kalın bir ekmeğin içerisine tereyağı katılıp parçalanır ve ezilir. Tulum ökeleği eklenerek servis edilir.

Kavut

Susam ve buğday birlikte kavrulur, daha sonra un haline getirilir. Üzerine önceden hazırlanmış olan şekerli su ilave edilir. Yoğrulur ve küçük parçalar halinde servis edilir. Bereketi temsil etmesi nedeniyle yöre halkı tarafından Nevruz kutlamalarında ikram edilir.

Kaysafa

Eritilmiş tereyağına bir gün önceden suda bekletilmiş olan kuru kayısılar eklenir. Kayısılar yumuşayana ve suyunu çekene kadar pişirilir. Sulu bırakılan kaysafa ise kırılmış lavaş üzerine eklenerek servis edilir.

Kete

Bir miktar un, bir tutam tuz, maya ve su yoğrulur. Hemen hemen kulak memesi yumuşaklığına geldiğinde mayalanmaya bırakılır. Mayalanınca cevizden biraz daha büyük bezelere bölünür. Bunlar ince ince oklavayla açılıp yağlanırlar. Üst üste 5 kat yufka konulur ve oklavayla açılarak bir bütün haline getirilir. Kete içi olarak murtoğa* daha öncesinden hazırlanır ve yufkaların içine katılır. İstenilen biçimde şekillendirilip (yuvarlak, oval, zarf) fırınlanır.

Salmanca ketesi

Ayıklandıktan sonra küçük küçük doğranan salmanca soğan, tuz ve pul biberle iyice ovalanarak kete hamuru mayalanana kadar dinlendirilir. Mayalanan hamur orta

* Yağda un pembeleşmeye yakın kavurması.

büyükölükte kündelere ayrılır ve elle açılan hamurun içene hazırlanan karışım konularak kapatılır. Tekrar elle biraz açılarak tandıra vurulur. Sıcakken üzerine yağ sürölerek servis yapılır (Fotoğraf 3.15).

Fotoğraf 3.15. Salmanca Ketesinden ve Tandırdan Görünüm.

Kıllor/Binsel

Yayladan ovaya göç edenler tarafından sıklıkla yapılan özel bir ketedir. Tereyağı eritilip sade yağ halini alır. Bir avuç şeker, un, maya, biraz sade yağ ve sütle hamur yoğrulur ve yağlı bir tepsiye el ile yayılır. Kaşıkla desen verildikten sonra üstüne saç kapatılır. Özellikle kermenlerden oluşan bir ateş yakılır, üstü saç ile kapatılmış tepsi harlı ateşe konur ve üstü köz ile iyice kapatılır. İyice pişen kete aylarca bozulmadan taze kalır.

Balık Çöreği

Kuzu eti orta büyüklükte doğranır içine tuz atılarak kısık ateşte kendi kuyuyla haşlanmaya bırakılır. İyice haşlanan et didilerek sarıkök katılır. Diğer tarafta mayalanan hamur orta boy kündelere bölünür, elle açılarak içine etli harç konularak poğaçaya şeklinde kapatılır. Tepsiye dizilen çörekler yoğurt ve yumurta karışımı sürölerek tandır içine oturtulan teneke üzerinde pişirilir. Ayrıca bu yemek Rus mutfağında kılçığı temizlenmiş balıktan yapılmaktadır. Eski dönemlerde Iğdır'da da balık etinden yapıldığı ama kırmızı etle daha güzel olduğu için koyun etini tercih ettikleri söylenmektedir.

Kuymak

Kısık ateşte un, tereyağı ve margarinle hızlı hızlı kavrulur. Un hafif pembeleşince sarıkök ve su eklenip karıştırılır. Sonunda suyu çekilip yağı üstüne çıkınca altı kapatılıp sunum yapılır. Sunumunda üstüne karanfil, karabiber, kepleme*, sarıkök ve tarçın dökülür.

Mafış

Yeterince yoğurt, yumurta, un ve bir bardak su ile hamur yapılır. orta büyüklükteki kündelere bölünür. Oklavayla açılan hamur bardak ağzıyla kesilerek kızartılır ve isteğe göre toz şekeri serpilir.

Nazıknan

Muhallebi kıvamına erişene kadar karıştırılan yağ, un, tuz, süt veya su sacın üzerine azar azar dökülür ve alt üst edilir. Krep gibi olana kadar pişirilir. Sunumda arasına peynir ile çökelek konur.

Serun

Yeni pişmiş lavaşlar dar şeritler halinde kesilerek rulo haline getirilir ve tabağa dizilir. Üzerine sıcak su gezdirilir ve suyun fazlası tabaktan süzdürülür. Ardından üzerine yoğurt ve tereyağı dökülerek servis edilir. Bunun yanı sıra serun lavaş parçalarından da yapılabilir.

Haşıl

Bulgur iyice yıkanıp su içerisinde kaynatılır. Bu sırada bir miktar un yemek kaşığı ile yavaş yavaş eklenir ve karıştırılır. Kıvama erişince tabağın üstüne konur ve orta kısmı derinleştirilir. Diğer taraftan bir tavanın içerisinde dağlanmış olan tereyağı bu derinliğe dökülür ve tabağın kenarlarına sarımsaklı yoğurt eklenir.

Hengel

Kulak memesi kıvamından birazcık daha sert hale gelecek olan hamur bir miktar un, bir tutam tuz ve su ile yoğrulup yaklaşık bir saat kadar bir sürede dinlendirilir. Ardından kuntlara ayrılıp ince ince açılır. Kaynamakta olan tuzlu suyun içerisine küçük

* Nebat şekerinin toz hali, İran'dan gelen bir karışım ismidir.

karelere bölünerek bırakılır. Haşlanmasının ardından sudan çıkarılıp sarmısaklı yoğurt ve bir tava içerisinde dağlanmış olan tereyağı üzerine dökülür.

3.2.7. Yabani Bitki Yemekleri

Guzu kulağı, iravan yemliğı, kazayağı, kuş eppeğı, meleçöyüt, salmanca, yarpız, yemlik, godin, reyhanmerze, sarıkök, evelik, maş şifalı olup yenilen otlardır. Ayrıca salmanca ve kazayağı tıpkı ıspanaktaki gibi pişirilerek tüketilmektedir. Yöre de çokça bulunan bu bitkiler yemek kültüründe önemli yer tutarlar. Birçok yemek de adı geçen bitkilerdir. Iğdır'da çokça bilinen ve tüketilen bazı bitkiler ve halk dilinde isimleriyle kullanılan bazı bitkiler ise şöyledir: sarması yapılan Bejek, geniş yapraklı bir bitkidir. Perpedikan ise kırlarda bulunan ve tuzlanarak yenilen bir ottur. Koçotu hoş kokulu olmasıyla birlikte salata ve köftelerde kullanılır. Meleçöğürt yeşil soğana benzeyen bu bitkinin sulu yemeğı, kavurması yapılmasının yanı sıra çiğ olarak da tüketilmektedir. Sebzi taze sarımsağı benzeyen bu ot salatalarda, gatık aşında ve pilav başında kullanılmaktadır. Yarpuz, yabani nane olarak bilinir ve nane yerine kullanılır. Salatalarda ve yemeklerde sıkça kullanılan yarpuz aynı zamanda mide ve bağırsak hastalıklarının tedavisinde de kullanılmaktadır (Sürmeli, 2011: 41-42).

Çiriş

Zambakgillerden beyaz çiçekli bir bitki olan çiriş bitkisinin taze yaprakları pişirilerek yemek yapılmaktadır. Mayıs haziran aylarında pazarlarda satılmaktadır. Çorbası ve kavurması yapılmaktadır. Ödem atıcı özelliğı sebebiyle halk hekimliğinde de kullanılmaktadır.

Omacası

Yaklaşık bir demet olan evelikler iyice temizlenip yıkanır. Ardından ince bir şekilde kıyılır ve margarin, salça, bürölce ve tuz eklenerek üstünü biraz fazla aşacak miktarda su eklenir. Dödüklü tencerede pişirilir (Fotoğraf 3.16).

Fotoğraf 3.16. Omaçaşı Yemeğinden ve Salmancadan Bir Görünüm.

Çaşır kavurması

Yaprakları çok parçalı bir bitki olan çaşırdan turşu yapılmaktadır. Turşu yapıldıktan sonrada fazla tuzu alınarak kavrulabileceği gibi turşu haline getirilmeden de kavrulabilmektedir. Çaşır sıcak suyla yıkanıp iyice sıkıldıktan sonra yağda kavrulur. Mide ve şeker hastalığına iyi geldiği için halk hekimliğinde de kullanılır (Sürmeli, 2011: 38).

Cıvır

Pirinç ile kazayağı iyice temizlenir. Kazayağı ince ince kıyılır, pirinç, margarin ve tuz eklenir. Ardından üzerini biraz aşacak kadar su konur, pişirme işlemi gerçekleştikten sonra üzerine yumurta kırılır.

Göbelek (mantar) yemeği

Kır ve ormanlarda bulunun bir mantar cinsi olan göbelekten çok çeşitli yemekler yapılır. Mantarlar yıkandıktan sonra doğranarak tavada kızdırılan yağa bırakılır. Suyunu salmaması için kapağı kapatılmaz. İyice kızaran mantarların üzerine tuz ve yumurta çırpılarak eklenir. Soğanlı salçalı sulu yemeği de yapılmaktadır.

Salmanca

Salmanca iyice temizlenir. Küçük bir şekilde doğranır ve suyun içerisinde pişirilir. Salmancalar pişince sıkılır ve suyu çıkar. Bir taraftan da margarin bir tavada eritilir ve salmancalar da eklenip kavrulur. Bu işlem bittiğinde yumurta eklenir (Fotoğraf 3.12).

3.2.8. Reçeller

Patlıcan Reçeli

Küçük patlıcanlardan yapılan reçel, yapılmadan bir gece önce sönmemiş kireç suyunun içerisine konulur. Suyun içerisine zey eklenir ve kireçli sudan bir gece sonra çıkarılmış olan patlıcanlar bazı yerlerinden delinip bu suda kaynatılır. Tam olarak pişmeden alınarak soğumaya bırakılır. Ardından biraz sıkılıp siyah renkteki suyu çıkarılır ve şekerli suda kaynatılır. Limonun suyu sıkılarak biraz daha kaynatılır. Patlıcanlar şeffaf renge gelip kıvamı da tutturulduğunda altı kapatılıp sıcak haldeyken kavanoza koyulur (Fotoğraf 3.17).

Fotoğraf 3.17. Patlıcan Reçelinden Görünümler.

Etnografyanın geleneksel kültürün önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel beslenme biçimleri, kültür turizmine kaynaklık edebilecek süreçlerin başlarında yer almaktadır. Çünkü beslenme sürekli bir olgudur. Çevreden gelen olumlu ve olumsuz kültürleşmelerden çok çabuk etkilenir (Kadıoğlu, 1997: 7). Dağdeviren'e (2010) göre kültürel etkileşim yolu ile yaşanan topraklarda farklı yemek çeşitleri ve sofr kültürleri ile karşılaşmış ve onlardan bir kısmı özümsemiştir. Türk yemek kültürünün olumsuz şartlardan etkilenmemesi için çeşitli tedbirler alınmalıdır. Özellikle geleneksel yemeklerin korunması amaçlanmalıdır. Bu amaçla gençlere, Türklerin kültürel zenginlikleri hakkında geniş bilgiler verilmeli, geçmişten gelen değerlerin kültürel miras

olarak görülmesi hakkında eğitilmeli ve geleceğe taşınmasının gerekliliği konusuna önem verilmelidir (Aktaran: Kayserili, 2011: 246).

Yöresel yemeklerin kültür turizmine katkısı mümkündür. Yöresel yemekler ait olduğu ülkenin mutfak kültürünü yansıtır, tanıtımını üstlenirken aynı zamanda turistik seyahat amacıyla gelen insanların yöre halkıyla aynı sofrayı paylaşması sonucu birlikteliklerin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Aydoğdu ve Mızrak, 2017: 23).

3.3. GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ

Giyim kuşam; coğrafi şartlar, cinsiyet, yaşam tarzı ve kültürün etkisiyle tarih boyunca değişime uğramıştır. Giyim kuşam olgusu ilk olarak insanların olumsuz iklim şartlarından korunma ihtiyacıyla başlamıştır. Başlangıçta bitkisel malzemeler ile hayvanlarının postlarından yararlanılmıştır. Ardından bitkisel ve hayvansal liflerle tekstil yüzeyleri oluşturulmuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde devletleşme ve gelişen teknolojiyle birlikte yaşanan diğer önemli gelişmeler de kuşkusuz insanoğlunun giyim kuşamında kendisini hissettirmiştir (Gökçe, 2016: 422). Ekonomik durum ve hiyerarşik yapı da giyim kuşam kültüründe belirleyici olmuştur (Türkoğlu, 2002: 4-5).

Başta doğa koşullarından korunmak amacıyla kullanılan giyim eşyaları zamanla sosyal, ekonomik, dini ve kültürel değerlerden etkilenmesiyle bölgesel ve milli özelliklerini yansıtmıştır. Giyim kuşam, insanoğlunun ilk ürettiği maddi kültür öğelerinden birini oluşturur (Tezcan, 1983: 255). Dünyanın birbirine çok uzak yörelerde benzer doğa şartlarında yaşayan insanlar ve toplumlar, birbirlerine yakın içgüdülerle benzer davranışlar ve eğilim sergilemektedirler. Hangi uygarlık ya da milletin hangi giyim kültürünün etkisinde kaldığına bakıldığında, aynı coğrafi bölgede etnik yapılar değişse de bölgenin doğal çevre özellikleri, insanları benzer giyim tarzına zorladığı görülmektedir (Bursalıgil, 2009: 5). Örneğin, milli ve dini inanışları ne şekilde olursa olsun, soğuk iklim koşullarının hüküm sürdüğü bölgelerde yaşayan insanlar, yünlü ve kalın giyecekleri tercih etmek zorunda kalmışlardır. Geleneklerine ya da inançlarına göre giysinin şekli, dikimi, rengi, kullanış biçimi farklılık gösterse de giysiyi oluşturan malzeme aynı olmaktadır (Kayserili, 2011: 197).

Giyim kuşamın, örtünmek ve olumsuz hava şartlarından korunmanın yanında topluluk içerisinde kişilerin statülerini belirlemede önemli bir gösterge olmuştur. Çünkü insanların ve toplumların kimliklerini yaşam tarzlarını yansıtan unsurlardan biride kıyafetlerdir. Her toplumun ve her yörenin kendine özgü kültürü olduğu gibi bu özgün

kültüre ait giyim kuşamlar da bulunmaktadır. Toplumların kullandıkları kıyafetlerin kumaşın türünden kullanılan malzemesine, inceliğinden kalınlığına, kullanılan renklere, uzunluğundan kısalığına kadar her yönüyle hem yaşadıkları çevre şartlarının hem de bu çevrede yaşayan insanların yaşam tarzlarını yansıtmaktadır.

Giyim endüstrisinin gelişerek büyümesi moda sektörünün gelişimi ile doğru orantılıdır. Giyim kuşam modanın kaprisine uymakta ve sürekli değişmektedir. Yerel giysiler de ise gerek genel kesim gerekse görünüş itibarıyla değişmez. Sadece kullanılan kumaşın ucuz veya pahalı, ek süslemelerinin şatafatlı veya sade olmasına göre küçük değişiklikler söz konusu olmaktadır (Hamdi ve Launay 1999: 7). Uluslararası ticaretin, rekabetin ve sanayileşmenin artmasıyla birlikte toplumların giyim tarzlarında dini ve kültürel etkilerin gitgide etkisini kaybettiği, yerlerini ise tüm dünyada görülebilecek giyim tarzına bırakmıştır. Günümüzde bütün dünya hızlı bir şekilde aynı türde beslenen yine aynı türde ve markada giyinen bir kültüre doğru gitmektedir (Koca, Koç, Vural, 2007: 793). Giyim kuşamda erkeğin ve kadının seçtiği kıyafetlerde kullanılan kumaşın türü, biçimi, rengi, hatta sokağa çıkıldığında kullanılan aksesuarların şekli dahi o dönem içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik değişimin ortaya koymaktadır (Yağcı, Genç, 2007: 229; Kayserili, 2011: 197).

İnsanların kişilik yapıları ve toplumdaki statüleri de yine giyim kuşam kültüründe belirleyici olmaktadır. Özellikle neşeli, hayata pozitif bir bakış açısı geliştiren kişilerin rengârenk giyindikleri, farklı giyim tarzları yarattıkları ve kullandıkları aksesuarlarla dikkat çektikleri görülür. Kişilik olarak daha soğuk, ciddi bir tutuma sahip olan insanların ise daha koyu renkli ve gösterişten uzak kıyafetler giydikleri gerek kişilikleri gerekse statüleri nedeniyle bu giyim tarzını benimsedikleri görülmektedir.

Türkler yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlayarak kültürlerini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Orta Asya'da giyim kültürleri de bu yönde gelişme göstermiştir. Bozkır Türk giyim eşyalarının başlıca malzemesi, sığır, koyun, kuzu, tilki ile az miktarda ayı derisi ile keçi, koyun, deve yünüydü. Eski Türkler bez dokuyup giyecek için kendir yetiştirirlerdi. (Kafesoğlu 2014: 319-320). Orta Asya'da zorlu iklim şartlarında konargöçer yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan Türklerin giyim kuşam kültürleri içerisinde yün ve keçe önemli bir yere sahip olmuştur (Begiç, 2016: 287). Avladıkları ve yetiştirdikleri hayvanların yün ve derilerinden yararlanarak iklim şartları ve yaşam tarzına uygun giysiler yapmışlardır. Göçebe olarak yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan halkın kullandığı kıyafetlerin gösterişten

uzak ve sade gündelik hayatta rahat hareket edebilecek özellikte olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı avladıkları hayvanların kürk ve derileriyle, yetiştirmiş oldukları koyun yünlerinden, derilerinden palto, ceket, çizme, çorap, ayakkabı, pantolon ve şapka (Börk) gibi giyim eşyaları yapmışlardır. Günümüzde hem erkeklerin hem de kadınların giydiği pantolon Türkler tarafından üretilmiştir. Türklerin göçebe hayat tarzından ötürü ata binmek önemli bir faaliyet olup pantolonun üretimini zorunlu kılmıştır (Tezcan, 1983: 259). Pantolonları tamamlayıcı olarak ise *caket* (ceket) adı verilen üst dış kıyafeti de tasarlanarak, Türk giyim kültüründe önemli bir yer kazanmıştır. Türklerin yapmış olduğu yeniliklerden bir diğeri ise, diğer kavimler ceketlerini kopçalarla tutturlarken, Türkler düğme ile tutturmuşlardır (Kafesoğlu, 2014: 319). Türklerin iç giyimi oldukça eskiye dayanan bir kültür olup, hayvan yününden elde edilen ipliklerle dokunan yün içlikleri tercih etmişlerdir. Türklerin giyim kuşam kültüründe başlıklarında önemli bir yeri vardır. Başlarına *kalpak* denilen deriden yapılmış özel bir başlık takmışlardır. Kalpak, Orta Asya'dan Avrupa'ya ardından tüm dünyaya yayılmıştır. Bununla birlikte Kırgızlar ve Oğuzlar ise keçeden yapılan kalın başlıklar kullanmışlardır. Günümüzde kırsalda ve şehirlerdeki yaşlıların başlarına takmış oldukları başlık çeşitlerinin, bu kültürü devamı niteliğini taşımaktadır (Kayserili, 2011: 201-203).

Türklerin Orta Asya'da başlayan giyim kültürü İslamiyet'i kabul edip Anadolu'ya gelmeleriyle farklılıklar kazanmıştır. Ancak Orta Asya'da, Anadolu'da ve diğer bölgelerdeki Türk devletlerinde ve topluluklarında, dokumacılık faaliyetlerinde işlenen motiflerin oldukça benzer olduğu kültürel birlikteliğin devam ettiğinin en güzel kanıtını oluşturur (Görgünay ve Kırzioğlu, 1993: 192). Türkler, geniş bir coğrafyaya hâkimiyet sağladıkları için birbirinden çok farklı toplum ile kültürlerle karşılaşmışlardır. Bu toplumlar ve kültürlerle kültürel alışverişler yaşanmıştır. Bu durum ise Türk kültürüne dinamik bir yapı kazandırmıştır. Orta Asya'da şekil kazanan Türk giyim kuşam kültürü, ana hatlarının yanında en ince detaylarına kadar Anadolu'ya taşımıştır (Kayserili, 2011: 204).

Giyim kuşam kültürüne bakıldığında Azerbaycan Türklerinin tarihi ve milli kültürüyle ilgili temel özelliklerinden biri de milli giysilerdir. Azeri Türkü kimliğini ortaya koyan ve en güzel yansıtan vasıflardan biri milli kıyafetleri olmuştur. Kendi tarih ile kültürünü ve farklı kültürel öğeleri bir arada bütünleşerek şekillenen Azerbaycan Türklerinin giyim kuşamı, çok çeşitliliği ve zenginliğiyle ilgi odağı olmuştur. Gerek

işlemeleri gerek kullanılan kumaş ve malzeme kültürün harmanlanmasıyla dünya üzerindeki giyim kuşamlar içinde göz dolduran bir niteliğe sahiptir. Genelde ipek kumaştan dikilen işlemeli kıyafetlerden oluşmaktadır. Başlıca ipek kumaş üretim merkezine yakınlığından ticaret yolu üzerinde yer almasından dolayı kıyafetlerin ipek kumaşlardan yapılmasına olanak sağlamıştır. Kadın giysileri genellikle tirme, ipek ve kadifeden yapılırken erkek giysileri ise yerel üretilmiş ya da ithal edilen yün kumaşlardan yapıldı. İç giyimde kadında da erkekte de pamuk ve keten ürünler kullanılır, zenginlerse ipek kullanmayı tercih ederlerdi. Aynı zamanda bu yöresel kıyafetleri daha çok elde dikilip elde işlendiği görülmektedir (Bayraktar, 1999: 54). Bu kıyafetlerin üzerinde yer alan süslemeler, sanat ve dokuma giysilerde Azeri Türkü'nün milli özelliklerini yansıtır.

Kadın kıyafetlerinin erkek kıyafetlerine göre o günkü modaya daha uygun, süslü ve zevkli hazırlanmıştır. Yine genç kızların ve kadınların giydikleri kıyafetler birbirinden ayrılmaktadır. Kadın ve erkeğin giymiş olduğu parçaların farklı olması gibi bazı parçalar da gençten yaşlıya, kızıdan geline göre farklılıklara sahiptir. Örneğin, erkek giysileri ise sınıfsal açıdan da özellikler taşımaktadır. Giyim biçimi onun sahibinin aile durumunu ve yaşını da yansıtır. Bekâr kızların kıyafetleri evli olan kadınların kıyafetlerinden farklıdır. Genç bekâr kızlar daha güzel ve süslü kıyafetler giyerler (Abdullayeva, 2011: 137).

Azeri Türkleri giyim kültüründe yöresel kıyafetler, omuz ve bel giyimi olarak ikiye ayrılırlar. Hem erkekler hem de kadınlar için üst ve alt giysilerden oluşmaktadır. Üst giyimlerinde genelde işlemeli gömlekler, kaftanlar ve başörtüleri yer alırken, kadınlarda alt bölgede ipektan tuman (etekler), erkekler de ise şalvar (pantolon) ve uzun çizmelerden oluşmaktadır (Mammadova, 2015: 848). Millî kıyafetleri, başlık (Azerbaycan'da papak/kalpak denilir), çeşitli terlik, ayakkabı ve çizmeyle tamamlanır. Yörede yetiştirilen koyunların, yününden faydalanarak yün ipliklerle ve ayrıca ipek ipliklerle farklı desenlerde örülmüş çoraplar giyilir. Genel olarak karasal iklimin etkili olduğu Iğdır'da kışın hava sıcaklıklarının eksilere düşmesine karşı sıcak tutan bu yün çoraplar daha çok tercih edilmektedir. Kırsalda oturan kadınlar dışarı çıkarken başlarına yaşmak bağlarlar. Bu durum dini inanışın ve mahremiyetin giyime etkisini göstermektedir. Cepken ve arkalık üstünden bele gümüş ya da altın kemer takılır. Üzerine gümüş parçalar dikilmiş olan deri kemerler çok sık kullanılandır (Bayraktar, 1999: 56).

Azerbaycan Türklerinin giyim kuşamı kendini, bayram ve merasim kıyafetlerinde daha net göstermiştir. Özellikle halk oyunlarında kullanılan dans kıyafetleri özel olarak tasarlanmakta ve dans birlikte sunulmaktadır. Dans Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ve toplumsal ifade biçimlerinden birini teşkil eder. Bundan ötürü Azerbaycan Türklerinin dans tarihinde giyim kültürü de son derece önem arz etmektedir. Çoğunlukla Azerbaycan ve Kafkasya'nın etkisini göstermiş olduğu yöre kültüründe kıyafetler de payına düşeni almıştır. Halk oyunlarında önemli olan giyim kuşam kültüründen Iğdır yöresi de etkilenmiştir. Bu kültürlerden alınan parçaların bazıları yörenin iklim koşullarına, yaşayış biçime göre uyarlanmış, bazılarının zevke göre renkleri değiştirilirken bazılarıysa aynı şekilde korunmuştur.

3.3.1. Erkek Kıyafetleri

Yöresel olarak kullanılan erkek kıyafetleri siyasi-iktisadi yapının etkisinde kalmıştır. Üst giyim olarak uzun kollu, bedene oturan kalın kumaşlardan dikilmiş olan çuha giyilmektedir. Kıyafeti giyen şahsın yaşına göre çuhanın uzunluğu ve rengi farklı olmaktadır. Gençler kısa boylu ve açık renkte çuha giyerlerken çuhanın altına ise uzun ve kaliteli yünden dokunan şalvar giyilirdi. Çuhanın, abanın ya da kürkün altından bedene oturan, uzun ve dar kollu arkalık giyilir. Ön tarafı ipekli ve başka kumaşlardan yapılmış düğmelerle iliklenerek üstüne belden kuşak ya da ince kemer sarılırdı (Fotoğraf 3.18). Başa, yüksek, kenarı yukarı katlanmış külâh (başlık), deriden dikilmiş börk veya papak giyinilirdi (Mammadova, 2015: 852).

Fotoğraf 3.18. Erkek Geleneksel Kıyafet Örnekleri (Cepken, Üst Köyneği, Kalpak, Çizme).

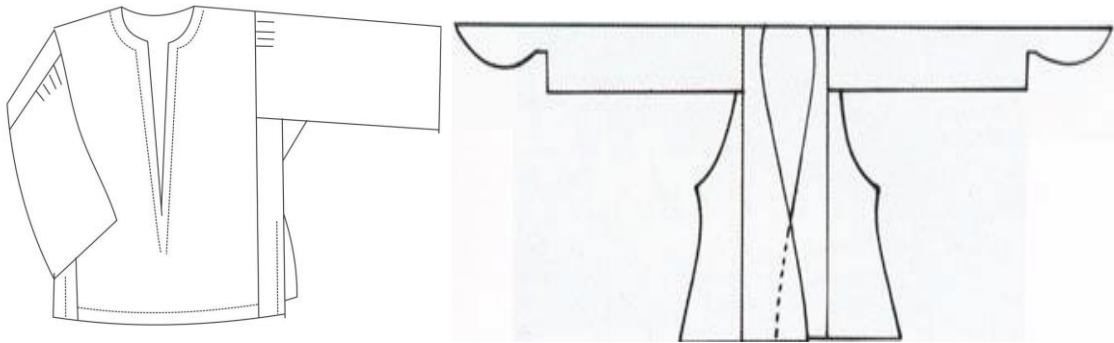
Kalpak-Papak

Azerbaycan ve Kafkasya’da ortaya çıkan başlık türü Orta Asya bölgesindeki “börk” adlı başlığın bir benzeridir. Kalpağın silindirik şeklinde olmasına karşın börk koni veya üçgene benzer bir biçimdedir (<https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55676/yoresel-giysiler.html>). Dağıstan’da kullanılan kalpakların genellikle tüyleri daha fazladır.

Kalpaklar oğlak, kuzu veya keçi derisinden yapılmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvancılığının yapıldığı Igdir yöresinde ise beyaz kuzu derisinden imal edilmiş ve uzun tüye sahip kalpakların yanında oğlak derisinden imal edilmiş ve kısa tüye sahip kalpaklar bulunmaktadır. Kalpakların renkleri genelde kirli beyaz, siyah ve gridir (Acar, 2010: 286).

Gömlek-Üst Köyneği

Omuz dışı giyimlerinden üst köynek, genelde ipek kumaştan yapılan, omuzu dikişsiz, bol kare kollu, kol alü kuşlu, sıfır yakalı, önü yırtmaçlı kısa bir giysidir. Eskiden daha çok saten veya ipekten yapılan gömlek günümüzde keten kumaştan yapılmaktadır. Bu giysi incelendiğinde, Türk millî giysilerinden çoğu yörede "göynek" olarak isimlendirilen ve içe giyilen giysinin kesim özelliğine çok benzer. Boyun bölümü uzundur ve genelde iki düğmesi bulunur. Bu düğmeler kollarda da bulunmaktadır (Şekil 3.1.). Genellikle beyazdır fakat üst kısımdaki cepken rengine bağlı olarak gömleğin de rengi değişebilir. Igdir halk oyunları kıyafetlerinde ise önemli bir parçadır (Bayraktar, 1999: 54).

Şekil 3.1. Üst Köyneği (soldaki) (Şerifli, 2014) ve Cepkenin (sağdaki) Şematik Çizimi (Mammadova, 2015).

Şalvar

Şalvarın üst kısmı (baldır bölümü) boldur, alt kısmı ise oldukça dardır. Bu durum Azerbaycan ve Kafkasya’da ata kolayca binmek amacıyla kullanılır. İğdir yöresinde halk oyunlarında sıklıkla kullanılmakta ve yine rahat hareketi sağlamaktadır. Şalvarda çoğunlukla siyah renkli kumaş tercih edilse de koyu tonlardaki başka kumaşlar da tercih edilebilmektedir. Şalvarda çoğunlukla siyah renkli kumaş tercih edilse de koyu tonlardaki başka kumaşlar da tercih edilebilir.

Kemer-Kayış-Kuşak(Kurşak)

Deriden yapılmaktadır ve çoğunlukla siyah renklidir. Kenarlarından saçaklar sarkar. Ön kısımda iki taraflı olarak üçer tane arka kısımda da yine iki taraflı olarak ikişer tane saçak bulunur (Fotoğraf 3.19).

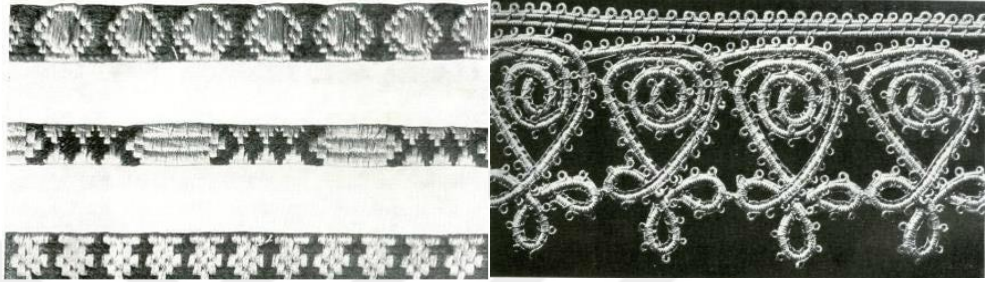

Fotoğraf 3.19. Kemer (soldaki), Çizme (ortadaki), Cepken (sağdaki) (TUFAK).

Cepken-Çuha

Cepken, Azerbaycan yöresel giysilerinin temelidir (Fotoğraf 3.19). En üstte olan kıyafet çuhadır. Azerbaycan ve Nahçıvan’da kullanılanlar diz seviyesinde veya diz seviyesinin üzerindedir yani kısadır. Kafkasya ve Dağıstan’da kullanılanlar ise topuklara kadar uzanır yani uzun olanlarındandır. Bunları genellikle savaşçılar kullanmaktadır. Genellikle siyah renkte olan çuhalar şalvarın kumaşı ve rengiyle aynı tercih edildiği gibi farklı renklerde de olabilir. Sağ ve sol göğüs kısmında yaya benzer biçimde mermilikler (fişeklik, veznelik) bulunmaktadır. Cepken kalıplarının biçilmesinde dörtgen şekilde kesilmiş kumaş parçaları kullanılır. Cepken kırmızı renkteki satenden astarla dikilir çünkü hem kıyafetin kullanım süresinin uzamasına hem de el dikişlerinin kamufle edilmesine yardımcı olmaktadır. Bedeni saran ve astarlı olan bu giysinin en önemli

özelliği kolları oluşturmaktadır. Oldukça uzun ve uçları şekilli olan kollar, omuzdan serbestçe dökülmektedir. Kolların alt kısımlarındaki dikişleri dikilmeyip, yalnızca kol uçları tutturulmuştur. Kadife veya ipek brokar kumaştan dikilen cepkenlerin kenarları ise ipek biyelerle temizlenmiştir (Bayraktar, 1999: 54). Cepkenin bütün kenar dikişleri üzerine sabitlenen çeşitli bafta (Fotoğraf 3.20), zincire (dantel çeşitleri) vb. süs öğeleri ile el dikişlerini gizlemeyi amaçlıyordu (Şerifli, 2014: 10). Iğdır'da ise her iki türü de kullanılıyor olsa da halk oyunlarında kısa olanlar tercih edilmektedir.

Fotoğraf 3.20. Bafta Örnekleri (Şerifli, 2014).

Kama

Çoğunlukla yay şeklinde olan kamaların 2 tarafı keskin ve uçları oval bir biçimdedir. Kemere sokularak taşınan kamalar bir kının (kabza) içerisindedir. Bu kınlar gümüş işlemelidir. Kafkaslar tarafından da kullanılan önemli bir savaş aletidir.

Arxalıq

Omuz dış giysisi olan arkalık, farklı modellerde bulunabilmektedir. Kafkasya ve Dağıstan bölgelerinde kalın bir deriden yapıлып soğuktan ve savaş darbelerinden biraz da olsa koruyan bir zırh rolündeydi. Bele kadar çapraz biçimdeki bağlarla bağlanan, yaka bölümünde dik ve biraz yüksek olan bir kıyafettir. Bel üstü dar, belden sonrası ise pilelerle genişlemektedir. Kolları uzun ve dirsekten sonra genişlemektedir. Yakası ise genişçe oyulmuş ön ortada düğmeyle iliklenmektedir. Labbada denilen başka bir omuz dış giysisi de önden açık, bel altına kadar inen boydan bir giysidir. Yanlarda kanatçıkları bulunur, kollar dirsek boyundadır ve kol altında keşiği vardır. Kanatçıklar, kol uçları ve etek boyu sim şeritlerle süslenmiştir. Bazen arxalıq yerine qazeki kullanılmaktadır. Qazeki ise biraz daha kısa eteğe sahip, yakaları olmayan, çeşitli işlemlere sahip olan bir kıyafettir (Şerifli, 2014: 15).

Yelek

Kırk düğme ismi ile de anılan bu yelek Azerbaycan'da ortaya çıkmış ve hem Azerbaycan da hem de Iğdır ilindeki yetişkin ve ihtiyar Azerbaycan Türklerinin tercih ettiği bir kıyafettir. Bedeni iyi bir şekilde sarıp, sıkan bu yelek çapraz bir biçimde düğmelenir.

Çizme-Civeki-Yemeni

Kafkasya coğrafyasında soğuk hava şartları sebebiyle bu çizmeler tabanlı çivi ile kösele topuktan yapılırdı. Bu çizmeler oldukça dar olmasıyla beraber diz seviyesini de aşacak şekildedir. Yumuşak deriden imal edilen bu çizmelerin yöredeki halk oyunlarında kullanılabildiği altlıksız veya yumuşak altlıklıdır. Yumuşak olmasının nedeni hem malzemesinin yumuşak olması hem de dans ederken figürleri rahatlıkla düzgün yapabilmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca çizmelerin üst bölümlerinde bağcıklar bulunmaktadır (Fotoğraf 3.21) (<https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55676/yoresel-giysiler.html>).

Fotoğraf 3.21. Kadın ve Erkek Kıyafet Örnekleri.

3.3.2. Kadın Kıyafetleri

Kadın giyimlerinde gösterişin ilk sırada, rahatlığın ise ikinci sırada yer aldığını görülür. Gösterişe önem verilmesi kullanılan renkleri önemli kılmaktadır. Doğal boyalarla renklendirilen kumaş ve dokumalara oldukça değer verilir. Kıyafetlerdeki

süsleme ve motifler ağırlıklı olarak nakış ve baskı teknikleri ile yapılmaktadır. Kıyafetlerin ayrılmaz parçası olan gümüş, altın ve değerli taşlardan takılar imalatı bakımından çok önemlidir. Takıları; kol ve parmağa takılanlar, baş, boyun için kullanılanlar ve kıyafetlere takılanlar olarak dört grupta incelemek mümkündür. Millî kıyafetler, ayakkabı, terlik ve başlık tamamlanırdı. Ayağa ipek ve yün ipliklerle örülmüş çoraplar giyilirdi. (Mammadova, 2015: 848).

Kadın folklorcular düz kesimli, çok sayıda düğmelerle kapanan yakası oymalı alt elbise kullanmışlardır. Onun üstüne uzun dar kollu, belden kapanan aşağıda ise dizleri hizasında tekrardan aralanan, yakalı, uzunluğu ise topuğa kadar uzanan başka bir elbise giyinilirdi. Bu elbiseler düz kesimli olup bele bağlanan kemerle büzdürülmüştür. Folklorcular yassı tepeli kısa başlığa tutturulmuş alna düşen, beyaz örtü kullanırdı. Bu dansçıların giysilerinde başka bir uygulama da ince uzun kumaş şeridin bir ucu kemere tutturulmuş diğer ucu ise omuza çevrilerek baş giysisine bağlanmıştır. Başörtüsünün arkasına tutturulmuş bu küçük atkının serbest uçları omuz üstünden arkaya atılarak sarkıtılmıştır. Üst elbiseler dirseklere kadar yarım kollu ve uzundur. Yine “Cengi” adı verilen dansçı kadın grubunun giyimi şifon, tül ve ipekten dikiliyordu. Ayakkabıları da yumuşak deriden yapılmaktadır iç ayakkabılar da daha ince deri türü olan kırmızı tumaçtan, bazen de kalın ipek kumaştan yapılarak şiş dik burunlu, alçak topuklu arkası açık yapılıyordu. Sonraki yüzyıllarda (19.yy.) doğal olarak değişime uğramıştır (Azizzade, 2012: 113).

Araşqın-Kofi-Başlık-Taç

Karton, demir veya ince sac ile kızın başına uyacak biçimde şekillendirilir. Ardından üstüne kumaş geçirilir. Boyu yaklaşık 1 metre ve eni de yarım metre olacak şekilde bir tül geçirilir ve bu tülün etrafına pullar dikilmektedir. Alın bölgesine denk gelecek bir biçimde altın, gümüş ile diğer mücevherler takılır (Fotoğraf 3.22).

Karton, demir veya ince sac ile kızın başına uyacak biçimde şekillendirilir. Ardından üstüne kumaş geçirilir. Boyu yaklaşık 1 metre ve eni de yarım metre olacak şekilde bir tül geçirilir ve bu tülün etrafına pullar dikilmektedir. Alın bölgesine denk gelecek bir biçimde altın, gümüş ile diğer mücevherler takılır.

Fotoğraf 3.22. Araşqın (soldaki), Kalpak/Papak (soldaki).

Çarık-Yemeni-Ayakkabı

Azerbaycan ve Kafkasya bölgeleri Rusya'nın egemenliğindeyken kadınların giymiş olduğu pisi daha çok bale içindi bu yüzden de günümüzde Iğdır yöresinde de pisiden ziyade çarık ve yemeni kullanılmaktadır. Ayrıca halk oyunları sırasında da çoğunlukla yemeninin çeşitleri kullanılır ve beyaz renk tercih edilmektedir.

Çuha/cepken/kaftan

Azeriler kaftanlarında ve cepkenlerinde tek bir koyu renk kullanmakta ve genelde altın sarısı işlemleri tercih etmektedirler. Kadife kumaştan imal edilen çuha çoğunlukla kırmızı renkte olsa da mavi ve bordo renkleri de bulunmaktadır. Vücudu kalça kısmına kadar sıkı bir şekilde sarar ve etek bölümü genişçe açılır. Yakaları olamayan çuhanın ön tarafı açıktır ve düğme veya kopçayla kapatılabilir. Çuha her zaman tek parça olmayıp üst bölümü ayrı etek bölümü ayrı da olabilir, üst kısmı kadife kumaştan ve eteğinde de saten kumaş tercih edilebilmektedir (Fotoğraf 3.23).

Fotoğraf 3.23. Geleneksel Kadın Kıyafetleri, Kaftan, Kemer, Takılar.

Gömlek

Kadınların giydikleri gömleklerin birçoğunun omzu dikişsiz, koltuk altları renkli yapılmaktadır. İpek, saten veya pamuktan imal edilen gömlek genellikle beyaz renkte olmakla beraber çuhanın altına giyildiği için çuhanın rengine uygun farklı renklerde de tercih edilebilir. Bu gömleklerin düğmeleri arkadadır. İpekten yapılmış olan gömlekler, çoğunlukla özel günlerde; pamuktan yapılmış olan gömlekler, Iğdır ilinin sıcak hava koşulları sebebiyle gündelik olarak tercih edilmektedir. Dik şekilde yakaya sahip olan gömlekler, kış mevsiminde tercih edilirken; boyundan aşağı açık yakaya sahip olan gömlekler, genç kızlar tarafından mücevher takabilmek için tercih edilmektedir.

Kemer

Bel bölgesini sıkı bir şekilde saran kayış veya ketenden yapılan kemerlerin döşeme kemer ve sallama kemer şeklinde çeşitleri vardır (Fotoğraf 3.24). Döşeme kemer, üzerine gümüş veya altın pullar dizilerek oluşur; sallama kemer, üzerine gümüş levhalar

dizilerek oluşturulur ve hareket edildikçe sallanıp ses çıkarır. Ayrıca parlak görünüm sağlar. Kemerler kadife veya ipek kumaştan da yapılabilir. Ayrıca.

Fotoğraf 3.24. Kadın Kıyafetlerinde Kullanılan Aksesuarlardan Görünüm (Gümüş Kemer, Altın Kemer, Bilezik, Yüzük) (Şerifli, 2014).

Puşu-Püşü-Yaylığ-Çalma

Çeşitli işlemelerde ve oyalardan oluşan başörtüsü veya hızmadır. Hem saçın üzerine örtülebilmekte hem de araşqın üzerine örtülebilmektedir. Halk oyunlarında ise puşudan ziyade oyunun daha rahat sergilenmesini sağlamasından dolayı taç tercih edilir. Kızlar ise gelinlerden farklı olarak çalma kullanmaz ve kızlarınki daha az gösterişlidir.

Şalvar

İpek, saten ve keten kumaştan yapılan eteğin altına giyilen ne dar ne de bol bir giysidir. Bilek kısmı dardır, lastikli veya düğmelidir. Çoğunlukla beyaz renktedir ve dikkat çekici renkler pek tercih edilmez.

Moda olgusuyla giysiler geleneksel özelliklerinden uzaklaşmış yalnızca insanları günlük ihtiyaçlarını karşılayan eşyalara dönüşmüştür. Moda olgusu aslında bireyin topluma uyum sağlamasının kendisini göstermesinin bir aracı olarak kabul edilir. Bireye diğer bireylerden farklı bir tarzı oluşturacağı ve dikkat çekeceği bir ortam yaratmaktadır (Simmel, 2003: 106). Zaman içerisinde kendisini hızlı bir şekilde güncelleyen bir önceki ürettiğini kısa zamanda demode olarak nitelendiren moda insanları birbiriyle yarışır hale getirmiştir. İnsanların en son çıkışı giyme ve sergilemesi egoyu tatmin ediciliğiyle bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Sanayi Devrimi sonrasında gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve makineleşme sonucunda, el yapımı her türlü geleneksel malzeme ile bu malzemelerden üretilen ürünler

tarihteki tozlu sayfalardan birine dönüşmüştür. Kitle iletişim araçlarının devreye girmesiyle hızla endüstrileşen giyim, artık bir tüketim unsuru olarak kabul edilmektedir (Uçkun, 2010: 166). Globalleşen dünyada, iletişim çağındaki gelişmelerin ve moda kültürü denilen tüketim alışkanlığının yerleşmesi ile beraber, toplum genelinden farklı giyim kuşam şekilleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Eskiden örtünme için giyinme kültürü var iken, günümüzde ekonomik gelişmişlik seviyesi yükseldikçe keyif için giyinme ve sosyal statüyü gösterme amacıyla giyinme süreci ortaya çıkmıştır (Gürsoy, 2010: 46). Bireyin, beğeni kültürleri arasında seçim yapması, özellikle sınıf, ırk, etnik birikim, yaş, din, bölgesel köken ve yaşanılan çevre gibi pek çok etkene bağlıdır. Bunun yanı sıra belli kültürel içeriklere ilgi göstermesi de kişilik özelliklerine bağlıdır. Fakat toplumdaki dinsel, etnik, yerel ve bölgesel farklılıklar gittikçe yok olduğu için, alt kültürler arasındaki farklılığının temelini yaş ve sınıf farkı oluşturmaya başlamıştır (Gans, 2007: 104).

Dünya genelinde olduğu gibi İğdır ilinde de giyim kuşam üzerinde yaş farkı önemli bir etken haline gelmiştir. Genç ve yaşlı kıyafetleri birbirinden oldukça farklılık gösterir. Yaşlı kıyafetlerinde gelenekselliğin ruhu hissedilirken genç giyiminde modanın esintisi hissedilmektedir. Bu durum şehir merkezlerinden ziyade kırsal alanlarda daha göze çarpmaktadır. Kışın iklimin ve ekonomik faaliyetin küçükbaş hayvancılığın etkisiyle yaşlı erkekler, kalın yünden dokunan kumaşlardan yapılmış ve koyu renkli kıyafetleri tercih etmektedir. Yazın ise sıcaklıkların yükselmesiyle daha ince olan ipek ve pamuklu kıyafetler kullanılmaktadır. Yaşlı erkeklerin giyimleri içerisinde ceket altına giydikleri yelek, hırka ya da cepken tarzı parçalarda ayrı bir önem taşımaktadır. Yaşlı kadınlar da ev içinde ve ev dışında ayrı giyime sahiptirler. Ev içinde uzun elbiseler ya da üst ve alt olmak üzere iki parça şeklinde kıyafetler tercih etmektedirler. Ev içinde ve dışında başörtüsü takmaları ise İslam dinindeki gerekliliklerin giyim kültürüne yansısı olarak kabul edilir. Gençlerin ise kadın erkek fark etmeden moda kavramına uyum sağladıkları ve günümüzdeki popüler kültürün getirdiği bir giyim kuşam söz konusudur. Tişörtler, sweatshirtler, kotlar, taytlar gibi kimi vücudu sıkan kimi ise bolluğuyla ve inceliğiyle kullanım rahatlığı sağlayan kıyafetler tercih edilmiştir.

Giyim, tarihî ve kültürel bağlara, milletlerarası ilişkilere önemli bir kanıt oluşturan ve coğrafi çevre ile ekonomik şartlardan etkilenen bir olgudur. Bundan ötürü giyim kuşam bir milletin tarihiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Maddî kültürün öğeleri içerisinde bir milleti en iyi tanıtan giyim kuşam kültürüdür. Azerbaycan Türklerin en büyük milli kültür

ögelerinden biri olan giyim kuşam kültürü modern zaman olgusuna yenik düşmeye başlamıştır. Zaman içerisinde yalnızca millî bayramlarda ve özel günlerdeki gösterilerde giyilen giysiler haline gelmiştir. Yine diğer milletlerde de olduğu gibi müzelerdeki yerlerini almaya başlamıştır.

3.4. EL SANATLARI

Halk kültürünün, evrensel düzeye ve diğer kültür çevrelerine bağlanan bir diğer dalını ise el sanatları oluşturmaktadır. El sanatları, toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik yaşam tarzını ortaya koyan kalıcı belge niteliğine sahipken geçmişi geleceğe taşıyan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle yaşam biçimlerinin, gelenek ve göreneklerin gelecek nesillere aktarılmasında el sanatlarının büyük önem taşır. El sanatları, kuşaklar arasında köprü görevi gördüğü gibi aynı zaman da geçmişten geleceğe uzanan bir kültür hazinesi konumundadır. Öte yandan el sanatları, insanın varlığından bu yana hayat şartları ve ihtiyaçları nedeniyle ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu öncelikli olarak giyinme, korunma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını gidermek adına ilk örnekleri yaratmıştır. Sonrasında bu sanatlar gelişerek çevre şartlarına göre değişime uğramış, ortaya çıktığı toplumun sanatsal beğenilerini, kültürel özelliklerini ve duygularını yansıtarak “geleneksel” vasfını kazanmıştır. Asırlar süren tarihi süzgeçten geçen kültürel miras, kendine ait has değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmaktadır (Akpınarlı ve Onuk, 2005:43-46).

El sanatları, doğal hammaddelerin kullanılarak basit araç gereçler eşliğinde el ile yapılan ve yapan kişinin düşünce, bilgi, duygu ve becerisini kattığı içinde yer aldığı kültürü yansıttığı gelir getirici ürünlerdir (Onuk, Akpınarlı, 2005: 27). Bu nedenle halk kültürünün bir ögesi olan el sanatları, kültürel değerlerin korunması ve yaşatılmasında görev üstlenmekte, toplumların yaşayışları, ekonomik olanakları ve inançları hakkında bilgi vermesinin yanı sıra yöresel, özgün ve otantik özelliklerde taşımaktadır (Hünerel, Er, 2012: 179).

El sanatları, toplumların yaşam biçimini, gelenek ve görenekleri yaşamak ve yaşatmak amacıyla sarf ettikleri çaba sonucu ortaya çıkmıştır. Bir toplumu ya da milleti kültürel ve sanatsal açıdan tanıtmının yollarından biri de o topluma ait el sanatı ürünlerinin hiç kuşkusuz doğru şekilde yorumlamak olacaktır. Çünkü toplumların yaşam biçimlerini, kültürleri, ekonomik durumlarını, inançlarını yansıtan el sanatları halk

kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Geniş bir yelpazeye sahip el sanatları, buna bağlı olarak üretilen, ortaya konulan her şey bir kültür ürünüdür. Doğrudan insan elinden çıkması nedeniyle kullanılan motifler, kullanılan malzeme, yapım aşamaları ve tüm bu süreç o millete ait kültür özelliklerinin görselleşmesini elle tutulur hal almasını sağlamaktadır.

El sanatları genellikle doğal çevreden elde edilen malzemelerin işlenmesiyle ortaya çıkan bir kültürdür. Yani yörenin iklim özellikleri, bitki örtüsü, sahip olduğu madenler gibi doğanın sunduğu malzemeden yararlanmaktadır. Yaşanılan doğal çevre ne kadar cömert ise yapılacak el sanatları da bir o kadar çeşitlenmektedir. Hayvancılığın yoğun olduğu yörelerde deri ve yüne dayalı halı, kilim, örgü, kundura gibi el sanatı ağırlık kazanırken maden bakımından şanslı yörelerde ise bakırcılık, kalaycılık, taş işlemeciliği, toprağın uygun olduğu yerlerde çanak çömlek, seramik yapımı gibi pek çok zanaat türü ortaya çıkıp üretim yapılabilmektedir. El sanatlarında, yapan topluma ait inançlar, kutsal sayılan ya da gelenekleri yansıtan motifler ve işlemler yer alır. Bu da bize bir kültürün diğer bir kültürü nasıl etkilediğini gösterir. El sanatları günümüze kadar bir annenin kızına, babanın oğluna ustanın ise çırığına öğretmesiyle aktarılmıştır. Geçmiş zamanlarda oldukça sık bir şekilde gerçekleştirilen el sanatları, günümüzde sanayi devrimi sonrası teknolojiye ileri adımlar, seri üretimler sonucunda giderek azalmıştır. Artık eski usta çırak ilişkisinin yerini makine ve işçi almıştır. Hatta çoğu alanda el değmeden üretimler söz konusu olmuştur. Günümüzdeki durum böyle olsa da el sanatları genellikle köylerde hala yaşatılmaktadır. Bu başlık altında Iğdır halk kültürünün bir unsuru olan el sanatlarının, halk kültürü üzerindeki önemine değinilip yaşatılması ve tanıtılması amaçlanmaktadır.

3.4.1. Dokumacılık

Dokumalar bir topluma ait inançların, geleneklerin coğrafi ve ekonomik olanaklarını, yaşam tarzlarının sembolleştirilmiş halleridir. İlmek ilmek işlenen motiflerin bir araya gelmesiyle desenler ortaya çıkmaktadır. Dokumalarda işlenen bu motiflerin üstlendikleri anlamlar, kişilerin hayat tecrübeleri, yaşadıkları olaylar ile olmasını istedikleri doğrultusunda şekillenmiştir (Çelik, Karta, 2017: 300). Iğdır yöresi de geleneksel el dokumaları bakımından oldukça zengin bir yöredir. Yörede hayvancılığın yoğun olarak yapılması beraberinde dokumacılık sanatının da ortaya

çıkmasını sağlamıştır. Bölgedeki insanlar ticaretten ziyade ihtiyaçlarını karşılamak için namazlık, kıl çadır, hurç, kilim, halı vb. dokunmaktadır.

Dokuma ipliklerinde il ve çevresinde yetişen bitkilerden (bitki kökleri, nar kabuğu, soğan kabuğu, ceviz vs) yararlanılarak pek çok renk kullanılmaktadır. En çok karşımıza kırmızı ve tonları karşımıza çıkmaktadır. Bu renklerin elde edilmesinde Ağrı Dağı eteklerinde bulunan Ağrı Dağı Kermesi böceğinden faydalanılmaktadır (Karadağ, 2008: 13-14). Ayrıca yününün doğal renginden de fazlaca faydalandığı görülmektedir. Fazla renk çeşidi olmamasına karşın bir rengin farklı tonlarıyla zengin bir görünüş elde edilmektedir. Motiflerdeki hareketliliği sağlayan ise zıt renklerin bir arada kullanılmasıdır. Geçmişte sıkça kullanılan doğal çevreden boya elde etme işlemi yerini son zamanlarda sentetik boyalara bırakmıştır.

Bölgede özellikle Kafkas ile Karabağ desenleri dokumalarda sıkça kullanılır. Karabağ kilimleri de oldukça ünlüdür ve sıradan geometrik motifler değil de çiçek desenleri tercih edilmektedir (Şen, 2012: 95). Dokumalarda kullanılan motifler ve anlamlarına bakıldığında genel olarak bitki desenleri ve hayvan motifleri kullanılmıştır. Kullanılan motiflerin birçoğu Orta Asya Türk kültüründe “*Tamga*” olarak bilinen ve Anadolu Türk dokumalarında çok sık rastlanılan boy/aşiret sembolü olarak kullanılan motiflerdir. Yöre halkının inanışına göre, nazara karşı korunmak kötü gözün zararlı etkisini ancak göz ile önleneceği mümkün olduğu için “göz” motifi kullanılmıştır. Tüm Anadolu’da olduğu gibi “*muska*” motifi de nazardan korunduğu düşünülerek işlenmektedir. Mezar taşlarında da çok sık karşılaşılan “*koç boynuzu*” motifi de kahramanlığı, gücü, üretkenliği, verimliliği sembolize etmektedir. Motifler üzerinde yörenin dini değerlerinden ön plana çıkan motiflerin varlığı da dikkat çekicidir. İslam coğrafyasında iktidar güç ve kuvvet sembolü olan “*aslan*” figürü aynı zamanda Hz. Ali’yi de temsil etmektedir. Müslüman kadınların en kutsalı kabul edilen Fatma Ana’nın elini temsil eden “*el*” ve “*parmak*” yöresel bir dini simge anlamına sahiptir. Bereketi sembolize eden “*pıtırak*” motifiyken mutluluk ve bereketin sembolü olarak “*yıldız*” motifleri, mutluluk, uğur, doğurganlık ve bereket anlamlarında “*eli belinde*” motifi kullanılmaktadır (Çetin, Karta, 2017: 299). Her bir motif her bir dokuma ayrı bir anlam taşımaktadır. Söz hakkı pek olmadığı için konuşamayan, duygularını ifade etmekte güçlük çeken yöre kadını motifleri ilmeklere dökerek kendilerini dile getirmiştir. Iğdır ili

ve çevresindeki pek çok el sanatı ürünlerde motiflerin zenginliği ve ifade gücü görülmektedir. İşlenen her bir motif birer ruhun aynasıdır.

Iğdır'da kilim-halı dokumacılığı daha çok 1992 yılında Özbekistan'dan göç eden Ahıska Türkleri tarafından yapılmaktadır. Özellikle Osmanlı Saray ve Karabağ Motiflerinin desen olarak kullanıldığı bu dokumalara turistlerin ilgisi oldukça fazladır (Şimşek, 2009: 18). Önceden oldukça sık yapılan dokumacılık şimdilerde daha az yapılmaktadır. Önceden yer tezgâhlarında yapılmakta olan dokuma zamanla yerini ayaklı tezgâhlarda bırakmıştır.

3.4.1.1. Yastık Dokumacılığı

Iğdır ilinin günümüze kadar ulaşabilen kültür mirasının önemli bir parçasını göz alıcı örnekleri ve zengin çeşitliliğiyle geleneksel el dokumalarından olan halı yastıklar oluşturmaktadır. Halı yastıklarının kullanımı yerde oturma kültürü ile ilişkili olup yerde oturma, yemek yeme esnasında insanların otururken sırtını dayama ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Yörede dokunan halı yastıklarının malzemesini pamuk ve yün oluşturur. Argaç (atkı) ve arış (çözü) iplerinde kullanılan pamuk, halı yastıklarının daha dayanıklı olmasını sağlamaktadır. (Çelik, 2004: 372). Daha önce bahsedilen motifler desen olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 3.25).

Fotoğraf 3.25. Geleneksel Halı Yastıkları Örnekleri.

Yöre insanı birer kültür varlığı olan el sanatlarının değeri hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıklarından halı yastıklar ya terk edip bu işin ticaretini yapan insanlara kaptırmakta ya da çürümeye bırakmaktadır. Sayıları giderek azalan, yöre insanının düşüncelerini, duygularını, özlemlerini ve geleneksel yaşam şeklini anlatan en önemli

belgelerden birini teşkil eden bu ata yadigârı halı yastıklarının tespit edilerek korunması ve gelecek nesillere ulaştırılması gerekmektedir. Eski örneklerde daha özenli kompozisyon düzenlemeleri ve karakteristik özellikleri son zaman örneklerinde özensiz işçilik söz konusu olup motiflerin karakterlerinin bozulduğu dikkat çekmektedir. Iğdır halı yastıklarında asırlarca yıl taşınıp günümüze ulaşan sembolik değerde motifler, dokuyucunun dünyayı algılama biçimi, hüneri, estetik beğenisi ve sabrı yer almaktadır. Günümüzde bu el sanatının gelir elde etme özelliğini kaybetmesiyle bu alanında çalışan meslek erbaplarının da daha güncel alanlara yönelmesine ve bu sanatın yok olma sürecine girmesine neden olmuştur (Acar, 2010: 13).

3.4.2. Tandır Yapımı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin geneline hâkim olan bölgesel faktörler, iklim koşulları, ekonomik şartlar ve gelenekler tandır kültürünün yaşatılmasındaki en önemli faktörlerdir. Iğdır çevresinde tandır evin önemli bir bölümünü teşkil eder hem pişirme hem de ısınma amacıyla kullanılır. Tandır evi evden ayrı ya da evin içinde görülebilen örnekleri vardır. Özellikle kırsal meskenlerin ayrılmaz bir parçası olan tandır evlerinin yaygınlığı tandır yapımının da ortaya çıkmasına ve günümüzde hala yapılıyor olasını sağlamıştır.

Yapımı gitgide azalan tandırlarda malzeme olarak kav1 (kil) toprak, kum, tuz keçi kılı ve saman gibi doğal çevrenin sunduğu malzemelerinin karıştırılmasıyla yapılmaktadır. Tandır yapımında ilk aşamayı toprağın hazırlanması oluşturur. Toprak bir elek yardımıyla elendikten sonra içerisine su karıştırılarak yoğrulur ve çamur haline getirilir. Yoğrulan kil çiğnenerek yirmi dört saat beklemeye bırakılır. Dinlenen kil kıvamını alıncaya kadar aynı işlem devam eder. Kıvam alan kile önceleri sığır kuyruğu kılı veya keçi kılı günümüzde daha çok saman katılarak yeniden yoğrularak terbiyesi ve pekişmesi sağlanır. Karışım birkaç gün bekletilip parça parça yoğrularak silindir şekli verilip kurutulur (Fotoğraf 3.22). Daha sonra silindir parçalar iç içe geçirilir içten ve dıştan bastırılarak bağlantısı sağlanır. Aynı işlem bombelik verilerek belli bir yüksekliğe (30 cm-40 cm) kadar örülerek devam eder. Bu düzleme işlemi keriz denilen genellikle ağaçtan bir parça yardımıyla ya da özel bir taş ile üzerine su serpilerek perdahlanmak suretiyle düzgün bir yüzey elde edinceye kadar devam eder. Perdahlanan kısmın kuruması için bir gün bekletilir. Ardından belli bir yüksekliğe kadar üste doğru daralarak aynı şekilde örülür. En son tandırın şurt adı verilen ağız kısmı tandırın hem dış hem de iç

kısından hafif taşırılarak yapılır. Hatırçak rahat konulabilmesi için üç ayrı yönde çıkıntı bırakılır. Tamamlanan tandır kurumadan önce “*külfük*” denilen altta hava deliği (külve deliği) açılır. Yaklaşık 7-10 gün arasında tamamlanan tandır kurumaya başladığında içten ve dıştan perdahlanır. Bu perdahlama işlemi kuruma süresi boyunca parlak ve düz bir yüzey elde edilene kadar devam eder. Perdahlama işlemi önceleri özel taşlarla yapılırken günümüzde ise cam şişelerle yapılmaktadır. Son perdahlama işlemi sonrasında tandırın yapım aşaması tamamlanmış olur (Fotoğraf 3.26) (Başar, 1976: 30).

Tandırların boyutları büyük (Taban çapı:110-130 cm, Ağız çapı:60-70 cm, Derinliği:140-160 cm) orta (Taban çapı:90-100 cm, Ağız çapı:45-55 cm, Derinliği:110-130 cm) ve küçük (Taban çapı:50-60 cm, Ağız çapı:30-35 cm, Derinlik:60-75 cm) olmak üzere kil miktarını belirlemektedir (Başar, 1976: 31).

Fotoğraf 3.26. Tandır Yapım Aşamalarından Görünümler (Köşklü, 2005).

Uygur ve Selçuklu evlerinde aşdamı, aşıklık olarak bilinen tandırdamı, tandirevi, tandırbaşı gibi ifadelerle anılan mutfaklarda, tandır ve üst örtüsünde kırlangıç örtünün olduğu bilinmektedir. Orta Asya meskenlerinde çok fonksiyonel olarak kullanılan aşıklık kırlangıç örtüsü ve tandır ile Doğu Anadolu’ya kadar uzanan bir kültürün yansımasıdır. Ayrıca Türk kültürünün etkisinde kalan Azerbaycan, Kafkasya, İran ve Afganistan bölgesinde de tandır kültürüne rastlanmaktadır (Karpuz, 1993: 172).

Iğdır çevresinde tandır evin önemli bir bölümünü teşkil eden tandirevinde hem pişirme hem de ısınma amaçlı kullanılır. Tandirevinin bu çevrede evin içinde ya da evden ayrı görülebilmektedir.

3.4.3. Keçecilik

Türk kültüründe var olan geleneksel el sanatları, toplumda farklılaşan yaşamsal ihtiyaçlarla birlikte sürekli değişim ve gelişim içerisinde. Keçecilik sanatı da başta ihtiyaçlardan doğmuş gelenekteki değişim ve gelişim olgusuna paralel olarak, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş, yaşamın pek çok alanında kullanılmıştır. Türklerde tarihi çağlar boyunca giyim kuşam kültürünün içerisinde yer alan keçe, yaşamsal ihtiyaçları karşılamada toplumda statü göstergesi niteliğindeki ürünlerin yapımında da kullanılmıştır. Daha önceki dönemlerde kişilerin toplumdaki yerini yansıtan objelerden birini yaygın kullanıma sahip keçe başlıklar oluşturmaktaydı. Tarihsel süreç içerisinde keçecilik sanatı da toplum gibi değişim ve dönüşüme uğrayarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Keçe modanın etkisiyle günümüzde farklı şekillere bürünmekte giyim kuşam kültürü içerisinde her geçen gün kendisine yeni kullanım alanları bulmaya devam etmektedir (Begiç, 2016: 287).

“Arkeolojik kazılarda bulunan bazı keçe parçalarının MÖ VIII. yüzyıla ait olduğu düşünülürse insanların kullandığı kumaş türünün keçe olduğu söylenebilir” (Akpınarlı 2014: 277). Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere en eski ve en basit tekstil ürününü keçe oluşturur. Birçok alanda ihtiyaca cevap vermesi keçeyle olan talepte sürekliliği sağlarken geleneksel el sanatı olma niteliği de kazandırmıştır. Konargöçer yaşam süren Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek yerleşik hayata geçmesiyle beraber diğer üretim alanlarında olduğu gibi keçecilik de geleneksel bir meslek olma özelliği kazanmıştır (Begiç, 2016: 289).

Teknolojinin gelişmesi makineleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu durum da keçeciliği etkilemiştir. Neredeyse artık hiç yapılmayan sanat yerini makine gücüne bırakmıştır. Tercihen kuzu yünü ve koyun yünü tercih edilmektedir. İlk önce yünler taranır ve bir gün bekletilir. Ardından istenilen deseni verecek şekilde konumlandırılır ve makine ile sıkılaştırılarak örülür. Ayrıca 5 tip keçe vardır. Bunlar: at keçesi, çoban keçesi, ev keçesi, kış keçesi, sedir keçesidir. Keçeden giyim alanında pantolon, yelek, yamçı (pelerin), çizme, çorap, çoban kepeneği üretilmiştir.

3.4.4. Çorap Örme

El sanatlarından el örücülüğü ve kalın örgüler içerisinde önemli bir yere sahip çorap örücülüğü, bunun yanında toplumun geleneksel yapısını yansıtan ürünlerden biridir. Kullanılan araç gerecin kolay temini, uygulanan tekniğin kolay oluşu bakımından çorap örücülüğü yaygın yapılan bir iş olarak karşımıza çıkar. Türk halkı söylemek istediği fakat söyleyemediği duygularını, ördüğü çorap ve patikler de motif ve renklerle ifade etmiştir (Balkanal, 2016: 149).

Örmeciliğin insanlığın daha ilk zamanlarında örtünme ihtiyacıyla başladığı; zevk ve beğenilerle de geliştiği söylenebilir. Fakat farklı tarihi belgeler ile mesleki kaynaklar başlangıç tarihi olarak MÖ 3-5 bin yıllarını ve de ilk örmeyi uygulayan insanlar olarak da Orta Asya, Mısır ve Çin'deki yaşamış toplumları göstermektedir. Bunun ise zamanla şiş, tığ, iplik, mil gibi örücü araç ve gereçlere bağlı olarak ilerleme gösterdiği söylenebilir (Tasmacı, 1984: 234).

Çorap örmeye genellikle beyaz kuzu yünü tercih edilirken şimdilerde yerini naylon iplere bırakmıştır. Çoraplar tercihe göre pek çok desende ve beş şiş ile örülmektedir. Çorap oldukça ince bir şekilde örülmektedir. Patik de yörede çok görülen bir örgü türüdür. Yörede özellikle köylerde, yaylalarda ve gelinlerin çeyizlerinde bulunur (Fotoğraf 3.27).

Fotoğraf 3.27. Yörede Yapılan Patik Örnekleri.

Halkın el sanatları hakkında bilinçlenmesiyle köylerde sandıklarda bekleyen çorapların pek çoğu ya özel günlerde kullanılmakta ya da müzeler ile koleksiyoncular tarafından sergilenmektedir. Çorap örücülüğü, boş zamanları değerlendirmede ve kişiyi dinlendirip rahatlatmada kullanılan bir yoldur. Bunun yanı sıra estetik değeri fazla olan, yaratıcılığa

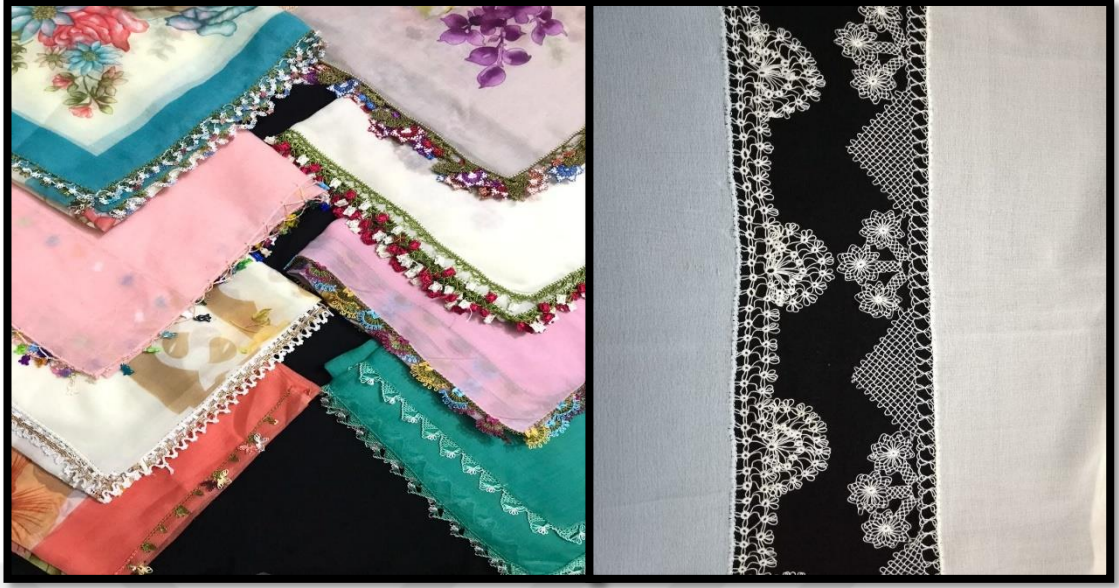
açık, sayısız desenlerle etkileyici bir el sanatıdır. Ayrıca ülkemiz genelinde olduğu gibi Iğdır yöresinde de çorap örücülüğü çeyize gösterilen önemden ötürü de çok miktarda yapılmaktadır. Halk inanışlarına göre giyilen çorap ve patiğin kötülüklerden koruduğu, bazı hastaların şifa bulacağı ve doğum sırasında kolaylık sağlayacağı şeklinde düşünceler görülmektedir.

3.4.5. Oya Örücülüğü

El sanatlarımızın en zarif örneklerinden biri olan oya genellikle “*ipek ibrişim*”^{*} kullanarak iğne, tığ, firkete veya mekik ile örülen ince dantel” olarak tanımlanır. El sanatlarından biri olan oyacılık ailede büyüklerin küçüklere yani annenin kızına öğretmesiyle sürdürülmektedir. Türk el sanatları içerisinde hem sanat eseri değerindeki örnekleri hem de fonksiyonel özelliği ile özgün bir yere sahiptir (Özbaşı, 1997: 125). Tığ, iğne, firkete, mekik gibi araç gereçlerle yapılan oyalar tülbent, yazma, yastık ve yatak örtüsü gibi ürünlerin kenarlarını süslemektedir. Motif olarak tasarlanmış oyalar, kullanılan araç ve tekniğe göre farklı isimler almakta kullanılan renkler ve motiflere göre de farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin; badem çiçeği sevdiğiyle evlenecek kızı, acı biber oyası ise eşine kızan gelinleri, selvi motifleri olan bir yazma gönderen hasretinden ölmeyi düşündüğünü ifade etmektedir (Fotoğraf 3.28). Yine renklere göre de sevgilisine sarı bir çevre gönderen ise aşkıdan sararıp solduğunu, yeşil renk ise gelinin eşiyle mutlu olduğunu ifade etmektedir (Ertük, Varol, Özdemir, 2017: 118). Her el sanatında olduğu gibi oyacılıkta gerileme olduğu ve bu sanatın da tıpkı diğerleri gibi unutulmaya yüz tuttuğu söylenebilir.

Iğdır ilinde yaygın olarak tığ, iğne ve mekik oyası örülmektedir. Oyalarda daha önceleri pamuk ve ipek iplik kullanılırken günümüzde daha çok sentetik (nylon) iplik kullanılmaya başlanmıştır. Yörede oyalar, kullanılacak yazma ile yazmadaki desenlerin rengiyle uyumlu sentetik iplerle yapılmaktadır. Pek çok kullanım alanına sahip oyalar genellikle genç kızların çeyizinde, evlenme, düğünde konuklara, kına gecelerinde, doğum yapan gelinlere, anneler gününde annelere, yaşlıya, askere, hacca giderken hediye olarak kullanılmaktadır.

^{*} İpeğin kalınca bükülmesiyle elde edilen iplik.

Fotoğraf 3.28. Farklı Tekniklerle Yapılan Oya Örnekleri.

3.4.6. Üzerlik İşleme

Bölgede çok miktarda doğal olarak yetişen üzerlik otunun ipe dizilmesi ve ardından kurutulması ile yapılan bir el sanatıdır. İsteğe bağlı olarak motifleri, süslemeleri ve boyutları belirlenir. İpe dizilmiş olan otları bir arada tutabilmesi için kumaşla sarılmış olan bir tahta kullanılır (Fotoğraf 3.29). Nazara karşı koruyacağına inanılır. Bu sebepten ötürü hemen hemen her ev kem gözden korunmak amacıyla üzerlik işleme bulundurulur. Aynı zamanda yine nazar değdiği düşünülen kişiye üzerlik tohumu yakılarak tütsüsüne durulması da inançta ki bir diğer şeklidir.

Fotoğraf 3.29. Üzerlik İşlemesinden Bir Görünüm.

3.4.7. Kalaycılık

Türklerde maden işçiliğinin ileri bir el sanatı sayılması, kullanılan malzemenin cins ve özelliklerinin iyi bilinmesi kadar, işçiliğindeki sağlamlıktan ve süslemedeki ince ve tutarlı zevkten de gelmektedir (Barışta, 1988: 110). Geçmişten bugüne kadar insanlık tarihine bakıldığında madenlerin keşfedilmesi, yapısal özelliklerinin anlaşılması ve buna paralel olarak maden işleme teknikleri de gelişmiştir. Madeni işleyen eller, işledikleri malzemeye uygun teknikleri kullanarak maden sanatını doruk noktasına ulaştırmışlardır. Bir kültürden diğerine usta-çırak ilişkisiyle devredilen bu sanatın Roma ve Bizans İmparatorlukları katkılarıyla Anadolu'ya ilerlemesini sağlamıştır. Asırlar boyunca sürekli ilerleme gösteren Yakın Doğu'nun eski maden sanatı tekniklerini yine İslamiyet devrinin ustaları tarafından geliştirerek devam ettirmişlerdir (Bodur, 1987: 23).

Geleneksel mutfak kültüründe yiyeceklerin pişirilmesi ve saklanması eskiden beri kil ya da kalaylanmış bakır kapların kullanıldığı bilinmektedir. Yemeklerin doğal tadının bozulmaması ve sağlıklı olması düşüncesiyle ham madde olarak bu malzemeden yapılmaları önemlidir (Akın, 2014:40). Kalaylama, bakırdan üretilen bu tarz ürünlerin yüzeyine kül renginde, yumuşak yapıda olan kalayla bir nevi lehimleme işlemi olarak tanımlanabilir (Özkoca, Bozkurt, 2013: 102). Özellikle de mutfaklarda kullanılan bakır kap kaçakların bakır zehirlenmelerinden kaynaklanan ölümlerin yaşanmaması ve çabuk oksitlenmemesi için kalayla sırlanmaktadır (Diyarbakırlıoğlu,2010: 156). Anadolu kültür miraslarından biri olan bakırcılık ile bakırcılıkla birlikte gelişen kalaycılık meslekleri aynı çerçevede yer almış uğraşan ustalara ise “*kalaycı*” olarak adlandırılmıştır.

İğdir'da kalaylama yapan iki usta Kulu Erol ve abisidir. Kalaylama işlemi, kalaylanacak kapların eğrilikleri düzeltildikten sonra kostil olarak anılan soda kaynatılır ve bununla kalaylanacak kabın içi yıkanır. Ardından kabın tümü çakıllı kumla ovulur. “*Nişadır*” adlı bir madde eritilir ve kurutularak toz halini alır. Kalaylanacak kap bir maşa ile tutularak ocakta ısıtılır. Ustanın uygun sıcaklık olarak belirlediği anda kap nişadır ile sıvanarak kalaylanır. Son olarak su ile soğutulur ve pamukla silinir (Şen, 2012: 103).

Günümüzde kalaycılık sanatı da oldukça azalmıştır. Bunun temel sebebi ise bakır gibi kalay gereken ürünlerin eskisi kadar kullanılmaması ve bu mesleği icra eden kişilerinde oldukça az olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyo-ekonomik yapıdaki değişim, bakır kapların günlük hayattaki yerini ve önemini azaltmıştır. Bakırdan yapılan

ağır kaplar yerini makineyle yapılan hafif ve ince çelik, plastik, alüminyum ve cam gibi malzemelerden üretilen kap kacaklara bırakmıştır (Kayabaşı, 2014: 733). Yine bilindiği üzere kalaycılık da diğer birçok el sanatları işçiliğinde olduğu gibi usta çırak ilişkisi ile aktarılmaktadır. Bundan ötürü çırak bulamayan ustalar sanatlarını kuşaktan kuşağa aktaramamakta, bu durumda kalaycılığı unutulmuş bir sanata dönüştürmektedir. Mutfaklarımıza belki annelerimizin çeyiziyle birlikte gelen ve asırlardır bizimle yaşayan bakır kaplar ile bakırcılığın sonu böyle gelmiştir (Diyarbakırlıoğlu, 2010: 157).

3.4.8. Tenekecilik

Dictionnaire (1994) göre teneke, yumuşak çelikten yapılmış üstü kalayla kaplı ince saçıdır. Tenekeci ustası, tenekeden araç-gereç, kap kaçak yapan kişidir. Tenekecilik ise tenekeden kap ve öteberi yapma veya onarma işidir (Aktaran: Eraslan, 2009: 8). Tenekecilik, tenekeden kullanıma hazır ürünler çıkarılma sanatıdır.

Bir tenekeci ustasının temel malzemelerini, havye, kalay, kurşun ve tuz ruhudur. Tenekeci ustası lehim yaparken sadece sanatını değil aynı zamanda halk bilimini (kimya) de kullanmıştır. Kalay çubuk haldeyken eritilerek kurşunla karıştırılır ve lehim oluşur. Asit olmadan lehim yapılması mümkün olmamaktadır. Kurşun ve kalay karışımı lehim hazırlarken usta, önce tüpte havveyi ısıtır, tuz ruhu (asit) ise fırça ile lehim yapılacak yerlere sürülür. Sonrasında ısınan havyeyle alınan lehim çatlayacak yere koyulur, bu işlem sonrasında lehim gerçekleşmiş olur. Tuz ruhu olmadan lehim asla tutmaz (Eraslan, 2009: 8-9). Iğdır’da teneke ustalarının en çok yaptığı gereç sobadır. Iğdır’da bulunan sobacılar çarşısında hizmet verilmektedir. Eskiden sadece el yapımı ile yapılan iş artık makinelerin yardımı ile yapılmaktadır.

3.4.9. Semercilik ve Saraçlık

“*Semercilik ve Saraçlık*” mesleğine bakıldığında saraççılık, eyer ve koşum takımları yapan yahut satan veya deri, çanta, muşambadan bavul yapan kişilerin mesleğine verilen isimdir. Ayrıca hasır işleme, koyunlara çingirak, kemerlik, atlara amut ve başlık yapma, sarka, hayvan süslemeler, heybe vb. malzemeleri de yaptığı görülür (Sağır, 2016: 36).

Ağaç, saz, deri gibi malzemelerle üçgen çatılı semerler at, eşek, katır gibi hayvanların sırtlarına konulmaktadır. Iğdır’da yapılan semerler oldukça sadedir. Iğdır şehir merkezinde Mehmet Ali Edemen adlı tek bir semer ustası bulunmaktadır. Ustanın

söylediklerine göre, kendi ustası şu an hayatta değildir ve yörede kendisinden sonra da bu işi devam ettirecek herhangi biri bulunmamaktadır (Şen, 2012: 105).

3.4.10. Tulum Yapımı

Hiç kuşkusuz kültürlerin en önemli yapı taşlarından biri müziktir. Onlara can veren ezgiler, ezgileri yaşatan ise hem insan sesleriyle hem de çalgı aletleriyle icra edilmesidir. İşte böyle bir enstrüman olan tulum, etnik kültürel bir yapıda hayat bulmuş ve günümüzde halen bu özelliğini korumaktadır. Son dönemlerde ziyadesiyle yaygınlaşan tulum enstrümanına olan taleplerine karşılık vermek için yapım ustalarına ihtiyaç artmış ve usta çırak ilişkisi içinde bu sanatın daha da gelişmesi ve yaygınlaşması sağlanmıştır.

Koyun, kuzu ve özellikle oğlak derisi özenle tek parça şeklinde yüzülür. Deri süt içerisine koyularak bekletilir. Ardından süttten çıkarılan derideki fazlalık olan kıllar kesilir ve yağı alınır. Yıkılarak temizlenir ve delik kısımları sıkıca bağlanır. Öndeki sağ kola kamıştan yapılmış olan bir alet, hemen yanındaki sol kola da kaval kemiği takılır (Şen, 2012: 100). Karadeniz yöresine ait olarak bilinen bu enstrüman, çok fazla olmasa da Iğdır ilinde de imal edilmektedir.

Tulum enstrümanı ortaya çıktığı ilk günden itibaren ilgi odağı olmuştur. İcracıların zaman içerisinde farklı tınılardaki tulum enstrümanına sahip olma istekleri bu çalgı aletinin yapım ustalığını geliştirmiş, bunun yanında geçim kaynağı olarak da devamlılığını sağlamıştır. Tulum yapım ustalığı için iyi bir müzik kulağına, el becerisine ve bu enstrümanı çalabilme kabiliyetine sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca bu çalgı aletiyle icra edilen ezgilere aşina olmak, bundan dolayı tüm bunlara can veren yöre kültürüyle iç içe yaşayıp özümsemiş olmak tulum enstrümanı yapım ustalığının kaliteli ve istenilen düzeyde olabilmesi için ölçüttür denilebilir (Çalık, 2014: 7233).

Tamamen el işçiliği olan bu çalgı aleti, yapımının oldukça maliyetli ve meşakkatli olması nedeniyle bu enstrümana sahip olmak isteyen pek çok kişi tarafından alınamamaktadır. Bu kültürün yaşatılması, yaygınlaştırılması ve sonraki kuşaklara miras olarak aktarılması kişisel çabaların yanında Kültür Bakanlığı'nın maddi ve manevi destekleri de önem arz etmektedir. Bu destekler enstrümanın yapım ustalarının artmasının yanı sıra maliyetinin düşürülebilmesi ve böylece daha fazla yaygınlaşması sağlanacaktır. Bu şekilde yeni nesil tarafından daha çok tanınması ve yaşatılması mümkün olabilecektir (Çalık, 2014: 7234).

El sanatları turizmle de içli dışlı bir yapıya sahiptir. Çünkü turistlerin amaçlarından biride ziyaret ettikleri ülke ve yörenin yerelliğinin hissedildiği özgün olan kültürünü tanımaktır. Turistik yöreyi cazip hale getiren unsurlardan biride o yöreyi hatırlatan el sanatlarıdır. Gidilen görülen yerlerden insanlar o bölgeye ait hatıra kalacak o yörenin üretimi olan el yapımı ürünler almaktadır. Hüner ve Er (2012) “*Geleneksel el sanatımızın dünya literatüründe yerini alması turizm sektörü ile sağlayacaktır. Özünü ve Ruhunu Geçmişten alan El sanatlarımız malzeme ve değeri ile kültürel zenginliklerimizi temsil etmektedir*” şeklinde vurgulamışlardır. Kùltürlerin özelliklerini gelecek nesillere aktarmada, el sanatları ürünleri her daim iyi bir iletişim aracı olmakta, aynı zamanda sosyal ve ekonomik gelişmeye, eğitime olumlu katkılar yapmıştır. Ayrıca toplumun paylaşma duygularının oluşmasında da etkili bir rol oynamaktadır.

Teknolojinin getirmiş olduğu yeniliklerle beraber üreticinin ve tüketicinin değişen tercihlerine bağlı olarak günümüz şartlarında hayatta kalma çabasına giren geleneksel el sanatları, bu dönüşüm sürecine ayak uyduramayarak kaybolmuşlar ya da kaybolmaya yüz tutmuşlardır. Yani, üretim süreci çok kısa olmasına rağmen çok çeşitlilikte üretim gerçekleştiren ruhsuz ve soğuk seri üretim ürünlere yenik düşmüşlerdir (Altıntaş, 2016, 158).

Bugün yaşanan teknolojik değişimler ve gelişmeler hayatı her alanda etkilemiş ve pek çok folklorik değerin unutulmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu hızlı değişimler karşısında “eski” ile “yeninin” içe içe devam edebilmesi önemlidir. Kültüre dayalı el sanatlarının korunması için yapılacak çalışmalar önemli olmalı ve ait olduğu kültürün ayrılmaz bir parçası sayılmalıdır. Bu nedenle ki bu konuda yapılacak çalışmalar süreklilik esas kılınmalı ve desteklenmelidir (Miralay, 2018: 507).

Maddi kültür öğeleri asırlar boyunca birikerek günümüze kadar ulaşmış öğelerdir. Tabi bu kültür öğeleri yeryüzündeki her şey de olduğu gibi zaman aşımına uğramakta ve yok olmaktadır. Bunun önüne geçilebilmesi için bu kültür öğelerinin iyi tespit edilip korunmaya alınması gerekmektedir. Bu da ancak bu kültürel öğelerin sit alanına alınıp kültür mirası ilan edilmesiyle gerçekleşebilir. Yine yapıtlar için doğru restorasyonlarla kalıcılığı artırılabilir. Bu sayede medeniyetler arası aktarımı gerçekleşen kültürel miraslar korunabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANEVİ KÜLTÜR ÖĞELERİ

Bir toplumun sahip olduğu yapıtlar, giysiler, araç gereçler, el sanatları vb. somut varlıklar maddi kültür başlığı içerisinde ele alınırken; toplumun düşünce biçimleri, normları, gelenekleri, inançları gibi somut olmayan kavramlar manevi kültür başlığı içerisinde ele alınmaktadır. Örneklendirilecek olunursa, yapılar (kale, anıt vs.), yemek, kıyafet gibi eserler somut kültür öğelerini oluştururken gelenekler, inanç, toplumsal değerler, tarihi değerler, şarkılar, maniler gibi öğelerse soyut kültür unsurlarını oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere soyut kültür unsurlarında manevi değer ve inançlar gibi unsurların yanı sıra maniler, şarkılar gibi unsurların da yer almaktadır (Türker, Çelik, 2012: 89).

Kültürel çevreyi/mekânı var olduğundan beri insanlar tarafından biçimlendirilmiş ortamlar bütünü oluşturmaktadır. Bundan dolayı her yerde geçmişin izlerine rastlanmakta ve bu şekliyle kültürel miras, kültürel çevreden çok daha geniş bir anlama sahip kavram olabilmektedir. Yalnızca somut yapılar, nesneler ve antik kalıntıları olmayıp daha önceki kuşaklardan aktarılan gelenekler, destan, efsane, hikaye, türkü ve diğer soyut değerleri de kapsamaktadır (Gümüşçü, 2018: 104).

UNESCO'nun 32. Genel konferansında, 2003 yılında ise “*Somit Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*” imzalanmıştır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, “*somit olmayan kültürel mirası korumak; ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek; somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği, uluslararası iş birliği ve yardımlaşmayı sağlamak*” amacıyla imzalanmıştır. Bu çerçevede toplumsal uygulamalar, gösteri sanatları, sözlü anlatımlar, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar somut olmayan kültürel miras içeriği olarak belirlenmiştir (Kolaç, 2009: 21).

4.1. DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM

Geçiş dönemleri olarak insan hayatı üç önemli evreyi doğum, evlenme ve ölüm oluşturmaktadır. Geçiş dönemleri, gelenek, görenek, örf ve adetlerin vücut bulmuş hali olarak bir millet diğer milletlerden ayıran yegâne kültürel değerlerdir. Başka bir ifadeyle,

gelenekler çok geniş bir coğrafi sahaya yayılarak toplulukları birbirine kenetleyen önemli bir bağ ve güçtür. Geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen çeşitli pratikler ait olduğu yörenin kültürel yapısını, sosyal gücünü yani karakteristik özelliğini, gösterir. Eliot’a göre kültür; *“doğumdan ölüme, sabahtan akşama kadar ve hatta uykuda bile halkın sahip olduğu inançlar toplamı, bir bakıma bütün bir yaşam şeklidir”* (Bostancı, 2003: 111).

4.1.1. Doğum

Kadınların yaşamlarındaki en önemli geçiş dönemlerinden biri hiç kuşkusuz doğumdur. Fizyolojik bir olay olmasıyla birlikte toplumun kültürel ve sosyal özellikleriyle şekillenmektedir. Doğumun çevresinin yüzlerce adet, inanç ve dinsel işlemle örülü olduğu bilinmektedir. Gelenekler ve inançlar hamilelik öncesinden başlayarak birtakım adetlere uyulması ve bu adetlerin gerekliliklerinin yerine getirilmesi önemlidir (Örnek 1995: 131). Doğum öncesi, doğum sırası ve sonrasında pek çok farklı ritüeli barındırmaktadır.

Türk Dünyası kültüründe, doğum ile ilgili uygulamalar ve bu uygulamalara ne kadar sahip çıkıldığını ayrıca konuyla ilgili kültürel değerlerin ortaya koyup kültürel değerlerin kazandırdığını saptamak adına önem arz eder. Iğdır ili ve çevresinin en köklü geleneklerinden biri doğumla ilgili geleneklerdir. Iğdır yöresinde uygulanan uygulamalar hususunda genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Türk lehçelerinde annenin hamile oluşunu ifade etmek için örtmece sözlere başvurulur. Bu anlamda Anadolu’da hamile, gebe, karnı burnunda, yüklü, ağır, iki canlı, ayağı ağır, boylu, aylı günlü gibi pek çok söz kullanılır. Azerbaycan Türklerinde *“Dünyaya gelmek”* anlamında *“doyul / anadan ol”* sözü ile birlikte kullanılır (2010: 5).

Her nüfus artışı umut kaynağı olarak görülür. *“Kız bereket, oğlan devlet”* diye bir atasözü vardır ve gelenek bu söz ile devam ettirilir. Yörede doğumla ilgili pek çok inanış bulunmaktadır. Halk kültüründe doğan her çocuk, aile ve akrabalık ilişkileri güçlendirmekte, soyun devam etmesi anlamına gelmektedir. Çoğalmak; gücün, yardımlaşmanın ve dayanışmanın pekiştirilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple çocuğun doğumu, yalnızca anne ve babayı değil, akrabalar ile komşuları da sevindirmiştir (Coşkun, 2011: 1). Hamile kadının canın çektiği yiyecek ve içecekler mutlaka konu komşudan temin edilir istenilen kişi elinde varsa mutlaka verirdi. Annenin arzuların yerine getirilmemesi durumunda çocuğun zarar göreceğine inanılırdı. Yerikleme

(Aşerme) denilen bu inanç Azerbaycan Türklerinde önemli bir yere sahiptir. Yine yeriklemeyle ilgili olarak çocuğun ana rahmine düşmesinden itibaren ana adayının canının çektiği arzu ve isteklere göre çocuğun cinsiyeti hakkında yorumlar yapılmaktadır. Örneğin, hamile kadının canı tatlı yiyecekler çekiyorsa ya da rüyasında altın görürse çocuğun erkek olacağına inanılırken rüyasında elma ve balık gören kadının ise kızı olacağı inancı yaygındır. Azerbaycan Türklerinde yine anne hamile kaldıktan sonra saçını kesilirse doğacak çocuğun ömrünün de kısa olacağına inanılmakta bundan ötürü de doğum yapana kadar saçı kesilmemektedir.

Eski Türklerde inanışları gereği çocuklar ad alıncaya değin “*adsız*” yaşardı. Yaşları 13-14 olana kadar isim verilmeye uygun bir iş yapamamışsa ömür boyu “*Adsız*” olarak anılırdı. Ancak bazen de kıskanç gözlerden ve kötü ruhlardan çocukları korumak amacıyla “*Adsız, Adsız Big*” gibi isimler konulur. Bu adların verilmesindeki amaç kötü ruhlara bu çocuk işe yaramaz, ruhunu alıp götürmeye değmez, mesajı vermektir. Türklerdeki çocuklara verilen isimlerle ilgili inanışlar bu kadarla kalmamaktadır. Genel olarak konulan adların bireysel kişiliğinin ve insanın toplumsal yanında büyüsel gücünün de sembolü olduğu kabul edilir. Bu bakımdan Türk topluluklarında çeşitli varlıkların ve nesnelerin isim olarak verilmesi çocukların korunacağına inanıcı yaygındı. Bu durumdan dolayı “*Ömür, Demir, Yaşar, Kaya, Durdu, Duran, Dursun, Taştan, Ölmezbay*” gibi isimler konulmaktaydı. Yine erkek çocuğun soyu devam ettirdiği inanışıyla doğan kız çocuklarına Songül, Döndü, Döne, Yeter, Sonnur, Durkız, Kızıtamam, Kızıyeter gibi isimler verilmektedir. Azerbaycan Türklerinde ise isim koyma işi aile büyüğü tarafından yapılmaktadır (Aktaran: Arık, 2010: 6-7). Çocuğa isim koyulması ve konulan isim anlamı çok önemsendiğinden çocuğun kırkı çıkmadan önce isim koyma töreni de yapılmaktadır. Çocuğa genelde tek isim konulur ve koyulduğu günün senesinde ad günü yapılmaktadır (Çeltikçi, 2009: 514). Bölgede kız beklenen çocuk erkek doğuyor ise “*Allahverdi, Tanrıverdi, Hüdaverdi, Hakverdi*” gibi isimler konulur; artık çocuklarının olmasını istemeyen aileler ise son doğan çocuğuna “*Yeter, Sonsen, Besti*” isimlerini vermektedir. Kırsal kesimde ve köylerde doğumları yaptıran bu işin profesyonel eğitimini almayan fakat ebe sıfatı taşıyan tecrübeli kadınlar tarafından yapılır. Doğum yaptıran tecrübeli bu kadınlara yörede “*Mamaça, Ebeçe*” denilmektedir (Acar, 2010: 131). Çocuğun göbeğini kesen bıçak temizlenmeden doğum yapan annenin yastığının altına konur, çocuğun göbeği kuruduktan sonra bıçak açılıp yıkanır. Çocuğa kırkı dolunca kırklama yapılması

çok önemlidir. Canlı doğduktan sonra hayatını kaybeden çocukların ölümü kırklı olmaya bağlanır. Kırklı bebeği görmeye gelen kişilerin üzerinde ziynet eşyası bulunuyorsa bunun bebeği hasta edeceğine inanılır bundan ötürü gelen kişiler ziynet eşyalarını çıkararak bebeğin yakınına gelirler. Sarılık olan bebeğin beşiğinin üzerine sarı örtü örtülerek sarılık hastalığının iyileştiğine inanılır.

Azeri Türklerinde ilkler oldukça önemlidir. Yörede dünyaya gelen ilk çocuklar için kurbanlar kesilir sadakalar dağıtılır. Öyle ki ilk emeklemede, ilk yürümede, ilk saç kesildiğinde genelde toy yapılır ve çörek (yemek) verilir. İlk diş çıkarıldığında “*Hedik*” adı verilen yörede “*Maş*” adıyla alınan buğday, soğan ve fasulye cinsi yiyeceklerin karışımı ile yapılan sulu bir yemek yedi eve olacak şekilde çevre halka ve komşulara dağıtılır. Bu sayede dişin kolay çıkacağına inanılır. Yeni doğan çocuğun saç da yine bir yılını doldurmadan kesilmemektedir. Yeni diş çıkaran çocuk 1 yaşına girince saçları tıraş edilir. Saçları ilk kesildiği zaman saçlar tartılarak ağırlığı kadar para toplanarak bir fakire verilir ve çocuğun ilk saç kesimini yapana bahşiş verilir.

Sünnet, günümüzde erkek çocuk ve ebeveynleri için özel bir anlam taşımakta ve yapılan törenle bayram havasında gelen misafirler için anlamlı bir etkinlik olarak görülür. Günümüzün sosyal yapısı içinde özel bir anlama sahip olmasının yanı sıra sünnet, İslamiyet öncesi Türk kültüründe yeri olmayan bir kültürdü. Köken olarak aslında İslamiyet’e ait olmayan fakat Araplarca İslami bir öge olarak görülen sünnet, Türklerin İslamiyet’i kabul etme sürecinde dini bir öge olarak sunulmuştur. Daha sonrasında Türk kültürü çerçevesinde yaşamlarına uygulamaya başlayarak yeni ritüeller, tarihsel yaşanmışlıklar bakımından bugün sorgulanmamakla beraber uzun bir çatışma ve ardından kültürleşme sürecinin sonucunda gerçekleşmiştir (Öncül, 2019: 123).

Sünnet ritüelinin tarihçesine bakıldığında Gollaher (2000) göre MÖ 5000 ve 4000’lere kadar gidilmekte Aztekler ile antik Mısır’da Sahra bölgesinde İbrani, Fenike ve Babil bulunduğunu belirtilmektedir (Aktaran: Yavuz, 2014: 113). Geleneksel algıda sünnet, çocukluktan çıkarıp erkeklik statüsü kazandıran önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan bu olay bir dinin üyesi olarak Müslüman ve Yahudi toplumların yaşamında simgesel bir anlam da taşımaktadır. Günümüz Türk kültürü içinde ise sosyolojik bir kabul fonksiyonunu üstlendiğini belirtmek mümkündür (Öncül, 2019: 124).

Sünnet düğünleri genellikle eş dost akrabaların rahat katılabilmesi için genellikle hafta sonları yapılır. İlk olarak sünnet olacak çocuk hamama götürülür. Sünnet elbisesi giydirilir. Gelen davetlilerle birlikte araç konvoyu oluşturulur, sünnet olacak çocuğa ve arkadaşlarına çevre gezisi yaptırıldıktan sonra eve getirilerek sünneti yapılır. Gelen davetliler, çocuğu ziyaret ederek hediyelerini verirler. Yemekler ikram edilir, sazlı sözlü eğlenceler yapılır. Ayrıca mevlit okutarak sünnet yapanlar da vardır. Erkek çocuklar genellikle 4-6 yaşlarına geldiklerinde sünnet ettirilirlir. Yörede sünnetçiye “delleyh” denilir. Iğdır yöresinde kirvelik çok önemlidir, kirve olan aileler birbirlerinin aile fertleri gibidir ve birbirlerine kız alıp vermezler. (Acar, 2010: 133).

4.1.2. Evlenme

Evlilik ritüeli kutsal olmakla beraber Anadolu ile çevresinde tarım kültürüne sahip bütün eski medeniyetlerde görülen bir ritüeldir. Evlilik ritüelindeki amaç, doğayı büyü yoluyla etkileyip mevsimsel döngünün aksamadan devamlılığını sağlamak, bunun neticesinde ise bol ürün ile hayatın ve soyun devam etmesini garanti altına almaktır. Anadolu ile yakın çevresindeki tüm uygarlıklarda, evlilik ritüelinin tören aşamaları küçük farklılıklar haricinde, hemen hemen aynıdır (Çetin, 2006: 108).

Türk toplumunda önemli bir yere sahip evlenme, toplumun devamı için evlilik yaşına gelen bireylerin anlaşarak evlenmesi, çocuk sahibi olması ve böylece bir aile kurması beklenir. Evlilik, kadın ve erkeğe yeni roller kazandırarak aile olmanın ilk adımı atılmış olur. Yapılan evliliklerinin bir ömür sürmesi istenir. Ömür boyu sürmesi istenilen bu birlikteliğin sağlıklı, huzurlu, mutlu ve üretken bir ilişki olması amacıyla evlilikle ilgili her türlü ritüele büyük önem verilmiştir (Demir, Bakar, 2014: 121). Azerbaycan Türkleri geleneklerinde evliliği yeri ayrı bir önem teşkil etmesinden dolayı pek çok ritüele sahiptir.

Evlilikle ilgili yapılan bazı uygulamaları vardır. Bunlardan ilki ve yaygın olan inanç özellikle bekâr genç kızların yaptığı “*tuzlu kuka*” yenmesidir. Aynı zamanda bir Nevruz geleneği olan tuzlu kuka ile ayrıntılı bilgi Nevruz Bayramı başlığın altında yer verilmiştir.

Geçmişte yapılan fakat günümüzde ortadan kalkan bazı gelenekler şöyledir: Caferi mezhebinin ağırlıkta olduğu yöre halkında evlenecekleri kişinin de kendi mezheplerinden olmasına özen gösterirlerdi. Bunun temel nedeni ise Caferi mezhebinde olan kızların bir Sünni’yle evlenmesi durumunda kendi sülalesinin 70 göbekten hepsinin cehennemde gideceği inancıdır. Ancak günümüzde bu inancın genel olarak yıkıldığını görülür

(Demirci ve Günay, 2006: 38). Evlilik yaşı gelen ve evlenmek isteyen erkek bunu ailesine bildirir. Eğer evlenmeyi düşünen gencin istediği biri varsa o, eğer yok ise etraftan “helal süt emmiş, temiz” diye tabir edilen bir kız erkeğin ailesi tarafından aranmaya başlanır. Bu kızın saygılı, ahlaklı, becerikli, güler yüzlü bir kız olmasına önem gösterilir. Uygun görülen adayın evine haber gönderilir ve niyet belli edilir. Kızın ailesi erkek tarafını sorup soruşturur, kızında gönlü var ise olumlu cevap verilir. Her iki ailenin de büyükleri toplanarak “*Allah’ın emri, peygamberin kavli ile*” kız istenir. Şartlar ve düğün hakkındaki yapılacaklar belirlenir. Salâvat getirilip “Fatıha” okunur. Yüzük takılan gençlerin konuşmaları, görüşmeleri helal çerçevede olması düşüncesi ile kız evine birkaç aile büyüğü toplanarak yanlarında bir mollayla gelerek dini nikâh kıyarlar. Bu nikâha “kebin” denilmektedir.

Evlilikle ilgili bir diğer inanış ise eskiden anneler evlenecek kızın saçının ucundan arkadaşları tarafından biraz kesilerek hediye karşılığında kızın annesine verilirdi. Kızın annesi de aldığı saç tellerini kızına yaptığı yastık veya döşek içine koyar ve saç telinin orada kaldığı sürece evde bereket olacağına inanılırdı. Gelin yeni evine getirilince kuru lavaş doğranır, lavaşın bereket getireceğine inanılırdı (Acar, 2010: 152).

4.1.2.1. Nişanlılık

Günümüzde hala devam eden gelenekler ise nişanlılık döneminde Kurban, Nevruz ve Ramazan Bayramlarında kız evine götürülmek üzere hediyeler hazırlanarak görmeye gidilmektedir. Bunlardan “*Nubar Aparma*” ve “*Havcı Getme (Yardıma Gitme)*” en önemlilerindendir.

Nubar Aparma

Mevsimin ilk mahsulü olan çeşitli meyve sebzeler bir tepsi içine konularak yanına çorap, patık vb. giyecekler ve koku türü malzemeler konulur, tepsi kırmızı bir örtüye sarılır ve kız evine götürülür. Kız tarafı da tepsiyi boş göndermez damat için gömlek, çorap vb. koyarak geri gönderir.

Havcı Getme (Yardıma Gitme)

Bu gelenekte evlenecek kişiler birbirlerinin ailelerine yardıma giderler. Erkek, arkadaşlarını toplayarak kız tarafının tarla işlerine yardım etmek için kızın babasının yanına gider kız babası damadına şalvar (pantolon) hediye eder, damat ve arkadaşları gün

boyu tarla işlerine yardım ederler, akşamüzeri de kız evine gidilir ve yemek yenir. Kız tarafı da aynı şekilde kızın yakın arkadaşlarıyla oğlanın annesine yardıma giderler. Ev ve tarla işlerine yardım ederler. Oğlanın babası gelinine tarla başında helet (hediye) verir. İş bittikten sonra kızlar oğlan evine yemeğine giderler (Acar, 2010: 137).

4.1.2.2. Kına ve Kısır Gecesi

Koşay'ın (1944) belirttiğine göre Anadolu'da gelinin gözyaşlarının bereketi artıracığı düşüncesi vardır. Gelinin gözyaşlarının bereket getireceği düşünülür, bu nedenle de kına gecesinde gelinin ağlaması için büyük çaba harcanır. Yörede gelini ağlatmak için çocukluk hatıraları canlandırılır, annesinden ayrılacağı söylenerek, hüznü manilerle gelin ağlatılmaya çalışılır. Gece gelin ortaya çıkarılıncaya kadar kimseye su içirilmez (Aktaran: Çetin, 2008: 117). Kısır gecesine “*Bey Başı*” denir ve erkek evinde damat ve arkadaşlarının eğlendiği bir gecedir. Bey başında 25 Kuruş, Gessep (Kasap) adı verilen oyunlar oynanarak eğlenilir. Kına gecesi “*Hına*” olarak adlandırılır. Kına gecesinde ise kız evinde “*Mehraç, Cehennem Adamı, Bel Bağlama*” adlı oyunlar oynanarak eğlenilir.

4.1.2.3. Düğün/Toy

Düğünün yapılacağı gün yörede honça (bohça) götürüp-getirme yapılır. Erkek tarafı kız tarafına içinde çikolata, şekerleme, çeşitli meyveler, çorap gibi ufak parça giyecek ve kızın ellerine, ayaklarına süreceği kınayı bir pohça ile gönderir. Evin önünde bohçayı taşıyan kişi ile halk oyunları oynanır ve o kişiye bahşiş verilerek kız tarafının damat için hazırladığı bohça ile geri gönderilir. Erkek evinin önünde de halk oyunları oynanır ve toplanan kişilerle “*Dostluğun dostluğa, düşmanın koruğuna halla halla*” diye bağırırlar.

Güvey evinin düğün çağrısı için dostlarına “*nemer*” adı verilen küçük armağanlar (mendil, portakal, limon gibi) dağıtılır. Düğün davetiyesi yerine genellikle mendil gönderilir. Damat ve gelinin yakınlarına mendil yerine kumaş parçaları veya başörtüsü de verilmektedir. Düğünler genellikle cuma günü öğleden sonra başlar ve pazar günü öğlene kadar devam eder. Yörede düğünlerde görülen bir diğer gelenek ise “*Aşık Dinleme*”dir. Aşık düğün yapılan evde elinde sazla dolaşır ve hem gelen misafirleri hem de gelin ve damadı övecek sözler söyleyerek sazına eşlik eder. Ayrıca aşık, Köroğlu, Şah İsmail, Aşık Gerip hikayelerini anlatır.

Gelin kız evinden çıkarılırken beline abisi tarafından bir kuşak bağlanır ve en az beş budaktan oluşan, bir ağaç dalının süslenmesi ile yapılan dala “*Şah*” adı verilir. Şah damadın arkadaşları tarafından kız evinden erkek evine gelene kadar taşınır, gelin damat evine girmeden önce evin üzerinde damat ve arkadaşları beklemektedir. Gelin eve girmeden önce damat elindeki elmayı gelinin başına doğru atmaya çalışır, yanında bulunan arkadaşları ise gelen kişilerin üzerine şekerleme ve meyve atmaktadırlar. Gelin eve girdikten sonra gösterilen yere hemen oturmaz damadın babası gelip gelinine bir altın, takı veya inek sözü verir böylece gelin oturur.

Kentleşmeyle birlikte teknolojik gelişme, küreselleşme gibi olgular nedeniyle, geleneğin yaşatıldığı ve aktarıldığı ritüel mekânların terk edilmesi ve yeniden oluşturulan mekanlarda yaşamaya başlamasına verilecek örnekler arasında nişan, düğün ve sünnet gibi geleneğin yaşatıldığı mekanlar verilebilir. Köy meydanlarında, sokaklarında, bahçelerinde yapılan düğünler, düğün salonu denilen yalnızca nişan ve düğün törenlerinin yapıldığı kapalı büyük salonlara yerini bırakmıştır. “Bugün Anadolu’nun çeşitli yörelerindeki kır düğünleri ve şehir merkezinden uzak bölgelerde ise sokaklarda yapılan düğünler geleneğin devam ettirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın salon diye tabir edilen mekânlarda yapılan düğün törenleri, geleneği devam ettirmekte yerleşik hayata geçmenin ya da şehirleşmenin getirdiği değişen hayat şartları bir yansıması olarak değerlendirilmelidir” (Berber, 2009: 10).

4.1.3. Ölüm

Modern çağ, ölümün yol açtığı acı ve kederi, gizleme ve engelleme yoluna gider. Bu yolla acı daha fazla bireyselleştirilir (Kara, 2009: 107). Karaca’ya (2001) göre insana ölümü hatırlatıp ölüm düşüncesini kamçılayan bazı unsurlar söz konusudur. Bu unsurlardan birisi ölümcül olarak nitelendirilen hastalıklarken bir diğeri teneşir taşları, cenazeler, kabristanlar ve mezar taşlarıdır. Biçer (2009) ise bugünün Türkiye’sinde mezarlıklar gerek şehir planlaması gerekse ekonomik gerekçelerden dolayı şehirlerden ötede yer almakta olduğundan bahsetmiştir (Aktaran: Ünal, 2011: 130). Modern toplumlara karşın geleneksel toplumlarda ölümle barışık olduğu mezarlıkların kuruluş yerleri göstermektedir. Mezarlıklar; mahallenin ortası, yol kenarları ve hatta özel mülkiyetlerde evlerin yanı gibi insanların hayat sahaları içerisinde her an görebilecekleri yerlerde konumlandırılmıştır. Türk-İslam kültürü de böyledir. İslamiyet’te ölümü

hatırlatan bir uyarıcı niteliği taşıması bakımından kabir ziyareti, teşvik edilmektedir. (Ünal, 2011:124-125).

19. yüzyıldan sonra Osmanlı'daki mezarlık kültürü değişim göstermiştir. Kabristanların ve mezarların ölümün hayattan dışlanmasıyla ölüm-hayat “kardeşliğinin” bozulması sonucu yaşanan bölgelerden uzaklaştırıldığı düşünülmektedir. Göka, ölüme dair anlayışın modern hayatla geleneksel hayat arasındaki farkı belirtirken “*eceliyle ölme*”nin geleneksel hayatta bırakıldığından, modern hayatta ölümden hep maddi bir gerekçe aranmaktadır. Bunun yanı sıra modernite, ölümü, ortadan kaldırılması gereken bireysel bir suç gibi tecrit etmiş, mezarlıklar örneğinde olduğu gibi cenaze törenleri de yaşamın dışında bırakılmaya çalışılmıştır (Göka, 2009: 95).

Iğdır ilinde de mezarlar evlere oldukça yakın bulunmaktadır bunun amacı hiç kuşkusuz ölümlerle iç içe yaşamın rahatsız etmemesi eskiden alışık olunan durumun devam ettirilmesidir (Fotoğraf 4.1). Iğdır’da ölümü düşündüren ve belirtisi olarak kabul edilen bazı inanışlar vardır. Bunlardan biri halk arasında yaygın bir inanış olan; baykuş bir eve doğru öttüğünde ya da köpek bir eve doğru uluduğunda uğursuzluk olarak kabul edilir ve o evden bir ölü çıkacağı düşünülür. Ayrıca bir hasta yanına gelenleri tanıyamazsa, yemeden, içmeden kesilirse ve gözünün feri görmez olursa, soğuk soğuk terlerse, çok sayıklayıp sık sık nefes alırsa, ne söylediğini bilmeden konuşursa veya gözlerini tavana dikilirse o hastanın öleceğine hükmolunur (Uğur, 1948: 21).

Fotoğraf 4.1. Mezarlıklardan Görünümler.

Ölüm döşeginde ağır hastayı yanında sürekli Kuran okunur ve hastaya Kelime-i tevhid söylettirmeye çalışırlar. Bu şekilde o insanın manevi olarak rahatladığı düşünülür. Halk arasındaki diğer bir inanışa göre ise kişi kolay can vermiş ve öldükten sonra yüzü

huzurlu bir şekildeyse cennetliktir. Kişi can vermekte zorlanmış ve can verdikten sonra asıksa yüz hatları var ise cehennemlik olduğuna inanılır. Eğer bir insan gözü açık gitmişse, çok sevdiği ya da beklediği birini göremeden öldüğüne veya bu dünyadan murat alamadığına yorumlanır.

Ölü kefenlenirken, iki kolunun altına da yeni kesilmiş küçük, üzerinde Arapça dualar bulunan birer söğüt dalı koyulur. Halk arasında ölünün bu dal parçalarına tutunarak sırttan karşıya kolay geçeceği inancı yer alırken, mollalar bu uygulamayla dua niyetine yapıldığını söyleyerek ölüye kolaylık olması açısından değerlendirir. Maddi olanaklar ölçüsünde isteyen mermerden gösterişli mezar taşına ölen kişinin resminin de bulunduğu mezarlar yaptırılabilir. Peygamber soyundan olan kişilerin yaşadıklarında olduğu gibi öldükten sonra mezarlarına da aynı özen gösterilir. Mezarlığa gidildiğinde orda yatan seyyid mezarlarının başında da dua edilir. Bir adakta bulunan ve dileği gerçekleşen kimse seyyidin mezarı başına gelerek mum yakar.

Ölen bir insanın 3. 7. 40. ve 52. gününün önemi ayrı olup özellikle bu günlerde Kur'an ve mersiye okutulur, ehsan/ihsan (yemek), helva vs. dağıtılır. Caferi inancına göre vefat eden insanın yarım kalan ibadetinin veya üzerinde borcu varsa onun yerine getirilmesi ölen kişiye fayda eder. Gerek dini bir borç olsun gerek ise maddi bir borç olsun bu borçların kapatılması önem arz eder. Örneğin; hacca niyetlenen fakat gidemeyen birinin yerine öldükten sonra bir başkası gidebilir, var olan oruç borcunu da yine bir başkası tutabilmektedir. Maddi borçlar ödenebildiği gibi Allah'a karşı kulluk borcu olan öleninde bu borcu kişinin yakınları tarafından yerine getirilebilir (Abdullah Turan 1999, 509–513). Örneğin ölen bir kimsenin kazaya kalan namazlarını veya oruçlarını ya çocukları yerine getirir ya da bu ibadetleri para karşılığında birine (molla veya ibadet ehli başka birine) yaptırırlar. Bu konuyla ilgili yapılan görüşmelerde *“Bizde ölen anne babanın kazaya kalan namazlarını oruçlarını çocukları kılar veya parayla başkasına kıldırır. Nasıl ki ana babamızın birine para borcu olduğu zaman onu ödemek bize aitse Allah'a karşı borçlarını ödemek de biz çocuklarına düşer”* düşünceler yer aldığı gibi bu durumu kabullenmeyip saçma geldiğini söyleyen kişilerde vardır. Bir başka görüşmeci de esprili bir dille bu durumu dair eleştiride şu şekilde bulunmuştur *“Annem babam zamanında ibadetini yapmayıp gününü gün edip sonra ölmüşse, onun ibadetlerini ben niye yapıyorum. Ben kendi ibadetlerimi zor yapıyorum”* (Demirci, 2006: 41).

Coğrafyalar değıştikçe ölüme yüklenen anlamlar ve ölüme ait toplumsal kültür biçimlerinin de değıştiğı görülür. Ölümün bir kültür olarak çeşitlenip özelleşmesinde kuşkusuz pek çok etken rol oynar. Üç çeşit ölüm anlayışı vardır. Birincisi beden fonksiyonu kaybettiğı ve ruhun bedeni terk ettiğı ölüm, ikincisi vücudun gömülmesi süreciyle karşımıza çıkan ölüm, sonuncusu ise ölenin unutulması ki öleni hatırlayan hiç kimsenin kalmaması biçiminde görülen ölümdür. Ölen birisi unutulduğunda o kişinin büsbütün öldüğü ve ölümün en kötüsünün de bu olduğuna inanılır (Sağır, 2013: 130). İnsan doğumla başlayan hayat yolculuğı ölümle ise son bulmaktadır. Ölüm geçiş dönemlerinden sonuncusunu teşkil eder. Ölen için tüm gelenekleri yerine getiren geride kalanlar ise yas tutarak kendi yaşamlarına devam ederler. Yörede ölümle ilgili birçok gelenek sürdürülmesine rağmen bazı inanış ve gelenekler değışime uğramakla birlikte bazıları ise zamana yenik düşerek önemini kaybetmiştir.

4.2. HALK OYUNLARI

Halk oyunları güzellik, kıvraklık, çeviklik, insani duygular aşıl原因, iyiyi koruyan yardım eden, kötüyü cezalandıran folklor türlerindendir. İbadova'nın; *“beşeriyeti müziksiz, danssız düşünemeyiz. İlk çağlardan günümüze insanoğlu sevincini ve kederini, nefretini şarkı ve dans aracılığıyla ifade etmiştir. Danslar eski dini düşüncelerin zaruri keyfiyeti olmuştur. Eski insanlar kendi dansları için süjeleri dövüş ve sahnelerden alıyorlardı. Tüm dönemlerde ibadet dansları insanları ilahi güce, transsendental dünyaya kavuşması için yol, yöntem olmuştur. Orta çağlarda dini tarikatların merasim dansları da günümüze kadar ulaşmıştır. Halk danslarının muhtelif türleri daha orta çağlarda tören danslarından şekillenmiştir”* bu betimlemesiyle dansın önemini vurgulamıştır. Azerbaycan halk oyunları konuları, forumları ve içerikleri bakımından oldukça zengindir. Hiç kuşkusuz günümüze ulaşmayı başaramayan farklı özellikler eklenen pek çok oyunlar vardır. Azerbaycan halk danslarının birçoğı günümüzde bile hala oyun özelliklidir (Azizzade, 2012: 113).

Halk oyunlarının geleneksel yapısı içerisinde toplumsal hayata ilişkin mekânlar, evlenme, doğum, sünnet, yayla şenliği vb. geleneğin yaratıldığı ve yaşatıldığı açık veya kapalı mekânlardır. Doğal ortamında, köy meydanlarında, harman yeri, yayla, bahçeler gibi açık alanlarda yahut yörelere göre köy odaları, barana, erfene, horon evi gibi farklı adlarla anılan yöresel eğlencelerin yapıldığı kapalı mekânlarda oynanan halk dansları,

görerek ve taklit edilerek öğrenilir, icra edenler tarafından yeni nesillere aktarılır. “*Her kültürel unsur, belirli bir bağlamda anlam kazanır. İcranın gerçekleştiği, yaratıcılığın ortaya konduğu alanlar olarak mekânlar; belirli bir sözün, hareketin, bedensel tavrın işlev ve anlam kazandığı ortamlardır. Bu anlamda mekân, icra için belirleyici bir unsurdur ve anlamsal çerçeveyi oluşturmaktadır*” (Çetinkaya, 2013: 75). Bu nedenle halk danslarının aktarılmasında mekânlar, kültürel paylaşımın yaşandığı alanlar olarak önem kazanmaktadır. Dans yaratıldığında doğal mekânın sosyal ve kültürel değerleriyle beslenmiş, doğduğu kültürle şekillenmiştir. Bu bağlamda dansın işlevi, hoş zaman geçirtmek ve eğlendirmenin ötesinde geçmiş ve gelecek arasında bir köprü oluşturulmasını sağlamaktır (Aydın, 2017: 289).

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişi ile karşımıza çıkan Azerbaycan halk oyunları sahip olduğu ezgileriyle ve büyüleyici danslarıyla ise izleyenleri kendisine hayran bırakan bir dans türüdür. Halk oyunları denildiğinde akla ilk gelen ülke olarak Azerbaycan göze çarpmaktadır. Azerbaycan halkının hayatlarını, yaşamışlıklarını, hikayelerini ele alan ve halkın geçirdiği sosyo-kültürel olaylardan yola çıkılarak oluşturulan dans koreografileri tüm dünyanın ilgisini çeken danslar arasında yer almaktadır. Azeri halkı ise bu halk oyunları ile taçlandırarak dünyaya sunmaktadır. Azeri halk oyunları çok çeşitli konulardan oluşmaktadır. Bu konular; kahramanlık, halka oyunu hayat, düğün oyunları, iş, spor ve tören gibi konulardan oluşmaktadır. Ayrıca Halk oyunları üç farklı kısımdan meydana gelir. İlk etapta hızlı bölüm, ardından lirik bir bölüm ve son olarak da yine hızlı, göz alıcı ve heyecanlı bir bölümden oluşmaktadır. Özellikle coşkun doruklara ulaştığı son bölümü izleyicileri büyüleyen noktadır (<https://www.azerbaycanegitim.com>).

Azerî oyunları Iğdır’la birlikte Ardahan ve Kars’da da yaygındır. Bu oyunlar Azerbaycan, Kırım, Tatar, Lezgi, Çeçen yörelerinde işlenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Iğdır yöresinde halk oyunları Azerbaycan Türkü olan halk ile Kürt halkında değişiklik göstermektedir. Azerbaycan Türklerinde Kafkas oyunları daha yaygınken Kürt halkında genellikle halay görülmektedir. Bununla beraber şölenlerde düğünlerde vb. her iki halk oyununda oynanmaktadır. Bu da gösteriyor ki birlikte yaşanan mekân da kültürel etkileşim doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Iğdır ili pek çok bölge ile kültürel etkileşime açıktır. Yöredeki halk oyunları da Azerbaycan Türklerine ve Kürtlere ait oyunlardır. Bazıları aynı olmasa da benzeridir.

Genel olarak halk oyunlarının temeli Azerbaycan'a dayanmaktadır. Azerî oyunları oldukça çeşitlidir. Çalgılı olan oyunlarda Azerbaycan'ın kendine has müzik aletleri ile beraber zurna, tulum, kemençe vb. müzik aletleri de tercih edilmektedir. Çalgısız oyunlarda ise '*nanay*' adı verilen maniler söylenmektedir. Bu başlıkta ana hatlarıyla Azeri halk oyunlarına değinilecektir.

4.2.1. Azerbaycan Türklerinin Halk Oyunları

Azerbaycan Türklerinin halk oyunları hem kadın ve erkeklerin birlikte oynadığı hem de ayrı ayrı oynadıkları oyunlardan oluşur. Kullanılan müzik aletleri çeşitlidir. Halk oyunlarının isimleri ise şunlardır:

Çay Reksi	Tello	Tamara
Gelin Havası	Şeyh Şamil Oyunu	Gazağı
Azerbaycan	Abbas Gendi	Sarı Çiçek
Kıskanç	Gel gel	Karabağ
Hançer Barı	Ayşat	Gökmil
Terekeme	Kızlar Nöbeti	Köroğlu

Fotoğraf 4.2. Azeri Halk Oyunları Ekibi.

Çay Reksi

Aslında Azerbaycan yöresinde oynanmaktadır. Daha sonrasında Iğdır yöresinde uyarlanmıştır. Yarışma oyunlarındHHa ve gösterilerde yaygındır. Oyunun oynanışı şu şekildedir: Müzik ile beraber elinde içinde çay olan bardaklarla dolu tepsiyle gelen oyuncu oynamaya başlar. Bu oynama müziğin ritmine uygundur ve müzik giderek hızlanırken oyuncu da bu hıza uyarak bardakları dökmemeye çalışır. Bu bölgede ise daha çok gruplar halinde yine ritmi giderek hızlanan bir müzikte oynanmakla beraber tepside çay değil de el-ayak figürleri vardır.

Gelin Havası

Azerbaycan'daki Lenkeran şehrinde ortaya çıkmış oldukça eski bir oyun olan gelin havası genellikle gelin çıkarmasında oynanmaktadır. Oyunun müziği de kendisi de oldukça yavaştır.

Kıskanç

Biri erkek ikisi kız olmak üzere 3 kişi ile hızlı bir ritimde oynanan oyun şu şekildedir: Her iki kız oyuncu da erkek olan oyuncuyu sevmektedir. Bunu açıklayan bir şekilde giriş yapılır. Ardından oyun bölgesinin tere köşelerine gidilmesiyle erkek oyuncu oyunu tek başına oyunu devam ettirir. Kızların ikisine de sevgi gösterir, onları hoşnut eder. Bu şekilde oyun biter.

Şeyh Şamil Oyunu

Oyun Şeyh Şamil ile arkadaşlarının Ruslar tarafından esir edilmesiyle ortaya çıkar. Askerler eğlenmek için esirleri oynatmak isterler ve Şeyh Şamil bıçaksız oynamayacağını söyler. Ardından bıçaklar verilir ve Şeyh Şamil oyun sırasında bıçakları kendi gibi esir düşen arkadaşlarının yanına fırlatır ve hep birlikte bıçaklarla askerlere saldırıp esaretten kurtulurlar. Hem Azerbaycan Türkleri hem de Kafkas Türklerince sevilerek oynanan oyun Şeyh Şamil'in hayatı boyunca göstermiş olduğu kahramanlıkları simgeler. Oyun ise şu şekilde oynanmaktadır:

İlk bölümde kız oyuncular alana gelir ve “garmon” adlı müzik aletiyle çalınan hüznü müzik ile oynamaya başlarlar. Oyuncular üzgün olduklarını belirtecek şekilde davranırlar ardından alanın kenarlarına doğru ilerleyerek otururlar, başlarını dizlerinin arkasına saklarlar ve müzik biter. İkinci kısımda erkek oyuncular alana gelir ve bir kişi

oynamaya başlar ardından kamalar belden çıkarılarak elde, ağızda ve ensede tutulur. Ağızla arkaya doğru atılarak hedefe saplanır. Kimi zaman erkek oyuncular yerde oturan kız oyuncuların ellerindeki tahtalara bıçakları saplamaya çalışırlar. Oldukça beceri isteyen zor bir oyundur. Ayrıca Ruslar bu oyunu değiştirip “*Kazaska*” ismini vermektedir.

Gazağı

Azerbaycan’daki Gazah bölgesinde ortaya çıkmış oldukça eski ve sevilen bir oyun olan Gazağı rivayetlere göre savaşa gidileceği zaman oynanmış. Tek veya çok kişi halinde çok figürlü ve hızlı oynanan oyunun amacı oyuncu veya oyuncuların kahramanlıklarını, becerilerini göstermeleridir.

Köroğlu

Azerbaycan halkı tarafından sevilerek oynanan oyun kahraman Köroğlu’nun adınadır. Beceri isteyen oyun kahramanlık adına dövüşü andıran hızlı ve sert hareketlerden oluşmaktadır. Kullanılan müzik aletleri davul-zurna ikilisi veya kemençe ve tardır.

Abbas Gendi

Genellikle köy ve mahalle düğünlerinde oynanan Abbas Gendi oyununun türküsü de bulunmaktadır. Hikayesi ise şöyledir: Abbas adlı kır bekçisine Paşa, Derviş ve Halit adlı 3 kaçak çay içerlerken şekerleri (gendi) olmadıkları için para vererek şehre şeker almaya gönderirler. Abbas da gidince karakola bu 3 kişinin kanun kaçağı olduğunu söyler. Ardından karakoldakiler gidip kaçakların oturduğu bahçenin etrafını sarıp çatışma açarlar. Paşa yaralanır diğerleri ise ölür. Paşa da bir zaman sonra ölür. Ölmeden önce söylediklerini halk türkü yapıp oynar. Türkü ise şöyledir:

“Abbas getdi bize gendi	İrevan’da kutum galdı,
Biz ne bileh bele fendi	İçi dolu tütün galdı.
Allah yıhsın bele kendi yaracan	Bir çift balam yetim galdı,
Yaralandım, parçalandım	Yaralandım Yaroycan”

Oyunun oynanış şekli ise şöyledir: Oldukça hareketli olan oyunun girişi yallı biçiminde başlar ve bazı yerlerinde durulup alkış tutulur. Ardından yallının sonundan

başlanarak ikişerli olarak alanın ortasına gelinip oynanır. Bir kez daha yallı başlar ve herkes oynadığında oyun sona erer.

Terekeme

Azerbaycan'ın Şamanı hanlığında 1892'de doğan oyun Azeri kızlarının inceliği "tere" ve kemer "keme" olarak isimlendirilmektedir. Oyunun oynanışı ise şöyledir: Sadece bir kız tarafından oynanır. Oyuncu kız dans marifetlerinin kendisine verilen kırmızı bir kemerle müzik ile dans ederek gösterir.

Azerbaycan

Milli kıyafetini giyen erkekler tarafından oynanan oyun oldukça eskidir. Oyuncu yeteneğini kendi teknikleriyle gösterir. Müziğinin ritmi oldukça hızlı olmakla beraber pek çok operada çalınmıştır.

Abayı

Azerbaycan'ın Zagatala ve Şeki şehirlerinde ortaya çıkan Abayı oyunu ihtiyarlamaya başlayan kişiler tarafından oynanmakla beraber müziği de ortaya çıktığı Şeki'deki müzisyenlerce yapılmıştır. Genellikle kadınlar tarafından oynanan oyun şu şekildedir: Ya grup halinde ya da tek kişi olarak oynanan oyunun ritmi yavaştır. Ayaklar iki yana koyularak sağ ve sol tarafa doğru yürünür, eller de paralel bir biçimde sağ ve sol tarafa doğru götürülür. Oyuncunun kafası aşağıya doğru eğik ve vücudu hafif dik bir biçimdedir.

Çit Tuman

Oyunun isminde geçen çit kelimesi, bez; tuman kelimesi ise pijama demektir. Oyun şu şekilde oynanır: Bir kişi oyunun türküsünü söylerken grup da ritme uygun olarak söyler. Türkü ise şöyledir:

Gel gidek belesine	Gözlerin gilesine	Dibine su bağlaram
Nay nay nay na nay	Nay nay nay na nay	Eşitse yarım gelip
Sarvanlar mehlesine	Sarı yaylıg, sarı köynek	Nay nay nay na nay
Nay nay nay na nay	Badam çit tuman	Yaylıgı gucaklaram
Guzu gurban keserem	Kerdiye kal kahlaram	Nay nay nay na nay
Nay nay nay na nay	Nay nay nay na nay	Sarı yaylıg, sarı göynek

Badamı çit tuman

Oyun genelde düğün gecelerinde ya da eğlenmek için genç kızlar tarafından oynanır. Azerbaycan'ın Şusa şehrinde ortaya çıkmış olan oyun Iğdır bölgesinde Azerbaycan Türkleri tarafından sevilerek oynanmaktadır.

Semeni

Oyunun adı baharın gelişini kutlamak amacıyla yapılan Nevruz Bayramı için saksı içerisinde yetiştirilen buğday yani semeniden gelmektedir. Nevruz kutlamalarında kızlar saksıları tutarak müzikle oynar. Sözleri ise şöyledir:

Semeni al meni

İlde göyerderem seni

Her yazda sen yâda

Semeni, sazana gelmişem

Sal meni

Uzana uzana gelmişem

Semeni sahla meni

Gıgılıda

Gelin ve kaynana arasındaki çatışmayı anlatan oyun oldukça eski ve Bakü'de yaygındır. El çalma eşliğinde oynanır ve bu ritme uygun bir biçimde yapılır. Oyun ise şu şekilde oynanmaktadır: İlk rol gelinidir. Gelin sıkılgan, çekingen ve korkaktır. Etrafa da bunu belli edecek hareketler yapar. Bu şekilde bir süre oyun devam eder. Ardından kaynana ortaya çıkar, gelin de zaten kaynanasından korkmaktadır bu yüzden oyunu izleyenlerin arkasına saklanır. Gelinin rolü bitip kaynananın başlar. Kaynana ise dans hünerlerini gösterir ve kendisinin haklı olduğunu belli edecek komik hareketler yaparak gelinini haksız çıkarmaya çalışır.

Çattadı

Azerbaycan'ın Zagatala ve Şeki şehirlerinde ortaya çıkmış olan oldukça eski ve yavaş ritimde oynanan bir oyundur. Bu oyun bir efsaneye dayanmaktadır. Efsane ise şöyledir: Bir düğün olduğunda dağlarda gizlenmekte olan kaçak gelir ve düğünde oynar. Ardından tüfeğiyle havaya ateş açıp tekrar dağa gidermiş.

Hala-Bacı/Gaçay Bala/Ceyran Bala

Azerbaycan'da olmak üzere çevre yörelerde de oynanan oyunun melodisini garmon adlı çalgıyı çalan Sona Hanım yapmıştır. Sözleri ise şöyledir:

Geline bah, geline,

Cıgıcığa verip teline.

Geline söz demeyin,
Küser gider evine.
Menim balam, özümün balam,
Gaçay balam, özümün balam,
Gızlar Bulağı

Gaçay bala bir baladır,
Gaşı, gözü gapgaradır,
Gaçaya söz demeyin,
Gözleri ceylan baladır.

Oyun Nahçıvan bölgesinde doğmuştur. Oyunun isminde geçen “bulağ” kelimesi çeşme demektir. Gızlar Bulağı oyunu ise kızların çeşme başlarındaki sohbetlerini, şakalaşmalarını anlatır.

Sarı Köynek

Sözlerini Âşık Elesker’in yazmış olduğu oyun mahalli düğünlerde genellikle eşler tarafından oynansa da kimi zaman genç erkekler de grup halinde oynamaktadır.

Gelin Getirme

Gelin çıkarma sırasında yaşlı bir kadın ilk olarak oynamaya başlar ve çevredekileri de buna davet eder. Çevredekilerin de oynamaya başlamasının ardından bir halay oluşur ve son olarak gelin de davet edilerek oynanır. Oynarken de söylenen türkü şu şekildedir:

Gelin gelsin, hoş gelsin,
Bereket getirip bize gelsin.

Oğul yiyesi, gız yiyesi olsun
Evinde yahşı olsun.

Beyaz Geceler

Günümüzde yöre halkı tarafından sıkça oynanan oyun şu şekildedir: Girişte kız oyuncular bir dalga biçiminde sahneye gelirler ve piramit şeklinde dizilirler. Süzölmeleri ile oyun devam eder. Ardından 1-2 erkek gelir ve dans etmeye başlar ardından ön kısımlardaki kızlar erkeklerin arkasına geçerek turna şeklini alıp sahneden çıkarlar ve böylece oyun biter.

Çalpapağ

İhtiyar erkeklerin, ihtiyar kadınların da eşlik ettiği yavaş bir ritimde papaklarını ortaya koyarak oynadıkları bir oyundur.

Gülegez

Azerbaycan’ın Bakü ve Nahçıvan şehirlerinde ortaya çıkan bir oyundur. Oyunun ismi müziğini besteleyen ney ustası Heseneli’nin eşinin adından gelmektedir. Büyük

halkalar çizerek oynanır ve genellikle mahalli düğünlerde görülmektedir. 1910 yılında ortaya çıkan oyun genellikle kadınlarca oynanmaktadır. Zarif bir oyun olan benövşe dönme hareketinin bolca olduğu hem yavaş hem de hızlı oynana bir oyundur.

Gofta

Azerbaycan'ın Bakü şehrinde ortaya çıkan oyun Nahçıvan'da da oldukça yaygındır. Yavaş bir ritme sahip olan oyunun sözleri ise şu şekildedir:

Gofta diktim göbekten,
Bir yar sevdim ürekten.

Yârim mene saat aldı,
Bilerzigi bilekten

Cengi

Azerbaycan'da ortaya çıkan oyunun cenk eden kişinin hareketlerini ve yürüyüşünü yansıtmayı amaçladığı için ismi "Cengi"dir. Savaşçı kıyafetleri giyinen oyuncular tarafından zurna eşliğinde oynanmaktadır.

Ağır Garadağlı

Azerbaycan'ın Garadağ bölgesinde ortaya çıkan oyun Zagatala ve Şeki şehrine de ulaşmıştır. Yaşlılar tarafından ağır bir şekilde oynamakla beraber gençler de oynamaktadır.

Şalah

Oyunun ismi deste anlamındaki "şele" kelimesinden gelmektedir. Azerbaycan'da maymun gezdirenlerin oyunu olduğu söylenmektedir. Maymunun bütün yeteneklerini göstermesi sırasında onu gezdiren sahibi mani okumaktaymış. Şimdi ise dans yeteneklerini gösteren coşkulu bir erkek oyunudur. Mani ise şu şekildedir:

Ay yeri-meymun yeri,
Dağları dolan yeri.
Çoban koyuna gider,
Bahar boyuna yeri.

Çobanın aç tohluğu,
Nişan goyuna gider.
Ay şeleküm, mayalaküm

Sarı Gelin

Erzurum'da da türküsünün bir varyantı bulunmakta olan oyun bu bölgede de oldukça sevilmektedir. Ritmi oldukça ağır olan oyun genellikle kızlar tarafından oynanır.

Goçeli

Oyunun ismi Azerbaycan dilinde kan döken, zalim anlamındaki “goçu” kelimesinden gelmektedir. Oyunda da bu anlamı anlatarak komik bir şekilde oynanır.

Asma-Kesme

Nahçıvan’da oldukça yaygın olan oyundur. Düğünün ardından damadın evine gelin geldiğinde yakınları tarafından yavaş bir ritimde oynanan bir oyundur.

Halay

Azerbaycan’ın Lenkaran ve Astara şehirlerinde ortaya çıkan oyun türkü eşliğinde el çalınarak ve de türkü okunarak oynanan oyunların genel adıdır. Oyun pirinç tarlalarından otları temizleyenlerin hareketlerinden etkilenerek oluşturulmuştur. Genellikle şenliklerde, düğünlerde, toylarda oynanmaktadır.

Lezgi

Oba köylerinde ortaya çıktığı söylenmektedir. Kafkas yöresinde ve Çerkezlerde görülür. Denge istediği gibi zor da bir oyundur. Kadın oyuncu sülünü, erkek oyuncu ise kartalı temsil eder.

Yallı

Türkü ve davul-zurna eşliğinde mahalli ve köy düğünlerinde çokça oynanır. Her bölge kendi yallı türünü oynamaktadır. Yallının başındaki kişiye yallı başı denir. Müzisyenler yallı başının yanına gelerek onu över ve bahşiş alır. Oyun uzun bir sürede oynandığı için zamanla çeşitli eklemeler yapılsa da oyunun orijinali bozulmamıştır. Bu eklemelere göre oyunun bazı yerlerinde durulur ve bu yerlerde sırasıyla her oyuncu ortaya geçer ve tek oynar. Kadın ve erkekler birlikte oynarlar. Oyun ilerledikçe hızlandığı için kadın oyuncular yavaş yavaş ayrılırlar ve erkekler yeteneklerini gösterir.

Innabı

Azerbaycan’ın Bakü şehrinde ortaya çıkan oyun o zamanlar zengin kadınların evlerinde oynanırdı. Oyuncular utangaç tavırlar gösterirler. Oyunda ellere kına yakılır, pek çok takı takılır. Başörtü ve çarşafla oynanmaktadır.

Gaytağı

Oğlanlar reksi, yeddi gardaş, üç dost olarak da isimlendirilmektedir. Bu oyunun Garabağ bölgesinde ortaya çıktığını ve orada gaysağı olarak adlandırıldığı İbad Fetullayev'in (Azerbaycan halk oyunları araştırmacısı) görüşüdür. Ayrıca Gülistan-ı İrem adlı kitap ise bu oyunun Dağıstan'da ortaya çıktığı söylenmektedir ve Dağıstan'da Gaysağ adlı bir şehri de vardır. Dağıstan'da ortaya çıkmış olsa da etkileşimler sonucunda Azerbaycan halkınca özümsemiş ve yenilenmiştir. Azerbaycan Türkleri arasında da sevilen bir oyun olmuştur. Ayrıca bu oyundan etkilenecek, "Kendiri", "Kömürü", "Ağamalı" ve "Gerati" oyunları ortaya çıkarılmıştır. Hızlı bir ritme sahip olan oyunda dönme hareketleri ve parmak üstünde durma vardır. Bir kol açıktır ve el yumruk şeklindedir ve diğer kol da göğüs seviyesinde tutulmaktadır (Acar, 2010: 287).

Hoşgelişler Ola

Azeri Türkü olan Yetim Mehmet Bey Tiflis'te hazırlamış ve Tağı Bey de Kars'a getirmiştir. Atatürk'ün Kars'a ilk gelişinde karşılama esnasında Kars Türk Ocakları tarafından seslendirilmiştir (Acar, 2010: 278). Sözleri ise Iğdır'da değişime uğramıştır. Sözlerinin farklılığı gibi Kars'taki oynanış ile Iğdır'daki farklılık göstermektedir.

Iğdır yöresindeki sözleri şu şekildedir:

Hoş gelişler ola
Mustafa Kemal Paşa.
Askerin, milletin,
Bayrağınla çoh yaşa.
Arş,arş arş,ileri ileri
Arş ileri, marş ileri,

Dönmez geri,
Türk'ün askeri.
Sağdan sola, soldan sağa
Al da bayrağım düşman üstüne.
Cephede mitralyüz ayna gibi parlıyor,
Azeri Türleri bayrak açmış bekliyor

Iğdır yöresinde oyun şu şekilde oynanır: Erkek oyuncular bayrak açarlar ve kız oyuncular da bayrağın altına toplanır. Bayrağın altındaki kızlar sakladıkları küçük bayrakları çıkarıp etrafta dönerler. Son olarak bayraklar öpülerek katlanır ve kız oyunculardan biri bayrağı 3 kere öper ve protokol büyüğüne armağan eder.

Vağzalı

Eskiden “Garabağın Ağır” isminde oynanan oyun daha sonra ikiye ayrılmıştır. Birinin ismi “Asta Garabağlı”, diğerrinin ismi de “Vağzalı”dır. Azerbaycan’a 16. yy. da göçmüş olan Karakoyunlular ile ortaya çıkan oyuna Iğdır’da ağılatma ve gelin havası ismi verilmiştir. Düğünden sonra gelinin damat evine giderken damat tarafının oynadığı bir oyundur oyuncular ellerine bir kap alıp kaşık vurarak müziğe eşlik ederler ve bu durum damat evine gidinceye kadar devam eder. Gelinin ailesi ise kızlarının evinden ayrılmasının üzüntüsündedir. Oldukça yavaş ve hüzünlü bir müziğe sahiptir (Acar, 2010: 287).

4.2.2. Başka Kültürlerden Alınan Oyunlar

Iğdır’daki Aşiret kısmının oyunları daha çok çevredeki şehirlerden alınmıştır. Van, Bitlis yörelerinden alına oyunlar ve Ağrı şehrinin alt oyunları oynanmaktadır.

Kofi

Iğdır’daki Kürt halkının oynadığı bir oyundur ve yallı türündedir. Oyunun ortaya çıkış hikâyesine göre bir Ağa güzel kofisi olan bir kadınla evlenir. İlk karısı da buna üzülür ve kofisini atar ve artık takmaz. Bundan etkilenerek oyun oluşturulmuştur. Oyunun oynanışı ise şu şekildedir: Sol ayağın ucu yere konular ve sağ ayakucu 3 kere sola doğru yere vurulur. Ardından sola gidilir ve yeniden sol ayakucu yere vurulur. Halay bu şekilde sürer.

Üç Adım-Sepek

Oyun yaylaya giderken yapılan eğlencelerde oynanır. İsminin üç adım olması da yaylacılığın 3 kısımda (kırlara çıkma, yükseklerle çıkma, dağın zirvesine çıkma) gerçekleşmesindendir. Ney ve tulum çalgıları eşliğinde oynana oyun şu şekildedir: Sol ayağın topuğu yere değrr, sağ ayak ile ileri 3 kere gidilir ve durulup yeniden 2 adım geriye doğru gidilir. Halay bu şekilde sürer.

İhtiyar-Kalemer

Oyun, gençlerin halayda düzensiz oynayan yaşlıları alaya almasıyla ortaya çıkar. Oyunun oynanışı ise şu şekildedir: Sol ayakla sağa gidilir ve ayaklar eğik bir biçimdedir. 2 kere gidilir ve sağ ayağın gittiği tarafta ayak durdurulur. Sola doğru 3 kere ayak yere vurulur. Halay bu şekilde sürer.

Kısa Gelin-Kınami

Oyun, bir ağanın düğününde gelinin kısa boylu olmasından dolayı utanarak halaya katılmamasıyla ortaya çıkar. Hikâyenin devamında gelin halaya ısrarla getirilir ve gelin oldukça güzel oynar. Oyunun oynanışı ise şu şekildedir: Sağ ayak ile 1 kere durulur ve sol ayak ile 3 kere ileri gidilir. Ardından 2 adımla geri gelinir ve halay bu şekilde sürer.

4.2.3. Nişan ve Düğünde Oynanan Oyunlar

Tek Oyunlar: Uca Dağlar Başında, Süsen Sünbül, Ondörtlü, Köroğlu, Nazlıbahar, Söğütler başın eğende, Develi, Hoş Gelişler Ola, Terekeme, Maralım, Leyliyem maralım, Tiflisi, Azerbaycan.

Çift Oyunlar: Sarı Gelin, Iğdır Barı, Ay Temur Ağa, Kars'a Gidelim Kars'a, Eğlenmez Eğlenmez, Aman şeker oğlan, Sarı Seyman, Rommani, Hoş Bilerzih, Goççari, Dur Yerinde, Erhacı, Fincanı Daştan Oyalar, Abbas Getti (Acar, 2010: 149).

Görüldüğü üzere çok uzun zamandır Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan halkı kendi dans kültürünü unutmamakla birlikte hala da sürdürmektedir. Aynı zamanda bulunduğu yörede yaşayan diğer kültürle etkileşim halinde olduğu onların kültüründen etkilendiği ve diğer kültürleri de etkilediği ortadadır. Bu kültüre ait olan danslar sadece sıradan birer figür olmanın çok ötesinde her biri farklı anlamlar taşıyan yaşanan olayları yansıtan bir halk kültürüdür.

4.3. ÖNEMLİ GÜNLER

Ülkemizin genelinde olduğu gibi Iğdır ilinde de geçmişten bu yana bayram ve kutlamalara çok önem vermiş, bu özel günleri kendine özgü geleneklerle kutlamıştır. Yöredeki özellikle Azeri Türkleri bu geleneklere sıkı sıkı bağlıdır. Yörede yaşayan Azerbaycan Türklerinden bazı kaynak kişilerle yapılan derleme çalışmaları sonucu edinilen bilgilerin dışında yazılı kaynaklardan da yararlanarak Iğdır'da özel günler;

bayramlar, kutlamalar, törenler ve geleneklerin halk arasında nasıl bir şekil kazandığı ve ne şekilde sürdürüldüğü ele alınacaktır.

Kültürel değerler, insan topluluklarına millet olma vasfı kazandıran yegâne unsurlardan biridir. İnsan bu değerleri yaşadığı ve yaşattığı müddetçe anlam kazanır. Bu bilinçle kültürlerine sahip çıkan toplumlar ancak varlıklarını sürdürebilmektedirler. Kendini her manada kanıtlamış olan Türk toplulukları yaşam biçimleri, inanç ve uygulamaları, örf ve âdetleri, özel günleri ve bugünlerin meydana getirdiği uygulamalar ile eşine az rastlanır bir zenginliğe sahiptir (Çetindağ, 2007: 218). Toplumun sosyal hayatını şekillendiren bu değerlerin içerisinde bayramlar ve kutlamalar önemli bir yere sahiptir. Bayramlar hemen her toplulukta, her millette görülen ve toplumun tüm fertleri tarafından benimsenerek hissedilen, davranışlara dökülen ayrıca halkın büyük bir bölümünün katıldığı ortak değerlerdendir. Bayramların millî ve dinî bir inanıştan, geleneklerden, o topluma ait ortak değerlerden, duygulardan ve tabiattan kaynağını aldığı bilinmektedir (Erol, 2015: 44). Bu özel günler ve haftalar kutlanırken çeşitli şenlikler düzenlenerek, yerel oyunlar oynanmakta ve gelenekler canlandırılmaktadır. Bu özel günlerin bir kısmı yerel takviminde sabitlenmiş, bu şekilde her yıl kutlanan ve kutsanan bir nitelik ile süreklilik kazanmıştır. Ulusal özlerin, bölgesel özelliklerin kutlandığı, canlandırıldığı, tazelendiği, yerel renk ve kaynaşmaların yaşandığı bu türden günler, bayramlar ve şenlikler de manevi içerisinde yer alırlar. İnsanların toplumla, doğayla, coğrafyayla etkileşim ve ilişkilerinin dinamik yansımalarını; sevinçlerini, coşkularını, övünçlerini, yaratılarını çeşitli biçimlerde yansıttıkları bu kutlama ve kutsama günleri kayıt altına alınılması bakımından önem arz eder (Örnek, 2000: 47; Akçaözoğlu, 2018: 299).

4.3.1. Nevruz Bayramı

Milleti millet yapan en önemli unsurlardan biri kültürel değerlerdir. Türkler kültürel değerleri bakımından oldukça zengin bir ulustur. Birliğin, beraberliğin, paylaşımın simgesi olan kültür, milletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için temel öğelerdir. Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ortak kültürel değerlerinden biri de şüphesiz bayramlardır. *“Bayramlar her millette görülen ve toplumun bütün fertleri tarafından benimsenen ve gününde bütün imkânlarıyla halkın katıldığı ortak âdetlerdendir”* (Çay,

1993: 17). Nevruz Bayramı bu bayramların en coşkulu kutlananı ve etki alanı en geniş olanıdır.

Doğal çevre ve insan etkileşimi hayatın hemen her alanda karşılaşılmaktadır. Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Nevruz Bayramı bu etkileşimin en güzel yansımalarından biri teşkil eder. Nevruz temelinde baharda doğanın yeniden canlanmasının insan üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak meydana gelmiş ve asırlardır süregelen en eski bayramlardan biridir. Türk topluluklarından *Azeri, Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur Türkleri, Balkan Türkleri ve Anadolu Türkleri* Nevruz geleneğini tüm canlılığıyla günümüze kadar yaşatmışlardır (Akyıldız, 2018: 1).

Türk coğrafyası içinde yer alan devletlerin uzun süre Sovyet Rusya baskısı altında olduklarını ve kültürlerini yaşamalarına izin verilmediğini gözlemlenmiştir. Buna rağmen Türk toplulukları gizli gizli de olsa Nevruzu kutlamaya çalışmışlardır. Sovyet Rusya esaretinden sonra Nevruz Bayramı'nı millileştirmiş, bağımsızlıklarının sembolü haline getirmişlerdir (Tekin, 1999: 332-333).

Oluşum nedenleri farklı olmasına rağmen bayramlara zaman içerisinde dini bir mahiyet yüklenerek, gelenek olarak toplumdaki yerlerinin sağlamlaştırılmaya çalışıldığı dikkat çeker. Örneğin, “*Paskalya Bayramı*” daha öncesinde kışın ölüp ilkbaharda tekrar dirilen tabiat için kutlanan bir bayramdı. Bu bayram “*İsa'nın ölüp tekrar dirildiği gün*” şeklinde dini nitelikte bir bayram karakterine bürünerek Hristiyanlık diniyle bu gelenek kaynaştırılmıştır. Türk dünyasında “*Ergenekon'dan çıkış, yeniden doğuş*” anlamıyla asırlarca kutlanan Nevruz Bayramı İslamiyet'in kabulüyle birlikte dini bir kimliği de içinde barındırmıştır. Nevruz'da dini birtakım motifler eklenerek önemini arttırmıştır. *Nevruz da Türklerde Ergenekon/Nevruz ile Hıdır-nebi*, İranlılarda ise *Mihrikan/Mihricân* olarak mahiyet değiştirmiş geleneklerdir. Nevruzla ilgili inançlardan biri de tarımsal faaliyetlere dayalı olarak toprağa olan sevgidir. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı Iğdır'da diğer kültürlerde olduğu gibi toprağın uyanışını, uzun geçen kış mevsiminin ardından tabiatın canlanmasının simgesi olarak Nevruz Bayramı'nı diğer bayramlara göre daha çok benimsenmiş ve kutlanmıştır. (Çay, 1993: 43).

Nevruz Bayramı'nın bir diğer güzelliği kaynaştırıcı ve birleştirici olmasıdır. Kışın uzun ve zorlu geçmesinin ardından bahar ayının başlangıcı olarak 21 Mart kabul edilmektedir. Bilimsel olarak açıklamak gerekirse; 21 Mart güneş ışınların ekvatora dik

geldiği ekinoks tarihidir. Bu tarihte tüm dünyada gece gündüz eşitliği yaşanmasıyla birlikte kuzey yarım kürede ilkbahar başlangıcıdır. İşte Nevruz tamda bu noktada devreye girerek doğal coğrafi bir oluşumun kültürel anlamda kutlanmasıdır.

Eski çağlarda Asya ve Orta Doğu’da kullanılan 12 hayvanlı takvime göre Nevruz (21 Mart) yılbaşına (il dönümü) denk gelmektedir. Nevruz geleneklerinde 12 Hayvanlı Türk takviminin etkisiyle, her yılın bir hayvan yılı olduğuna inanılmaktadır. O yıl hangi hayvan yılıysa (Tavşan, Yılan, Maymun, Koyun, At vs.) o hayvanın o yıl çok olacağına ve o hayvanın özelliklerinin baskın olacağına inanılır. Bu inanca özellikle Azerbaycan ile Iğdır yörelerinde rastlanılır (Akyıldız, 2018: 16).

Aynı topluluklarda bir doğa var oluş, diriliş, yeniden yapılanma ve tabiat bayramı olarak nitelendirilen Nevruz Bahar Bayramı, “İl dönümü, Yılbaşı, Sultan Nevruz, Noruz, Sultan Mevriz, Mart dokuzu” gibi çeşitli isimlerle kutlanmaktadır (Pirverdioglu, 1999: 259). Kısacası Nevruz; tüm Asya, Anadolu, Kafkasya, Ortadoğu, halklarınca mitolojik destan ve efsanelerle süslenmiş ve çeşitli kültür ortamlarında biraz farklı bir içeriğe sahip olsa bile sonuçta yine yeniliğin başlangıcını temsil etmektedir. Bu nedenle Nevruz’u geniş bir coğrafyada yaşayan çeşitli toplulukların ortak kültür ögesi ve ulusal kaynaşma vasıtası olarak özetlenebilir.

“21 Mart tarihinin aynı zamanda Birleşmiş Milletler tarafından “İrk Ayrımı ile Mücadele Günü” olarak kabul edilmesine dikkat çekerek; Türk Dünyası’nın ortak kültürünün ürünü olan Nevruz’un insanlar arasındaki sevgi, dayanışma, hoşgörü ve barış ortamının evrensel boyutta geliştirilmesine katkılar sağlayacağı inancı ile ilkbaharı müjdeleyen, birliğin, beraberliğin, barışın, bolluk ve bereketin simgesi olan Nevruz’un bundan böyle Türk Dünyası’nın ortak bir günü olarak anılmasını ve kutlanmasını kararlaştırmışlardır (Askarov, 1995: 13). 28 Eylül-2 Ekim 2009 arasında Abu Dhabi’de hükümetler arası toplanan Birleşmiş Milletler Manevi Kültür Mirası Koruma Kurulu, Nevruz’u Dünya Manevi Kültür Mirası Listesi’ne dahil etmiştir. 2010’dan başlayarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 21 Mart’ı “Dünya Nevruz Bayramı” olarak kabul etmektedir(<https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/03/20/Nevruz-bayrami-nedir-Nevruz-bayrami-neden-ve-nicin-kutlanir>).

4.3.1.1. Iğdır'ın Aziz Bayramı: Nevruz

Anadolu'da Nevruz geleneklerinin en coşkulu ve canlı olarak yaşandığı ve yaşatıldığı yer Iğdır olarak kabul edilir. Türk coğrafyasında kutlanan Nevruz Bayramı'nda Azerbaycan ve Iğdır'da ki Nevruz ritüelleri bakımından önemli benzerlikler göstermektedir. Bunda elbette ki Azerbaycan'la olan coğrafi ve kültürel yakınlığının büyük etkisi bulunmaktadır (Akyıldız, 2018: 1). Bu başlık altında insan doğal çevre etkileşimine örnek gösterilebilecek Nevruz Bayramı'nın Iğdır'da yaşayan halk için önemi ve nasıl kutlandığı hangi geleneklerin uygulandığı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Konu büyük oranda sahada gerçekleştirilen mülakatlara ve gözlemlere dayanmaktadır.

Azerbaycan'da *Novruz*, *Ergenekon Bayramı*, *Ölüler Bayramı*; Iğdır yöresinde ise *Nevruz Bayramı*, *Narvız*, *Nevruz*, *Eli Bayramı* gibi isimlerle anılmaktadır. Iğdır'da Nevruz usulüne uygun tam bir bayram havası içerisinde kutlanmaktadır. Bozyel bu durumu: “*Oğuz Kağan'ın 24 torunundan 21'cisi olan Iğdır Bey'den ismini alan Iğdır ilimizde Nevruz Bayramı, yüzyıllardan beri bütün canlılığı ve görkemliliğiyle kutlanmaktadır*” şeklinde belirtmektedir (Bozyel, 1996: 112). Iğdır yöresinde hem dini açıdan hem de zorlu geçen kışın sona ermesin tabiatın yeniden canlanıp, toprağın uyanmasının temsili olarak Nevruzu görmüşler ve Nevruz Iğdır'da aziz bayram olarak kabul edilmektedir. Iğdır'da mart ayı girdiğinde “*Bayram Ayı*” olarak nitelendirilir. Yöre halkı bayramı dutlar yetişene kadar yani dut ağacında dutlar oluncaya kadar tayin ederler. Yörede genel olarak iki etnik grup yaşamaktadır. Her ikisinin de ortak bayramı Nevruz'dur. Genellikle Azeri Türklerinin yoğunluk kazandığı bu yörede Nevruz Bayramı halkın bayramı olarak kabul edilir.

Nevruz Bayramı'na Vali, Emniyet Müdürü gibi devlet büyüklerinin ilgisi ve desteği ile 21 Mart'ta Iğdır'da belediye meydanında kutlanır. Kutlanan Nevruz Bayramı'nda meydana protokol ve halkın bulunacağı bir alan oluşturulur. Günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldıktan sonra halk oyunları ekibi dans gösterilerini sergilerler, Ergenekon'dan çıkışın sembolü olarak devlet büyükleri demir eritip, döverler. Ateş yakıp sırasıyla ateşin üzerinden atlarlar. Haşlanmış kırmızı renkli yumurtalar tokuşturulur, yenen yenilenin yumurtasını elinden alır. Protokol masasında baharın müjdecisi, bereketin temsili olarak yeşertilen buğday ve Nevruz geleneklerinin temsili olarak bilinen “*yedi levin*” diye adlandırılan çerez bulunur. Daha sonra bu çerez meydana bulunan

halka dağıtılır. Çocuklar için belediye meydanında oyun parkı kurulur, akşama kadar eğlence devam eder.

Iğdır halkının aziz bayramı olan Nevruz Bayramı yaşlısıyla, genciyle, kadınıyla, erkeğiyle tüm halkıyla en içten ve geçmişten bugüne kadar yozlaşmadan, usulüne uygun gelenek göreneklerine sahip çıkarak kutlamış, kutlanmaya da devam edilecektir. Iğdır'ın köylerinde bu bayram serüveni bir aylık süreç içerisinde değişik âdetlerle kutlanmaya başlanır. Iğdır Azerilerinin bu bayrama nasıl sahip çıktıklarını ve ellerinden geldiğince gelecek nesle aktarmak için uğraştıklarını yerinde yapılan gözlemler sonucu tespit edilmiştir.

4.3.1.2. Nevruz Öncesi Merasimler

Iğdır'da Nevruz Bayramı sadece 21 Mart'ta bir günlük bayram değildir. Yöre halkı bu bayramı fazlasıyla benimsemiş, kutlanan diğer milli, dini bayramlara göre en uzun bu bayram sürmektedir.

4.3.1.2.1. Çile Çıkarma

Nevruz Bayramı öncesinde 18-20 Şubat tarihlerinde çile çıkarma adı verilen gelenekle başlanır. Çile uzun zorlu kışın bitişi anlamındadır, büyük çile ve küçük çile olarak ikiye ayrılır. Büyük çile kırk gün sürer, küçük çile yirmi gün sürer küçük çile daha zor ve sert geçer. Sahada yapılan görüşmeler sonucunda Iğdır yöresinde çileyi kışın bitişi, baharın gelişi olarak görmektedirler.

Çile çıkarılacağı gün yani 18-20 Şubat günlerinde gece köylerde, mahallelerde akrabalar, komşular bir eve toplanır ve o gece güzel eğlenceler düzenlerler. Gece oyunca ev ahalisi evindeki misafirleri en güzel şekilde ağırlar herkes gideceği eve elinden ne koparsa hazırlayarak yanında götürür yemekler yenir, çaylar içilir daha sonra uygulamalara başlarlar.

4.3.1.2.2. Yüzük Atma

Çilenin çıkarıldığı gece toplanılan evde genç kızlar, genç erkekler bir araya gelirler, Evden bir kadın kimseyle konuşmamak kaydıyla gelin olur eline bir tencere alıp dışarıya çıkar. Temiz bir yerden tencerenin içine biraz kum atar, geri kalan kısmını suyla doldurur. O sırada evin içindeki kişiler kendilerine yüzük, boncuk gibi şeyler alıp bir kişide toplarlar. Eve gelen gelin yüzüğün/boncuğun kimin olduğunu bilmeden alır bu tencerenin

içine atar. Gelin uygulama bitene kadar konuşmaz, kafasına bir tülbent tarzı bir şey örterler. Kum ile birlikte ona verilen yüzükleri/boncukları karıştırır, maniler okunarak gelin sırasıyla yüzükleri bir bir karıştırarak yüzükleri/boncukları çıkarır çıkan yüzük/boncuk sırasına göre o yıl evlenecekler sırasıyla tayin edilir (Fotoğraf 4.3).

Fotoğraf 4.3. Yüzük Atma.

4.3.1.2.3. Su Falı/ İğne Atma

Çilenin çıkarıldığı gece 18-20 Şubat gecesi yüzük atılan tencereye yine gelin diye adlandırılan kadın, tekrar su ve kum koyarak içeriye gelir. İki ayrı iğnenin içinden pamuğu geçirerek, iğnelerin baş kısımlarını pamukla kaplanır bu iğnelerin biri dişi biri erkek olarak belirlenir. Evlenecek olan kız/erkek kendi içlerinde sevdiklerini tutarlar, gelin suyu eliyle karıştırır, gençler içlerinden niyeti ettikten sonra tencerenin içindeki suya iğneleri atarlar. Dönen suyun içinde iğneler de döner su durulana kadar beklenir arada maniler okunur. İki sevgiliyi temsil eden iğneler birbirine yaklaşırsa sevgililerin kavuşacağına uzaklaşırsa kavuşamayacağına inanılır.

4.3.1.2.4. Tuzlu/Duzdu Koko

İğdır yöresinde “*tuzlu koko, tuzlu ekmek, tuzlu çörek*” gibi adlandırılır (Fotoğraf 4.2). Tuzlu koko Çile çıkarılan gecenin sonunda ev büyüğü tarafından ekmek hamuru gibi bir hamur yapar içine olduğundan fazla tuz döker bu hamuru, fırında veya tavada pişirir daha sonra evden giden genç kızlara/ erkeklere bu kokodan birer parça verir. Evden giden gençler gece yatacakları zaman bu tuzlu kokoyu yer, niyet edip su içmeden uyur. Gece boyunca su içmeyen gençlere rüyasında kim su verirse onunla evleneceğine inanılır. Yapılan bu tuzlu ekmeği alıp duvarın üzerine bırakırlar, kuş bu ekmeği alıp hangi tarafa giderse o yöne doğru kocaya gidileceğine inanılır.

4.3.1.2.5. Semeni Göyertme/ Yeşertme

Nevruz Bayramı'na 15- 20 gün kala gelini olan aileler veya sofrasına süs yapmak isteyenler bir kaseenin içinde buğdayı yeşertirler yeşertilen buğday baharın müjdeleyicisi, bolluk ve bereketin temsilidir. Bu buğdayı daha sonra nişanlı kızlara götürürler veya aile semeniyi sofralarına süs olarak koyar (Fotoğraf 4.4). O yıl göyertilen buğday eve bereket getirmemişse “*semeni bize düşmedi*” diyerek bir daha semeni göyertmezler.

Fotoğraf 4.4. Semeni Göyertme (Soldaki), Tuzlu Koko (Sağdaki).

4.3.1.2.6. Cemreler ve Üç Salı Ateş Yakma

Cemreye yöre ağzında, *cemile* de denmektedir. Cemre halk takvimi ve inanışlarına göre, kasım günlerinin yüzüncü gününden beş gün sonra cemreler düşmeye başlar. Birer hafta aralıkla havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılır. Üç tane olan cemrenin birincisi havaya (19-20 Şubat) düşer, havaya düşen cemreyle havanın ısınması ve uyanması

gerçekleşir. İkincisi suya (26-27 Şubat) düşer, suya düşen cemreyle suyun uyanması ve buzların çözülmeye başlaması gerçekleşmektedir. Üçüncüsü de toprağa (5-6 Mart) düşerek toprağın uyanması, canlanması gerçekleşir ve artık toprağın uyanmasıyla çiftçiler tarlaları ekilmeye başlar. Kaynak kişilerden bir tanesi ise cemrenin en son toprağa vurmasından sonra ateşin yeşillenmeye başladığını söyler. Yörede, cemrelerin düştüğü haftaların salı günlerinde herkes evinden biraz odun getirir ve evlerinin önünde ya da mahallede ateş yakarlar. Üç salı yakılan ateşte yıl boyunca olan bütün kötülüklerden, hastalıklardan ve günahlardan kurtulacağına inanılır (Fotoğraf 4.5).

Fotoğraf 4.5. Üç Salı Ateş Yakma.

Nevruz'da yakılan ateşin büyük ve görkemli olmasına dikkat edilir. Ateşin çok uzaklardan da görülmesi bakımından bu ritüel önemsenmektedir. Sadece ev halkı değil, akrabalar, komşular ve orada bulunan herkesin yakılan bu ateşin üzerinden atlaması âdettendir. Yakılan bu ateş üzerinden başkalarının da atlaması, akrabalık, komşuluk ilişkilerinin ve birlik beraberliğin, artırması anlamına gelmektedir. Ateşin üzerinden atlarken *“ağırlığım, uğurluğum bu ateşin üstüne, ağırlığım uğurluğum goca garının üstüne”* veya genç kızlar *“ağırlığım uğurluğum gaynanamın üstüne”* diyerek üç kere atlarlar. Genel olarak; sıkıntıların, belaların, hastalıkların ve kötülüklerin bu ateşle beraber yanacağına inanılır. Bu inanışların aynı şekilde olduğunu fakat sadece son salı

diye tabir edilen Nevruz'dan önceki salı günü bir kere ateş yakıldığını bununla toprağın canının ısındığını söylerler.

Aytaç (1995) Nevruz'u kış mevsimi çıkaran insanların, kar ve soğğun tez zamanda bitmesi şeklinde yorumlar. Bu ateş yama ritüelinin Türklerin Ergenekon'dan çıkış efsanesine dayandırmaktadır (Aktaran: Akyıldız, 2018:11).

4.3.1.2.7. Kır Çiçeği

Baharın geldiğini ilk olarak kar çiçeği haber verir. Kar çiçeğini önce çobanlar görür. Kıştan “*bezara gelmiş*” çoban yamaçta kar çiçeğini görünce baharın geldiğini anlar ve sevinerek çomağını taşlara vurur. Kar çiçeği baharın etkisiz güneşini görünce erimeye yüz tutmuş karların arasından güney kısımlarda yeşerir. Kısa bir yaşamı olan kar çiçeğinin birkaç günlük ömrü vardır.

4.3.1.2.8. Kuş Göçleri

Kışın soğuk ve sert geçtiğinde yöredeki kuşlar sıcak ülkelere göçerler. Iğdır yöresinde baharın en büyük müjdeleyicisi “*Hacı Leylek*” diye isimlendirilen kuştur. Hacı Leylek ve göçen diğer kuşların gelmesi baharın geldiğini, artık toprağın ısındığını, tabiatın yeniden canlandığını göstermektedir. Yöre adlandırmalarıyla bu kuşların bazıları şöyledir: *bıldırcın, baca kuşu, kırlangıç, turna, sığırcın, geyilen kuş, şum kuşu* gibi kuşlar hava çok sert geçmezse bu kuşlar da göçmez.

4.3.1.2.9. Bayram Temizliği, Ahir Çerşembe (Son Çarşamba)

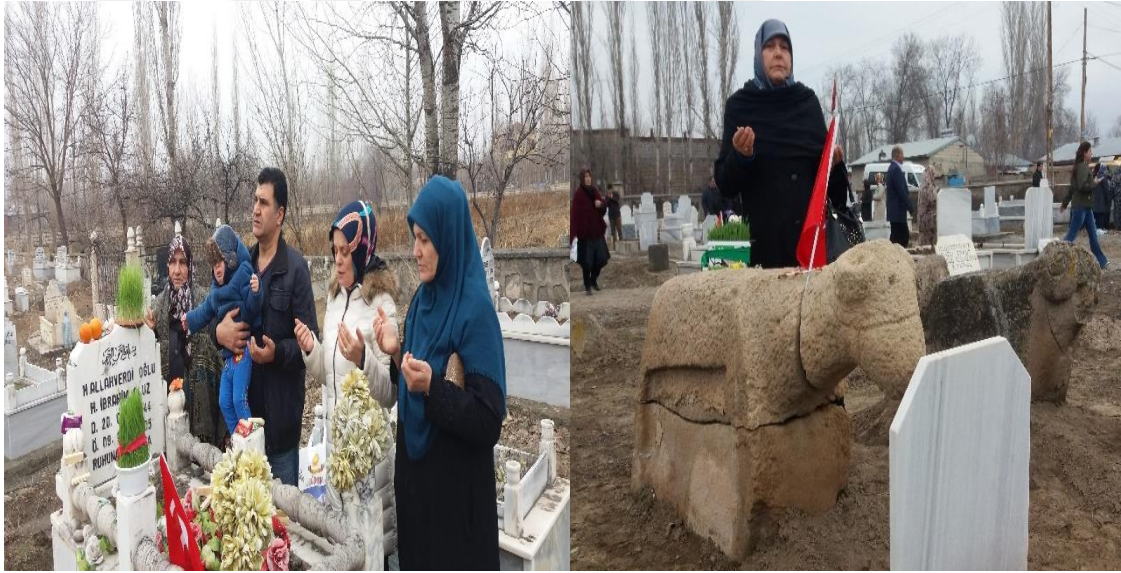
Eski şartlarda meskenler kerpiçten yapıldığı için yeniden sıvanır, evlere boya badana yapılır, evlerdeki yorgan yastıklar yıkanır, halılar yıkanır, bahçede kıştan kalma yapraklar temizlenir. Kışın bitişiyle “*ark*” diye isimlendirilen sulama kanallarını temizlemek için her evden bir kişi gelerek temizlik yapılır. Bu temizliğin amacı kışın pisliğini, kirini temizlenmektir. Çünkü yeni yıla nasıl girilirse öyle devan edeceğine inanan yöre halkı; bütün evini, bahçesini temizler ki yeni yıla temiz girilsin ve bütün yıl öyle devam etsin. “*Ali bayramı*” olarak da nitelendirilen Nevruz Bayramı'nda temizliğin dinen de önemli olduğu vurgulanmaktadır.

4.3.1.2.10. Ölü Bayramı

Geçmişten bugüne kadar birçok toplulukta bahar bayramları/festivalleri rastlanılmakla beraber bu etkinliklerin ölümle ilişkilendirilenleri ise sayılıdır. Özellikle bu etkinliklerde doğanın dirilmesiyle ölümlerin dirilmesi benzerliği temel alınır. Ölümlerin

de tıpkı doğa gibi dirileceğine dair inanç, “ölü bayramı” pratiğini doğurmuştur. Bu inanç halk arasında onları memnun etmek gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Bu sebeple bugünde mezarlıklar temizlenerek düzenlenmekte, eski mezarlar tadilattan geçirilmekte ve ziyaret için hazır hâle getirilmektedir. Azeri Türkleri, Ölü Bayramı ile kendilerine özgü kıldıkları unsurlarla kültürel belleklerini canlı tutmaya ve birer kimlik ögesi hâline getirmeye çalışmaktadırlar. Soy bağının önemli kabul edilmesi kültürel belleğin hatırlanmasında ve oluşturulan kimliklerin devam ettirilmesinde farklı bir yol oluşudur. Mezarlık ziyaretleriyle dikkat çeken *Ölü Bayramı*, aynı zamanda bahsedilen bu bağın hatırlanmasında etkili bir faktördür (Sağır, 2013: 130).

Ölü bayramı mart ayının başlangıcından itibaren 21 Mart’ın son salı ve perşembe gününe kadar yapılır. Genellikle farkı köylerde ölüleri olanlar için her hafta belirli günlerde köy köy ölü bayramı yapılır (Fotoğraf 4.6).

Fotoğraf 4.6. Ölü Bayramı.

Köy imamı eşliğinde cemaat mezarlıklara gider evden Kur’an bilenler yakınlarının mezarında Kur’an okur. Kimin elinden ne koparsa bir şeyler getirir mezarları başında, gelen çocuklara ihsan, ölünün hayrı olarak dağıtılır. Ölü Bayramı’nın bir diğer adı *Gara Bayram*’dır. Gara bayram genellikle o yıl içerisinde ölen Nevruz Bayramı’nı görmeyenler için söylenir. Öldükten sonra gördükleri ilk Nevruz Bayramı onların kara bayramıdır. İhsanlar dağıtıldıktan sonra, hoca ve aksakallardan oluşan cemaat gara bayramı olan ölülerin evlerine giderler Fatiha ve Kur’an okuyarak baş sağlığı dilerler.

4.3.1.3. Nevruzda Yapılan Uygulamalar

Nevruz Bayramı öncesinde bütün hazırlıklar biter, Nevruz günü en güzel hazırlık, sofrada görülür. “21 Mart Aş Pişen Gün” olarak bilinir. Herkes bayramda akraba ziyaretlerine gider. Herkesin Nevruz sofrası hazırdır ama evinde büyüğü olan ailelerin sofrası herkese açıktır. Sofranın vazgeçilmez yemekleri vardır. Nevruz Bayramı’nda ister zengin ister fakir olsun herkes elinden geldiğince bu yemeklerden az ya da çok hazırlamaya gayret ederler.

4.3.1.3.1. Nevruzda Yapılan Yemekler

Üzümlü (*kişmişli*) pilav, *semeni helvası*, *erdek/eğirdek/ pişi*, *helse* ve *gavut/ gavut/ kavut* Nevruz da ikram edilen yiyeceklerdir. Üzümlü pilav, bu tatlı pirinç pilavını şirinlik yani ağızda tatlı bir tat bıraksın diye yapılır. Nevruz sofrasının vazgeçilmezlerinden olan üzümlü pilav misafirlere ikram edilir. *Semeni* göğertilmiş buğday demektir. Göğertilen buğday bolluğun ve bereketin temsilidir. Yine aynı isimle anılan bir de helva yapılır. Ailelerden büyük olan bir kadın abdestini alır, ekmek yapılan tahtanın üzerine buğdayları serip üzerine temiz bir bez örter. Her gün ılık suyla buğdayı ıslatır. 15 gün içerisinde buğdaylar yeşermeye başlar. Yeşeren buğday yine bu kadın tarafından bıçakla, makasla biçilir kökü daha önceden et dövülen taşın üzerinde dövülerek iyice suyu çıkartılır. Suyunu süzerler, suyun içine alabildiğince un katarak ocakta bu helva hemen hemen 24 saat gibi pişme sürecinden geçer. Helvaya şeker katılmaz buğdayın kendi şekeriyle un helvası gibi kıpkırmızı olana kadar pişirilir. Helva bolluğun simgesi olarak akrabalara, komşulara dağıtılır. Helse, hem sağlık açısından hem de Nevruz’da bolluk ve bereketin simgesi olan buğday olması bakımından önemlidir. Bereketin ve bolluğun temsili olan gavut yine gelen misafirlere ikram edilir.

4.3.1.3.2. Su Kültü-Su Serpme

Nevruz’da yoldan geçenler üzerine dam ve duvar üstlerinden kovayla sular dökülür bu gelenek yörede tebessüm ve sabırla karşılanır. Buradaki amaç yöre halkınca kan oynama vakti olarak adlandırılan dönemde gergin olan insanların negatif enerjilerini boşaltması ve meydana gelecek bazı olayların önceden yumuşatılarak önlenmesidir.

4.3.1.3.3. Yedi Levin

“*Yedi levin*” yedi çeşit çerez demektir. Yedi levinin, yedi çeşit olması, gökkuşağında yer alan yedi farklı renk ile açıklanmaktadır. Bilindiği üzere gökkuşağı

genellikle yağmurun bol yağdığı bahar mevsiminde sık sık görülmektedir. İşte bu nedenle gökkuşağında bulunan yedi çeşit renkten yola çıkılarak bayram için alınan yedi levinin en az yedi çeşit olması önem arz eder (Akyıldız, 2018: 9). 20-21 Mart Nevruz Bayramı'nda yapılan bir uygulamadır. Yörede “*yeddi nevil*” olarak da bilinmektedir (Fotoğraf 4.7). Ev reisi en az yedi çeşit olmak üzere imkânı el verdiği kadar çerez alır. Bu çerezin içinden fındık, fıstık, lokum, ceviz, gofret, çikolata, çekirdek gibi malzemeleri, bunun yanında mevsim meyveleri de alır. Akşam eve gelen çerezler yine evin büyüğü olan kadın tarafından geniş bir sofraya bezinin içinde karıştırılır. Ev büyüğü bu karıştırdığı çerezleri sırasıyla evdeki kişilere dağıtır bunun adı paydır. Herkesin payı verildikten sonra evden gelin olarak çıkan kızlarına, komşularına da bir pay çıkarılır.

Fotoğraf 4.7. Yedi Levin.

Yedi levini 20 Mart gecesi ev reisi almaya gayret eder ki Nevruz Bayramı günü herkesin evine çerezleri yetişsin diye, evlere gönderilen çerezlerin kabı boş çevrilmez geri kaba elinden geldiği kadar yedi levin bırakıp gönderir. Yedi levin genelde tatlı çerezlerden olur yeni bir yıla tatlı, huzurlu, bol ve bereketli girilsin diye. Bu çerezden evin büyüğü yaşlı kadın gurbette olan çocuklarının payını da çıkar onlar gelene kadar o çereze dokunmadan onlara saklar.

4.3.1.3.4. Yumurta Boyama/Kızartma

Nevruz Bayramı'ndan bir gün önce yani 20 Mart baca baca olarak isimlendirilir. Bugün herkes evine 50-60 tane yumurta alır. Bu yumurtaları kıştan topladıkları kırmızı kabuklu soğanların kabuğunu, saman ve çay otuyla büyük bir tencereye altta soğan

kabuğunu üstüne yumurta sonra tekrar soğan kabuğu, saman ve çay otuyla yumurtalar kıpkırmızı oluncaya kadar kızartılır (Fotoğraf 4.8).

Fotoğraf 4.8. Yumurta Kızartma Geleneğinden Görünümler.

Son zamanlarda yumurtalara renk vermek için gıda boyası da kullanılmaktadır. 21 Mart'ta dolaşan çocuklara kırmızı yumurtalardan birer tane verilir. Akşam toplanan yumurtalar arkadaşlar arasında tokuşturulur yenen yenilenin yumurtasını elinden alır. Bu uygulamayı çocuk, büyük, yaşlı, genç, kız erkek demeden herkes yapar.

4.3.1.3.5. Nevruz'da Ağaç Dikme Geleneği

Eski Türklerde doğa yüce yaratanın bizlere sunduğu en büyük sofrası olarak kabul edilir ve bu doğayı en çok tahrip eden yine insanoğlu olduğundan doğada eksilttiklerini bir şekil yeniden yerine koymak adına her yıl Nevruz Bayramı'nda doğaya ağaçlar ve tohumlar dikilir, yaşlı ve hasta ağaçlar budanır bakımı yapılır. Bu kapsamda Iğdır yöresinde her yıl Nevruz Bayramı'nda geleneksel olarak ağaç dikilir, dikilen ağaçların özellikle meyve ağacı olmasına önem verilir.

4.3.1.3.6. Nevruz Nağmeleri

Nevruz Bayramı her alana hitap ettiği gibi manilere, deyimlere, atasözlerine ve türkülere kaynaklık etmiştir. İnsanlar Nevruz'la birlikte canlanan tabiatın, doğanın güzelliğini şiirlere, atasözlerine ve deyimlere yansıtmıştır. Nevruz çoğu Türk kültüründe olduğu gibi Iğdır yöresinin de en kıymetli bayramıdır. Geçmişten günümüze kadar gelenekselleşip milli bayram olan Nevruz bu yörede de nağmelere konu olmuştur.

4.3.1.3.7. Nevruz Gösterileri, Oyunlar

Yörede halk herkesin katılabileceği oyunlar sevgiler. Mümkün olduğunca kültürden izler taşıyan, tarımın bolluğun, bereketin temsili olan oyunlar oynarlar. Halkın içinde yaşadığı topluluk dolayısıyla paylaşmayı gelecek nesillere aşılarmayı ön planda tutan uygulamalar görülür.

4.3.1.3.7.1. Köse Köse Oyunu

Kosa Kosa olarak da bilinen bu oyun yörede kış mevsiminin bitip baharın müjdeleyicisi olan çile çıkarılma zamanında oynanan bir oyundur. İki şekilde oynanmaktadır. Bunlardan birincisi; kosa, maskeli, un ve boyayla gülünç hale getirilen bir şahıstır. Kosa boynuna çingırak asar, yanında birkaç tane yardımcısı da vardır. Kış mevsiminin temsilcisi olan kosa gittikleri evlerde çeşitli gösteriler yapar. Bu gösteriler erkeklerden oluşan grupla olur. Kosanın yanında kadın kılığına girmiş bir erkek ve arkadaşları da vardır, kosaya gösterilerde yardımcı olurlar. Gittikleri evlerden yardımlar toplamaya çalışırlar. Kapı kapı dolaşan kosaya kimse yardım etmek istemez, arkadaşlarından biri keçi vasıtasıyla yardım toplayabileceklerini söyler. Keçi kılığına girmiş bir şahıs getirilir, keçi baharın temsilcisidir. Gidilen evlerde keçinin yardım talepleri hemen kabul edilir, herkes keçiye çeşitli hediyeler verir. Keçi saf bir şekilde topladığı hediyeleri paylaşmak umuduyla kosaya ve yardımcılara verir. Keçi toplanan hediyelerden hakkına düşeni kosadan isteyince kosa onu döver ve kovar. Kosa hediyeleri arkadaşlarıyla paylaşmaya başlar. Yorgunluktan ve mutluluktan uykuya dalan kosa ve arkadaşlarına keçi ve yavruları saldırır ve onları öldürür. Kosanın ölümüyle kış mevsimi sona ermekte, keçinin galibiyetiyle de baharın gelişi müjdelenmektedir.

İkincisi ise; 3 kişiden oluşan bu oyunda kosanın biri kışı diğeri ise yazı temsil eder, üçüncü kişi ise müzisyen ve yöneticidir. Kosa oyununda kış kosasına kışı ve kıtlığı temsil eden beyaz elbise giydirilir Yüzü-gözü unlanır. Boynuna zingorov (çan) takılır. Yaz kosasına ise bolluk bereket ve baharı temsil eden yeşil elbise giydirilir. Müzisyen olan kosaya da yöresel folklor elbisesi giydirilir ve kosa oyunu için akardion yahut darbuka çalar veya mani söyler (Fotoğraf 4.9).

Fotoğraf 4.9. Kosa Oyunundan Görünüm.

Beyaz elbiseli kış kosası girdiği evden çıkmak istemez garip oyunlar sergiler, yazı temsil eden yeşil elbiseli kosa ise kış kosasının evden çıkması için ikna etmeye çalışır. Kış kosası ne kadar inatçı olsa da yaz kosası onu aklıyla ve güzel sözleriyle ikna ederek o evden çıkmasını sağlar. Yöre halkı Kış kosasının evden çıkmasıyla o evden kıtlığın uğursuzluğun ve kışın çıktığına inanır ve kosa ekibine hediyeler vererek güler yüzle evden uğurlar.

4.3.1.3.7.2. Mendil Atma

Ahir Çarşamba denilen son salı günü, yani 20 Mart gecesi gençler bir araya toplanıp ellerine bir şal alırlar şalın uç kısmına bir elma, portakal veya çerez bırakırlar. Gençler toplanıp sırasıyla ev ev dolaşıp kendilerini göstermeden, evin bacasından, kapısından bu uçları hediye şalları salları. Ev sahibi bu şalı alıp içindeki hediye alır, onun yerine para veya başka büyük hediye bırakır geri atar. Bu şekilde paylaşmayı, yardımlaşmayı gelenek haline getirirler.

4.3.1.3.7.3. Ateş Topları

Baca baca gecesi gençler bir araya toplanır ellerine bir tel yumağı biriktirirler bu biriktirdikleri tel yumaklarını kaz yağına batırıp ateş verip havaya atarlar. Amaç ışığın,

elektriğin olmadığı zamanlarda her tarafı aydınlık etmektir. Baharla birlikte aydınlığın gelişini kutlamaktır.

4.3.1.3.8. İnançlar- Törenler

Türk kültüründe İslamiyet'ten öncesine kadar dayanan yaklaşık iki bin yıllık geçmişi olan Nevruz Bayramı İslamiyet'in kabulüyle dini bir hüviyette kazanmıştır. Yörede sadece din üzerinden değil gelenek olarak âdetler ve inanışlar doğrultusunda da Nevruz kutlama gelmiştir. İnsanların üzerinde etkisi olan inanışlar yaşam koşullarını, şekillerini de değiştirir. Nevruzun inanışları bünyesinde barındırdığı çeşitli uygulamalar vardır. Bu uygulamalar bayram ayı boyunca yapılmış 21 Mart gününe kadar devam etmiştir.

4.3.1.3.8.1. Semeni, Semeni Honçası

Semeni honçası, nişanlı kızlara bayram hediyesi olarak hazırlanan tepsilerdir. Semeni honçasında bayrama birkaç gün kala erkek ailesi çeşitli tepsiler hazırlar bu tepsilerin birinde yedi Levin diye tabit edilen en az yedi çeşitten oluşmuş çerez vardır. Bir tepsiye mevsim meyveleri, yeşertilen semeni, boyanan kırmızı yumurtalar ve kıza alınan hediyeler de eklenir. Akşam ezanından sonra evdeki genç erkeklerden biriyle birlikte kadınların ağırlıklı olduğu kalabalık bir grupta götürülmektedir. Kız evi gelen honcayı açarak içindeki yiyecekler karıştırıp gelen misafirlere ikramda bulunulur. Buradaki amaç iki ailenin kaynaşmasını, mutluluklarını ve yeni yuvanın uğurlu olmasını istemek olarak yorumlanmaktadır (Fotoğraf 4.10).

Fotoğraf 4.10. Semeri Bohçası.

4.3.1.3.8.2. Baca Baca Gezmesi

20 Mart günü “*baca baca günü*” diğer ismiyle “*Çocuk Bayramı*” olarak bilinen bugünde çocuklar için bir gün öncesinde yumurta boyanır. Sabahın erken saatlerinde çocuklar ellerinde poşetlerle mahalle mahalle dolaşp “*baca baca payımızı isteriz, yumurtamızın tayını isteriz*” tekerlemeleriyle dolaşp onlar için hazırlana yumurtaları, çerezleri, meyveleri toplarlar (Fotoğraf 4.8.). Akşam da sadece çocuklar değil genç erkekler, aile babaları gezer yumurta toplarlar. Baca baca günü hediye toplamaya gelenlere ev ahalisi tarafından ya da gelenler tarafından birbirlerinin üzerine su serperler, aydınlık içinde olsunlar diye.

4.3.1.3.8.3. Kulak Asma

Baca baca gecesi gençlerden bazıları, hediyelerini almak için gittikleri evlerde kendilerini göstermeden niyet edip gizlice o kapıyı dinlerler (Fotoğraf 4.9). Niyetsiz gidilmez, o gün konuşulanların geleceklerine yön vereceğine inanılır. İyi konuşulmuşsa o yıl iyi kötü konuşulmuşsa kötü geçeceği söylenir. O gece genelde herkes evinde iyi, güzel konuşmaya gayret eder ki gelenlerin hayatlarına kötü yönde etki etmekten çekinirler. Niyet tutup kulak asan kimselerin kötü bir şeyler duyup mutsuz olacağını söyleyen kaynaklar da bu kulak asmanın yanlış olduğunu düşünmektedir (Fotoğraf 4.11).

Fotoğraf 4.11. Kapı Dinleme/Kapı Pusma.

4.3.1.3.8.4. Ali Bayramı, Rivâyetler

İslamiyet’in kabulünden sonra dini hüviyetlerden nasibini alan Nevruz Bayramı da Iğdır’da halk arasında Eli bayramı olarak da bilinir. Rivâyetlere göre Hz. Ali’nin tahta

çıkışı, halifeliğini aldığını kabul ederek kutlarlar. Bunun sadece bir inanıştan aslında böyle bir dini dayatmanın olmadığını düşünen kaynaklar da vardır.

Nevruzda 7 sayısının önemlidir bundan ötürü Nevruz'da hemen hemen her ritüel 7 sayısına uygun düzenlenir. Nevruz 7 aşamadan oluşur. Nevruz Bayramı'nda Nevruz'u temsil eden baharın gelişini vurgulayan 7 sembol vardır bunlar; üzerlik, semeni, kosa kosa, leylek, kırmızı yumurta, 12 hayvanlı takvim ve ateştir. 7 çeşit çerez hazırlanır buna yedi levin de denir ve bu çerezden 7 eve pay gönderilir. Nevruz'da "S" ile başlayan 7 nesne ürün bir araya getirilir, 7 yetim sevindirilir, en az 7 olmak üzere yaşlı ya da hasta olanlar ve herkes en az 7 akrabasına ziyarette bulunur. Nevruz öncesi 7 kişi bir araya gelerek küs olan iki ailenin barışmasına aracı olur. Yine Nevruz öncesi Ölü Bayramı'nda 7 kuşak akraba olanlara dualar gönderilir. Mezarları onarılır temizlenir. Nevruz'da şenlikler 7 gün devam eder ve her nefer en az 7 ağaç diker. Nevruz temennisi olarak adlandırılan duada bayramlaşma sırasında karşıdaki insana "S" harfi ile başlayan 7 güzel söz sarf edilir. Bu bayramda "*sağlık, sihat, sevgi, samimiyet, şenlik, servet ve su kimin ezizlik diliyirem*" gibi dileklerde bulunulur (Oluz, 1999: 141).

Geçmişte daha büyük bir öneme sahip Nevruz günümüzde değişen şartlar ve küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak pek çok yerde önemini yitirmeye başlamıştır. Bu durum üzerinde Nevruz'un bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılması da etkili olmuştur. Nevruz'un bu şekilde istismar edilmesinin önüne geçilebilmesi için kültürel değerin her zamankinden daha özenli araştırılması, tanıtılması, yaşanması ve yaşatılması gerekmektedir. Hatta birkaç Türk Cumhuriyet'inde olduğu gibi milli bayram ilan edilerek sahip çıkılması doğru bir tutum olacaktır (Alım, 2011: 236).

4.3.2. Ramazan ve Kurban Bayramları

Ramazan ve Kurban Bayramı bütün İslam âlemi için önemle ve heyecanla kutlanıldığı gibi Iğdır ilinde de durum farklı değildir. Günler öncesinden bayram için temizlik yapılır hazırlıklar başlar. Yeni kıyafetler alınır ya da dolaptaki en güzel ve özel kıyafetler seçilerek giyilir. Bayram sabahı çok erken kalkılır. Erkekler bayram sabahı bayram namazı için camilerdeki yerlerini alırlar, bayanlar ise evin günlük işlerini yaptıktan sonra bayram kahvaltısı, tatlı tabağı ve çay hazırlarlar. Namazdan sonra herkes birbiriyle bayramlaşır, büyükler ve hastalar ziyaret edilir, küsler barıştırılır. Ayrıca o sene

içerisinde ölen kişilerin yakınlarına giderek baş sağlığı verilir bunun nedeni ise bu bayramın o insanın toprak altındaki ilk bayramı yani “*kara bayramı*” olduğu inancıdır.

Nişanlı olan kıza Kurban Bayramı’nda koç gider. Kurban Bayramı’nda erkek tarafı bir koçun üstünü kurdeleler, şekerlerle özenle süsler, ayrıca yine üstüne altın bilezik de bağlayarak nişanlı olan kıza götürülür (Fotoğraf 4.12). Koçun üzerine bağlanan ayna aydınlık anlamında, boynundaki yazma helalimsin anlamlarına gelmektedir.

Fotoğraf 4.12. Nişanlı Kıza Götürülen Koç.

Beraat kandili, Kadir gecesi gibi günlerde camilerde bazı etkinlikler düzenlenmektedir. Fakat Iğdır’daki Azerbaycan halkının çoğunluğu Caferi mezhebinden oldukları için Türkiye’deki takvime göre değil İran takvime göre yani bir gün sonrası olacak şekilde kutlarlar. Bu kandiller dışında da önemli kabul edilen günler bulunmaktadır. Bunlar 12 imamın doğum günlerinde ve 11 imamın ölüm günlerinde (İmam Mehdi’nin ölmediği inancı vardır) ayrıca Hz. Ali’nin halife tayin edildiği gün yani

“Gadir-i hum” olayının yaşandığı günü Azeri Türkleri evlerinde ya da camilerde etkinliklerle kutlarlar. Bahsedilen özel günlerde insanlar camilerde toplanarak mollalar Kur'an-ı Kerim okuyup dua eder ve ağlayarak ezgili tarzda imamların hayatlarından kesitler anlatırlar. Bu sırada camideki cemaat (özellikle bayanların) hıçkırıkları birbirine karışarak sine döverler ve hep birlikte salâvat getirirler. Caferiler salâvatı “*Allahümme salli ala Muhammed ve Ali Muhammed*” şeklinde getirirler. Peygamberimizin, Ehli beytinin yer almadığı salâvatı yasaklandığını kabul ettikleri için salâvat getirirken “*Ali Muhammed*” i sonuna eklerler. “*Zamanın imamı*” yani 12. imam olarak gördükleri İmam Mehdi'nin doğum gününü olan Şaban ayının 15'i Azeri Türkleri için bayram kabul edilir. Bugünde camilerde toplanarak gözyaşları eşliğinde dua edilir.

4.3.2. Muharrem Ayı Törenleri

Genellikle Azeri kökenli ve ağırlıklı Kars ve Iğdır illerinden Türkiye'nin çeşitli yerlerine yerleşmiş Caferiler olarak bilinen kişiler için “*Muharrem Ayı*” ve ardından gelen “*Sefer Ayı*” önem arz etmektedir. Muharrem ayının ilk günü aynı zamanda Kerbela olaylarının ilk günüdür. Kerbela olayları ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Yezit tarafından susuz bırakılarak şehit düşürülmesidir. Bu aylar yörede matem ayları olarak kabul edilir ve iki ay süresince yas tutulur (Demirci, 2006: 47).

Muharrem ayının gelişi Iğdır'da çok bariz bir şekilde hissedilir. Muharrem'in ilk gününden itibaren il meydanına ve çeşitli yerlere Kerbela olayı ile ilgili yazılı pankartlar ve katledilişi simgeleyen resimli afişler asılır. Bu aylarda düğün yapılmaz, eğlenceli müzik dinlenilmez. Çok sayıda Sünni mezhebinde olan kişiler de bu aylarda düğün gibi büyük ve eğlenceli etkinlikler gerçekleştirmemeye özen gösterirler. Bunun nedenleri ise Caferilerin etkisinde kalmalarıyla bu aylarda eğlence yapılmasının yanlış olduğunu benimsemeleri ayrıca karşı bir tepkiye maruz kalmaktan çekinmiş olmalarıdır. Yakın geçmişte bu yas süreci boyunca evlerde televizyon dahi açılmamaktaydı. Evlerin balkonlarına ve arabalara siyah örtüler bağlanır. Yas ilk 10 gün çok yoğun bir şekilde yaşanır. Evlerde, camilerde ve dernekler tarafından kurulan çadırlarda akşam namazından sonra toplanılır, yaşanan Kerbela olayları dokunaklı bir biçimde anlatılır. Yine bu çadırlarda dernekler tarafından yaptırılan yemekler ikram edilir. Bu durum 10 gün sürmektedir.

4.3.2.1. Deste Grubu

Bu grup gönüllülük esasına dayanan bir grup genç sırtlarını açık bırakan bir kıyafet giyer ve sırtlarını zincirle veyahut zincir kullanmayarak sadece göğüslerini elle dövmeleleri ile yapılan bir ritüeldir. Desteler hem bayan hem de erkek olarak ayrı gruplardan oluşur. Kadın deste grupları sırtını zincirle dövmez yalnızca sinelerini ve başlarını elle döverler. Her caminin kendine ait bir deste grubu bulunur (Fotoğraf 4. 13). Muharrem ayının 9. günü “*Taşura*” ve 10. günü ise “*Aşure*”dir. Bu günlerde yas en üst noktada hissedilir (Şen, 2012: 87).

Fotoğraf 4.13. Deste grubu (Soldaki), Alem (Sağdaki).

4.3.2.2. Aşura

Aşure günü sabah namazında herkes camilerde toplanır. Destek grubu halka oluşturur ve sinelerini veya başlarını ağıtlar eşliğinde döverler veyahut sırtlarına zincir vurdururlar. Kadın ve erkek deste grupları ise simsiyah giyinirler. Deste grubunun yanı sıra bir de kılıç vurduracak bir grup vardır. Bu uygulama yasaklanmış olsa dahi Aralık ilçesinde ve birkaç köyde hala görülmektedir. Kılıç vurduracak kişi önceden adakta bulunur ve dileği gerçekleşirse adak niyetine kafasına kesik attırır. Kafasına kesik atılan kişi avucuyla kafasına ritmik bir şekilde vurur ve kafasını kanatır. Kılıç vurduracakların elinde sembolik kılıçlar vardır ve üzerlerinde beyaz örtüler bulunmaktadır. Bu örtü kefeni simgelemektedir (Fotoğraf 4.14).

Fotoğraf 4.14. Destelerin Kılıçla Vurma ve Zincirle Vurma Ritüeli.

Demirci'ye (2006) göre, aşura törenlerinde gerek vücuda zarar vermenin yanlış bir uygulama olduğu düşüncesinin yayılması gerekse bu görüntülerin basına yansması sonucunda alınan tepkilerden çekinilmesi alnın kılıçla yardırlması olayını İğdır merkezde ortadan kaldırmıştır. Artık bunun yerine alnını vurdurmayı adayan kişi “Kızılay’a kan bağışında bulunma kampanyası” ile Kızılay’a kan bağışı yaparak bu adağını yerine getiriyor. Aşura için toplu tören, alanının geniş olması, ölümü hatırlatarak o günün acısının daha derinden yaşatabilmesi ve ayrıca desteler için uzun bir yol istikametine sahip olması nedeniyle İğdır Asri mezarlığında yapılır. Aşure günü Caferiler resmi olarak izinli sayılır, çocuklar okula gönderilmez, herkes camilerde toplanır, merkezlerde camilerden sonra Asri Mezarlığa gidilir. Mezarlıkta ses sistemi kurulur ve herkesin görebileceği bir yerde din adamları Kerbela olaylarını anlatır ve ağıtlar eşliğinde anma töreni gerçekleştirilir. Törenin yapıldığı alanda Kasım Otağı, Beşik ve Alem diye adlandırılan birden fazla sembol gezdirilmektedir (Demirci, 2006: 50; Şen, 2012: 88).

Alem: Kerbela olaylarında Hz. Abbas'ın kolunun Yezid'in askerleri tarafından kesilmesini temsil eder. Uzun bir demir çubuğun üzerinde açık bir el şeklindeki metal bir unsurdur.

Kasım Otağı: Hz. Hasan'ın oğlu Kasım'ın anısına yapılan bir sembolüdür. Üzeri siyah örtüler ile bezenmiş küçük bir ev görünümündedir. İki kişi bu sembolü taşır ve altından dilek dilenerek 3 defa geçilir, dileğini dileyen kişi sembolü tutan kişilere para verir ya da otağın tahtalarına eşarp bağlar. Toplanan paralar o destenin bağlı bulunduğu

caminin vakfında toplanır. Özellikle başı devamlı olarak ağrıyan bir kadın yanında eşarbını getirip Âleme bağlar, onun yerine ise başka bir eşarp alarak başına bağlar böylece baş ağrısının geçeceğine inanır (Demirci, 2006: 51).

Beşik: Hz. Hüseyin'in çocuğunun beşikte öldürüldüğünü sembolize eder. Çocuk sahibi olmak için adakta bulunan aileler, çocukları olduktan sonra bebeklerini getirip burada beşiğe yatırır, bunun karşılığında adak niyetine sembolü tutanlara bir miktar para verirler.

Bazı köylerde hala devam eden ritüellerden bazıları ise tören alanına kurulan temsili küçük siyah çadırları tören sonunda ateşe verirler. Bu durum Hz. Hüseyin ve yanındakilere ait çadırların ateşe verilmesi olayına temsilen yapılır. Kalan küller ise isteyenlere bölüştürülerek dağıtılır. Bu parçalara “*Hüseyin karası*” denir. Yine bazı köylerde her ev sabahın erken saatinde 40-50 kişilik yemekler hazırlarlar. Tören sonrasında hem diğer köylerden gelenlere hem de destedekilere ikram edilir. Hz. Hüseyin ve diğer Kербela şehitlerinin hayrına dağıtılan bu yemeklere “*Hüseyin ihsanı*” denilmektedir (Demirci, 2006: 53).

4.3.3. Koç Katımı

İğdır ilinde ekonomik faaliyetlerden özellikle küçükbaş hayvancılık ön plana çıkmıştır. Bu sebepten ötürü hayvancılığın önem kazandığı yörede hayvanlarla ilgili olarak da gelenekler bulunduğu görülmektedir. Özellikle yörede gelenek haline getirilmiş olan “*Koç Katımı*” dikkat çeker. Yayladan dönen sürüden iki-üç adet koç ayrı bir yerde damızlık olarak büyütülür. Daha sonra yerel takvime göre ayarlanan sonbahar sonlarına doğru bir takım ritüel ile gerçekleştirilir.

Koç katımı yapılacak gün koçlar süslenir, boyanır ve üzerlerine şekerleme, boncuk, elma asılarak koyunların arasına salınır. Boyama işleminde çevrede doğal olarak yetişen bitkilerden elde edilen kök boya veya kına kullanılır. Koyunların hem dişi hem de erkek yavru vermeleri için koçun sırtına erkek ve kız çocukları bindirilir. Ayrıca koç boynuzlarına elma ve nar asılarak ikiz doğum yapacaklarına inanılmaktadır. Son olarak sürü sahipleri isterlerse çevre halka helva ve kayısı kavurması ikram eder.

4.3.4. Iğdır Yöresi Halk İnançları

Azeri Türklerinde güneş ışığının düştüğü yer pis sayılmaz. Iğdır ve çevresinde gece tırnak kesmek ve gündüz masal anlatmak günah sayılır. Gece tırnak kesmenin ömrü kısaltacağına inanılır. Yöre sakinleri baykuştan korkar çünkü baykuşun uğursuzluk getireceğine inanılır. Baykuşun vereceği zarardan korunmak için bir miktar tuz ve ekmek baykuşun görebileceği yere bırakılır. Iğdır ve çevresinde günün herhangi bir vaktinde rüya anlatılmaz. Rüyanın akşam vakitlerinde anlatılması uygun görülmez. Iğdır ve çevresinde nazardan korunmak için daha öncede bahsedildiği üzere üzerlik denilen bir ot yakılır ve tütsüsünün etrafa yayılması sağlanır. Bitkinin ev ve iş yerlerine asılması da geleneklerden biridir. Azeri Türklerinde kapı pusma, kulak asma inancına göre güzel söz uğur kötü söz ise uğursuzluk anlamındadır. Bu olay özellikle Nevruz Bayramı'nda yapılır. Geçmişte Hac ibadetine at, eşek gibi binek hayvanları üzerinde gidilmekteydi, bir grup insan Hacca giderken hayvanların samanlarının toz olup göğe yükseldiğine ve böylece yanlış yol izlenilmesin diye gökyüzünde Samanyolu izlerinin yaratıldığına inanılmaktadır. Gökyüzünde görülen aynı sıradaki üç parlak yıldızın geçmiş dönemlerde bir gelinin gece testi ile pınardan su alıp dönerken bir kurtla karşılaşması sonucu Tanrı'nın her üçünü de gökyüzüne çekmesi ve bu üç yıldızın da onlar olduğuna inanılır. Akşam vakitlerinde evden dışarıya yoğurt mayası verilmez verilirse evin yoğurdunun bir daha iyi tutmayacağını inanılmaktadır. Yine akşam vakitlerinde acı biber, soğan, tuz, sarımsak evden dışarıya verilmez, verilirse kötü bir şey veya uğursuzluk olacağına inanılmaktadır (Acar, 2010: 158).

Ayna veya cam bir eşya durduk yere kırılırsa nazar olduğuna inanılır. Duvar dibine oturulmaz. Gece ısıklık çalınmaz. Gece aynaya bakılmaz bakılırsa cin çarpacağına inanılır. Eski zamanlarda ateş ateşle yakıldığından dolayı gün battıktan sonra evden eve ateş verilmez, verilirse evin bereketinin kaçacağına inanılır. Çamaşır yıkanan suyun üzerinden geçilmez, bu suda şeytan olduğuna inanılır. Kapı eşiğinde oturulmaz, kapı eşiğinde şeytan olduğuna inanılır. Sağ göz seğirmesi iyiye, sol göz seğirmesi kötüye işarettir. Kişinin çift hapşırması uğurlu, tek hapşırması uğursuzluk olarak nitelendirilir. Elden kaşık düşürülürse misafir geleceğine inanılır (Boran Şen, 2010: 80).

4.4. GELENEKSEL HALK HEKİMLİĞİ

“*Geleneksel tıp veya halk tababeti, ilk insanların doğa olayları karşısında takındıkları tavır ve insan-doğa ilişkisinden doğmuştur*” (Özçelik, 2015: 66). Kaplan, geleneksel hekimliğini toplumdaki birçok bireyin az çok ilgilendiği bir tıp modeli olarak tanımlamaktadır. Ayrıca deneyimler, pratikler ve alışkanlıklar ile birlikte ele alınıp geleneksel bilgiye dayandığından ve iyileşme amacı ile başvurulmuş ürünlerin pek çoğu tecrübe yoluyla elde edilmiştir (Kaplan, 2008: 51).

Halk hekimliği olarak bilinen geleneksel uygulamalar; insanların yaşadığı rahatsızlıkları, doğada var olan su, toprak, bitki, hayvan gibi materyalleri kullanılması ya da dua, efsun, büyü gibi mistik kabul edilen yöntemlerle tedavi etmeye çalışmasıdır. Halk tedavi yöntemleri ve ilaçlarının çoğu geleneksel hale gelmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Özsan, 2001: 21). Kaplan (2011)’ın belirttiğine gibi Yoder’e göre halk tıbbı (geleneksel tıp); halk arasında hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme yöntemlerinin bütünü ve hastalıklar üzerindeki geleneksel görüşlerin tümüdür. Halk tıbbı “*doğal halk tıbbı*” ile “*dinsel büyüsel halk ilaçları*” olarak iki çeşitte bulunduğu vurgulamaktadır. Doğal halk tıbbı, coğrafi koşulların elverişliliğine göre bitkilerden ve çeşitli maddelerden ilaç yapılmasıyken din ve büyüün etkili olduğu mistik iyileştirme yöntemleri dinsel-büyüsel halk ilaçları olarak bilinir (Kaplan: 2011: 151). Gelenekler, zaman zaman inanca, geleneksel uygulamalar da bir bakıma inancın bir parçası haline dönüşebilmektedir. Geleneği koruyan ve sürdüren kişilere, uyguladıkları sağaltma yöntemlerinin neticesine bağlı olarak “*özel bilgilere sahip bir kişi*” veya “*koca karı*” şeklinde kabul edilmiştir (Öncül, 2011: 2). Halk hekimliği, yapılan adlandırmalara göre “*kocakarı ilaçları*” ile olumsuz bir etki yaratırken “*alternatif tıp*” şeklinde adlandırıldığında ise olumlu bir izlenim bırakmaktadır.

Halk hekimliği pratik uygulamalardan oluşur ve bu uygulamalar yöreden yöreye değişebilir. Bunun sebebi o coğrafyada yetişen besinlerin, hava şartlarının, dini inançların, toplumunun yaşayış tarzının vb. farklılığıdır. Bölgede yetişen besinlerin halkın tecrübeleri ile çeşitli hastalıklara deva olduğu görülmektedir. Bazı bölgelerde aynı hastalık için kullanılan bitkiler bazı bölgelerde kullanılmamaktadır. Çünkü her bitki her bölgede yetişmemektedir. Bu nedenle de her bölgenin şifa bulma yöntemi, tecrübeleri farklıdır. Kimi insanlar sağlığa kavuşmak için yapılan dini ayinlere ihtiyaç duyar kimilerine göre ise bu uygulamalar asılsızdır.

Toplum eğer modern tıpa çok güvenip en küçük rahatsızlık da bile buna başvuruyor ise o toplumda halk hekimliğı gelişmez. Halk hekimliğı çoğunlukla çeşitli imkânsızlıklar sonucu doğup gelişse bile pek çok imkâna sahip olan insanlar da halk hekimliğini tercih edebilmektedir. Bunun sebebi çeşitli kimyasallardan oluşan ilaçlarla tedaviyi değil de doğal yollar ile elde edilen tedavileri tercih etmek olarak açıklanabilir.

Ülkemizin pek çok yöresinde de geleneksel tıpa başvurulduğu gibi Iğdır yöresinde de başvurulmaktadır. Çoğunlukla kırsal kesimin tercihi olan halk hekimliğı günümüze kadar çeşitli etmenler çerçevesinde gelişmiştir. Bölgede tercih edilen pek çok halk hekimi vardır ve bu halk hekimlerine çevre illerden de gelip bakılan kişiler de vardır. Yörede kadın halk hekimlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu halk hekimleri genellikle kadın hastalıkları üzerinde uzmanlaşmışlardır. Bu başlık altında yörede ki halk hekimliğinde yoğun olarak kullanılan malzeme yöntemlere göre Aşiret BORAN ŞEN, Kürşat ÖNCÜL'ün eserleri ve yörede yapılan görüşmeler kaynak alınarak derleme şekilde açıklamaya çalışılmıştır.

4.4.1. Büyüsel ve Dini Nitelik Taşıyan Tedaviler

İnsanların siyasi, dini, sağlık gibi konulardaki inanç ve değerleri de geleneksel yöntemlerin kullanılmasını etkileyen önemli faktörlerdir. Bazı hastalıkları tedavisinde büyü ve sihrin rolü büyüktür. Hastalıklar kötü ve iyi güçler fikrine bağlanmış; kötü ve iyi güçlerin insana musallat olması karşısında şamanlar ve büyücüler doğaüstü unsurlarla temasa geçmişlerdir. Dolayısıyla dinsel inançlar ile sihrin söz sahibi olduğu bu geleneksel sistemlerde hastalık ve sağlık insan bedenine yabancı unsurların girmesi ve onların yaptıkları kötülüklerle açıklanmış, tedavi pratiklerini bunları yok etme üzerine kurulmuştur (Çubukçu, 2006: 4). Bu görüşe göre hastalıkların kaynağı Tanrı, Tanrılar, kötü ruhlar, cinler, güneş, ay, yağmur, fırtına vb. olarak kabul edilir. Büyüsel işlemler kurşun dökmek, tütsülemek, dalak kesmek, köz söndürmek yağ dökmek, tuz patlatmak gibi bazı uygulamalar örnek olarak verilebilir (Kaplan, 2011: 152).

Geleneksel tıbbi uygulamalar, uygulanmakta olduğu topluluğun ortak malı kabul edilir. Bir kimsenin hastalık ve o hastalığın tedavisi hakkında bildikleri diğer tüm bireyler tarafından da bilinmektedir. Sağlık inanç ve uygulamaları geleneksel sistem içerisinde kök salmıştır, kuşaktan kuşağa, böylece bireyden bireye aktarılmaktadır. Büyü söz konusu olduğunda bazı nesneleri koruyucu olarak kullanma, hocaya giderek okutma,

muska-kağıt yazdırma, türbe ziyaretleri, seromoniler gibi yöntemler izlenilmektedir. Her teknik belirli bir değer oryantasyonuna, inanç ve bilgiler sistemine göre düzenlenmiştir (Şimşek, 2013: 10). Bu yöntemi çoğunlukla tıpta aradıkları tedaviyi bulamayan kişilerce tercih edildiği gibi nazar değenler, herhangi bir şeyden korkmuş olanlar ve ruhsal rahatsızlıkları bulunanlar da tercih etmektedir.

4.4.1.1.Türbe ve Ziyaretler

Halk arasında hastalıklara şifa vereceğine inanılan yerlerin birini türbeler teşkil eder. Türbeler, Allah dostu olduğu düşünülen kişilerin mezarlarıdır ve bu kişilerin vefatından sonra şefaatte bulunacaklarına inanılmaktadır. Bu Allah dostu olan kişilere veli, dost, ermiş, yar da denilmektedir. Velilerin, halkın dini değerlerini temsil ettiği düşünülür. Veliler, bu dini değerlerin bir kısmıyla tasdik edilerek “*Kült*” haline gelir. Bu kişilerin kült haline gelmesini sağlayan da yaşarken elinde olan sıra dışı özelliklerin vefatından sonra da devam etmesine inanılmasıdır. Türbe ve ziyaret yerlerine gelen kişiler ya adak kurban adarlar ya da mum yakarak dua ederler. Hastalıkları için şifa isterler.

Iğdır ilinde ve etrafındaki türbe ve ziyaret yerleri ise Aralık İlçesi Aşağı ve Yukarı Aratan köyleri arasında bulunan Koç Taş ve Ağ Ocak ziyaret yeri, Hakmemet köyü yerleşim yeri, mezarlık alan içerisinde bulunan ziyaret yeri, Iğdır merkeze bağlı Melekli beldesinde bulunan Koca Seyit Türbesi, Karakoyunlu ilçesi, merkez mezarlığında bulunan Garip Seyit Türbesi, Merkeze bağlı Erhacı köyü yerleşim yeri içinde bulunan Ziyaret yeri, Tuzluca ilçesi Cıyıklı köyü yerleşim yeri dışında bulunan Erdavut Ziyaret yeri, Tuzluca ilçesine bağlı Doğanyurt köyü yerleşim yeri içinde bulunan Sofu Dede Türbesi’dir. Bu yerlerden Tuzluca İlçesi Cıyıklı köyü yerleşim yeri dışında bulunan Erdavut Ziyaret yeri ise diğer mekânlardan ayrı olarak erkek çocuğu olmasını isteyen kişilerin bazı zamanlarda gittiği bir mekândır. Yöre halkı şifa bulmak için yalnızca Iğdır ve çevresindeki türbe ve ziyaret yerlerine gitmeyi yeterli bulmaz. Bazen de çevredeki illere ve ülkelere de giderek hastalıklarına şifa arar. İl olarak, Ağrı Doğubayazıt’taki Hani Baba Türbesi’ne; ülke olarak, İran ve Nahçıvan’daki türbelere gidilmektedir.

4.4.1.2.Hoca-Molla-Seyitlere Gidilerek Yapılan Tedaviler

Iğdır yöresindeki hoca, molla, seyit olarak adlandırılan kişilerce afsun, üfürük, ocak ve muska gibi yollara başvurulmaktadır. Bu kişilerden birisi de Mir Muhtar Ağa (aşiret)’dir. Bu kişi birkaç sene önce vefat etmiştir. Iğdır yöresindeki Azerbaycan

Türkleri, Kürtler ve Terekemeler bu kişinin nazar, korku ve ruhsal rahatsızlıklara şifa verici biri olduğuna inanmaktaydılar.

Bu tür halk hekimleri genellikle hastaya dokunarak Kuran-ı Kerim'i ellerine alırlar ve niyet ederler. Hasta veya hekim Kuran-ı Kerim'den bir sayfayı açar. Açılan bu sayfa hekim tarafından okunur ve hastaya tutmuş olduğu dileğin iyi mi olacağının yoksa kötü mü olacağını söyler. Ardından hekim hastaya dua okumaya başlar. Bu duaları okurken hastanın yüzünü veya sırtını sıvazlar. Ayrıca hasta olan kişiye muska yazılır.

4.4.2. Farklı Maddeler Yardımıyla Yapılan Tedaviler

4.4.2.1. Tuz Mağaraları

Tuz mağaraları yörede tercih edilen bir tedavi yöntemidir. Bu tuz mağaraları büyük bir alanı kapsamaktadır ve Tuzluca ilçesinde bulunmaktadır. Bu mağaraların tünellerinde bulunan hava astım, bronşit gibi solunum yolu hastalıklarını tedavi etmektedir. Bu konuyla ilgili bilgiler turizm konusunda verilmiştir.

4.4.2.2. Kum Tedavisi

Kum, romatizma hastalığına şifa vermektedir. Aras Nehri'nin etrafında bulunan kumlar tedavi amaçlı olarak kullanılmaktadır. Zile/Havza'nın kaplıcasında, çocuğu olmayan erkeğin suyun kaynadığı yerden bir parça kum alıp yerse çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır.

4.4.3. Hayvansal Kaynaklı İlaçlar Yardımıyla Yapılan Tedaviler

Et: Et önemli bir besindir, bedeni güçlendirir ve kan yapar. Ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını hayvancılığın oluşturduğu Iğdır ilinde hastalıklardan korunmak amacıyla sık sık et tüketilir. Birisi hastalandığı zaman bu durumun et yememesinden kaynaklandığı düşünülür. Vücutta herhangi bir sebeple oluşan morluk, ezik, çürük vb. durumlarda bu bölgenin üzerine yağsız ve kemiksiz et konulur.

Balık: Iğdır'ın Tuzluca ilçesinde alabalık üretimi yapılmaktadır. Halk hekimliğinde romatizma hastalığına iyileştirici etkisi olduğu düşünüldüğünden alabalığın kılçıkları temizlenerek çiğ olarak rahatsız olunan bölgelere konularak sarılır. Birkaç gün tekrar edilerek tedavi tamamlanır. Ayrıca bu tedavi ezik, çürük ve bel ağrıları için de kullanılmaktadır.

Tavuk Taşlığı: Tavuğun taşlığı pişirilerek yenilmesiyle beraber hastalıkların tedavisi için de kullanılmaktadır. Böbreklerdeki kumların dökülmesi için kullanılan bir tedavi yöntemidir. Öncelikle tavuğun taşlığı alınır ve üzerinde bulunan zar soyulur. Kurutulmasından sonra toz biçimine getirilir. Bu toz bal ile karıştırılarak her gün aç karnına yenilir. Bu yöntemin hastaya iyi geleceği düşünülmektedir.

Kelle-Paça: Hemen hemen her yerde kelle paçanın kemikler için oldukça faydalı olduğu bilinir. Kırık ve çıkığı olan hastaların kemiklerin daha çabuk kaynaması için çorbası veya yemeği yapılarak hastaya yedirilir.

Hayvan Derisi: Hayvan derisi yüzölür ve direk çıplak olan hasta bu deriye sarılarak birkaç saat bekler. Deriden çıkmasının ardından hasta banyo yapar ve bundan sonra sıcak tutulur. Hala daha hasta iyileşmemişse aynı işlem tekrar yapılır. Bu tedavi yöntemi kadın hastalıklarında kullanılmaktadır. Bununla beraber bel ağrıları ve romatizmaya, akciğer ve karaciğer hastalıklarına iyi gelmektedir. Bu tedavi yöntemi çocuklarda da iştahsız ve zayıf olma durumunda tercih edilmektedir.

Kuyrukyacağı: Kadın halk hekimlerince de çocuk sahibi olamayan kadınların hastalıklarını tedavisinde kullanılır. Ayrıca romatizma hastası olanlar da birkaç gün boyunca hastalıklı bölgeye kuyrukyacağını koyarak sarar.

Tereyağı: Geleneksel Türk yemeklerinin önemli bir malzemesi olan tereyağı aynı zamanda halk hekimliğinde de kullanılan bir malzemedir. Yanık izlerinin tedavisinde kullanılan tereyağı taze ve soğuk olmalıdır. Bir günde 3 defa izin olduğu bölgeye sürülür.

Yumurta: Kadın halk hekimlerince de çocuk sahibi olamayan kadınların hastalıklarını tedavisinde kullanılır. Kırık, çıkıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Ayrıca ishali durdurmak ve bağırsak yaralarını tedavi etmek için kullanılır. Yine göz ağrısını aldığı düşünüldüğü için göze sarısı damlatılır.

Bal: Yörede arıcılık çok olmasa da yapılmaktadır ve bal da çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılır. Bağışıklığı güçlendiren bal soğuk algınlığı durumunda toz tarçın ve süt ile karıştırılarak içilir. Mide ağrıların tedavisinde de sabahları aç karnına yutularak kullanılır.

Yoğurt: Zehirlenme ve ishal durumunda yoğurt tüketilir. Uykusuzluk çekenler tarafından da tüketilmektedir. Çeşitli yanıkların tedavisinde yanık olan bölgeye sürülür.

Herhangi bir ezik, çürük durumunda da hamur üzerine yoğurt sürülerek hasta bölge sarılır.

4.4.4. Mekanik Yollar Yardımıyla Yapılan Tedaviler

Şişe Çekme Yoluyla Tedavi: Kol, bacak, bel, sırt, boyun ve göbeğe uygulanan bu tedavi yöntemi yörede çok bilinmekle beraber soğuk algınlıklarında kullanılır. Yöntem şu şekildedir: Küçük bir hamur veya ekmek parçası alınarak tedavinin uygulanacağı yere konulur. Ardından ispiroto veya kolonyayla ıslatılmış olan pamuk üzerine konulur. Yakılırlar ve üzerlerine bardak kapatılır. İçerisindeki oksijenin bitmesiyle bardak çekilir.

Kırık ve Çıkıklarda Kullanılan Tedavi: Kırık ve çıkıklarda tedavi eden halk hekiminin becerisi oldukça önemlidir. Halk hekimleri el, parmak, kalça, kaburga, kol, bacak kırık ve çıkıklarını tedavi ederken önce hasta bölgeyi dokunarak muayene eder. Ardından hasta bölgeye göre tedavi uygulamaktadır. Genellikle sabun rendelenir ve yumurta sarısı (bazı halk hekimleri beyazını kullanmaktadır) ile karıştırılır. Rahatsız olan bölgeye sürülüp sarılır. Ayrıca etrafını karton parçalarla tekrardan sarılır. Kaburga kırıklığında özel olarak farklı bir tedavi yöntemi izlenmektedir. Aktardan karasakız alınarak suda eritilir ve herhangi bir bezin üstüne dökülür. Hasta ağzı dar olan bir bardağa üflerken kaburga havayla şişer. Ardından bez sarılarak 15 gün beklenir.

4.4.5. Tıbbi Aromatik Bitkiler Yardımıyla Yapılan Tedaviler

Zengin bir floraya sahip Ağrı Dağı ve çevresinde yetişen birçok bitki bazı hastalıkları iyileştirici etkisiyle tedavi yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Iğdır'da pek çok şifalı bitki yetişmektedir ve bu bitkiler kullanılarak hastalıklara deva aranmaktadır. Hastalıkların türüne göre bitkilerin türü ve uygulanma yöntemleri de değişmektedir. Bu bitkiler karıştırılarak, pişmiş ya da çiğ halde tüketilerek, hastalıklı bölgeye sarılarak kullanılmaktadır.

4.4.5.1. Baharatlar

Hem aktarlardan alınarak hem de kendiliğinden yetişen bitkilerin kurutulmasının ardından öğütülerek tüketilen baharatlar halk hekimliğinde de kullanılmaktadır.

Havlıcan: Soğuk algınlığını gidermek amacıyla kök halinde olan havlıcan kaynatılarak içilir.

Karanfil: Ağız kokusunu önleyen karanfilin bağışıklığı da kuvvetlendirdiği düşünülmektedir. Neredeyse yöredeki tüm evlerde çaya katılıp kullanılır.

Sarıkök-Zerdeçal: Azerbaycan Türklerinin yemeklerinde çok sık kullanılan zerdeçal iltihapların sökülmesinde ve yaraların iyileşmesinde de kullanılır.

Nebat Şekeri: Kepleme baharatlarının malzemelerinden biri olan nebat şekeri kuymak yemeğinde de kullanılır. Kuymak yemeği çoğunlukla yeni doğum yapmış olan kadınlarca zayıf düşmesini önlemek amacıyla tüketilir. Ayrıca şeker hastalığının tedavisinde de kullanılmaktadır.

Tarçın: Soğuk algınlığına iyi gelmesinden dolayı bal ve süt ile de karıştırılarak kullanılır. Ayrıca mide ağrılarına iyi gelmesi için ılık su ve bal ile de karıştırılarak tüketilir.

Zencefil: Zencefil çayı yörede çokça tüketilen bir içecektir. Boğaz ağrısı ve öksürüğün tedavisinde bal ile karıştırılarak tüketilen zencefil Iğdır'da sıklıkla tüketilmektedir.

4.4.5.2. Meyveler

Yörede iklim özellikleri sebebiyle pek çok meyve yetiştir. Yetişmekte olan pek çok meyve de çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır.

Nar: Suyu olsun taneleri olsun bağışıklığı kuvvetlendirmek ve hastalıklardan korunmak amacıyla tüketilir. Ayrıca mide rahatsızlıklarına da iyi geldiği bilinmektedir.

Dut: Tazesi olsun kurusu olsun tüketilen dut özellikle kuru olarak tüketildiğinde kansızlığı önlemektedir. Bundan dolayı yöredeki çoğu insan sabahları bir avuç kuru dut yemeye özen gösterir.

Üzüm: Hem tazesini hem de kurusu kansızlığı önlemek amacıyla tüketilmektedir.

Elma: Her mevsim bulunduğu için olsun bölgede çok yetişmesinde dolayı olsun oldukça sık tüketilir. Nane-limon ile beraber kabuğunun kaynatılarak içilmesi soğuk algınlığında tercih edilmektedir.

İğde: İshali durdurmakla beraber düzenli olarak tüketilmesi durumunda şeker dengesini korumaya yarar. Ayrıca eskiden yörede şekerin yerini almaktaydı.

Kayısı: Yörede birçok ailenin kayısı ağacı bulunmaktadır. Bol olması nedeniyle tüketimi de oldukça fazla olan kayısı tüketildiğinde özellikle kabızlığa iyi gelir. Oldukça önemli bir meyve olan kayısı hem bedeni kuvvetlendirir hem de kansızlığı önler.

Erik: Taze ve kuru olmak üzere iki şekilde de tüketilmektedir. Kabızlığı gidermek amacıyla komposto hali, ishali gidermek amacıyla özellikle olgunlaşmamış hali tüketilir.

4.4.5.3. Sebzeler

Maydanoz: Kadın hastalıklarına şifa vermesi için buharına oturuşan maydanoz aynı zamanda idrar söktürücüdür. Ayrıca şekeri düşürmek amacıyla maydanozun çayı demlenip içilir.

Domates: Zehri alması için arının soktuğu bölgeye domates konulur. Kimilerince doğru kimilerince yanlış olan bir tedavi yöntemi de domates salçasının yanık olan yere sürülmesidir.

Patates: Rendelenmiş olan patates yanık olan yere sarılarak tedavi edilir. Ayrıca baş ağrısı içinde dilimlenip başa sarılarak bekletilmektedir.

Soğan: Pek çok hastalıkta halk hekimlerinin başvurduğu tedavilerde kullanılmaktadır. Çiğ hali yenildiğinde soğuk algınlığına iyi gelmektedir. Aft ismi ile halk arasında bilinen ağzın çevresinde oluşan yaraları tedavi etmek için günde birer tane çiğ hali yenilmektedir. Közlenmiş hali ise iltihap olan yaralarda (çıban vb.) yaranın olduğu bölgeye konularak sarılır. Ayrıca soğan suda haşlanarak mide ülserine iyi gelmesi amacıyla yemeklerden önce günde üçer kez içilmektedir.

Kışniş: Taze olarak da tohum olarak da halk hekimliğinde kullanılan bir sebzedir. Tazesi, iştahı açar ve ağız kokusunu karanfil gibi yok eder; tohumu, çay şeklinde demlenip sıcak halde içildiğinde mide ve bağırsaktaki gazı giderir.

Bamya: özellikle fıtıklara iyi gelmektedir. Kuru bamya alınarak kaynatılarak krem kıvamına gelince suyu süzülür. Soğumasının ardından bel ve boyun fıtığına iyi gelmesi için hasta bölgeye sürülür. Sarılarak hava almaması sağlanır ve birkaç saat beklenir.

4.4.5.4.Otlar

Pek çok tıbbi bitki bulunan yörede bu bitkilerden hem yemeklerde kullanılarak hem de hastalık tedavilerinde çeşitli yöntemlerle kullanılarak faydalanılmaktadır. Doğanın cömertliği doğrultusunda gelişmiştir.

Ebegümece: Kurutularak çayı demlenip içilen ebegümece dinç hissetmeyi sağlamakla beraber, mide ve boğaz ağrılarını azaltır. Başka bitkiler ile beraber banyosu yapıldığında eklem ve romatizma ağrılarına iyi gelmektedir. Ayrıca kadın hastalıklarına da şifa verir. Süt ve maydanoz ile kaynatılarak buharında oturulduğunda rahimdeki iltihabı atar.

Kuşburnu: Kurutulmuş halinin çayı demlenerek soğuk algınlığını önlemesi için tüketilir. Kansızlığı önlemesi için de marmeladı tüketilir.

Isırgan Otu: Tazesi olsun kurutulmuşu (tohumu, kökü yaprağı, sapı) olsun pek çok hastalığa şifa olduğuna inanılır. Kanserli hücrelerin yayılmasını durdurduğuna inanılarak bal ile beraber tohumu karıştırılıp tüketilir. Karaciğer hastalıklarını tedavi etmesi içinde çayı içilir.

Çiriş: Yörede pek çok hastalığa şifa olduğuna inanılmaktadır. Sütü az olan anneler sütünün artması için tüketir. Ayrıca idrar yollarındaki sıkıntılara da iyi gelmektedir.

Adaçayı: Çayı demlenip içilebilir. Pek çok derde devadır. Şekeri düşürür, soğuk algınlığını önler, mide ağrılarını azaltır.

Yemlik Otu: Çiğ hali olsun pişirilmiş hali olsun yenerek tüketilir. Yörede çokça yetişen bitki özellikle kabızlığı durdurur ve iştah açıcıdır.

Kuzukulağı: Hem iştahı açıp hem de mide bulantısını önleyen kuzukulağı çiğ halde tuzlanarak tüketilmektedir.

Acı Pancar: Sancı otu adı ile de anılan acı pancar bağırsaklardaki sancıları önlemektedir.

Kirpi Otu: Yoğurt ile karıştırılan kirpi otu tüketildiğinde gebeliğin başlangıcında oluşan mide bulantıları önler. Ayrıca sakinleştiricidir.

Uşkun: Çiğ hali olsun pişmiş hali olsun tüketilen uşkun yörede çokça yetişmektedir. Şekeri düşürmesi için kökleri kaynatılır ve içilir. Ayrıca iştahı açar, bulantıyı önler.

Kekik: Çayı demlenen kekik ılık içilirse, mide ülserini; sıcak içilirse, soğuk algınlığını ve nefes darlığını önler. Ayrıca yörede çoğunlukla kendi kendine yetişmektedir.

Sinirli Ot: İltihaplı yaraya sinirli ot yaprağı sarılırsa yarayı olgunlaştırarak iltihabını akıtır.

Kuşkonmaz: Kuşkonmaz bitkisini genellikle Aras Nehri'nin etrafında bulunan bir bitkidir. Karaciğerdeki hastalıklara deva olduğuna inanılmaktadır. İdrar söktürücü özelliğe sahiptir. Bedendeki şekeri dengelemesi amacıyla çayı demlenip tüketilir.

Salmanca: Ak kazayağı ve sirken olarak da adlandırılan salmanca eğer haşlanarak tüketilirse kabızlığa; haşlanmasının ardından yoğurt ile karıştırılarak tüketilirse mide bulantısına iyi gelir. Lapası tüketildiğinde de çiban yarasını olgunlaştırıp iltihabını akıtmasını sağlar.

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana kendi hayatını koruma amacıyla sağlığı ilgilendiren inançlar ve uygulamaların meydana gelmesini sağlamıştır (Türkoğlu, 1991: 168). O günden bugüne gelişen geleneksel inanç ile uygulamalar, dünyanın hemen hemen her yerinde başvurulmuş tedavi yaklaşımları olup kişiden kişiye, aileden aileye, yöreden yöreye bazı farklılıklar göstererek devam etmektedir.

Topluma mal olmuş inanç ve inanışlar, kültürel değerler, tutum ve davranışlar kişilerin yaşam tarzlarını belirlemekte ve bundan dolayı sağlık koşullarını da etkilemektedir. Toplumdaki bireylerin sağlık ihtiyaçları, kültürel yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Temel bilimsel dayanağı olmayan geleneksel uygulamalar, varlığını asırlar boyunca sürdürmeyi başarmış kültürel kalıntılardır. Kırsal sahalarda yaşayan, gelenekçi toplumlar sıklıkla bu uygulamaları uygulanmakta ve bireylerin sağlıklarını tehdit edebilmektedir (Şimşek, 2013: 5).

Halk, hastalıklar karşısında sosyo-ekonomik durumu ve eğitim seviyesine göre öncelikli olarak tıbbi tedaviye yahut halk hekimliği uygulama ve pratiklerine yönelmektedir. Fakat yöre halkı sosyo-ekonomik durumu ve eğitim seviyesi ne olursa

olsun, basit görülen hastalıklarda tıbbi tedaviden önce; ciddi hastalıklarda ise tıbbi tedaviden sonuç alamadığına son çare olarak halk hekimliği uygulama ve pratiklerine başvurmaktadır. Günümüzde çokça olumsuz eleştiriler almasına karşın halk hekimliği uygulamaları ve hastalıklara şifa olacağı inancı devam etmektedir. Bu durumda bu uygulamalara karşı çıkılması yerine uygulamaların fayda ve zararları araştırılmalı, buna göre bilimsel sonuçlara ulaşılmalıdır. Atalarımız asırlar boyunca bu tedavi yöntemleri ile şifa aramış ve bunları tecrübe etmiş olmaları tartışılmaz bir gerçektir. Bu durum gösteriyor ki fayda görülmeseydi nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmazdı. Bundan ötürü bu yöntemlerin araştırılarak bilimsel veriler eşliğinde halkın hizmetine sunulması pek çok fayda sağlayacaktır. Bu sayede modern tıp daha hızlı yol alabilecektir (Karakaş, 2016: 356-357).

Kültürün tanımına ve özellikleri göz önüne alındığında; *“Bir topluluğun geleneksel ve anonim dünya görüşünü ve bunun dışavurumları olarak kabul edilen, söze, harekete ve nesneye dayalı olarak tanımlanan her türlü anlamlı formu ve bunların oluşumları, geliştirilip pekiştirilmelerine yönelik iletişim olaylarının içinde konu edildiği bilim dalı”* şeklinde tanımlanan halkbilimi ile birbirine ne denli yakın kavramları ifade ettikleri ve inceledikleri konuların benzerliği dikkat çekmektedir (Özder, 2012: 217).

Çağımızda, maddi ve manevi değerlerden oluşan kültürel miras üzerindeki çalışmalar ve koruma yönündeki antlaşmalar-sözleşmeler giderek önem kazanmaktadır. Kültür ve tabiat varlıklarından, tarihi, arkeolojik, kentsel ve doğal sitler, anıt, ören yeri, höyük, külliye, cami, kilise gibi maddesel kültür kalıntıları, kültürel mirası oluşturan unsurlardır ve bu unsurlar yasalarda korunması gereken yerler olarak belirtilmektedir. Ayrıca, soyut ya da manevi kültür değerleri olarak ele alınan gelenek görenekler, folklorik değerler, dini inanış ve ibadetler, müzik, dans, yeme-içme alışkanlıkları da kültürü oluşturan diğer öğeler arasında bulunmakta ve kültürel turizmi tamamlayan unsurlar olarak ilgi çekmektedir (Emekli, 2006: 56).

Kültürel miras, insanların tarih boyunca biriktirdikleri deneyimlerin ve geleneklerin devamlılığını ve haliyle geleceğin doğru kurulmasını sağlayan önemli bir hazinedir. Böyle olduğu için de kültürel mirasın, sadece sahip olduğu değerler nedeniyle değil, yeni nesillere yeni öğrenme ve gelişme fırsatları sunduğu, insanlara geçmişlerine dair güzel duygular yaşattığı için de korunması ve yaşatılması gerekmektedir. Ayrıca,

belirtilen nitelikleri gereği kültürel miras, yaratıcılığı ve keşfetme güdüsünü beslediği, dünyaya ve hayata bakışımıza tarihi derinlik kattığı ve hepimizin geçmişinden öğrenecek çok şey olduğunu gösterdiği için de korunmalıdır (Gümüşçü, 2018: 108).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültür bir topluma ait yaşam biçimi, zevkleri, inançları, bakış açıları, düşünce yapıları, ruh halleri yani yaşamlarına dair her şeydir. Doğumlarından önce başlayıp ölümlerinden sonra bile devam ettirilen bütün gelenek ve göreneklerin hepsi kültürün birer ögesi konumundadır. Kültür çok geniş bir kavramdır. Coğrafi çevreden etkilendiği gibi kendisi de bulunduğu çevreyi etkileyen durumundadır. Kültürel Coğrafya alanında yapılan çalışmalar yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Kültürel Coğrafya alanında hazırlanan bu tez çalışması Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin maddi ve manevi kültürleri, coğrafyacı bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma genel olarak, etnik köken farklılıklarını bünyesinde barındıran Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin göç etme sürecine, yaşam tarzlarına değinilmiş ve özellikle kültürel öğelerinin neler olduğu ile bu kültürel öğelerinin bulundukları coğrafyada ne denli yaşatabildikleri araştırılmıştır. Günümüzde modern yaşam ile geleneksel yaşam arasında sıkışıp kalan ve hatta artık kaybolmaya yüz tutan kültürel değerleri belirlenip ortaya konulması bu tarz çalışmaların değerini artıracaktır. Bu çalışmalarla kültürel zenginlikler kayıt altına alınarak gelecek nesillere aktarımı açısından önemlidir. Ayrıca yörelerin bilinmeyen turizm değeri taşıyan pek çok maddi ve manevi kültür unsurlarının tanıtılması ve dikkat çekici hale getirilmesinde de faydalı olacaktır.

Iğdır ili yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanmasının tarihi oldukça eskiye dayanır. Özellikle Orta Asya başta olmak üzere Asya kıtasının tümünün Anadolu'ya geçiş kapısı niteliğine sahip olması ayrıca önemli ticaret yolları üzerinde yer alması birçok medeniyetin burada yerleşim kurmasına neden olmuştur. Bu durum yörede birçok kültürel yapıya ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Fakat bu kalıntılardan bir bölümü korunamayarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Bir bölümü ise kalıntılar halinde bulunmaktadır. Bu tarihi kalıntıların daha fazla zarar görmemesi için koruma altına alınması gerekmektedir. Özellikle yörede yaşayan halk tarafından önemsenmeyerek hoyratça kullanılması ayrıca define aramak amacıyla tahrip edilmekte ve kalıntılar zarar görmektedir.

Jeopolitik konumu sonucu bölge çok sık yaşanan göçlere sahne olmuştur. Birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmakla beraber yakın tarihimizde sınırları el

değiştirmiştir. Bu değişim sadece sınırlarla kalmamış insanlar değişmiş, insanların değişmesiyle kültürlerde değişmiştir. Göçler, demografi yapı ile kültür değişimleri yanında göç alan ve göç eden toplumda farklı açılardan yeni ilişkiler yarattığı gibi, davranış, psikolojileri ve dünya görüşleri üzerinde de köklü değişiklikleri de meydana getirir. Cumhuriyet döneminden bu yana yaşanan göçler ile nüfus yapısında dalgalanmalar meydana gelmiştir. Iğdır ili hem göç verşi hem göç alışı ile dikkat çekmektedir. I. Dünya Savaşı yılları bölgede nüfus hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu nüfus hareketleri temelinde Ermeni mezalimi sonucunda ortaya çıkan zorunlu göç türü yer alır. Bu dönemde çok sayıda Azeri Türk nüfusunun buraya göç ettiği bilinmektedir. Bölgenin kurtarılmasıyla ise mübadele göçleri yaşanmıştır. İleri ki yıllarda soykırımların tekrarlanması üzerine Erivan tarafından bölgeye yönelik “gaçgın göçleri” olarak bilinen Azeri nüfus göçleri yaşanmıştır. Bu dönemde bölgede Oğuz (Azerbaycan)Türkleri, Türkler, Kürtler ve Ermenilerin birlikte yaşadığı bir yerdi. Günümüzde bulunan etnik grupların nüfuslarında değişiklikler yaşansa da hala daha kültür üzerinde maddi ve maddi olmayan izlerine rastlamak mümkündür.

Fiziki ve Beşeri Coğrafya özellikleri bir yörenin halk kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Mesken tipleri, yemek kültürü giyim kuşamları, el sanatları, halk oyunları, inanışları, örf ve adetleri gibi halk kültürüne ait tüm özellikler o yörenin iklim, yeryüzü şekilleri, toprak örtüsü, bitki örtüsü, ekonomik faaliyetleri gibi özellikleri başta olmak üzere coğrafi yapıya göre şekillenmektedir.

Iğdır ili, Iğdır Ovası ve onu çevreleyen Türkiye’nin önemli ve en yüksek volkanik dağlardan ibarettir. Bazalt ve andezitlerden oluşan kayaçların yaygın bulunduğu sahalarda taş meskenler yaygınlık kazanırken toprağı uygun yapıda olan ovalık alanlarda ise kerpiç evler ön plana çıkmaktadır. II. Dereceden fay kuşağın üzerinde yer alması sonucu gerçekleşen depremler şehre ciddi anlamda zarar vermiştir. Şehir merkezinin taşınması gerektiği düşünülse de maliyet yükü fazla olacağından gündemde tutulmamıştır. Yaşanacak bir depremde aynı zararların tekrar yaşanmaması için; eski depreme dayanıksız binaların ve kerpiç evlerin, dayanıklı binalara dönüştürülmesi, alt yapının güçlendirilmesi, halkın bilinçlendirilmesi gibi çalışmalar yapılabilir.

İklimin Kültür Coğrafyası için önemi büyüktür. İklim, tüm canlı ve cansız öğelerden oluşan dünya yaşamını her alanda etkileyip ve şekillendirir. Fiziki çevre olan

akarsuların, buzulların, yeryüzü şekillerinin, bitki örtüsünün ve toprağın oluşumunu aynı zamanda insan yaşamının parçaları olan insan karakteri, yaşam tarzı, ekonomik faaliyetler, giyim kuşam, yeme içme, kültürel özellikleri her yönden etkiler. Mikroklima olan Iğdır Ovası'nda sıcaklık değerlerinin yüksek değerlere sahiptir. Sade ovalık yeryüzü şekillerinin, bölgesine göre farklı bir özellikte bulunan iklimiyle ve bunların yanı sıra Aras Nehri'nin hayat verdiği, canlılık kattığı sahada tarımsal faaliyetler büyük önem kazanmıştır. Öyle ki kendi ihtiyacının karşılamakla beraber çevre illere ve sanayi kuruluşlarına da pazarlama yapacak üretimi sağlamaktadır. Yer şekillerinin el vermediği ve düşük sıcaklık şartları sonucu tarım arazilerinin yerini çayırardan oluşan araziler alır. Çayır alanlarının ev sahipliği yaptığı noktada ise hayvancılık önem kazanmıştır. Temel ekonomik faaliyetlerini ise doğal şartların imkan tanıdığı tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Bu durum kendisini yemek kültürüne de yansıtmıştır. Dolayısıyla Iğdır'ın yöresel yemeklerinde süt ve ürünleri ön planda olduğu için hayvancılık da ön plana alınmıştır. Iğdır Ovası'nın verimliliği sayesinde meyve ve sebzeler ile yörede bolca bulunan kişniş, salmanca, kazayağı, kişniş, sarıkök, lepe gibi bitkiler de mutfakta önemli bir yer tutmaktadır. Kışın düşen sıcaklıklar nedeniyle insanlar daha kalın giysilere ihtiyaç duymuş bunun için özellikle yün iplik kullanılarak çorap örgücülüğü, keçecilik gibi el sanatları gelişmiştir. Yazın ise sıcaklık nedeniyle ince ve pamuklu şalvar gibi bol kıyafetler tercih edilmiştir. Yağış bakımından Türkiye'nin ortalamasının altında kalarak en kurak illerinden birini oluşturur. Sahanın yüksek dağlarla çevrili ova konumunda olması, rüzgâr hızının ve yağış oranının düşük olmasına bununla birlikte rüzgâr erozyonu görülmesine yol açar. Rüzgâr erozyonunun neden olduğu olumsuz durumun ortadan kaldırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Rüzgâr enerjisi potansiyelinin aksine bulutluluk süresinin kısa olması güneşli gün sayısının fazla olması güneş enerjisinin önemli bir potansiyele sahip olduğunu gösterir. Bölge halkı bu potansiyeli çatılarına kurdukları güneş enerjisi panelleriyle sıcak su elde etmede kullanır. Doğanın sağladığı imkanlarının yöre yaşamı kolaylaştırdığını görülmektedir.

Orman bitki örtüsünün sürekli olarak tahrip edilmesi sonucu orman bakımından yoksunlaşan bu yörede acilen ağaçlandırılma çalışmaları yapılması gerekmektedir. Iğdır ili endemik bitki bakımından büyük bir zenginliğe sahip turizm potansiyeli taşıyan bir yöredir. Bu potansiyelin açığa çıkması ve turist sayısını artırabilmesi için tanıtımlarının iyi yapılması gerekir. Sadece endemik bitkiler değil aynı zamanda çeşitli kuşların göç

alanı olması, Ağrı Dağı'nın bu sahada yer alması gibi pek çok doğal güzelliğin tanıtımlarla turizme kazandırılması gerekmektedir.

Yörede hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin yanı sıra bölgede sanayi, ticaret, lojistik ve hizmet sektörleride yer alır. Türkiye'nin en doğu ucunu oluşturarak üç ülkenin Türkiye ile olan sınırlarının bir bölümünü teşkil eder. Türkiye'nin, bu özel konuma sahip tek ili durumundadır. Bölgenin üç farklı ülkeye komşu olmasının avantajlarının yanı sıra dezavantajları da bulunur. En büyük avantajı hiç kuşkusuz dış ticaret potansiyelidir. Üç ülkeyle de sınır kapısı bulunan bölge uluslararası ticarete sadece kendi üretimi değil tüm Türkiye'nin pazarlayıcısı konumundadır. Hatta çalışmaları tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının, uzantısı olan Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Nahçıvan demiryolunun yapımıyla Avrupa-Asya arası ticaretin bir bölümü de Iğdır ili üzerinden gerçekleşecektir. En dezavantajı ise sınır komşularıyla olan kapılardan Alican Sınır Kapısı'nın ve Boralan Sınır Kapısı'nın kapalı oluşudur. Bölge dış ticaretini Dilucu Sınır Kapısı'yla Nahçıvan'la, İran'la olan ticareti ise Doğubayazıt üzerinden Gürbulak Sınır Kapısı'yla gerçekleştirir. Sınır kapıları yalnızca ticaret kapısı olmamakla beraber kültürlerin de etkileşime girdiği kapılardır. Bu sebeplerle aradaki siyasi sorunların çözümü ve güvenliğin sağlanmasıyla kapalı olan kapıların açılması yöre hayatı için olumlu olacaktır. 1995'de üniversitenin kurulması ve her geçen gün okullaşma oranının artmasıyla eğitimde iyileşmeler görülmektedir. Bunun aksine sağlık kuruluşları yetersiz kalmıştır. Her gün yaklaşık yüz hasta Erzurum'a sağlık hizmetleri için gelmektedir. Iğdır iline kısa zamanda tam teşekküllü bir hastane yapılması gerekmektedir.

Azerbaycan Türklerinin giyim kuşam kültürü bakıldığında dünyanın birçok yerinde olduğu gibi zamanla büyük değişikliklerin meydana geldiği göze çarpmaktadır. Modernleşmenin etkisiyle geleneksel kıyafetler terk edilmiş moda akımının ardından gidilmiştir. Geleneksel kıyafetler artık yalnızca halk oyunlarında ve özel günlerde kullanılır hale gelmiştir. Yine genç ile yaşlı kesim arasında giyim kuşam arasındaki farklılıklar bunu durumu gösteren bir diğer durumdur. Gitgide bulunduğu kültürden kopan aynılan kıyafetlere dönüşmüştür. Bunun önlenmesi için çocuklara gençlere ve yöreye gelen turistlere geleneksel kıyafetler tanıtılmalıdır.

Bir toplumun kültürünü ortaya koyan en önemli maddi kültür değerlerinden birini oluşturan el sanatlarıdır. Hem coğrafi çevreden sağladığı malzemelerle yapılması hem de

yapan ellerin ruhunu, duygu ve düşüncelerini katarak şekillendirdiği geçmişten gelen miraslardır. El sanatlarını, yapan topluma ait inançlar, kutsal sayılan ya da gelenekleri yansıtan motifler ve işlemler yer alır. Iğdır ili el sanatları bakımından zengin bir birikime sahiptir. Dokumacılık, tandır yapımı, keçecilik, oya örücülüğü, üzerlik işleme, tulum yapımı gibi pek çok el sanatlarına sahiptir. Fakat bu sanatlarda günümüz dünyasında kaybolmaya başlamış eskisi kadar yapılmadığı gözlenmektedir. Geleneksel el sanatları turizmle içli dışlı bir yapıdadır. Çünkü turistlerin sadece ziyaret ettikleri ülke ve yöreleri görmekle yetinmemekte o yörenin yerel yapısının hissedildiği hatıralara da talep göstermektedir. İşte el sanatları da bunlardan birini oluşturmaktadır. Bu sebeple yöreye özgü el sanatlarına ayrı bir özen gösterilmelidir. Bunların devamı için küçük atölyeler kurulabilir. Gençler özendirilerek bu zanaatlara yönlendirilebilir.

Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan halkı kendi dans kültürüyle dikkatleri üzerine çekmekte hemen hemen her törende bu danslara yer verilmektedir. Azerî oyunları kendine has müzik aletleri ve çok sayıda çeşidiyle devam eden bir kültürdür. Aynı zamanda bulunduğu yörede yaşayan diğer kültürle etkileşim halinde olduğu onların kültüründen etkilendiği ve diğer kültürleri de etkilediği de ortadadır.

Doğa var oluş, diriliş, yeniden yapılanma ve tabiat bayramı olarak nitelendirilen Nevruz Bayramı tüm Asya, Anadolu, Kafkasya, Ortadoğu halklarınca kutlanan ve Türk dünyasında önemli bir yere sahiptir. Aslında coğrafik bir olay olan bahar mevsiminin başlangıcı aynı zamanda yeni bir yılın başlayışı olarak kabul edilir. Bu nedenle Nevruz'u geniş bir coğrafyada yaşayan çeşitli toplulukların ortak kültür ögesi ve ulusal kaynaşma vasıtası olarak özetlenebilir. Iğdır ilinde yaşayan Azerbaycan Türkleri kültüründe en iyi şekilde yaşatılan gelenek Nevruz Bayramı'dır. Bütün ritüellerin büyük bir özenle gerçekleştirildiği ve hazırlıklarının çok öncesinden yapılması bakımından önemini ortaya koymaktadır. Nevruz en küçüğünden en yaşlısına kadar hatta ölenlerine kadar çok çeşitli ritüelleriyle birlik beraberlik içerisinde büyük bir coşkuyla kutlanılmakta, yaşatılmaktadır. Nevruz günümüzde değişen şartlar ve küreselleşmenin sonucu gitgide önemini yitirmeye başlamıştır. Son zamanlarda bölücü örgütler tarafından Nevruz'un bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılması olumsuz bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. İstismar edilen Nevruz'un tekrar eski öneminin kazandırılması için kültürel değer her zamankinden daha iyi bir şekilde araştırılması, tanıtılması, yaşanması ve

yaşatılması gerekmektedir. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi milli bayram ilan edilmesi ve sahip çıkılması doğru bir tutum olacaktır.

Günümüzde aldığı olumsuz eleştirilere karşın halk hekimliği uygulamaları ve hastalıklara şifa olacağı inancı devam eden bir soyut kültürdür. Halk hekimliğine yüzyıllardır olan rağbet göz önüne alınırsa fayda görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda bu uygulamalara karşı çıkılması yerine uygulamaların fayda ve zararları araştırılarak insanlar için daha faydalı bir hale getirilebilir.

Bir millete ait kültür geçmişten günümüze nasıl korunarak aktarıldıysa aynı şekilde yarınımıza da özenle aktarılması ve yaşatılması gerekmektedir. Günümüze ulaşmayı başaran artarak katlanan kültür ve kültürel öğelerin bugünün dünyasında gelişen teknoloji ve artan talepler karşısında duramamakta ve yavaş yavaş yenik düşmektedir. Bu sebeple ki kültürel değerlerin korunması ve eski canlılığının kazandırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde asırların birikimi olan kültür ve gelenekler gelecek nesillere aktarımı gerçekleştirilebilir.

Maddi kültürel miraslarının turizme kazandırılmasıyla yöre halkı için ekonomik bir kazanç alanına dönüşmesi sağlanmalıdır. Böylece bu faaliyetler neticesinde ekonomik kazanç sağlayan yöre halkı da sağladığı kazançla manevi kültürel miraslarına karşı da sahiplenici bir tutum sergileyecektir. Yerel mutfak, el sanatları, halk oyunları, ezgiler, festivaller, bayramlar gibi kültürel öğeler de birer ekonomik kazanç haline dönüştürüldüğünde kaybolma ve unutulma riski de azalacaktır. Bu konuda en önemli husus bu kültürel mirasların orijinalinin korunmasında dikkatli olunmasıdır.

Dünyanın pek çok bölgesinde Türkleri ortak bir noktada buluşturan kültürel öğeler vb. yok edilmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar tarih boyunca Ruslar Azerbaycan Türklerinin kültürlerinin kaybolması için çaba sarf etmiş olsa da halk kendi kimliğini korumasını bilmiştir. Bununla beraber göç ettikleri yerlerde de kendi kültürlerini yaşatarak kültürel zenginliği sağlamışlardır. Azerbaycan halkının yaşadığı pek çok yerdeki kültür benzerdir ve sadece mekân değişmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, Ş. (2011). XIII – XVI Yüzyıl Azerbaycan Milli Baş Giysilerinin Kültürel Etik Özellikleri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 4 (8), 136-144.
- Acar, Z. Z. (1998). Bütün Yönleriyle Aralık İlçesi. Iğdır: Iğdır Kaymakamlığı.
- Acar, Z.Z. (2010). Her Yönüyle Iğdır. Ankara: İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Arkadaş Basım Sanayi.
- Adıgüzel, N. (2005). Iğdır Ovası. In Özhatay, N., Byfield, A. ve Atay, S. (Eds.). Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı, 338-339, İstanbul.
- Akçaözoğlu, E. (2018). Osmaniye İlinin Kültürel Coğrafyası. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Akın, G. (2014). Geleneksel Mutfak Kültürünün Beslenme Açısından Önemi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5 (3).
- Akpınar, E. (2012). Eğin Türkülerinin Coğrafi Analizi.
- Akpınarlı F., Onuk T. (2005). Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal, Kültürel. İçinde: Eğitim ve Ekonomik İlişkiler Bakımında Bugün ki Durumu ve Geleceği. V. Türk Kültür Sanatları Sempozyum Bildirileri, 13. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Akpınarlı, H. F. (2014). Keçecilik. Kahramanmaraş El Sanatları, C. II.
- Aksakallı, Z., Selçuk, G. N. & Işık, C. (2017). Nene Hatun Tarihi Milli Parkı'nın Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Yönünden Değerlendirilmesi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 215-240.
- Aksoy, Y., Savaş, D., Dursun, S. (2012). Iğdır İlinin Mekansal Sentez Raporu. Iğdır: Iğdır Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü.
- Akyıldız, A. (2018). Azerbaycan'dan Iğdır'a Nevruz Gelenekleri. Kafdağı, 3(1), 1-18.
- Albayrak, A. (2013). Alternatif Turizm. Ankara. Detay Yayıncılık.
- Alım, M. (2011). Bir Kültürel Coğrafya Çalışması: Iğdır'da Nevruz. Doğu Coğrafya Dergisi, 14 (22), 231-238.

- Alım, M. (1998). Doğu Iğdır Ovası'nda Doğal Çevre Sorunları. Erzurum: Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aliağaoğlu, A. (2008). Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı. Millî Folklor, 20(78), 88-104.
- Altundağ, E., Özhatay, N. (2010). Iğdır İlinde Geleneksel Olarak Kullanılan Doğal Baharat Bitkileri (Doğu Anadolu Bölgesi). Ulusal Biyoloji Kongresi, 139-140.
- Alyılmaz, C., Alyılmaz, S. (2017). Iğdır ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (43), 305-345.
- Anapalı, Ö. (1996). Iğdır Ovasında Islah Edilen Toprakların Yeniden Tuzlulaşması Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 27(4).
- Ardos, M. (1984). Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi (Vol. 2). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Arı, Y. (2011). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi, 10 (13), 311-339.
- Arık, D. (2010). Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme ile İlgili Uygulamalar, Doğum ve Ölüm Örneği. Dini Araştırmalar, 13(36), 1-20.
- Artun, E. (2008). Halk Kültürü Araştırmaları. Kitabevi.
- Askarov, A. (1995). Özbekistan'da Nevruz Tekrar Halkın Bayramı Oldu. Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Akın Yay., Ankara.
- Atalay, İ., Mortan, K. (2006). Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye'nin Bitki Örtüsü. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi 13, 27-55.
- Avcı, M. (2013). Dünya'da ve Türkiye'de Step Formasyonu. Prof. Dr. Asaf Koçman'a Armağan, Ege Üniversitesi Yayınları, Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi, Yayın, (180), 112-131.
- Aydın, E. C. (2017). Halk Oyunları Temsilinde Kültürel Mekân İşlevi. Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks, 9(2), 287-295.

- Aydoğdu, A., Mızrak, M. (2017). Azerbaycan ve Türkiye Mutfak Kültürünün Tarihi Birlikteliği ve Mevcut Durumunun Belirlenmesi. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(1), 15-25.
- Azizzade, M. T., (2012). Azerbaycan Raks Giyimlerinde Ulusal Geleneksellik. Akdeniz Sanat, 4 (7), 0-0.
- Balkanal, Z. (2016). Ankara İli Polatlı Yöresi El rgs oraplar. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 9 (17), 149-166.
- Barışta, H. rcn (1988), Türk El Sanatları, Ankara.
- Başar, Z. (1976). "Halkımızın Yaşamında Tandır" Ankara: Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı. 27-40.
- Bayat, . G. (2018). Ağrı Dağı'nın Kırsal Turizm Potansiyeli ve İğdır Halkı'nın Ağrı Dağı ile İlgili Algıları. Turan-Sam, 10(39), 40-48.
- Bayraktar, F. (1999). Azerbaycan Kadın Giyim-Kuşamından Alınmış rnekler. Ankara: Erdem Dergisi, 10(28), 53-56.
- Baysal, A. (2002). Beslenme Kültürümüz (Vol. 16). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Begiç, H. (2016). Giyim-Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış Giyim Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/236894> Adresinden Erişildi.
- Belli, O. (2007). Tarih Boyunca Ağrı Dağı, I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, Editör: Oktay Belli, Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 4-21.
- Belli, O. (2009). II. International Symposium Of Mount Ararat And Noah's Ark = II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu. Eminönü, İstanbul: Karakutu.
- Belli, O. (2009). Ağrı Dağı (Ararat) Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Sulama Tesislerine Toplu Bir Bakış. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

- Berber, O. (2009). Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düşünler. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (10), 1-11.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik. Milli Folklor, 22(87), 159-169.
- Bingöl, A. (2002). Karayazı'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. AÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi-2/28-29, Erzurum, 173-190.
- Birdir, K., Dalgıç, A., Güler, O., & Kayaalp, Y. (2015). Hüzün Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Deneyimleri. Journal Of Tourism And Gastronomy Studies, 3(4), 12-23.
- Bodur, Fulya (1987), Türk Maden Sanatı, İstanbul, S. 23.
- Boran Şen, A. (2012). Geçmişten Günümüze Iğdır Halk Kültürü İnançlar, Gelenekler, Ritüeller. Iğdır: Iğdır Valiliği.
- Bostancı N. (2003) "Toplum ve Kültür", Sosyolojiye Giriş. Ankara: Martı Yayıncılık.
- Bozyel, İ. (1996). Iğdır, Nahçıvan ve Tebriz Üçgeninde Nevruz Gelenekleri. Nevruz ve Renkler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. 111-116.
- Bursalıgil, G. (2009). Antropolojik Açıdan Giyim Kültürü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buyruk, H. (2011). Iğdır'ın Hristiyan Mimarisi/Christian Arcitecture İn Iğdır. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(47), 93-107.
- Buyruk, H., (2002). Iğdır ve Çevresinde Tarihi Kültürel Kalıntılar. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canbolat, M. Y. (1990). Iğdır Yöresi Topraklarında Kaymak Sertliği (Kırılma Değeri)ile İlgili Araştırmalar. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak (Doctoral Dissertation, Doktora Tezi), Erzurum).
- Ciğirim, N. (2001). Batı ve Türk Mutfağı'nın Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfakının Yerine Bir Bakış, Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayın No: 28, 49-61.

- Coşkun, N. Ç. (2011). Mersin’de Doğumla İlgili Âdetlerin Halk Hekimliği Yönünden İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 1(3), 1-12.
- Coşkun, S. (2010). Sezai Karakoç’un Şiirleri Üzerinde Edebiyat–Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme.
- Çalık, İ. (2014). Tulum Enstrümanının Türkiye’deki Yapım Şekli ve Ustaları. Musiği Dünyası, (4), 27-29.
- Çay, M. A. (1993). Türk Ergenekon Bayramı, Nevruz. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çelik, A. (2004). ‚Doğubayazıt ve Çevresi El Dokuma Yaygıları‘, Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri Kitabı, İstanbul: Çekül Yayınları, 362-390.
- Çeltikci, O. (2009). Türk Dünyası Kültüründe Doğum Üzerine Ortak Uygulamalar.
- Çetin, A. (2006). Memluk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış. Milli Folklor. Geleneksel Yayıncılık Yıl 18. Sayı.72. S-107-117.
- Çetin, Y., Karta, R. (2017). Yöre Özellikleri ile Iğdır Halı Yastıkları. The Journal Of Academic Social Science Studies. Number: 60. 293-310.
- Çetindağ, G. (2007). “Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme”. Milli Folklor Dergisi. 218-231.
- Çetinkaya, G. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde Sembol Olarak Meydan. Millî Folklor, 25(98).
- Çetinkaya, N. (1996). Iğdır Tarihi. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1998). Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri. Light On Top Of The Black Hill. Studies Presented To Halet Çambel. Karatepe’de Ki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar, (Ed. G. Arsebük-Mj Mellink-W. Schirmer), İstanbul, 229-233.
- Çubukçu A. (2006) Toplumsal Yaşam, Kültür, Politika İdeoloji. Toplum ve Hekim Dergisi 21(1):3-6

- De Launay, M., & Hamdi, O. B. (1999). 1873 Yılına Türkiye'de Halk Giysileri: Elbise-İ Osmaniye. Sabanci Universitesi.
- Demir, Ö., Bakar, N. (2014). Silifke Yörüklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma.
- Demirci, F., Günay, Ü. (2006). Caferilerin Dini Örf ve Adetleri-Iğdır Örneği.
- Diyarbakırlıoğlu, M. Ali (2010), Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar, İstanbul, S. 157.
- Doğan, M. (2011). Türkiye'de İslami Turizm'in Gelişimi: 2002-2009. Political Economy, Crisis And Development (Politik İktisat, Kriz ve Kalkınma), 471-478.
- Doğanay, H. (1994). Türkiye Beşeri Coğrafyası. Ankara: Gazi Büro Yayınevi.
- Doğanay, H. (2000). Coğrafya'ya Giriş. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Doğanay, H. (2003). Ağrı Dağı ve Turistik Önemi. Doğu Coğrafya Dergisi, 9, 169-180.
- Doğanay, H. (2005). Coğrafya'ya Giriş 1: Genel ve Fiziki Coğrafya. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Doğanay, H. (2007). Ziraat Coğrafyası-Ekonomik Coğrafya. Ankara: 3. Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım.
- Doğanay, H., Coşkun, O. (2014). Mezraa Yerleşmeleriyle İlgili Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Doğu Coğrafya Dergisi, 18(29), 1-28.
- Doğanay, H., Özdemir, Ü., Şahin, İ. F. (2016). Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya. Ankara: Pegem Yayınları.
- Doğaner, S. (2003). Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması. EÜ Coğrafya Bölümü Sempozyumları 2. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu, 16-18.
- Doğaner, S. (2006). Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları. Türk Coğrafya Dergisi, (46).
- Doğaner, S. (2013). Türkiye Kültür Turizmi. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Doğru, M. (1989). Ağrı Dağı. Coğrafya Araştırmaları Dergisi (Akdykm) Cilt 1, Sayı 1, 85-89, Ankara.

- Durugönül, E. (1997). Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler İçinde Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: T.C. Başbakanlık D.İ.E Yayınları.
- Elibüyük, M, Yılmaz, E. (2010). Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğitim Grupları. Coğrafi Bilimler Dergisi, 8 (1), 27-56.
- Emekli, Gözde (2006). "Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm". Ege Coğrafya Dergisi 15: 51-59.
- Eraslan, A. (2009). Antakya ve Çevresinde El Zanaatları/Handcraft İn And Around Antioch. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(12), 373-402.
- Erdoğan, İ. (2004). Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine. Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, 5(57), 1-18.
- Erinç, S. (1996). Klimatoloji ve Metodları (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul, Alfa Basın Yayın Dağıtım.
- Erol, G. (1986). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ertürk, N., Varol, E., & Özdemir, A. (2017). Eskişehir Çifteler İlçesinde El Sanatlarının Yaşatılması: Oya Örücülüğü.
- Ertürk, N., Varol, E., & Özdemir, A. (2017). Eskişehir Çifteler İlçesinde El Sanatlarının Yaşatılması: Oya Örücülüğü. Anadolu.Edu.Tr, 12, 115–130. <https://doi.org/10.1501/1306-4223>.
- Gans, H. J. (2007). Popüler Kültür ve Yüksek Kültür (Çev. Emine Onaran İncirlioğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göğebakan, Y. (2015). Dünya Üzerindeki Kültürel Varlıkların Turizme ve Ekonomiye Katkısı. Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(2), 48-71.
- Göka, E. (2009). Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gökce, B. (2016). Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış. Tarih İncelemeleri Dergisi, 31(2), 421-444.
- Gökce, B. (2016). Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış. Tarih İncelemeleri Dergisi, 31(2), 421-444.

- Görgünay Kırzioğlu, N. (1993). “Tanrıdağları’ndan Ege Denizi’ne Türk Çözgüyüzlü Dokumaları (Kolan ve Cecim)”. Ankara: Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri.
- Gümüşçü, O. (2006). Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüş, İ. (1992). Tahir Dağları ve Güzeldere Havzası (Ağrı) Step Vegetasyonunun Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması. Doğa, Tr., J., Of Botany, 16, 153-175.
- Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. Ankara: Erdem Dergisi. (75), 99-120.
- Güner, İ. (1991). Iğdır Ovası'nda Pamuk Tarımını Hazırlayan Coğrafi Faktörler. Doğu Coğrafya Dergisi, 3(2).
- Güner, İ. (1993). İlimiz Iğdır (No. 1). İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği.
- Güner, İ. (1997). Kafkaski Kalender Yıllığı’ndaki Iğdır’la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım. Iğdır Tarihî Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu, 24-27.
- Güner, İ., Bekdemir, Ü., Ertürk, M., & Şimşek, O. (2000). Tuzluca Kaya Tuzlası. Doğu Coğrafya Dergisi.
- Güneş, M. (Ed.). (2017). Ağrı Dağı Sahasının Kaynakçası. Merter, İstanbul: Hiperyayın.
- Gürsoy, A. T. (2010). Giyim Kültürü ve Moda. İstanbul: Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası.
- Hall, J., Başarın, J. (2009), The Importance Of Satisfaction, Word Of Mouth And Recommending Behavior İn Battlefield Commemorative Event Tourism: Gallipoli A Case Study, İn Atmc 2009: 3rd Advances İn Tourism Marketing Conference Proceedings, Bournemouth University, Bournemouth, England.
- Hoşgören, Y. (1984). Hidrografyanın Ana Çizgileri, Acar Matbacılık Tesisleri. İstanbul.
- Hun, M.Ö. (2002). Iğdır Sevdası. Ankara: Alter Yayınları 2. Baskı.
- Hunerel, Z. S., Er, B. (2012). Halk Kültürünün Tanıtılmasında El Sanatlarının Yeri ve Önemi. Batman University Journal Of Life Sciences, 1(1), 179-190.

- İnanç, N. (2010). Divanı Lügati't Türk'e Göre Et ve Et Ürünleri Terminolojisi. I. Uluslararası Adriyatik'ten Kafkaslara Geleneksel Gıdalar Sempozyumu.
- İzbırak, R. (1984). Türkiye. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kadioğlu, N. (1997). Türk Mutfağının, Akdeniz Mutfak Kültürünün Genel Özellikleri Yönünden Değerlendirilmesinin Önemi, Ankara: 5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri.
- Kafesoğlu, İ. (2014). Türk Milli Kültürü (36. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi. Millî Folklor, 23(91).
- Kaplan, Melike (2008). Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın – Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma. Basılmış Doktora Tezi, Tez Yön: Pro. Dr. M. Muhtar Kutlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halkbilimi Bölümü.
- Kara, Z. (2009). Ölüm Fenomeni Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması Kayseri Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karadağ, R. (2008). Doğal Boyama Reçeteleri, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü Yayınları No:4, Döşim Basımevi İşletme Müdürlüğü.
- Karakaş, A. (2015). Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar/Ocaks And Their Applications İn Osmaniye Folk Medicine. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(32), 320-336.
- Karpat, H. (2003). Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç. Gecekondu ve Kentleşme, Ankara: İmge Kitapevi.
- Karpuz, H. (1993). Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara.
- Kaya, F. & Kocaman, S. (2014). Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası. Erzurum: Zafer Medya.
- Kaya, F. (2016). Ağrı Dağı’nın Turizm Potansiyeli ve Değerlendirme Durumu. Marmara Coğrafya Dergisi, (34), 217-229.

- Kayabaşı, N., Şanlı, H. S. (2014). Türkiye’de Dövme Bakırcılık Sanatı. *International Journal Of Science Culture And Sport, Special*, (1), 733-744.
- Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi/Examination Of Antakya In Terms Of Urban Identity. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 373-392.
- Kayserili, A. (2010). Carl Ortwin Sauer ve Kültürel Coğrafya. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 177-190.
- Kayserili, A., (2011). Erzurum Şehri’nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kayserili, A. (2016). Bir Toponimi Araştırması: Ağrı’da Yer Adları. *Turan-Sam*, 8(Special), 21-29.
- Keleş, R. (1998). İç Göç ve Çevre. *Türkiye Çevre Vakfı*, ISBN: 975-7250-44-9, Ankara, 11, 24.
- Ketin, İ. (1983). Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış. İstanbul: İstanbul Teknik Üniv. Kütüphanesi.
- Kırzioğlu, F. (1998). Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). Kars Tarihi. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, M. F. (1970). Kars’ın Kurtuluşunun 50. Yıldönümü Dolayısıyla: Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920) (Vol. 6). Kardeş Matbaası.
- Kırzioğlu, M. F. (1982). Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018-1236). Ankara: San Matbaası Yayınları.
- Koca, E., Koç, F., Vural, T. (2007). Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam. 38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 2, 793-808.
- Kolaç, E. (2009). Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi, *Milli Folklor*, Y.21, S.82, s. 19-31.
- Koşay, H. Z. (1982). Eski Türklerin Ana Yurdu ve Yemek Adları. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: Mifad Yayınları, 41, 47-56.

- Kozak, A.M., Bahçe, S.A. (2012). Özel İlgi Turizmi. Ankara. Detay Yayıncılık.
- Kökten, Ş. K. (1948). Anadolu'da Prehistorik Yerleşmeler ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar. s. 195-209.
- Köse, A. (2007). Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 12(18), 7-38.
- Köşklü, Z. (2005). Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine.
- Mammadova, A. (2015). Azerbaycan'ın 19. Yüzyıl Yöresel Kıyafetleri.
- Miralay, F. (2018). Türk Halk Kültüründe El Sanatlarının Önemi: Kıbrıs Örneği/The Importance Of Handicrafts In Turkish Folk Culture: The Case Of Cyprus. Journal Of History Culture And Art Research, 7(5), 495-509.
- Oğurlu, İ. (2014). Çevre-Kent İmajı-Kent Kimliği-Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 13(26), 275.
- Oktay, A. (2002). Popüler Kültürle., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oluz, C. (1999). Güneşin Doğduğu Kent Iğdır. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- Onk, N. (2006). Kafkasya'dan Anadolu'ya Iğdır Tarihi. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Onuk, T., Akpınarlı, F. (2005). Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal, Kültürel, Eğitim ve Ekonomi İlişkileri Bakımından Bugünkü Durumu ve Geleceği. V. Türk Kültürü Kongresi. El Sanatları, 34-40.
- Orkun, V. (1955). Sürmeli Çukuru, Iğdır Tarihi ve Coğrafyası. Iğdır: Aydın Matbaası.
- Öncül, K. (2019). Kültürleşme Açısından Türk Kültüründe Sünnet. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7 (20), 123-129. DOI: 10.33692/Avrasyad.664189.
- Öncül, K. (2011). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği. Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Örnek, S.V. (1995). Türk Halkbilimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 131-144.

- Özbaşı, T. (1997). Geleneksel Türk El Sanatlarımızdan Oyaların Dünyü Bugünü Geleceğin Sorunları. El Sanatları Dergisi, Konya: Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatlarını Uygulama ve Araştırma Merkezi, 125.
- Özbaşı, T., Ülger, N., Kurt, G., Toktaş, P. (2009) Halkbilim Araştırmaları Merkezi Koleksiyonundan El Sanatları Örnekleri II Dokumalar ve Örgüler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özçağlar, A. (2005). Türkiye’de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi, 3(1), 1-25.
- Özçelik, N. (2015). Sağlık Sosyolojisi, Kadın ve Kentleşme, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özdemir, Ü. (2000). Safranbolu’da Köy Meskenleri. Doğu Coğrafya Dergisi, 6(4).
- Özder, A. (2012). Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi. Marmara Coğrafya Dergisi, (25), 213-237.
- Özey, R. (2014). Kültürel Coğrafya. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özfırat, A., Marro, C. (2004). 2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması. 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1, 15-32.
- Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi’nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(2), 1407-1438.
- Özgüç, N. (2003). Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çanta Kitabevi.
- Özgüç, N., Tümerterkin, E. (2015). Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özgül, O., Üngör, I. (2016). Erikua’da Stratejik Bir Urartu Merkezi: Kasımıntığı Kalesi. Kafkas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (17), 225-240.
- Özkan, H. H. (2006). Popüler Kültür ve Eğitim. Kastamonu Eğitim Dergisi, 14(1), 29-38.
- Özkoca, B., Bozkurt, H. (2013). “Çorum İli İskilip İlçesi Geleneksel El Sanatlarına Genel Bir Bakış”, Akdeniz Sanat Dergisi, I. Uluslararası Yöresel Ürünler Sempozyumu Sözlü Bildiri, Cilt 6, Sayı 12.

- Özsan, G. (2001). Geleneksel ve Modern Tıp Üzerine. Toplumbilim, Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı, (13).
- Pirverdioğlu, A. (1999). Dede Korkut ve Şamanizm. Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni, 293-300.
- Reed, Evelyn (2014). Kadının Evrimi Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye. (Çev: Şemsa Yeğin). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Sağır, A. (2013). Ölüm, Kültür ve Kimlik: Iğdır Ölü Bayramı ile Meksika Ölü Günü Örneği. Milli Folklor, 25(98).
- Sağır, A. (2016). İktisadi Hayatın Değişimi ve Kayıp Mesleki Kodlar Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme: Zonguldak/Bartın/Karabük Örneği. The Journal Of Academic Social Science Studies. Number: 48. 27-45.
- Sarıbeyoğlu, M. (1951). Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası. Ankara Üniv. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Doğu Anadolu Araştırma İstasyonu Yay, (1).
- Sarıkaya Hünerel, Z, Er, B. (2012). Halk Kültürünün Tanıtılmasında El Sanatlarının Yeri ve Önemi. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1 (1), 179-190.
- Seher, E. Ş. (2015). Bartın’da Özel Günler; Bayram, Tören ve Kutlamalar. Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi (Ukhad). Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Semple, E. (2005). Fiziki Çevrenin İnsana Etkileri. Y. Arı (Ed.), 20, 23-37.
- Simmel, G. (2003). Moda Felsefesi. Tüketim Okuyucusu, 238-245.
- Somuncu, M. (2004). Dağcılık ve Dağ Turizmindeki İkilem: Ekonomik Yarar ve Ekolojik Bedel. Coğrafi Bilimler Dergisi, 2(1), 1-21.
- Sözer, A. N. (1969). Diyarbakır Havzası, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yay. Tarih ve Coğr. Dizi, (4).
- Subaşı, Ö. (2015). XI. Yüzyılda Anadolu’da Meydana Gelen Doğal Afetler. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (54).
- Sümer, F. (1980). Oğuzlar (Türkmenler) Onları. Boy Teşkilatları, Destanları, Ankara.

- Sürmeli, M. (2010). Iğdır'ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sürmeli, N. (2011). Iğdır Mutfak Kültürü. Iğdır: Iğdır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Şengül, C. (2017). Kafkasya'da Halk Müziğinin Doğu Anadolu Bölgesinde İzleri. I. Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi, 54.
- Şerifli, L. (2014). 19. yy. Azerbaycan Milli Kadın Kıyafetlerinin Teknik ve Sanatsal Özelliklerinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Şimşek, O. (2018). Iğdır İlinin Nüfus Özellikleri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(14), 180-210.
- Şimşek, O., Alım, M. (2009). Iğdır İlinin Turizm Potansiyeli. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 1(3).
- Şimşek, Ş. (2013). Iğdır Melekli Kasabası'nda Yaşayan Evli Kadınların Gebe Kalmaya Yönelik Bildikleri Geleneksel Yöntemler (Master's Thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Talas, M. (2005). Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (18), 273-283.
- Tasmacı, M. (1984). "Halk Sanatı Örme Desenlerinin Modern Örme Makinelerinde Uygulanması", III. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Tekin, M. (1999). Nevruz (Yeni Gün) Coğrafyası. Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sayfa, 332.
- Tekinalp, Ş. (2005). Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çok kültürlülük. Iku.Edu.Tr, Cilt 3. Sayı 1. <https://doi.org/10.1303-2739>.
- Tezcan, M. (1982). Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları. Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, 31, 118.

- Tezcan, M. (1983). Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. Ankara Üniv. Eğit. Bil. Fak. Dergisi, C, 26, 1.
- Tezcan, M. (2000). Türk Yemek Antropolojisi. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topaloğlu, Y. (2011). Iğdır Bölgesi'nde Yeni Urartu Kaya Mezarları. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 309-325.
- Topsakal, Y. Ekici, R. (2014). Dark Tourism As A Type Of Special Interest Tourism: Dark Tourism Potential Of Turkey. Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 1(2), 325-330.
- Tunçdilek, N. (1967). Türkiye İskân Coğrafyası-Kır İskânı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü.
- Turan, A. (1999). Ehl-i Beyt Mektebinde Temel İnançlar, Kardeşler Ofset, İstanbul
- Turan, O. (1984). Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi: Anadolu'da Türk Vatanı (1071, Malazgirt) ve Türk Devletinin (1075, İznik) İçindir 900. Yıl-Dönümü Halentırasına Armağan.
- Tutar, H. (Ed). (2013). Iğdır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları. Iğdır: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Tümertekin, E. (1994). Beşeri Coğrafyaya Giriş. İstanbul: İst. Üniv. Yayınları.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2009). Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân, İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Türkdoğan O. (1991) Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi. Ankara: Meb Yayınları.
- Türker, A., Çelik, İ. (2012). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesine Yönelik Alternatif Öneriler. Yeni Fikir Dergisi, 9, 86-98.
- Türkoğlu, S. (2002). Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim-Kuşam: Tarih Öncesi Çağlardan, Osmanlı Devleti'ne Kadar. Atılım Kağıt Ürünleri ve Basım San.
- Uçkun, R. (2010). Gagauz Halk Kültüründe Geleneksel Kadın ve Erkek Giyimi. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 10(2), 165-172.

- Uğur, S. (1948). İçel Folkloru: İnsan Hayatının Çeşitli Safhalarına Ait Âdet ve İnanışlar. Ulus Basımevi.
- Uğuz, Ş., Bilgen, İ., Yerlikaya, E. E., Evlice, Y. E. (2004). Göç ve Göçün Ruhsal Sonuçları. Çukurova Üniversitesi Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 13, 283-394.
- Ünal, M. (2011). Zamansız Ölüm: Geleneksel ve Modern Toplum Karşıtlığında Ölümün Yeri. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11 (2), 121-133.
- Üngör, İ. (2015). Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi). Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Cambridge Scholars Publishing II, 432-442.
- Üzülmez, M., Yılmaz, A. (2017). Çıkrıkçı Köyü'nde (Manisa) Meskenler ve Çevre İlişkisi. Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları), 7(12), 237-254.
- Valiliği, I. (2008). İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Iğdır Kültür ve Turizm Envanteri. Ankara: Punto Tasarım.
- Varol, F. (2015). Hüzün Turizminin Türkiye'de Var Olan Potansiyeli Üzerine Kuramsal Bir Araştırma. I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, And Indicators. 28-30 Mayıs, Konya, Vol.3, 147-160.
- Yağcı, Z., Genç, S. (2007). "XIX. Yüzyılda Balıkesir" De Giyim-Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı". Erzincan: Turkish Studies, 2(1), 227-246.
- Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yalçınlar, İ. (1961). 1961 Yazında Arazi Çalışmalarına Ait Rapor. MTA Rap, (3261).
- Yalçınlar, İ. (1973). Doğu Anadolu'nun Jeolojik Temel Strüktürleri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 18-19.
- Yalçınlar, İ. (1976). Türkiye Jeolojisine Giriş: Paleozoik Açısından. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü.
- Yardımcı, M., Doğan, İ., Kaymaz, Z., Şahin, H. (2001). Malatya Mutfak Kültürü. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- Yavuz, Şahinde (2014). İktidar Olma Sürecinde Erkeklerin Erkeklikle İmtihanı, Millî Folklor, Sayı 104,

- Yazgan, Ş., Kadanalı, E. (2012). Ağrı İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2012(1), 5-10.
- Yazıcı, H., Doğanay, S. (2000). “*Alternatif Turizm Merkezlerine Tipik Bir Örnek: Zigana Yayla Tatil Köyü*”. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 35: 69- 84.
- Yulu, A. (2012). Iğdır’da Şehirselleşme ve Mekansal Değişim. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zaman, M. (2000). Gümüşhane İlinin Turizm Potansiyeli. Erzurum: Doğu Coğrafya Dergisi. Cilt4.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.igdir.gov.tr/sehrimiz>
- <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55676/yoresel-giysiler.html> erişim tarihi:12.06.2019.
- <http://www.igdir.gov.tr/sehrimiz> erişim tarihi:16.07.2019
- <http://www.milliparklar.gov.tr>
- <http://www.tgdturkey.com>
- <http://www.tuik.gov.tr/>
- <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55676/yoresel-giysiler.html>
- <https://melekli76.tr>
- <https://www.azerbaycanegitim.com>
- <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/18Bolge/iller/IIgdir.aspx>
- <https://www.kulturportali.gov.tr>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/igdir/kulturenvanteri/tuzluca-koprusu>
- <https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/03/20/Nevruz-bayrami-nedir-Nevruz-bayrami-neden-ve-nicin-kutlanir>

Ek1. Coşkun OLUZ Röportajı

Ata Ocağı Kültür Evi kurucusu ve sahibi olan Coşkun OLUZ' la yaptığımız röportajımızda Azerbaycan Türklerinin göçleri, göç etmeden önceki yaşamları, Iğdır ilini seçme nedenleri, yerleşmeleri, adaptasyon süreçleri ve kültürel özelliklerinin neler olduğu ve ne denli yaşatıldığı üzerine yapılmıştır.

1. Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları tarihsel göç sürecinden biraz bahsedermisiniz?

Azerbaycan Türklerinin göç hikâyesini iki başlık altında ele almalıyız. Birincisi burası eski Azerbaycan topraklarıdır. Kars, Ardahan, Iğdır, Erzurum, Tunceli, Diyarbakır'a kadar uzanan bir Safevi Devleti'nin sınırları içerisindeki burada yaşayan Azerbaycan Türkleri, Oğuz Türkleri dediğimiz Türkler var. Ayrıca tehcir olayından dolayı Erivan'dan buraya gelen Azerbaycan Türkleri var bunlar bazı köylere yayılmışlardır. Özellikle Taşburun' a yerleşmişlerdir. Gökçeli ve sınır köylerinde (Kadıkışlak, Necefali) yaşarlar. Karakoyunlu Melekli, Enginalan köyü, burada genellikle oğuz yani Azerbaycan Türkleri yaşar. Melekli köyünde de Azerbaycan Türkleri vardır ama ağırlıklı olarak yerli Türkler yaşamaktadır. Karakoyunlu, Melekli eski bir köydür. Ermenilerin soykırım yapmadığı bir köydür. 1917'de Ali Ekber Tufan bu köyden bir devlet kuruyor. İsmi Iğdır icra hükümeti, başkenti ise Melekli, SEYİM'e başvuruyor. SEYİM o zamanlar şimdiki Birleşmiş Milletler gibiydi, Güney Kafkasya'da kurulmuş bir birliğin adıdır. Onlar da bir gözlemci göndermeyi teklif ediyorlar. Orada Ermeniler ve Türkler beraber yaşıyor, Wilson ilkelerine göre eğer Türkler çoğunlukta ise Türkler yönetebilir, Ermeniler çoğunlukta ise Ermeniler yönetebilirdi. Dönemin Amerikan dışişleri bakanı General Harbord buraya geliyor. Yaptığı gözlemler sonucu doğru bir rapor veriyor ve Türkler çoğunlukta ayrıca Müslümanlar da (Kürtler de dahil olmak üzere) çoğunlukta olduğunu, Ermenilerin azınlıkta olduğunu ama yine de komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu söylüyor. Böylece bu bölgenin Türkler tarafından yönetilmesine izin veriliyor. Daha sonra Ali Ekber tufan Aras Türk hükümetini kurmaya gidiyor. İki tane şeyhülislam seçiliyor, birisi Şii diğeri Sünni. Bu tür şeylere önem verilip eşit davranılıyor çünkü karşı tarafta Müslümanları katleden bir Ermeni topluluğu var. 1918'de Aras Türk Hükümeti kuruluyor. Ali Ekber Tufan'ın anıt mezarı da Eski Çaybaşı Mezarlığı'nda bulunuyor.

2. Peki, neden böyle bir devlet kuruluyor da devam edilmiyor?

1917-1918 yılları arasında 1 yıllık bir devlet kuruluyor. O zamanlar Türk ordusu Balkanlar'da savaşıyor. Burada asker yok. Kazım Karabekir Paşa Ali Ekber Tufan'a destek oluyor. Azerbaycan'ın eski cumhurbaşkanı, kurucusu Mehmet Emin Resulzade de destek veriyor ve bir tır silah yardımıyla bulunuyor. Silahlar Melekli'ye gelip dağıtılıyor. Buradaki Ermenilerle savaşımızda Doğubayazıt'tan büyük bir destek geliyor bize. Çünkü o zamanlar bu savaş Müslüman-gayrimüslim savaşına dönüşüyor. Sonunda Ermeniler buradan püskürtülüyor. Ali Ekber Tufan'ın kurmuş olduğu devlet bir seneden sonra Osmanlı kendisini toplamasıyla beraber kendileri gönüllü olarak devlete son veriyor.

3. Peki bu yaşanan göçler küçük kabileler halinde mi yoksa büyük topluluklar halinde yapılmıştır?

Bir dönem Sivas tarafında Kahtahan Ermenileri vardı. Bunlar tehcir olaylarında öbür tarafa göç etmeye zorlanmış. Oradaki Türkler de Kürtler ile beraber bu tarafa göç etmeye zorlanmış. Yüzbaşılar Köyü Erivan'dan, Özdemir Köyü'nden göç eden Kürtlerden oluşuyor. Onlar daha çok sanatkardır. Böylece dalga halinde eski Türk sancağı olan Erivan Hanlığında yani Batı Azerbaycan'da yaşayan Türkler ve Kürtler buraya göçe zorlanmışlardır. Buradaki Kahtahan Ermenileri de buraya geldikleri zaman vatansız oldukları için etrafı rahatsız etmişlerdir. Sivas ve Erzurum'dan gelmektedirler. Hatta Alican sınırındaki Ermenistan tarafının komutanı bir zamanlar Sivaslıydı ve Ermeni kökenliydi.

4.Göç etmeden önce bu insanların oradaki yaşamları hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Aynıdır. Burası Erivan'da yaşayan Türklerin ve Ermenilerin yaylağı gibidir. Burası Erivan'a göre daha verimli, sulak, yeşil ve Ağrı Dağına yakın olması sebebiyle daha ön plandadır.

5.Göç sırasında ne gibi sıkıntılar yaşanmıştır? Bu insanlar oradan buraya gelirken yalnızca canlarını yanlarına alıp geldikleri için burada düzen sağlamları sırasında neler yaşanmıştır?

Türkiye'nin topraklarının rahatlaması için buradaki Ermeniler oraya göç etmeye zorlanmıştır. Aynı şekilde Ermenistan da kendi topraklarını rahatlatmak amacıyla oradaki

Türkleri buraya göç etmeye zorlamıştır. Bu göç sırasında elbette ki çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Buraya geldikten sonra da bazı sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Ali Ekber Tufan döneminde Türk Ordusu burada olmadığı için bazı köyler Ermeni çetecilerinin saldırısına uğramıştır.

Daha çok Küllük, Hahmehmet ve Kuzugüden köylerinde Ermeni Soykırım'ı görülmüştür. Bu bölge ise Ali Ekber Tufan, Mehmet Emin Resulzade ve Kazım Karabekir sayesinde nefes almıştır. Bu köye her köyden insan göç etmiştir yani kozmopolittik bir yerdir. Ayrıca dışarıdan gelmemiş olan yerli Türkler de vardır. Çünkü burada Ali Ekber Tufan'ın kurmuş olduğu ordu düzeniyle insanlar burayı nefes alınacak bir yer olarak bilmişlerdir.

6.Neden başka bir yere değil de Iğdır'a göç ettirilmiştir?

Daha öncesinde de bu bölgede Azerbaycan Türkleri ve Oğuz Türkleri yoğunlukta idi. Burası bütün Azerbaycan'ın bir parçasıydı. Aynı dili konuşup aynı kültüre ev sahipliği yapıyorlardı. Akrabalık bağları vardı, sınır köylerin hepsinin karşı tarafta akrabası vardı. Bu yakınlık buraya göçü etkiledi. Daha sonra devlet göç edenlere toprak verdi, yardım etti ve gitmediler. Sınır köylerdeki insanlar da bir daha kendi topraklarına geri dönememişlerdir. Hatta o topraklara değerli eşyalarını bir daha dönmek umuduyla gömmüşlerdir.

Göç edenlerin belli bir bölümü burada kalmayıp, Türkiye'nin dört bir yanına dağıldı. Özellikle Amasya'ya göç oldukça fazlaydı. Gürcistan tarafında yaşayan Azerbaycan türkleri karadeniz tarafına yerleşmişlerdir. Oradakiler çoğunlukta sünnidir. Fakat buradakilerde sünni olan da vardır, şii olan da.

7.Peki İran üzerinden buraya gelenler mi Sünni ve Şii olarak toprak oluşturmuşlardır?

Hayır, bu durum buna zemin hazırlamamıştır. Osmanlı Devleti etkisindeki iller, mesela Azerbaycan'da Osmanlı Gürcistan bölgesi. Osmanlılar, Mısır'dan gelen halifeler sonucu o bölgede kalanlar Sünni, İran etkisinde kalanlar ise Şii'leştiriliyor. Anadolu'da kalanlar, Türkmen dediğimiz insanlar özlerinde kalmışlardır. Onlar dinlerini Türk kültürüyle harmanlayıp, Dede Korkut geleneğine göre yaşayanlardır.

8.Göç edenler buraya adapte olurken ne tür zorluklar yaşamıştır?

İğdir'a geldiklerinde her ne kadar aynı dili konuşuyor olsa da tüm yaşamışlıklarını, ailesini bırakmak zorunda kalmak adaptasyonu olumsuz etkilemiştir elbette ki.

9.Burada yaşayan gerek Erivan bölgesinden gelen gerek buradaki yerli olarak bulunan Azerbaycan kültürü üzerinde neler söylersiniz?

Eski Türk geleneği olan Nevruz en belirgin kültürdür. Burada Nevruz çok güzel bir şekilde yaşatılır. Bu coğrafyada yaşayan milletleri bir çatı altına toplayan tek mirastır. Baharın gelişini herkes kutlar. Bu coğrafyada yaşayan halkların beraber tuttuğu halayın adıdır Nevruz. Zamanla Nevruz'a çeşitli hikayeler yazılmıştır. Kürtlere yazılan hikaye Demirci Kavayla Devakin Hesaplaşmasıdır, Türkler ise bu durumu kabul etmez. Şiilere göre Hz. Ali'nin tahta çıktığı gündür, Sünniler kabul etmiyor. Ülkücülere göre Türklerin Ergenekon'dan çıktığı gündür, bu sefer de solcu Türkler demir dövmeyiz diye bu durumu kabul etmiyor. İşte böyle hikayelerle milletler ayrıştırılıyor ve bizi tek çatı altına toplayan miras yok ediliyor.

10.Nevruz Bayramı'nda neler yapılmaktadır?

Nevruz Bayramı UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır. Bizler için Nevruz Bayramı diğer bayramlardan daha belirgin yaşanan bir bayramdır. En önemli geleneklerden biri Oğuz Türklerinin belirgin bir şekilde yaşattığı yedi nevir geleneğidir. Bu gelenek sofradır, içinde en az 7 çeşit çerez, meyve vb. vardır. Herkes bayram öncesi yedi nevir sofrası kurar bir tepsi içerisinde ve herkese sunar, uzakta olanların payını da ayırır. Köse köse adlı geleneğimiz ise 2 kişiden oluşur. Birisi yaz mevsimini temsil eder, yeşil elbise ya da rengarenk giyinir. Diğeri ise kış mevsimini temsil eder ve beyaz elbise giyer. Bir de yan müzisyen ekibi vardır. Nevruz Bayramında köseler ev ev dolaşır. Yaz kösesi, kış kösesini ikna etmeye çalışır. Beyaz renkli elbiseyle evde oynayan kış kösesini kışı ve kıtlığı temsil ettiği için kimse istemez, yaz gelsin diye evden çıkmasını isterler. Kış kösesi oldukça kabadır fakat yaz kösesi çok kibardır. Kış kösesini tatlı dille, şiiirlerle, şarkılarla ikna etmeye çalışır. Bu yaz ve kış köselerinin çatışmasıdır. Sonunda kış kösesi kaybeder ve evden çıkar. Evdekiler ise yaz kösesine yazı getirdiği için hediyeler verir. Nevruz'un sembollerinden biri de kırmızı yumurtadır. Kırmızı olmasının nedeni ise toplumun kıştan, kıtlıktan çıkıyor ve toplum beyaz olan her şeyi değiştirmek ister ve har

rengine yani kırmızıya boyar. Kırmızı sığağı temsil eder. Yeşile de boyanabilir, yeşil de baharı temsil etmektedir. Kısacası beyaz dışındaki renge boyanmalıdır, ama kırmızı Nevruz'da sembolleşmiştir. Kırmızıyı soğan kavruğuyla boyamak oldukça kolaydır. Ayrıca kapı dinleme olayı vardır. Nevruz 7 aşamadan oluşur. Nevruzda 7 rakamının önemi vardır. 1. Aşama çevre temizliğidir. Evdeki eski eşyalar, çöpler toplanır ve yakılır. Bu evdeki kötü anıları da atmaya yarar ve sağlam bir şekilde bahara girilir. Ardından kötü söz orucu tutulur. Düşmanımızın iyi şeylerinden en az 7 tane bulup bunlar düşünülür. Bu düşmansız bir yeni yıla girilmesini sağlar. Daha sonra ölü bayramı başlar. Ondan sonra da en az 7 yaşlı en az 7 hasta ziyaret edilir ve en az 7 yetimin başı okşanır. Çocuk bayramı gelir. 5. Aşama ise gençlere ayrılmıştır. Kulak asma, kapı dinleme, şal atma, su serpmeye, baca baca etkinliklerini gençler yapar. Kapı dinlemede evdekiler hep iyi şeyler konuşulur. Korkusu olanların korkusunu yenmek için gençler damlara çıkarlar ve geçenlerin başlarından aşağı sular dökerler. Bahara korkularını yenmiş olarak girilmesini sağlar. Şal atma etkinliğinde ise gençler sevdiği kızın evine giderler, kapıyı vururlar ve içeri şal, mendil atarlar. Fakat baba o gün hoşgörölü davranır. Daha sonra kız herhangi bir şey şalın içine koyar (mektup vb.) ve tekrar kapıya vurup erkeğe gönderir.

11.Örf ve adetlerinizin korunması, daha iyi tanıtımının yapılması ve gelecekte nesillere aktarılması için neler yapılmalıdır?

Öncelikle devletin sahip çıkması ve Nevruz Bayramı'nı resmi bayram haline getirmelidir. Aynı ayrı anlatılan hikâyelerden vazgeçilmeli ve bu şekilde milletler ayrıştırılmamalı. Düğünlerimizdeki 'şabaş' geleneği körelmiş ve zamanla değiştirilmiştir. Bu geleneğe göre gelin ve damadın önlerine bir kutu konulur ve herkese mendil hediye edilerek düğüne davet edilir. Düğünde halay vb. toplu oyunlar yoktur genellikle 2-3 kişi çıkıp oynar ve bu sırada seyirciler oynayan herkese para verir. Bu parayı alan oyuncular götürüp gelin ve damadın kutusuna atarlar ve biz eğlenmek için oynadık para çiftin masraflarına destek olsun denir. Şimdilerde ise çalgıcılar daha çok para alıyor. Bu gelenek özellikle Tebriz şehrinde iyi bir şekilde yaşatılır. Bey ağacı denilen bir ağaç süslenir. Gelin ve damadın üstüne elma atılır. 'Havar' adlı gelenekte tarlalarında yardıma ihtiyacı olan birine köydekiler karşılıksız bir şekilde gidip yardım ederler. Tarladan öğlen vakti gelmek uğursuzluk getirir bu yüzden öğleden önce işini bitirenler bitiremeyenlere gelip

yardım ederler. Bedel geleneğinde bir aile gidip başka bir ailenin tarladaki işine yardım eder daha sonra bedel olarak yardım edilen aile yardım edenlerin tarlasına gidip çalışır.

12.Cenazelerinizde yapılan örf ve adetler nelerdir?

Eski Türk inancından dolayı 7 gün önemlidir 1.günü 3. günü ve 7. günü '*ehsan*' denilen yemek verilir. Ölü öldü sayılmaz Tanrı'sına kavuştu sayılır ve bu durumdan sevinç duyulur.

13.Iğdır'da yaşayan pek çok milletle ortak bir şehir kültürü oluşturuldu mu? Oluşturulduysa nasıl bir ortak kültür oluşturulmuştur?

Oluşturulmuştur. Örneğin, Nevruz Bayramı ve Aşure günü hep beraber kutlanır. Tarım ve hayvancılıkta ise büyükbaş hayvancılığı ve tarımı Türkler yapar, küçükbaş hayvancılığı ve yayla işlerini ise Kürtler yapar. Bu da demektir ki herkes birbiriyle alışveriş yapmaktadır.

14.Azerbaycan Türklerinin burada yaşayan diğer milletlerden aldığı gelenekler nelerdir?

Kirvelik geleneği Kürt milletinden bize geçmiş bir gelenektir. Bu geleneğe göre büyük bir ailede kan bağı olmasa da çok değer verdiği bir kişiyi aileden birisi saymak istiyorsun ve o kişiyi kirve seçiyorsun. Oğlunu o kişinin kucağında sünnet ediyorlar ve orada bir kan dökülüyor. Artık o kişiyle kan bağı olmuş olur ve kız alıp verilemez. Her köyün bir branşı vardı ve bu branş o köyde en çok yetişen yiyeceklerle adlandırılırdı ve diğer köylere getirilip satılıyordu.

15. Iğdır ilin de Azerbaycan Türkleri dışında başka Türk milleti var mı?

Azerbaycan Türkleri dışında Iğdır 'da Kırım Tatar Türkü, Moğol Türkü de vardır. Yakın tarihte de Ahıska Türkleri de buraya göç etmiştir.

Ek2.

Gaçgın göçleriyle Iğdır'a gelen Azerbaycan Türklerinden Emir GÜNEŞ röportajı

Ermeniler gelip geçemeyelim diye yolu kestiler. Atatürk karakola bizlere yardım etsinler diye emir verdi. Mallarımızı, çocuklarımızı, kadınları ve yaşlıları aldılar herkesi o zamanlar merak denen yere toplayıp ocaklarda yaktılar. Size hükümet para verip yardım edecek dediler. Biz size yardım edeceğiz deyince devlettir deyip inandık. Ama sonra silahla herkese ateş ettiler geride kalanları da kılıçla öldürdüler. Bizim adamlarımızın arasından güçlü olanların birkaçı kaçıp kurtulmayı başardı. Yemen'de ve Katar'da da pek çok Müslümanı katlettiler. Aras Nehrini yüzerek geçtik o zamanlar su azdı ve biz de ağustos aylarında sular çekildiğinde geçtik. Göç ederken adamlarımız vuruldu. Daha sonra devlet bize yer ve para vererek yardımda bulundu. Diğer akrabalarım Ermeni zulmü yüzünden İran'a göç ettiler. Ermeniler Müslümanları yakıp zulmediyorlardı. Geride kalanların hepsi kılıçtan geçirildi. Musul'un çevresi hep Türk idi. İran göç edenlere sahip çıktı. Ailemden de buraya göç edenler oldu. Akrabalarımın hepsi burada. İran'a göç edenler de buraya tekrar geldi. Gelirken annem ve kız kardeşlerim ve erkek kardeşlerim geldiler babamı orada Ermeniler öldürdü.

Göç etmeden önce nasıl bir yaşantınız vardı?

Göç etmeden önce orada çiftliğimiz vardı. Pek çok malımız vardı fakat hepsini bırakıp göç etmek zorunda kaldık. Buraya gelirken de gelince de devlet bize yardım etti. Atatürk bize tapulu araziler verdi hayvanı olmayanlara para verdi ki hayvan alıp çalışalım diye

Neden başka bir yere değil de buraya göç ettiniz?

Ancak buraya kadar ilerleyebildik, o zamanki şartlar bunu gerektirdi.

Erivan'dan buraya göç edenlerin hepsi burada mı kaldı? Başka yere göç edenler varsa nerelere gittiler?

Gelenlerin çoğu burada, bir kısmı da İzmir, Ardahan ve Ankara'ya gittiler.

Oğlum 26 sene Ankara'da subaydı. Emekli oldu. Benim yeğenim doktor. Çocuklarımdan doktor ve mühendis olanlar da var. Hükümet bize yardım ediyordu, bazıları Ankara'ya gitti. Benim de orada bir evim var. Beş kız dört erkek çocuğum var.

Burada rahatsız olduğun bir şey var mı?

Başka şehirlere gittim ama burada rahat ettim. Biz oktuk ama diğer bölgelere yerleşildi. Buranın toprağı çok verimli ve iklimi çok güzel.

Fotoğraf: Emir GÜNEŞ (üstte), Coşkun OLUZ (altta).

Ek3.**Azerbaycan İğdır Derneği Başkanı, İğdır Gazeteciler Derneği Başkan Yardımcısı, Gazeteci Serdar Ünsal'ın Röportajı****1.Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları tarihsel göç sürecinden biraz bahsedermisiniz?**

1920’de önce İğdır Erivan Hanlığına bağlıydı yani bugünkü Ermenistan topraklarında bu hanlık vardı. Bir Türk hanlığıydı ve burada yaşayan insanlar bu hanlığa bağlıydı. Daha sonra 1917 Rus İhtilali’nden sonra şartlar ve coğrafya değişti istiklal savaşıyla birlikte Türkiye’deki ve çeşitli yerlerdeki Ermeniler Ruslar tarafından Erivan’a getirilip yerleştirildi. Orada Türklerle beraber yaşamaya başladılar. Daha sonra 1919-1920 yılları içerisinde Ermeniler bu bölgede Rusların desteğiyle bir katliam yaptılar. Bununla beraber gerek İğdır’da gerekse Erivan ve Nahcivan’da insanlar Ermeni zulmüne mahsur kaldı. Böylece bir göç başladı. 1919 yılından itibaren Erivan’da yaşayan Türkler Ermenilerin ve Rusların baskısıyla insanların büyük bir bölümü evlerini bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Aras Nehri’ni geçmişlerdir, çoğunluğu İran’a gitmiştir. İran’a gitme sebebi de oranın Müslüman ve güvenilir bir ülke oluşuydu. İran’dakilerin bazıları orada kalmış bazıları da İğdır bölgesi Ermenilerden temizlendikten sonra geri dönmüşlerdir. Erivan’a bir daha dönen olmamışsa da Nahcivan’a dönenler olmuştur.

Mesela benim babaannem kendisi Erivan’da yaşarken Ermenilerin saldırısı üzerine eşiyle kızıyla beraber İran’a kaçmak zorunda kalmışlardır. Aras Nehrin’i geçerken Ermeniler kocasını öldürüyor. Ardından kızıyla beraber İran’a geçiyor ve bir köye sığınıyorlar. Giderken de yolda babasıyla karşılaşıyor ve babası onu bir köye yerleştirip burada kalmasını ve kendisinin gidip kız kardeşleriyle annesini alıp geleceğini söylüyor. Fakat onu da öldürüyorlar ve gelemiyor. Aradan yıllar geçiyor ve babaannem İran’da kalıyor, orada pek çok zorluk yaşıyor. Tekrar İğdır’a geliyor ve buradaki akrabalarına kavuşuyor. 1952-1955 yıllarında İran’ın Meşret şehrine gidiyorlar. Orada da kız kardeşleriyle, dayılarıyla, amcalarıyla karşılaşıyorlar. O zamanki göç insanları işte böyle dağıtmış oluyor. Bir kısım İran’a, bir kısım Nahcivan’a, bir kısmı İğdır’a dağılıyor. İnsanlar yakınlarından ayrılmak zorunda kalıyor. Ben de babaannemin hayatını bir kitap haline getirdim.

2.Bu göç yaya olarak mı yapılıyor?

Yaya olarak, at sırtında veya at arabasıyla yapılıyor. 1919-1920 şartlarında bu şekilde göç gerçekleşiyor.

3. Öyleyse ilk önce büyük gruplar halinde göçe başlayıp küçük gruplara mı ayrılıyorlar?

Büyük ya da küçük gruplar halin de herkes canını kurtarmak için göç etmişlerdir.

4. Göç edenlerin göçten önceki yaşantıları hakkında nasıl bilgiler verebilirsiniz?

Babaannemin anlattığına göre Ermenilerle olsun Ruslarla olsun mutlu bir şekilde yaşamaktaydılar. 1918 yılında Azerbaycan da cumhuriyet ilan edilmişti. Fakat Sovyetler bu durumu hazmedemeyip 1 yıl sonra yıkıyorlar ve kendi emirlerine alıyorlar. İnsanlar önceden daha mutluydu. Fakat “kaçı kaç dönemi” başladığında özellikle Ruslar ve Ermenilerin birlikte hareket ettikleri bir dönemdi. Türkler hangi bölgede olursa olsun silahsız kendi hallerinde yaşayan insanlardı. Fakat Ruslar Ermenileri silahlandırdı. Ayrıca Anadolu’dan kaçıp gelen Taşnak Ermenileri de bu bölgedeki masum silahsız insanları öldürmüşlerdir. Hatta biz Hak Mehmet köyünde 1919 yılında Ermeniler tarafından su kuyusuna doldurulup öldürülen 55 kişinin mezarına gidip anma töreni yaptık. İnsanlar diri diri su kuyusuna atılmıştı. Bu masun insanlar silahsızdı. Ama silahı olsaydı direnebilirlerdi. O dönemde özellikle Azerbaycan Türkleri kendi hallerinde yaşayan ticaret yapan insanlardı. Fakat savaşla beraber bu rahatlık bozulmuştur ve göç başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa’nın ordusu Iğdır’daki Ermenileri ve Rusları temizledikten sonra insanlar gelip Iğdır’a yerleşmişlerdir. 1980 yılına kadar Iğdır’da yaşayan nüfusun %60-65’i Azerbaycan Türklerinden, %40’ı aşiret dediğimiz Kürt halkından oluşmaktadır. Aradan geçen süre boyunca bu bölgede doğum oranını azalması, diğer şehirlere ve ülkelere yapılan göçler sonucunda nüfus azalmıştır. Yani Azerbaycan Türkleri %40’a düşmüş, aşiret halindeki Kürt halkın nüfusu da %60’a yükselmiştir. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri olan doğum oranına baktığımızda Azerbaycan Türklerinin bir veya iki çocukla yetindiğini görmekteyiz. Aşiret dediğimiz kesim ise beş, yedi veya on çocuk sahibi oluyor.

5. Göç sırasında meydana gelen zorluklar nelerdir?

Pek çok zorluk yaşanmıştır. Mesela yokluğun olması, haberleşmenin bulunmaması, ulaşımın kısıtlı olması gibi durumlar pek çok zorluğa yol açmıştır. İnsanlar bir yerlerde bıraktığı yakınlarını geri dönüp almak istediğinde çoğunlukla bulamamaktadır, bu durum haberleşmenin kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Göç işte bu şartlar altında gerçekleşmiştir. Ayrıca bilmedikleri ve tanımadıkları ülkelere göç etmek ve gittikleri yerlerde kendilerine sahip çıkacak kişilerin olmaması da büyük bir sıkıntıdır. Hatta o günkü şartlarda intihar edecek seviyeye gelen insanlar da olduğunu söyleyebiliriz. Göç sırasında yol kesen eşkıyalar da insanların neyi var neyi yoksa alıyorlar.

6. Peki neden özellikle Iğdır'a göç edilmiştir?

Iğdır Erivan'a ve Nahcivan'a yakındı. İnsanlar Ermenilerin yaşadıkları yerleri terk etmesini ve ardından tekrar evlerine dönebilmeyi ümit etmişlerdir. Bu nedenle de yakın bir yere göçü tercih etmişlerdir.

7. Peki ülkelerine geri dönenler olmuş mudur?

Bu durum çok nadir olarak görülmüştür. 1937 yıllarına kadar Aras Nehrinin olduğu bölgede yaşayan insanlar ülkelerine bazen gidip geliyorlardı. Ticaret yapıyorlardı. 1937 den sonra gidiş gelişler de kapandı. Orada kalanlar da oldu kalmayanlar da. Nahcivan Sınır Kapısı açıldıktan sonra Iğdır da yaşayıp da akrabaları olan insanlar vardı ve onlar birbirlerine kavuştular. Bu dönemde bir kısım orada bir kısım da burada kalmıştır. Kimilerinin hem İran'da hem de Azerbaycan'da yakınları var. Aileler birbirlerinden ayrılmışlardır. Onlar yeni yeni görüşme şansı yaşamışlardır. Buraya göç ettikten sonra Amasya'nın Merzifon bölgesine giden pek çok Azerbaycan Türkü vardır. Giresun'a gidenler de olmuştur. Kars, Ardahan bölgelerinde de Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır.

8. Peki bu göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanan süreç nasıl geçmiştir?

Yeni yaşamlarını mecburen kabullenmiştir. Babaannemin anlattığına göre göçten önce durumları çok iyiymiş. Hatta O zamanki şartlara rağmen Erivan'dan Bakü'ye gidip opera gösterileri izlerlermiş. Böyle bir bolluktan darlığa düşünce bocalamışlar ve pek çok zorluk yaşamışlardır. İnsanların hayattan aldıkları zevkler yok olmuştur. Bu bölgedeki insanların avantajı hepsi aynı bölgeden göç ettikleri için dil, gelenek, görenek, örf ve

adetleri aynıydı. Bu yüzden bu konularda zorluk çekmemişlerdir. En büyük sıkıntıları yoksulluktur.

9. Kültürel özelliklerinizden bahsederek neler söyleyebilirsiniz?

Kültürümüzün en önemli parçası Nevruz Bayram'dır. Yüzyıllardır varlığını korumaktadır. Burada yaşayan Azerbaycan Türklerinin en büyük bayramıdır. Yani Ramazan ve Kurban Bayramı ne kadar önemliyse Nevruz Bayramı da o kadar büyük bir önem taşımaktadır. Buraya göç eden Azerbaycan Türkleri Nevruz Bayramını tüm yoksulluklara, sıkıntılara rağmen yaşatmışlardır. Mezarlık ziyaretleri olmazsa olmazlarından biridir. Mart ayının başlamasıyla insanlar yakınlarının mezarlarını yaptırır, etrafını düzenler ve herkes mezarlığa gelip ölenleri için dualar ederler. Şerbet, helva dağıtılırdı. Yörede buna Ölümler Bayramı denmektedir. Ben de bunu Tercüman Gazetesine haber yapmıştım. Mezarlık ziyaretlerinden sonra 21 Mart'tan önce Salı gecesinde bahçeler temizlenirdi. Oradaki çalılar toplanırdı ve bunlarla bir ateş yakılırdı. Bu ateşin üzerinden atlanırdı. Bütün hastalıklarım ateşin üzerine olsun denilirdi. Tongaç denilen bir bez sarılıp gaz yağına batırılıp yakıp havaya atma geleneği vardır. Genç kızlar ve genç erkekler komşularının bahçelerine gidip niyet ederlerdi, dilekte bulunurlardı. Kapılara kulak asılırdı. Herkes bilirdi ki kapılarımız dinlenecek, bu yüzden hep iyi şeyler konuşulurdu. Yedi çeşitten oluşan çerez veya meyve tabaklarını hazırlanırdı. Çocuklar mendil veya torba atarlardı. Kapıyı çalıp bayram için haklarını isterlerdi ve ev sahibi de torbalarını doldururdu. Ayrıca kışın gidişi baharın gelişini simgelemek için köse köse etkinliği yapılırdı. Kısaca Azerbaycan Türkleri gelenekleri geçmişten beri korumaktadırlar. Fakirinden zenginine kadar herkes Nevruz'u ellerindeki imkânlar yettikçe kutlardı. Yumurtayı kırmızıya boyayıp çocuklara verilir. Daha sonra PKK ortaya çıkıp Nevruz'u biz de kutluyoruz dediler. Böylece Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki insanlar bizim geleneksel olarak kutladığımız Nevruz Bayramı'na sarıldılar. Orta Asya cumhuriyetlerinden pek çok folklor ekibi geldi. Nihayetinde bu bayramın bir PKK bayramı olmadığını ve öz ve öz bir Türk bayramı olduğu ortaya çıkmış oldu. Kısacası PKK ister istemez Nevruz Bayramı'nı gün yüzüne çıkarmış oldu ve bütün Türk Cumhuriyetlerince bu bayrama sahip çıkma isteği oluştu. Şu anda İran da Azerbaycan da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde Nevruz Bayramı yaklaşık bir haftadan fazla tatil yapılır.

10. Peki İran’da yapılan resmi tatil yalnızca bölgedeki Azerbaycan Türkleri için mi yoksa tüm halk için mi geçerlidir?

İran’ın tamamı için geçerli olan bir tatildir. Azerbaycan Türkleri bir Türk bayramı olduğu için kutluyor. İran’daki halk da mezhepsel olarak olayı farklı boyutlarda değerlendirmektedir. Mesela bazıları Hz. Ali’nin halife olduğu gün olarak kabul ediyor, bazıları Nuh tufanı sırasında Hz. Nuh’un gemiye bindiği gün olarak kabul etmektedir. Kimileri Ergenekon olayı yüzünden kutlar. Yani Azerbaycan Türkleri göçleri sonucu gittikleri yerde kendi kültürlerini yaşatmışlardır ve o bölgeleri etkilemişlerdir.

Ayrıca 1980 yılına kadar Iğdır’da yapılan düğünlerde kesinlikle farklı türlerde müzikler çalınmazdı. Hep Azerbaycan’ın yöresel müzikleri çalınırdı. Azerbaycan halk oyunları oynanırdı. Fakat düğünler daha sonraları gelin ve damadın dansı açılmaya başladı.

11. Düğünlerdeki örf ve adetleriniz nelerdir?

Benim evlendiğim dönemde eşimle birbirimizi görüp, aileler de anlaştığı zaman da evlendik. İstenmeye gidildiği zaman her iki ailenin de yakın akrabaları gelir. Gidilirken de hoca getirilir ve o sırada dini nikâh kıyılır. Eğer ailenin maddi durumu iyiye bir nişan töreni yapılır. Eğer ailenin maddi durumu iyi değilse aile arasında bir yüzük takma merasimi düzenlenir. Ardından da geleneklere göre bir düğün yapılır. Eğer nişanlılık dönemi Kurban Bayramı’na denk gelirse erkek tarafı kız evine bir koç süsleyip gönderir. Düğünler eskiden 1,5-2 gün sürerdi fakat günümüzde düğünler 1 gün içerisinde biter. Eskiden gelin at ya da faytonla getirilirdi. Bazı köylerde hala devam etmektedir. Gelin getirildiği zaman damat dama çıkar ve şekerleme atardı. Fakat günümüzde bu geleneklerin çoğu kaybolup gitti. Artık 2 saatlik düğünler bir salonda yapılıyor. Müzikler ise geleneklerden uzaklaşmış halde. Eskiden nağara, zurna, klarnet ve akordeon adlı müzik aletleri çalınırdı. Şimdi ise bunlar yok. Yaşatanlar elbette var. Örneğin bir yakınımın kızı Kars’a gelin gitti. Oradan çalgıcılar buraya gelmişlerdi ve bu müzik aletlerini çalıyorlardı. İşte bu müzik aletleri ile çalınan müzikler insanı mest ediyor.

12. Cenazelerdeki örf ve adetleriniz nelerdir?

Eskiden birisi vefat ettiğinde cenaze evinde 7 gün boyunca oturulurdu. Fakat günümüzde bu gelenek yoktur. Komşular 3 gün boyunca cenaze evine yemek getirirdi.

Fakat değişen yaşam şartları ve ekonomik sıkıntılar sonucunda bu gelenek de ortadan kalkmıştır. şimdi ister istemez camilerin yanında bir taziye adırdı oluşturulup orada oturuluyor. Gelenek olarak taziye evlerinde çay ikram edilir. Bu durum bölgedeki Kürt halkında yoktur yani Azerbaycan Türklerine ait bir gelenektir. Kişinin vefatından sonra geçen 3. ve 7. gününde yemek verilir. Eğer cenaze evinin maddi durumu iyiye 7 gün boyunca öğlen yemeği vermektedir. şimdilerde yavaş yavaş bu gelenek de kaldırılmaya başlandı ve sadece 7. veya 40. gün verilmesi isteniyor. Çünkü bu durum insanlara külfet haline gelebiliyor. Hatta zengin olan birisi eğer vefat edersen yemek verilmesin diye vasiyet etmiştir. Bunun sebebi insanlar zengin olan kişi bile vermiyor bizim de vermemize gerek yok desin ve bu durumun insanlara külfet olmamasını sağlamaktır. Yemek için yapılan masrafın yoksullara dağıtılması uygun görülse de ister istemez yemek verilmektedir. Günümüzde cenaze evinde 7 gün boyunca oturulmaz. Sadece bir, iki, üç ve yedisinde cenaze evine gidilir. Bu durum cenaze evi için olumlu bir durumdur.

13. Geleneksel halk oyunlarınız hakkında bilgi verir misiniz?

Azerbaycan Halk Oyunları, Kafkas Oyunları oynanmaktadır. Özellikle şeyh şamil Oyunu eskiden sıkça oynanırdı. Yallı şeklinde halaylar çekilir. Azerbaycan müziğinden ziyade Kürt müzikleri halaylarda alınır. Çiftlerin karşılıklı olarak oynadıkları oyunlar da vardır.

14. Yaşanılan savaşların, sürgünlerin ve glerin yaşantınız üzerindeki etkileri nelerdir?

Çoğunlukla olumsuz etkiler olsa da yeni bir yerde yeni insanlarla tanışmak olumlu bir etki olabilir. Fakat o dönemin şartlarına baktığımız zaman bu durumun pek de mümkün olduğunu düşünemeyiz. Babaannemin anlattığına göre iki ocuk annesi bir kadın kocasıyla g ederken kocasını Ermeniler ldryor. Ardından kadın yoluna devam ederken gücü tükeniyor ve Aras Nehri'nin kıyısına geldiğinde iki çocuğundan birini bırakmak zorunda kalıyor. Diğer çocuğuyla karşıya geçiyor ve ölene kadar geride bıraktığı çocuğunun üzüntüsünü yaşıyor. Hatta ağlamaktan gözleri kr oluyor. Yani bu tür acı dolu olaylar yaşanıyor. 1992 yılında Hocalı 'da da böyle olayların benzerlerini görebiliriz. İnsanlar tren vagonlarında, çadır kentlerde, yurt binalarında yaşıyorlar. İnsanlar çok zor durumda ve çoğu kişi yakınlarını bulamıyorlar. Bu tür olaylar insanları

olumsuz etkilemektedir. Topluma uyumsuzluklar meydana gelmektedir. Kaç kaç olayları dediğimiz olaylarda da insanların mutlu olduklarını düşünmek oldukça zordur. Azerbaycan'da tren vagonlarında yaşayan bir kadın şunu söylemişti: “Benim bir evim vardı, bahçem vardı, ektiğim kendimindi, suyum vardı, temiz bir havam vardı. Şimdi ise bir tren vagonuna sığınmış yaşıyorum. Ben evime dönmek istiyorum.”

15. Bulunduğunuz yöredeki kültürel sorunlarınız var mı? Varsa nelerdir?

Kültürel bir çatışma şu ana kadar pek yaşanmamıştır. Yıllar önce Iğdır'da Nevruz Bayramını kutlarken burada yaşayan diğer halkların garibine gitmiş olabilir. Örneğin, ateş üzerinden atlamayı ateşe tapma olarak algılayanlar, ölümler bayramını garipseyenler olmuştur. Ama günümüzde Nevruz'da Ölüler Bayramı'nda mezarlıklarda Azerbaycan Türklerinden çok Kürtlerin olduğunu görmekteyiz. Onlar da bu geleneğe ayak uydurmuşlardır. Azerbaycan'a, Özbekistan'a baktığımızda oradaki kültürle buradaki kültür aynıdır. Fakat Azerbaycan'a baktığımızda Rus kültürünün de etkisi vardır.

16. Kültürünüzün daha iyi korunması, nesilden nesle aktarılacak daha geniş kitlelere tanıtılabilmesi için neler yapılabilir?

Iğdır'da Azerbaycan kültürünün yaşatılması taraftarıyım. Bu geleneklerin başında Nevruz, düğünler gelmektedir. Toplum bu gelenekleri bilerek yaşamalıdır. Fakat günümüz şartları, ekonomik durum ve teknoloji gençleri bu geleneklerden soğutuyor. Eskiden gelin havasıyla açılan düğünlerin yerini gelin ve damadın giriş dansına bırakmıştır. Bu durum gerçek kültürün yozlaşmasıdır, kaybolmaya yüz tutmasıdır.

17. Iğdır'da yaşayan pek çok milletle beraber ortak bir şehir kültürü oluşturulabilir mi? Oluşturulması faydalı mıdır?

Bölgede bir şehir kültürü oluşmuştur. Pek çok farklı ırktan, dinden, mezhepten, kültürden oluşan insanların bulunduğu bir yerdir. Fakat herkes kendi kültürünü kendi içinde yaşamaktadır. Bunun yanı sıra şehre baktığımızda bir şehir kültürü oluştuğunu görmekteyiz. Mesela bir Kürt düğününe gittiğimiz zaman, Azerbaycan oyununun oynandığını; bir Azerbaycan Türkü'nün düğününe gittiğimiz zaman, Kürt oyunlarının oynandığını görmekteyiz. Kısacası kültürler birbiri içerisinde kaynaşmışlardır. Herkes birbirinden bir şeyler almışlardır. Hatta taziye evlerinde çay ikram etmek Azerbaycan

Türklerine özgü olsa da bazı Kürtler bu geleneği uygulamaktadırlar. Çünkü bir Kürt'ün taziye evine Azerbaycan Türkü de gelecektir ve onların adetlerinde olan bir şeyi ben de onlara ikram etmeliyim düşüncesi vardır.

18. Göç ettiğiniz topraklara geri dönmek ister miydiniz?

Herkes gibi ben de Azerbaycan' çok seviyorum. Gidip orada yaşamak isterim. Ama ben bir Türk vatandaşım. Türkiye'de doğmuş, büyümüşüm ve Türkiye'de yaşadığım için de çok mutluyum. Bu topraklar için şehit de vermişim, bu topraklar için can vermişiz ve bu topraklarda da yaşamaya devam edeceğiz. Artık burası bizim vatanımızdır, toprağımızdır. Bugün ben Azerbaycan'a gitmek istesem de beni kabul etmez. Oraya gittiğimizde insanlar nereden geldiğimizi sorarlar ve Türkiye cevabını aldıklarında da Kürt mü, Türk mü, Laz mı yoksa Çerkez misin diye sormazlar. Eğer Türkiye'den gelmişsek Türk'üz demektir. Ama burada bizi öyle bir ayırtmışlar ki gelen insanlara Kürt mü, Türk mü, Laz mı yoksa Çerkez misin diye soruyoruz. Fakat Azerbaycan'da zamanla bozuldu. Özellikle PKK tarafından Azerbaycan'da yaşayan yaklaşık 500.000 kişilik Kürt nüfusun kafasını karıştırılmıştır. Onlar da orada PKK'yı savunmaya başlamıştır. Yine de buradaki kadar ayırım olmasa da Rus yanlısı, Türk yanlısı veya İran yanlısı tarzında çeşitli ayrışmalar yaşanmaktadır. Bir insan nerede yaşıyorsa orası onun vatanıdır. Benim babam 86 yaşında ve o da burada doğdu. Erivan'da evleri varmış, bizler de Erivan'a gidip görmeyi isteriz. Fakat gidemiyoruz ve gidip de orada yaşamak mümkün değildir. Örneğin ben Ankara'ya gidince 10 günden fazla kalamıyorum, hemen Iğdır'a dönmek istiyorum. Hâlbuki burada farklı bir şey yok. Alışkanlıklar bu hale getiriyor. Burada pek çok kişiyi tanıyorum, yakınlarım hep burada. Iğdır'daki Azerbaycan Türkü'nün çoğu Azerbaycan'dan değil de Erivan'dan buraya geldikleri için dönseler Erivan'a dönerler ama kimse artık çevresinin olduğu burayı bırakıp gitmez. Orada Ermeniler zaten bir numaralı düşmanımız ve her fırsatta zarar verebilirler.

19. Azerbaycan Türkleri kendilerine Azeri denmesinden hoşlanmasalar da bunu diyen tek millet Türkler. Bunun sebebi nedir?

Bunun sebebi buradaki insanların yaşantısından kültüründen dolayıdır. Azeri kelimesi Ruslar tarafından uydurulmuş bir kelimedir. İran'da oradaki Azerbaycan

Türklerine siz Azerbaycan Türkü değilsiniz Azeri'siniz denmektedir. Bu durum Rusların ve İran'ın bir oyunudur. Farklı bir köken yaratma amacı vardır. Bizleri asimile etme çabası vardır. İran da otuz beş milyondan fazla Azerbaycan türkü var. Bunlar ticarete, pek çok yerde söz sahibiler. Fakat özgür değiller. Yani orada da bir milli şuur yoktu. Ben yaklaşık 10-15 yıl önce İran'a gittiğimde oradaki akrabalarımınla konuştuğumda kendilerini İranlı olarak tanımlamaktalar. Azerbaycan Türkleri içerisinde zamanla bir Türkçülük duygusu oluşmuştur. Özellikle Tebriz de Traktör adlı bir futbol takımı var. Maçlarında binlerce insan stadı doldurup türküm ben diye tezahürat ederler. İran'dan buraya gelenlere nereden geldikleri sorduğumuzda güney Azerbaycan'dan geldiklerini söylerler. Fakat önceden böyle söylenmezdir. Artık herkes özgürce Azerbaycan Türküyüm demektedir. Kısaca Azeri kelimesi İran'ın ve Rusların bir asimile çalışmasıdır. Buradaki Kürt halk bizlere mezhepten dolayı Acem demektedir fakat buradaki Azerbaycan Türklerinin Acemlikle hiçbir alakası yoktur. Acem İranlılara dene bir isimdir. Burada Caferi mezhebinden yani İran'a daha yakın olan bir mezhepten olanlar var. Benim görüşüme göre ben önce Türküm sonra Müslümanım. Olaya bu şekilde bakan insanlar çoğunluktadır.

Ek4. ANKET FORMU

İLÇE:

MAHALLE:

KÖY:

Merhaba,

Bu anket formu, **Atatürk Üniversitesi, Coğrafya Anabilim Dalı, Bölgesel Coğrafya Bilim Dalı, Yüksek Lisans Programı** adına yürütülen “**İğdır’da Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Yaşam Tarzının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi**” adlı tez kapsamında hazırlanmıştır. Anket, Azerbaycan kökenli il halkının ne zaman ve ne sebeple yerleşmeye geldikleri, örf-adetlerini, gelenek göreneklerini ne derece yansıtabildiklerini ve kültürleri üzerinde neler etkili olup neleri etkileyebildiklerini kısacası kültür ve sosyal hayatlarını ve etkilerini tespit etme amacı taşımaktadır. **Vereceğiniz bilgiler kesinlikle gizli kalacaktır.** Lütfen anket formuna adınızı, soyadınızı veya kimliğinizi belirten hiçbir şey **yazmayınız.**

Bu ankette **54 adet soru** bulunmaktadır. Sorulara eksiksiz ve gerçekçi cevap vermeniz, bu araştırmanın amacına ulaşmasına katkıda bulunacaktır.

Lütfen soruları, parantez içindeki boşluklara **X** işareti koyarak cevaplandırınız. Verilen şıklarda size uygun cevaplar olmadığı takdirde, diğer (belirtiniz)..... şeklindeki boşluklara cevabınızı yazabilirsiniz. Cevap için boş bırakılan yerler yetmediği takdirde, anket formunun boş olan kısımları da cevap için kullanılabilir.

Sorulara vereceğiniz cevaplarla yapacağımız değerli yardım ve katkılarınız için teşekkür ederim.

Saygılarımla

ELİF COŞKUN

1.Yaşınız?

a () 20 yaş ve aşağısı

b () 21-25 yaşları arası

c () 26-30 yaşları arası

d () 31-40 yaşları arası

e () 41-50 yaşları arası

f () 51-60 yaşları arası

g () 61-70 yaşları arası

h () 71 yaş ve üzeri

2.Cinsiyetiniz?

a ()Kadın b ()Erkek

3.Kendinizi etnik olarak nasıl tanımlarsınız?

a ()Türk b () Azerbaycan Türkü c ()Kürt d ()Zaza e ()Arap

f ()diğer (belirtiniz)

4.Medeni durumunuz?

a ()Evli b ()Bekâr c ()Boşanmış d ()Eşi Ölmüş (Dul)

5.Öğrenim durumunuz nedir?

a ()Okula gitmemiş b ()Okula gitmemiş, ancak, okuma-yazma bilir

c ()İlkokul mezunu d ()Ortaokul mezunu e ()Lise ve dengi okul mezunu

f () 2 yıllık ön lisans mezunu g ()Fakülte (4 yıllık lisans) mezunu

h ()Başka (belirtiniz)

6.Mesleğiniz nedir?

a ()Memur b ()İşçi c ()Çiftçi d ()Serbest-Tüccar

e ()Öğretmen f ()Din Görevlisi g ()Asker h ()Polis i ()Esnaf

k ()Şoför m ()Emekli n () Teknisyen-Tekniker p ()İşsiz

r () Başka (Belirtiniz).....

7.Aylık geliriniz ne kadardır? (TL)

a ()Asgari ücretten az b ()Asgari ücret c ()2.001-2.500 arası d ()2.501-3.000 arası

e ()3.001-4.000 arası f ()4.001-5.000 arası g ()5.001-6000 arası h ()6000 ve üzeri

8.Anne-babanız sağ mı?

a ()Evet, ikisi de sağ b ()Hayır, ikisi de vefat etti

c ()Anne sağ, baba vefat etti d ()Baba sağ, anne vefat etti

9.Anne-baba ile birlikte mi yaşıyorsunuz?

a ()Evet, ikisi de bizimle b ()Hayır, ikisi de bizimle birlikte değil

c () Başka (belirtiniz).....

10.Çocuk sayınız kaçtır?

- a ()1-2 çocuk b ()3-5 çocuk c ()6-8 çocuk
 d ()10 çocuk üzeri e ()Çocuk yok

11.Siz dâhil hanenizde kaç kişi yaşamaktadır?

- a ()tek yaşıyorum b ()2-3 kişi c ()4-5 kişi d ()6-7 kişi e ()8 ve üzeri

12.Oturduğunuz evin durumu nedir?

- a ()Kendi Evimiz b ()Kira c ()Lojman d ()Başka (Belirtiniz.....

13.Bulunduğunuz evde kaç yıldır yaşıyorsunuz?

(belirtiniz.....

14.Hangi il, ilçe ve köyde doğdunuz? İl, ilçe, köy, kasaba, belde vb. olarak belirtiniz.

il
 (belirtiniz.....

ilçe
 (belirtiniz.....

köy
 (belirtiniz.....

kasaba
 (belirtiniz.....

belde
 (belirtiniz.....

15.Nerede ikamet etmektesiniz?

- a ()İl merkezi b ()İlçe merkezi c ()Kasaba / Belde

d () İl merkezine / İlçeye bağlı köy e () Diğer
(belirtiniz.....)

16.Başka bir yerden buraya taşındıysanız, daha önce ikamet ettiğiniz yerden ayrılmanızdaki neden nedir?

a () Başından beri buradayım, göç ederek gelmedim

b () Göç ederek geldim

Tarih:.....

Göç etme nedeni:.....

17.Kaç yaşında göç ettiniz?

.....
.....

18.Küçük mü yoksa büyük gruplar halinde mi göç ettiniz?

.....
.....

19.Geride kalan yakın akrabanız bulunuyor mu? Evet ise yakınlık dereceleri?

() Evet, belirtiniz:

() Hayır

20.Geride kalan yakın akrabalarınızın kalma nedenleri nedir?

.....
.....
.....
.....

21. Ailenizden başka yere göç eden var mı?

() Evet

() Hayır

22. Nerelere gittiler?.....

Tarih:.....

Göç etme nedeni:.....

23. Bulunduğunuz yörede yaşadığınız sıkıntılar ve sorunlar nelerdir? Açıklayınız.

a () Coğrafi koşullar açısından yaşanan sıkıntılar

.....
.....

b () Yerleşke alanından kaynaklı sıkıntılar

.....
.....

c () Ekonomik nedenlerden kaynaklanan sıkıntılar

.....
.....

d () Kültürel çatışma nedeniyle yaşanan sıkıntılar

.....
.....

e () Diğer nedenler

.....
.....

24. Yörenizde iklim ve yeryüzü şekilleri yaşama biçiminize ve ekonomik faaliyetlerinizde ne şekilde etkilemektedir?

.....
.....
.....
.....
.....

25. Bulunduğunuz yörenin artı ve eksi yönleri nelerdir?

a) Artı yönleri;

.....

.....

b) Eksi yönleri;

.....

26.Şu anda ikamet ettiğiniz yerde uzun süre daha oturmak ister misiniz, neden?

A () Evet, nedenini belirtiniz

.....

b () Hayır, nedenini

belirtiniz.....

27.Göç ettiğiniz topraklara geri dönmeyi ister miydiniz? İsteme sebebiniz nedir?

.....

28. Bulunduğunuz çevreyle iyi ilişkiler kurabilmek için en önemli etken sizce nedir?

a () Aynı şehirden / ilçeden / köyden olmak b () Benzer dini inançlara sahip olmak

c () Benzer siyasi görüşlere önem vermek d () Benzer etnik kökene sahip olmak

e () Aynı dil / lehçeyi konuşmak

f () Aynı örf / adeti paylaşmak

g () Aynı eğitim seviyesine sahip olmak

h () Aynı gelir seviyesine sahip

olmak

i ()Yakın yaş seviyesinde bulunmak m ()Diğer (belirtiniz.....
 k()Karşıdaki güven verdikten sonra siyasi görüş, dini inanış veya diğer hususlar önemli değildir

29.Komşularınızla aranızdaki yakınlık derecesi nedir?

a ()Yakın akrabam b ()Uzak akrabam c ()Aynı yöre / bölge / şehirdeniz
 d ()Aynı köy / kasabadanız e ()Sadece komşuyuz f ()Diğer
 (belirtiniz.....

30. Kendinize has örf ve adetleriniz, gelenek ve görenekleriniz nelerdir?

31. Geleneksel kadın kıyafetleri nasıldır?

32. Geleneksel erkek kıyafetleri nasıldır?

33. Kültürünüze özgü yemek kültürü ve tatlarınız nelerdir?

34. Kültürünüze özgü müzik ve ezgileriniz nelerdir?

35. Kültürünüze özgü dans ve oyunlarınız nelerdir?

36. Gelenek göreneklerinize ne kadar önem veriyorsunuz?

37. Düğünlerde hangi örf ve adetleri yerine getiriyorsunuz?

38. Cenazeler de hangi örf ve adetleri yerine getiriyorsunuz?

39. Bu örf ve adetlerinizi, gelenek ve göreneklerinizi rahatça yapabiliyor musunuz?

() Evet yapabiliyorum çünkü;

.....

.....

.....

.....

() Hayır yapamıyorum çünkü;

.....

.....

.....

.....

40. Etkilendiğiniz farklı kültürler var mı? Bunlar nelerdir?

41. Etkilediğiniz farklı kültürler var mı? Bunlar nelerdir?

42. Bulunduğunuz yörede yaşadığınız kültürel sorunlar var mı? Varsa bu sorunlar nelerdir?

43. Hangi dini inanca (Müslüman-Sünni, Müslüman-Alevi, Hristiyan vs.) mensupsunuz?

(belirtiniz.....

.....

44. Evinizde kullandığınız inşaat malzemeleri:

.....

Kat sayısı:..... örtü malzemesi:..... oda
sayısı:.....

Eklentiler:..... bunlar bitişik düzende mi:.....

45. Mesken bölümlerinin yerel adları var mı?

.....

.....

.....

.....

*****tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar cevaplayacaktır.**

46.Köyünüz de yetiştirilen başlıca tarım ürünleri nelerdir?

47. Sulama suyunu nasıl temin ediyorsunuz?

48. Hangi tarımsal araç gereçler kullanıyorsunuz?

49. Ürünlerinizi nasıl depoluyorsunuz?

50. Ürünlerinizi nasıl pazarlıyorsunuz?

51. Hayvancılık faaliyetlerinden hangileriyle uğraşıyorsunuz?

- a () Büyükbaş Hayvancılık b () Küçük Baş Hayvancılık
d () Arıcılık c () Kümes Hayvancılığı e () İpekböcekçiliği
f () Balıkçılık

52. Sahip olduğunuz toplam hayvan sayısı ne kadardır?

Koyun:..... Keçi:..... İnek:..... Öküz:.....
Arı kovanı:.....

53. Elde ettiğiniz başlıca hayvansal ürünler nelerdir?

a () Süt

b () Peynir

c () Yağ

d () Yoğurt

e () Et

f () Yumurta

g () Yün

ı () Diğer.....**Bu ürünleri nasıl pazarlıyorsunuz?**

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Elif COŞKUN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 10.01.1991
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Zübeyde Hanım Anadolu Lisesi Stajyer
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Çaykara Gençlik Merkezi DYK -Coğrafya Öğretmeni Mehmet Doğan Şehir Kütüphanesi ESMEK DYK-Coğrafya Öğretmeni
İletişim	
E-Posta Adresi	coskunelif.05@gmail.com
Tarih	